T. C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

BEYHAKÎ'NİN ŞUABÜ'L-İMAN ADLI ESERİNDEKİ HADİSLER ÇERÇEVESİNDE İMANIN YAPISI

Doktora Tezi

TEZCAN TÜRKBEN ÖZYÜREK

İstanbul 2021

T. C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

BEYHAKÎ'NİN ŞUABÜ'L-İMAN ADLI ESERİNDEKİ HADİSLER ÇERÇEVESİNDE İMANIN YAPISI

Doktora Tezi

TEZCAN TÜRKBEN ÖZYÜREK

Danışman: PROF. DR. AYNUR URALER

İstanbul 2021

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı	: Tezcan Türkben Özyürek
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: Hadis
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Aynur URALER
Tez Türü ve Tarihi	: Doktora 2021

ÖZET

Hz. Peygamber, imanın mâhiyeti ile ilgili bilgiler veren pek çok hadis îrâd buyurmuştur. Onlardan biri, imanın çeşitli şubelerden ve öğelerden oluştuğunu anlatan şuabü'l-iman hadîsidir. Söz konusu hadis, hicrî üçüncü asırda gerek Kütüb-i sitte içerisindeki iman bölümlerinde gerekse o dönemde ve daha sonraki asırlarda müstakil olarak te'lif edilmiş olan Kitâbü'l-iman'larda nakledilegelmiştir. Hadis kitaplarının tasnifinin büyük ölçüde tamamlanmasının ardından muhaddisler başka te'lif türlerine yönelmesinin neticesinde şuabu'l-iman hadîsi Kitâbü'l-iman'larda liste halinde verilerek şerh edilirken diğer yandan müstakil olarak yazılan Şuabü'l-iman adlı eserlerin başlıca konusunu teşkil etmiştir. "Beyhakî'nin Şuabü'l-iman Adlı Eserindeki Hadisler Çerçevesinde İmanın Yapısı" adlı bu çalışma eserin te'lif amacı olan bu hadis ile eserde imanla irtibatlandırılan konularla ilgili diğer hadislerden hareketle imanın yapısını incelemektedir. Araştırmanın hedefi imanın şubeleri hadîsinden hareketle imanın yapısını oluşturan unsurların neler olduğunu, imanın inanç, ibadet ve ahlâkla olan ilişkisini Beyhakî'nin eseri üzerinden ortaya koymaktır.

Üç bölümden oluşan çalışmanın başlangıcında imanın tanımı ve iman konusunda öne çıkan hususlar üzerinde durulmuştur. Birinci Bölüm'de Hadis musannefatındaki Kitâbü'l-iman eserleri müelliflerin iman anlayışını tespit etmek amacıyla incelenmiştir. Öncelikle Kütüb-i sitte'deki iman bölümleri daha sonra müstakil olarak yazılmış olan meşhur ve mütedâvil Kitâbü'l-iman'lar ele alınmıştır. Gerek müstakil ve gerekse bölüm halinde yazılmış olan Kitâbü'l-iman'ların muhtevâlarının araştırılması Şuabü'l-iman eserleriyle olan ilişkilerini tespit etmek amacıyla gerekli görülmüştür. İkinci Bölüm'de Şuabü'l-iman eserlerinin yazılmasına vesile olan imanın şubeleri hadisi üzerinde durulduktan sonra hadisi açıklamak üzere farklı asır ve coğrafyalarda Arapça ve Türkçe'de te'lif edilmiş olan Şuabü'l-iman edebiyatı incelenmiştir. Günümüze ulaşan Şuabü'l-iman eserlerinin muhtevâları hakkında bilgi verilmiştir. En kapsamlı ve en meşhur Şuabü'l-iman eseri olan Beyhakî'nin *el-Câmi'u li şuabi'l-iman*'ı tanıtılmış, kitabın özellikleri, üzerine yazılan çalışmalar belirtilmiş, diğer Şuabü'l-iman'larla mukayesesi yapılmış ve

bu eserlerdeki müşterek iman şubeleri ortaya konulmuştur. Üçüncü Bölüm'de Beyhakî'nin tespit ettiği iman şubeleri teker teker incelenerek konuları imanla irtibatlandırmada delil olarak kullandığı hadisler tespit edilmiştir. Müellifin konu başlıkları sıralamasına uyulmuş, onun tasnifine sadık kalınmıştır. Ancak üst başlıklar tarafımızdan oluşturularak müellifin imanın şubelerini sıralamadaki mantığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Konuların işleyişinde delil olarak kullanılan âyet-i kerîmeler ele alınmakla beraber özellikle Beyhakî'nin naklettiği hadisler tahlil edilmeye çalışılmıştır. Bu tezde örnek olarak belirlenen Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman*'ında, imanın yapısının yetmiş yedi şube halinde açıklanarak âyet ve hadislerle temellendirilmesinin başlıca sebebinin imanda inanç, ibadet ve ahlâk bütünlüğünü vurgulamak olduğu görülmüştür. Ayrıca imanın ferdî boyutunun yanında toplumsal boyutuyla ilgili hususlarının da önemli bir alanı kapsadığı ortaya çıkmıştır. Diğer yandan iman konusundaki görüşlerin ortaya konulmasında âyetlerin yanında hadislerin de başlıca başvuru kaynağı oldukları tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Hadis, İman, Kitâbü'l-iman, Şuabü'l-iman, Beyhakî.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	: Tezcan Türkben Özyürek
Main Department	: Basic Islamic Sciences
	: Hadith
Supervisor	: Professor Aynur URALER
Thesis Degree and Date	: Ph. D. 2021

ABSTRACT

The Prophet Mohammad (peace be upon him) has declared many hadiths that gave information about the nature of faith. One of them is the hadith of shuabu'l-iman, which tells that faith consists of various units and elements. The hadith in question has been reported both in the faith sections in the Kutub as-sitta in the third century and in the Kitâb al-iman, which was described separately in that period and in the following centuries. Following the completion of the classification of the hadith books to a great extent, as a result of the muhaddith turning to other types of prophecies, the hadith of shuabu'l-iman was given as a list in the Kitâbu'l-iman, on the other hand, it constituted the main subject of the works named Shuabu'l-iman. This study titled "The Structure of Faith According to the Ahadiths in Shuabu'l-iman Written by Beyhaqi" examines the structure of faith based on this ahadith, which is the prophetic purpose of the work, and other ahadiths related to the subjects associated with faith in the work. The aim of the research is to reveal the elements that constitute the structure of faith based on the hadith of the branches of faith, and the relationship of faith with belief, worship and morality through the work of Beyhaqî.

At the beginning of the study, which consists of three parts, the definition of faith and prominent issues about faith are emphasized. In the first chapter, the works of iman in the title of hadith were examined in order to determine the understanding of faith of the authors. First of all, the famous and devout Kitâbu'l-iman, whose parts of faith in the Kutub as-Sitta were written separately and later, were discussed. Investigating the contents of the Kitâbu'l-iman, both individually and in chapters, was deemed necessary in order to determine their relationship with the works of Shuabu'l-iman. In the second chapter, after focusing on the hadith of the branches of faith that are instrumental in the writing of the works of Shuabu'l-iman, the literature of Shuabu'l-iman, which has been described in Arabic and Turkish in different centuries and geographies, was examined. Information was given about the contents of the works of Shuabu'l-iman that reached today. The most comprehensive and famous work of Shuabu'l-iman, Beyhakî's el-Jâmi'u li Shuabi'l-iman was introduced, the features of the book, the studies written on it, the comparison with the other Shuabu'l-iman and the common work in these works branches of faith have been revealed. In the third chapter, the branches of faith identified by Bayhaqi were examined one by one and the hadiths that we used as

evidence to connect the subjects with faith were determined. The order of the author's subject titles was followed and his classification was adhered to. However, by creating the top titles, we tried to reveal the author's logic in ordering the branches of faith. Although the verses used as evidence in the operation of the subjects are discussed, especially the hadiths reported by Beyhaqi have been tried to be analyzed. It is seen that the main reason for explaining the structure of faith in seventy-seven units in the Shuabu'l-iman of Bayhaqi, which is determined as an example in this thesis, is to emphasize the integrity of belief, worship and morality in faith. In addition, it has been revealed that the issues related to the social dimension of faith as well as the individual dimension cover an important area. On the other hand, it has been determined that hadiths as well as verses are the main source of reference in revealing the views on faith.

Keywords: Hadith, Iman, Kitâbu'l iman**,** Shu'abu'l-iman, Bayhaqî.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **II**

ABSTRACT ..... **II**

ÖNSÖZ **6**

KISALTMALAR **9**

GİRİŞ
KONU, METOT VE KAYNAKLAR

I. KONU, METOT VE KAYNAKLAR 3
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI 3
B. METOT 5
C. KAYNAKLAR 8
II. İMANIN TANIMI VE İMANLA İLGİLİ ÖNE ÇIKAN HUSUSLAR 10
A. İMANIN TANIMI 10
B. İMANLA İLGİLİ ÖNE ÇIKAN HUSUSLAR 15
1. İmanın Özellikleri 15
2. İmanın Kapsamı 18
3. İman – Güven İlişkisi 20
4. İmanın Olgunlaşması 21
5. İman-Medeniyet İlişkisi 25
6. İmanın Tadı 27

BİRİNCİ BÖLÜM
HADİS MUSANNEFÂTINDA KİTÂBÜ'L-İMANLAR

I. KÜTÜB-İ SİTTE'DE KİTÂBÜ'L-İMAN BÖLÜMLERİ 31
A. İMAN BÖLÜMLERİ 31
1. Buhârî'nin Sahîh'inde Kitâbü'l-İman 32
2. Müslim'in Sahîh'inde Kitâbü'l-iman 35
3. Tirmizî'nin Câmi'inde Kitâbü'l-iman 37
4. Nesâî'nin Sünen'inde Kitâbü'l-iman 39
B. FARKLI BÖLÜMLERDE YER ALAN İMAN HADİSLERİ 41
1. Ebû Davûd'un Sünnet Bölümünde İman Hadisleri 41
2. İbn Mâce'nin Mukaddimesi'nde İman Hadisleri 43
II. MÜSTAKİL OLARAK YAZILAN KİTÂBÜ'L-İMAN ESERLERİ 44
A. HİCRÎ ÜÇÜNCÜ ASIRDA YAZILANLAR 44
1. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın Kitâbü'l-iman ve şerâiuh'u 44
2. İbn Ebû Şeybe'nin Kitâbü'l-iman'ı 46
B. HİCRÎ DÖRDÜNCÜ ASIRDA YAZILANLAR 47

1. İbn Batta'nın el-İbâne an şerîati'l-fırakı'n-nâciye ve mücânebetü'l-fırâkı'l-mezmûme'si ... 47
2. İbn Mende'nin Kitâbü'l-iman'ı ... 49
C. HİCRÎ BEŞİNCİ ASIRDA YAZILANLAR ... 51
1. Lâlekâî'nin Şerhu usûl-i i'tikâdi ehli's-sünne ve'l-cemâa'sı ... 51
2. Kâdî Ebû Ya'lâ'nın Mesâilü'l-iman'ı ... 54
D. HİCRÎ SEKİZİNCİ ASIRDA YAZILANLAR ... 55

İKİNCİ BÖLÜM

ŞUABÜ'L-İMAN HADÎSİ HAKKINDA YAZILAN ESERLER VE BEYHAKÎ'NİN ŞUABÜ'L-İMAN'I

I. ŞUABÜ'L-İMAN HADİSİ VE HAKKINDA YAZILAN ESERLER ... 59
A. ŞUABÜ'L-İMAN HADİSİ ... 59
1. Şuabü'l-iman Hadîsinin Tahrîci ... 59
2. Şuabü'l-iman Hadisinin Rivâyetlerindeki Lafız Farklılıkları ... 64
3. Şuabü'l-iman Hadîsinin Muhtevâ Değerlendirmesi ... 65
B. ŞUABÜ'L-İMAN HADİSİ HAKKINDA YAZILAN ESERLER ... 69
1. Arapça Yazılmış Olanlar ... 70
2. Türkçe Yazılmış Olanlar ... 82
II. BEYHAKÎ VE ŞUABÜ'L-İMAN ADLI ESERİ ... 90
A. BEYHAKÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ ... 90
1. Hayatı ... 90
2. İlmî Kişiliği ... 91
3. Eserleri ... 93
B. ŞUABÜ'L-İMAN'IN TANITIMI, ÖZELLİKLERİ, ETRAFINDA YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR VE DİĞERLERİYLE MUKAYESESİ ... 94
1. Şuabü'l-iman'ın Tanıtımı ... 94
2. Şuabü'l-iman'ın Özellikleri ... 105
C. ŞUABÜ'L-İMAN ETRAFINDA YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR ... 113
D. ŞUABÜ'L-İMAN'IN DİĞER ŞUABÜ'L-İMAN ESERLERİYLE MUKAYESESİ ... 115

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞUABÜ'L-İMAN'DAKİ HADİSLER ÇERÇEVESİNDE İMANIN YAPISI

I. İMANIN İNANÇ İLE İLGİLİ ŞUBELERİ ... 127
A. İNANÇ ESASLARI İLE İLGİLİ ŞUBELER ... 129
1. Allah'a İman Etmek ... 129
2. Allah'ın Peygamberlerine İman Etmek ... 132
3. Meleklere İman Etmek ... 137

4. Hz. Muhammed'e İndirilmiş Olan Kur'ân-ı Kerîm'e ve Diğer Peygamberlere İndirilmiş Olan Kitaplara İman Etmek ... 139
5. Hayrıyla ve Şerriyle Kaderin Allah'tan Olduğuna İman Etmek ... 140
6. Âhiret Gününe İman Etmek ... 145
7. Öldükten Sonra Dirilmeye İman Etmek ... 146
8. Diriltildikten Sonra Mahşerde Toplanmaya İman Etmek ... 148
9. Müminlerin Cennetlik, Kâfirlerin ise Cehennemlik Olduğuna İman Etmek ... 154
B. ALLAH'A YÖNELİK DUYGULARLA İLGİLİ ŞUBELER ... 155
1. Allah'ı Sevmek ... 156
2. Allah'tan Korkmak ... 158
3. Allah'tan Ümit Etmek ... 162
4. Allah'a Tevekkül Etmek ve O'na Teslim Olmak ... 166
C. HZ. PEYGAMBER'E YÖNELİK DUYGULARLA İLGİLİ ŞUBELER ... 169
1. Hz. Peygamber'i Sevmek ... 169
2. Hz. Peygamber'e Saygı Duymak ... 174
II. İMANIN BİLGİ KAYNAĞI İLE İLGİLİ ŞUBELERİ ... 178
A. İLİM TALEP ETMEK ... 179
B. İLMİ YAYMAK ... 181
C. KUR'ÂN-I KERÎM'E SAYGI GÖSTERMEK ... 182
III. İMANIN İBADETLE İLGİLİ ŞUBELERİ ... 183
A. TEMİZLİK ... 184
B. NAMAZ ... 186
C. ZEKÂT ... 190
D. ORUÇ ... 193
E. İ'TİKÂF ... 195
F. HAC ... 196
IV. İMANIN DEVLETLE İLGİLİ ŞUBELERİ ... 197
A. DIŞ TEHDİTLERE KARŞI KORUNMAKLA İLGİLİ ŞUBELER ... 197
1. Cihad Etmek ... 197
2. Allah Yolunda Nöbet Tutmak ... 200
3. Sebat Etmek ... 202
4. Ganîmetin Beşte Birini Devlete Vermek ... 203
B. ADALETİ SAĞLAMAKLA İLGİLİ ŞUBELER ... 203
1. Köle Âzad Etmek ... 203
2. İşlenen Suçlara Karşılık Kefâret Vermek ... 204
V. İMANIN ÂDÂB VE AHLÂKLA İLGİLİ ŞUBELERİ ... 205
A. SÖZLE İLGİLİ ŞUBELER ... 205
1. Sözünde Durmak ... 205
2. Nîmeti Anmak ve Şükretmek ... 207
3. Dili Korumak ... 211
B. EMANETLE İLGİLİ ŞUBE ... 215
C. YASAKLARLA İLGİLİ ŞUBELER ... 217
1. Cana Kıymamak ... 217

2. Zinadan Kaçınmak 219
3. Haram Kazanç Elde Etmemek 222
D. GÜNDELİK HAYAT ÂDÂBIYLA İLGİLİ İMANÎ ŞUBELER 225
1. Yeme ve İçmede Haramlardan Korunmak 225
2. Mekruh Olan Elbise, Zînet ve Ev Eşyalarını Kullanmamak 227
3. Gayr-i Meşru Oyun ve Eğlencelerden Uzak Durmak 230
4. Harcamada Dengeli Olmak ve Haksız Kazanç Elde Etmemek 231
E. KÖTÜ HUYLARDAN KAÇINMAKLA İLGİLİ ŞUBELER 233
1. Kin ve Hasetten Kaçınmak 233
2. Namusa Dil Uzatmamak 235
3. İhlâslı Olmak ve Riyâyı Terk Etmek 239
F. NEFİSLE İLGİLİ ŞUBELER 241
1. İyiliğe Sevinmek ve Kötülüğe Üzülmek 241
2. Günahları Tevbe İle Tedavi Etmek 243
3. Kurban Kesmek 246
G. TOPLUM DÜZENİYLE İLGİLİ İMANÎ ŞUBELER 248
1. Yöneticiye İtaat 248
2. Müslümanların İttifak Ettikleri Konulara Uymak 250
3. İnsanlar Arasında Adâletle Hükmetmek 250
4. İyiliği Emretmek ve Kötülüğü Nehyetmek 251
5. İyilik ve Takvâda Yardımlaşmak 253
H. HAYÂ DUYGUSUNA SAHİP OLMAK 254
İ. EBEVEYN VE AKRABAYLA İLGİLİ ŞUBELER 256
1. Anne-Babaya İyilik Etmek 256
2. Akraba İle İlgiyi Devam Ettirmek 258
K. GÜZEL AHLÂKLA İLGİLİ ŞUBE 259
L. ÇALIŞMA HAYATIYLA İLGİLİ ŞUBELER 266
1. İdaresi Altındakilere İyi Muâmelede Bulunmak 267
2. İşverenin Haklarına Riâyet Etmek 269
M. AİLE HAYATIYLA İLGİLİ ŞUBE 271
N. TOPLUM HAYATIYLA İLGİLİ ŞUBELER 274
1. Din Kardeşiyle Yakınlaşmak, Ona Sevgi Göstermek ve Selâmı Yaymak 274
2. Selâma Karşılık Vermek 277
3. Hastayı Ziyaret Etmek 279
4. Ehl-i Kıbleden Vefât Edenlerin Cenaze Namazını Kılmak 280
5. Aksırana Rahmet ve Bereket Duasında Bulunmak 281
6. Kâfir ve Müfsitlerden Uzak Durmak ve Onlara Karşı Heybetli Duruş Sergilemek 282
7. Komşuya İkram Etmek 283
8. Misafire İkram Etmek 286
9. Günahkârların Yaptıklarını Örtmek 287
O. TAKVÂYLA İLGİLİ ŞUBELER 288
1. Sabırlı Olmak 288
2. Zühd ve Kısa Emel Sahibi Olmak 291

R. BOŞ İŞLERDEN UZAK DURMAK 294
S. DİĞERGÂM OLMAKLA İLGİLİ ŞUBELER 295
1. Cömert Olmak 295
2. Küçüklere Merhamet ve Büyüklere Hürmet Etmek 297
3. İnsanların Arası Bozulduğunda Aralarını Düzeltmek 299
4. Kendin İçin İstediğini Başkası İçin İstemek ve Eziyet Veren Şeyleri Ortadan Kaldırmak 301
SONUÇ 303
KAYNAKÇA 308
EKLER 322

ÖNSÖZ

İslâm dininin özünü oluşturan iman; bir şeyi tasdik etmek, benimsemek, kabul etmek, ikrar etmek, inancın gereklerini tatbik etmek, güven vermek ve güven duymak manalarına gelir. Literatürde iman kavramı bazen bu lugavî manalarla tanımlanırken çoğunlukla da dinin inançla ilgili boyutunu vurgulayan altı iman esasıyla açıklanmıştır. Diğer yandan imanın din kelimesini ifade eder tarzdaki kullanımına da rastlanılmaktadır. Bu durumda imanın yapısının yalnızca inançla ilgili unsurlardan ibaret olmayıp insanın zihin ve duygu dünyasından öte daha kapsayıcı bir alanının bulunduğunu düşünmek kaçınılmaz olmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de iman hakkında farklı meseller getirilmiştir. "*Görmedin mi Allah nasıl bir misal getirdi: Güzel bir sözü (imanı) kökü yerde sabit dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti"*[1] âyetindeki güzel bir söz ifadesi iman olarak yorumlanmıştır.[2] İmanın; büyüyen, gelişen, olgunlaşan ve ürün veren bir varlık olan ağaca benzetilmesinden onun dinamik bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla iman gelişmeye ve gerilemeye yani artmaya ve eksilmeye müsaittir denilebilir.

İman ağacındaki farklı unsurların varlığı imanın şubelerden oluşan bir bütün olduğunu göstermektedir. Bütünün istenen şekilde devamı için onun diğer şubelerinin özelliklerinin korunması ve birbirleriyle uyum içerisinde olmaları gerektiği aşikârdır. Dolayısıyla bütüncül bir iman anlayışına sahip olmak için imanın bütününü oluşturan şubelerin araştırılması, ortaya konulması, bilinmesi ve içselleştirmesi önem kazanmaktadır. Bu sebeple imanın yapısının tespit edilmesi büyük önem arzetmektedir. İman ağacının gelişiminde güneş ışığının ve suyun hayatî önem taşıması gibi imanla ilgili âyet-i kerîme ve hadisler de imanın yapısı hakkında açıklamalar veren bilgi kaynaklarıdır.

Hz. Peygamber, "imanın yetmiş küsür şubesi bulunmaktadır" hadisiyle iman ağacının genel bir çerçevesini vermiştir. Bu nitelemeden

---

[1] İbrahim 14/24.

[2] Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, -Açıklamalı Tercüme-, trc. Bekir Topaloğlu, 736.

yola çıkan müellifler, Kur'ân-ı Kerîm ve hadisleri esas alarak imanın yapısını tespit etmeye çalışmışlardır. İman şubeleri hadisi üzerine te'lif edilen eserlerin en meşhur ve en kapsamlısı olan Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman*'ının ihtisârının gerek Batı'da İngilizce, Fransızca, Almanca, Flemenkçe dillerine ve gerek Doğu'da Urduca diline çevirilerek yayımlanmış olması konuya müslümanların ilgisini devam ettiğini ve konunun güncelliğini koruduğunu göstermektedir.

Diğer yandan son yıllarda yayımlanan makale ve eserlerde imanın söz ve davranış gibi etkin olan unsurları üzerinde durulması, imanın bir çerçevesinin olup olmadığı, varsa bu çerçevenin nelerden oluşabileceği gibi hususların ifade edilmesi inanç esaslarıyla ilgili bir çalışmaya ve bütüncül bir iman anlayışına duyulan ihtiyacı gündeme getirmektedir.

Bu ihtiyaç sebebiyle çalışmada, imanın şubesi olarak belirlenmiş olan esaslar tespit edilerek imanın yapısınının hadislerle ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu meyanda hadis edebiyâtında tek hadis şerhçiliğinin bir türü olan Şuabü'l-iman eserleri tespit edilip incelenmiştir. İmanın şubeleri incelenerek imanı olgunlaştırmayı sağlayan unsurların üzerinde durulmuştur. Böylelikle hadislerin; tefsir, tebyîn ve te'kîd işlevlerinin akâid alanında da kullanılmasının önemi ve gerekliliği vurgulanmış olmaktadır.

Tezin giriş bölümünde imanın tanımı ve imanla ilgili hususlar üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde Şuabü'l-iman eserlerine öncülük eden Kütüb-i Sitte içerisindeki Kitâbü'l-iman bölümleri ve iman hadisleri ihtivâ eden bölümler iman konularının temellendirilmesinde kullanılan hadisleri tespit etmek amacıyla incelenmiştir. Ayrıca müstakil olarak yazılmış olan Kitâbü'l-iman eserleri tespit edilerek muhtevâ bakımından değerlendirilmiştir. İkinci bölümde Şuabü'l-iman hadisi açıklanarak hakkında yazılmış olan eserler müelliflerinin iman görüşü çerçevesinde tanıtılmıştır. Beyhakî'nin ilmî kişiliği, eserleri ve Şuabü'l-iman adlı eserinin özellikleri anlatılmıştır. Üçüncü bölümde ise Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman*'ındaki hadislerle imanın yapısı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tez konusunun belirlenmesinde rehberlik ederek çalışmanın her aşamasında değerli yönlendirmeleriyle bana en güçlü desteği sağlayan danışman hocam Prof. Dr. Aynur Uraler'e, tez izleme kurulunda bulunup öneri ve görüşleriyle yardımda bulunan değerli hocalarım Doç. Dr. Mehmet Efendioğlu ve Prof. Dr. Halil Aydınalp'a teşekkür ederim. Ayrıca lisans, yüksek lisans dönemleri de dahil olmak üzere her dâim teşviklerine mazhâr olduğum değerli ve mümtaz şahsiyetler Prof. Dr. İsmail Lütfi Çakan ve Prof. Dr. M. Yaşar Kandemir hocalarıma şükranlarımı sunuyorum. Çalışmaya başlamama vesile olan merhum annemle babam Ayşe ve Mehmet Türkben'i hayırla yâdediyorum. Beni teşvik eden hocalarıma, aileme, akrabalarıma, dostlarıma ve öğrencilerime teşekkür ederim.

Gayret bizden, tevfîk Allah'tandır.

Tezcan Türkben

Belçika, 2021

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.mlf.	: aynı müellif
b.	: bin
bkz.	: bakınız
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
h.	: hicrî
Hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
m.	: milâdî
MÜİF	:Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
r.a.	: radıyallâhu anhu
s.a.	: sallallâhu aleyhi ve sellem
sy.	: sayı
trc.	: tercüme eden
ts.	: tarihsiz
v.	: vefat tarihi

GİRİŞ

KONU, METOT VE KAYNAKLAR

I. KONU, METOT VE KAYNAKLAR

İman konusu insanlık tarihi boyunca sürekli önemini korumuştur. Son ilâhî din olan İslam'a göre herşeyi ve herkesi yaratıcılık ve ilâhlık vasfından berî tutup Allah Teâlâ'ya imanı hayatın merkezine koymak, imanın birincil esasını teşkil eder. İnsan hayatında yaşamın sürdürülmesi için gerekli olan aslî ihtiyaçların yanında değerli ve verimli bir hayat sürmeyi sağlayan yan unsurlar da bulunmaktadır. Onlardan ilki kendi dışında aşkın bir varlığa bağlanmayı ifade eden imandır. İmanı olgunlaştıracak ve güçlendirecek etkenlerin varlığını da kabul etmek gerekir. Aslî unsurlar bir merkezi ifade ederken onun etrafında söz konusu merkezi güçlendiren ve şekillendiren yan unsurlar, merkezin çerçevesini belirleyici ve onun oluşumunu tamamlayıcı bir rol üstlenirler. Bu araştırmada imanın yapısı tespit edilmeye çalışılacaktır.

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

"Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman* Adlı Eserindeki Hadisler Çerçevesinde İmanın Yapısı" adlı çalışmanın konusu genel itibariyle Kur'ân-ı Kerîm ile sâbit olup sahih hadislerle de açıklanan iman esaslarıdır. Hadisler çerçevesinde imanın yapısını belirlemek üzere şu konular üzerinde durulacaktır: İmanın tanımı ve nelerden oluştuğu, Cibrîl hadisinde Hz. Peygamber'in verdiği iman tanımı ile imanın şubelerinden bahsettiği hadisteki iman tanımı arasında nasıl bir ilişki olabileceği, imanın şubeleri hadisinde imanla ilgili verilen genel çerçevenin detaylarının belirlenip belirlenemeyeceği, imanın bir çerçevesi çizilecek olsaydı nelerden oluşabileceği, müslüman âlimlerin bu yönde eserler te'lif edip etmedikleri ve bu alanda hangi eserlerin yazıldığı, inanan ve inanılan arasındaki bağı ve ilişkiyi ifade eden imanı, sağlamlaştıran, güçlendiren birtakım öğeler ve şubelerin var olup olmadığı, eğer varsa imanı olgunlaştıran bu şubelerin neler olduğu, hadis âlimlerince geliştirilmiş bir iman modelinin bulunup bulunmadığı, İslâm dininde inanılması gereken iman esaslarının yalnızca zihnî boyutla mı ilgili olup bunun yanında tutum ve davranışlarla ilgili iman esaslarının bulunup bulunmadığı incelenecektir. Çalışmada imanla ilgili hadisler çerçevesinde imanın yapısını belirleme amacına ulaşmak gayesiyle imanla ve imanın şubeleri ile ilgili eserleri inceleme yolu izlenmiştir. Bu yönüyle çalışma bir yandan imanın yapısını diğer yandan da imanla ilgili hadisleri ve konuları tespit etme çalışmasıdır denilebilir.

Hz. Peygamber imanı altı, İslâm'ı ise beş esasla tanımlamıştır. Bu sayılar, imanın ve İslam'ın temel esaslarını bildirmektedir. Bu ifadeden imanın sadece altı unsuru bulunduğu zannedilmemelidir. Zira Hz. Peygamber'in imanla ilgili diğer hadîsleri, iman konusunun altı esasla sınırlanmayacağını göstermektedir. Söz konusu hadislerden hareketle imanın altı esası dışındaki şubelerinin tespit edilmesi önem arzetmektedir. İnanç dışındaki amel, âdâb ve ahlâkla ilgili konuların imanla irtibatlandırılması imanın kemâl şartını vurgulamak amacını taşımaktadır. Bu konuların bilinip uygulanması imanın kemâle ermesi bakımından önemlidir. Ancak bu hususlardaki eksiklikler âyet-i kerîme ve sahih hadislerle belirlenmiş olan bu şubelerin imandan olduğuna inanıldığı müddetçe kalpteki imanı yok edemezler. Dolayısıyla bu eksikliklerin tekfire sebebiyet vermeyeceğini belirtmek gerekmektedir.[3] İmanla ilgili uygulamaların, varlığı durumunda imanın tekmîlini sağladıkları ve yokluğu halinde ise imanın varlığına zarar veremeyecekleri yönündeki Ehl-i sünnet'in görüşü genel kabul görmüştür.

İmanın yapısı üzerine yapılacak olan bu araştırma ile âyet ve hadisler çerçevesinde İslâm'da inanç, ibadet, âdâb ve ahlâk bütünlüğünün ortaya konulması ve öneminin vurgulanması amaçlanmaktadır. Zira imanın yapısı aynı zamanda dinin temelini de ifade etmektedir. Çalışmanın dinin yapısını oluşturan unsurlardan bir veya birkaçının ön plana çıkarılarak büyük ve geniş çerçevenin unutulmasından ve görülememesinden kaynaklanan meselelere cevap vermesi hedeflenmektedir.

İmanın ferdî boyutunun yanında toplumsal boyutunun önemini tespit etmek bu araştırmanın bir diğer konusudur. Cemaat halinde îfa edilen ibadetlerin yanında toplumsal âdâb ve ahlâkla ilgili esasların imanla alâkasının ortaya çıkarılmasının, çoğu âdâb ve ahlâkla ilgili olan toplumsal yaraların tedavisinde etkili olması ümit edilmektedir. İmanın bireysel olduğu kadar toplumsal boyutta da etki alanı olduğunun, iman duygusunun toplumda güven duyma ve güvenlik sağlama prensibini yerleştirdiğinin dolayısıyla imanın sadece inanç ve ibadetlerle sınırlandırılmaması gerektiğinin bilincine varılması

[3] Berâati zimmet esastır, ihtiyatlı olmak, din kardeşi hakkında hüsnü zanda bulunmak ve müslüman olduğuna delalet eden durumlar az olsa bile onları tercih etmek kaidelerine göre "Ben Müslümanım" diyen birinin bu beyanı uygulamada eksiklikleri bulunsa bile doğru kabul edilmelidir. Bkz. Uludağ, *İslâm'da İnanç Konuları ve İtikadî Mezhepler*, 182-183.

toplumun âdâb ve ahlâk açısından gelişimini sağlayan en güçlü etken olacaktır. Bu suretle kaynağını imandan alan değerlerin, müslümanlar tarafından benimsenip uygulanmasıyla İslâm'ın mükemmelliğinin ve bir medeniyet inşâ etme niteliğinin vurgulanması hedeflenmektedir.

Bu araştırma ile elde edilecek olan sonuçların Beyhakî'nin iman anlayışı açısından imanla ilgili ferdî ve toplumsal meselelere çözüm sunma hususunda ufuk açmaya katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Konunun seçilmesindeki maksatlardan biri, imanın şubeleri temelinde imanın yapısını hadislerle inceleyen bir tez veya çalışmanın tespit edilememesidir. On binden fazla hadis ihtivâ eden Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman*'ını hadis ilmi zâviyesinden mütalaâ etmek, imanın yapısını hadîslerle tespit etmek önemli ve gerekli görülmüştür. Son zamanlarda çeşitli makale ve tezlerde iman, ibadet ve ahlâk bütünlüğünün vurgulanması, imanın kapsamlı bir yapısının bulunduğunu ve bu yapıya dahil olan öğeleri, imanı olgunlaştıran özellikleri ve onun tezahürlerini ortaya koyan bir çalışmaya duyulan ihtiyacı göstermektedir.

B. METOT

Tez, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmanın konusu ve amacı, araştırmada kullanılan yöntem ve başvuru kaynakları açıklandıktan sonra imanın tanımı ve mâhiyeti üzerinde durulmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm ve hadisler iman esaslarının belirlenmesinde kabul edilen iki ana kaynaktır. Hadis âlimleri, iman görüşlerini açıklarken mütevâtir ile haber-i vâhid arasında ayırım yapmamışlardır. Âyetler ve hadîsler esas alınarak te'lif edilmiş olan Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman* adlı eseri tezin asıl kaynağıdır. Dolayısıyla Beyhakî'nin söz konusu eseri çerçevesinde iman hadislerini araştıran bu çalışma, dolaylı gözlem yöntemi dahilinde belge tarama tekniği esas alınarak hazırlanmıştır.

"Hadis Musannefâtında Kitâbü'l-iman'lar" adlı birinci bölümde öncelikle Kütüb-i sitte'deki iman bölümlerini ve iman hadislerini ihtivâ eden bölümler üzerinde durulmuştur. Ardından müstakil olarak yazılan Kitâbü'l-iman'ların meşhur ve mütedâvil olanları te'lif edildikleri asırlara göre ele alınmıştır. Kitâbü'l-iman'ların muhtevâ açısından incelenmesi Şuabü'l-iman eserlerinin te'lif edilmesine sebep olan etkenleri tespit etmek bakımından gerekli görülmüştür. Kitâbü'l-iman eserlerini incelemek, Şuabü'l-iman

literatürünün oluşmasına ne oranda ve hangi yönlerden etki ettiklerini tahlil etmek açısından önemli görülmüştür. Bu bölümdeki literatür çalışmasında ilgili edebiyat türü içerisinde ciddi temsil gücüne sahip bulunan Kitâbü'l-iman eserleri seçilerek tahlil edilmişlerdir. Konumuzun imanın yapısı olması itibariyle müellifler hakkında ayrıntılı biyografi bilgileri vermek yerine onların iman anlayışlarını anlatmakla yetinilerek imanın yapısını nasıl ele aldıklarını tespit etmek amacıyla metin üzerinde yoğunlaşılmıştır. Ayrıca müellifin iman anlayışını yansıtan genel bir çerçeve sunmak amacıyla Kütüb-i sitte'deki iman bölümlerinin alt başlıkları ile müstakil olarak te'lif edilmiş olan Kitâbü'l-iman'lardaki iman şubeleri listeleri, Tablolar bölümünde verilmiştir.

İkinci bölümde Şuabü'l-iman hadisi hakkında açıklamalarda bulunulduktan sonra bu hadis üzerine değişik asırlarda ve bölgelerde yaşamış olan âlimler tarafından te'lîf edilen Şuabü'l-iman literatürü tetkik edilmiştir. Müelliflerin iman anlayışları hakkında bilgi verilerek eserlerin muhtevâları tahlil edilmiştir. Beyhakî'nin eserinin Şuabü'l-iman türü içerisindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu inceleme, Beyhakî'nin eserini diğerleriyle mukayese etmek için bir zarurettir. Diğer yandan tespitlerimize göre bu türün edebiyatını biraraya getiren bir çalışma mevcut olmadığından tezin bu bölümü, ilk deneme sayılabilir. Şuabü'l-iman edebiyatı, kronolojik sıraya göre derlenerek eserlerin ele aldıkları iman esasları ve müelliflerin iman görüşleri hakkında özlü bilgiler verilmiştir. Beyhakî'nin eseri çerçevesinde imanın yapısını belirlenmenin hedeflendiği tezde, ana kaynağın öncesinde ve sonrasındaki kaynaklar taranarak muhtevâ bakımından tahlil edilmişlerdir. İzlenen bu yöntem ile şuabü'l-iman hadisiyle birçok araştırma yapıldığı ortaya konmuş ve Şuabü'l-iman edebiyatının gelişimi, tarihi seyri, muhtevâsı hakkında bilgiler verilmiştir.

Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman* adlı eseri, alanında en meşhur ve hadis ilmi bakımından en değerli eser olması hasebiyle ayrıntılı olarak incelenerek özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Barındırdığı özellikler üzerinde yoğunlaşılarak Şuabü'l-iman tür edebiyatındaki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Daha sonraki dönemlere ne oranda ve hangi açılardan etki ettiğini ortaya koymak amacıyla eser üzerine yapılmış çalışmalar belirtilmiş ve kendisinden önce ve sonra te'lif edilmiş bulunan Şuabü'l-iman'larla mukayesesi yapılmıştır.

Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman*'ı esas alınarak imanın yapısını oluşturan imanın şubelerinin açıklanması çalışmanın üçüncü bölümünü teşkil etmektedir. Beyhakî'nin bu eseri hocası Halîmî'nin *Minhâcü'd-dîn* adlı eseri üzerine yazılmış bir tehzîb çalışmasıdır denilebilir. Beyhakî'nin hedefi eserde ele alınan iman şubelerini hadislerle zenginleştirmek olduğundan hocasının iman şubeleri tasnifine sâdık kalmıştır. Eserdeki şube başlıkları ve sıralaması tarafımızdan da aynı şekilde korunmuştur. Bu bölümde böyle bir yöntemin izlenmesinin sebebi Halîmî'nin şubeler sıralamalarında gözettiği hedefleri incelemek olmuştur. Bu hedeflerin tespit edilmesinin konular arasındaki irtibatın konulmasıyla imanın yapısını ve İslâm dininin yaşanması ve öğretilmesinde yöntem ve içerik belirleme yönünden faydalar sağlayabileceği düşünülmektedir. İman bir eğitim süreci olarak kabul edildiğinde olgun mü'min olma yolunda bu eğitimde izlenmesi gereken bir yol, yöntem bulunmalıdır. İmanın şubeleri bu yöntemin içeriğini oluşturmaktadır. Bu inceleme, "nasıl olgun mü'min olunur" sorusuna cevap teşkil edebilir. Söz konusu yöntemin içeriğinde değişmez unsurlar bulunmakla beraber günümüzde bazı şubelerin önem taşıyan yönlerine vurgu yapılarak anlatılabilir. İman şubelerinin temellendirilmesinde kullanılan âyet-i kerîme ve hadisler, hadislerde imanla irtibatlandırılan konular, Hz. Peygamber'in konuları imanla irtibatlandırırken izlediği yöntem, imanın yapısını ortaya koymada üzerinde durulan hususlar olmuştur.

Müellifin başlıklarına ve sıralamasına sâdık kalınarak işlenmiş olan iman şubeleri ilgili bulundukları ortak konular açısından incelendiğinde bunların beş ana konu etrafında toplandıkları görülmüştür. Bölümdeki üst başlıklar tarafımızdan oluşturulmuş olup yetmiş yedi iman şubesi beş ana konu altında tahlil edilmişlerdir. Böylelikle yetmiş yedi şubeye ayrılarak analiz edilmiş olan imanı yapısı beş ana konu halinde gruplandırılarak yeniden sentez haline getirilmiş bulunmaktadır.

Yetmiş yedi şubesinin açıklanmasında ve temellendirilmesinde âyet-i kerîmelerin yanında çok sayıda hadîse yer verilmiştir. Kelâmcılar, itikâdî konularda haber-i vâhidin delil olmayacağı kanaatindedirler. Ashâbü'l-hadis ise itikâdî konularda açıklama babından haber-i vâhidleri de kullanmakta bir sakınca görmemişlerdir. Nitekim hadisçilerin iman görüşlerini açıkladıkları Kitâbü'l-iman ve benzeri kitaplarda haber-i vâhidleri nakletmiş olmaları onların bu hususta tavırlarını yansıtmaktadır. Hadislerin itikâdî konuların

temellendirilmesinde kaynak olarak kullanılabileceği görüşünden[4] hareketle Beyhakî de eserinde iman konularını haber-i vâhidlerle işlemiştir. Bunun yanında Beyhakî'nin, hocası Halîmî'nin eserini hadîs yönünden zenginleştirmek amacıyla yeniden kaleme aldığı da bu noktada göz ardı edilmemelidir. Çalışmada Beyhakî'nin tespit ettiği hadisler çerçecesinde imanın yapısı belirlenmeye çalışılmıştır.

Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman* adlı eseri, imanla ilgili hadisleri tespit etmek ve tahlil etmek amacıyla baştan sona taranmıştır. Beyhakî'nin metodu tespit edilmiş, âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîfleri hangi açılardan delil olarak gösterdiği açıklanmıştır. Delil olarak gösterilen hadislerden Buhârî, Müslim ve Kütüb-i sitte'nin diğer eserlerinde geçen hadisler öncelikli olarak ele alınmıştır. Eserin tahkikli ve tahricli baskısının bulunması hasebiyle hadislerin tahrici bu çalışmada verilmemiştir. Her şubedeki hadis sayısı belirtilmiş olup Beyhakî'nin konuyu işleyiş tarzını açıklamak amacıyla varsa konunun alt başlıkları da incelenmiştir. Son olarak iman şubelerinin tezde incelenmiş olan diğer dokuz şube tasnifinde yer alıp almadığını şayet alındıysa o tasniflerde kaçıncı sırada işlendiği açıklanmıştır.

C. KAYNAKLAR

Hadislere göre imanın yapısını inceleyen çalışmanın hazırlık aşamasında öncelikle Kütüb-i sitte'den Buhârî, Müslim, Tirmizî ve Nesâî'nin iman bölümleri ile imanla ilgili bâbların bulunduğu İbn Mâce'nin Mukaddime'si ile Ebû Davûd'un Sünnet bölümleri kaynak olarak baştan sona taranmıştır. Akabinde müstakil Kitâbü'l-iman'ların meşhur ve mütedâvil olanlarından temin edilebilenler okunarak muhtevâ açısından değerlendirilmişlerdir. Şuabü'l-iman hadisi hakkındaki özgün açıklamalar ihtivâ etmesi bakımından Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *Kitâbü'l-iman*'ı ele alınan başlıca kaynaklardandır. Bölüm halinde ve müstakil olarak yazılmış olan Kitâbü'l-iman'lar, hicrî beşinci asırda müstakil olarak te'lif edilmeye başlanan

[4] Ayrıntılı bilgi için bkz. Koçkuzu, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahitlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*, Ensar Neşriyat. Ayrıca bkz. Öt, *Kitâbu Ahbâri'l-Âhâdı Çerçevesinde Buhârî'nin Haberi Vâhid Anlayışı*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019. Ayrıca bkz. Hakyemez, *"İtikadî Mezheplerin Görüşlerini Hadislerle Temellendirme Gayretleri", Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 59-88.

Şuabü'l-iman eserlerine etki edip etmedikleri ve ne derece kaynaklık teşkil ettiklerini araştırmak üzere incelenmişlerdir.

İmanın yapısını Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman*'ındaki hadisler çerçevesinde tespit etmeye çalışan tezin temel başvuru kaynağı Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman* adlı eseridir. Şuabü'l-iman hadisini şerh niteliği taşıyan eserlerden ilki olan Halîmî'nin *Minhâcü'd-dîn* adlı kitabı Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman*'ının da başlıca kaynağı olması hasebiyle çalışmanın bir diğer ana kaynağı durumundadır. Şuabü'l-iman literatürünü derlemek ve müşterek şubeleri tespit etmek amacıyla bu tür edebiyatının temin edilebilen eserlerine başvurulmuştur. Bu alanda Kasrî'nin, Bulkînî'nin, Bursevî'nin eserleri başta olmak üzere tezde incelenmiş olan diğer Şuabü'l-iman eserleri başvurulan temel kaynaklardandır. Diğer yandan eserde, çok sayıda âyet ve hadîslerin bulunması tefsîr ve şerhlere müracaatı zarurî kılmaktadır.

Kitabü'l-imanlarla ilgili İsmail Lütfi Çakan'nın "Hadis Edebiyatında İmanla İlgili Bölümlerin Muhtevâ Değerlendirmesi" ve Emin Aşıkkutlu'nun "Sahîh-i Buhârî'nin İman Bölümü Üzerine Bir Şerh Denemesi" başlıklı makalelerinden istifade edilmiştir. Ramazan Ayvallı'nın "İman Şubelerine Dair Hadis Üzerine" adlı makalesi ile Mahmut Yeşil'in "Târihî Süreçte Te'lif Edilen Kitâbü'l-iman'lar ve Günümüze Yansımaları" başlıklı makalesine de başvurulmuştur.

Hadis alanı dışında tefsir, akâid ve kelâm alanında iman konusunda yazılmış olan kitap, tez ve makalelere de müracâat edilmiştir. Akaid ve kelâm alanında imanın mâhiyeti, artması ve eksilmesi konularını ele alan, itikâdî mezheplerin iman görüşlerini anlatan Bekir Topaloğlu'nun *Kelâm İlmi,* Metin Yurdagür'ün *Kelâm Tarihi* ve Süleyman Uludağ'ın *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi* adıyla yayına hazırladığı Taftazânî'nin *Şerhu'l-Akâid* adlı eserlerinden istifade edilmiştir. İmanla ilgili Hülya Alper'in *İmanın Psikolojik Yapısı,* iman ve amel ilişkisini konu alan Murat Sülün'ün *İman-Amel İlişkisi,* tekfir konusunu işleyen Saim Kılavuz'un *İman-Küfür Sınırı* adlarıyla basılmış bulunan doktora tezleri incelenmiştir. Halil Aydınalp'ın tekfir konusunu irdeleyen "Kural Dışı Dinî Bir Yönelim Olarak Çağdaş Tekfir İdeolojisini Anlamak" adlı makalesinden yararlanılmıştır.

Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman* adlı eseri ile Halîmî'nin eseri üzerine kelâm alanında yüksek lisans ve doktora tezleri yazılmıştır. Veysel Kaşar'ın

"Halîmî'ye ait Şuabü'l-iman Adlı Eserin Kelam İlmindeki Yeri" adlı doktora tezi ile Mehmet Halife Doğan'ın "Beyhakî'nin Şuabü'l-iman Adlı Eserinin Kelâm ilmi Açısından Tetkîki" adlı yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bu tezlerde, imanın inançla ilgili olan ilk dokuz şubesi esas alınmış olup geriye kalan altmış sekiz şube üzerinde durulmamıştır.

II. İMANIN TANIMI VE İMANLA İLGİLİ ÖNE ÇIKAN HUSUSLAR

İmanın yapısının nelerden oluştuğunu açıklığa kavuşturmadan önce imanın ne olduğunu ve nasıl gerçekleştiğini belirlemek gerekmektedir. İnanan ve inanılan arasındaki bağı ve ilişkiyi ifade eden imanın tanımı ve imanla ilgili öne çıkan hususların bilinmesi onun yapısını ortaya koymada önem arzetmektedir.

A. İMANIN TANIMI

"İman, إيمان" kelimesi, emniyet ve güvenlik manalarını gelen "emn, أمن" kökünden türemiş olup başkalarına güven vermek, güven duymak, birşeyi benimsemek, gönüllü olarak doğruluğunu kabul ve tasdik etmek anlamlarına gelir. Karşıtı korku, inkâr ve hiyânettir.[5] Arapça'daki if'âl veznindeki "âmene, آمن" fiilinden bir mastar olan iman, if'âl bâbının geçişli yapmak ve oluş bildirmek özelliğinden dolayı "bir kişinin söylediğinin doğruluğunu kabul etmek" manasına geldiği gibi "tasdik eden kişinin de yalanlanmış olmaktan emin olduğu" anlamını da taşır.

Âmene fiili Arapça'da ba (ب) cer harfiyle geçişli yapılarak ikrar ve itiraf manasını içine alır. Bu kullanımı *"O peygamber de kendisine Rabbinden indirilene iman etti, mü'minler de…"*[6] âyetinde görmekteyiz. İman kelimesi lâm (ل) cer harfiyle de iz'ân ve kabul manasını kazanır. Hem öncekini hem de bu manaya örnek teşkil eden *"…Allah'a inanıp mü'minlere güveniyor…"*[7] âyet-i kerimesinde Allah'a imanı ifade etmek üzere iman fiili ba cer harfiyle, mü'minlere güvenmeyi ifade etmek üzere yine aynı iman kelimesi lâm cer harfiyle kullanılmıştır. Buradan anlaşıldığına göre iman kelimesi Kur'ân-ı

[5] Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 21-24; Firûzâbâdî, *Kâmûs Tercemesi*, "emn", IV, 548-49; İzutsu, *Kur'ân'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, 205.

[6] el-Bakara 2/285.

[7] et-Tevbe 9/61.

Kerîm'de ba cer harfiyle kullanıldığında iman esaslarını yani inanılacak şeyleri vurgularken lâm cer harfiyle de iman esasları dışındaki durumlarda kullanılmaktadır.

Allah'ın güzel isimlerinden biri olan "el-Mü'min, المؤمن", Allah'ın mü'min kullarını azabından emin kılmasını ifade ettiği gibi onların imanlarında doğru ve isabetli olduklarını kabul etmesi ve kullarına vad ettiği şeyleri yerine getireceğini tasdik etmesi anlamına da gelmektedir.[8]

Dinî bir terim olarak iman, "Cenâb-ı Hak'tan alıp insanlığa tebliğ ettiği kesinlikle bilinen konularda Hz. Muhammed'i tasdik etmek, onun doğruluğuna kesinlikle hükmetmek demektir."[9]

Cibrîl hadîsinde Hz. Peygamber "*İman, Allah'a, meleklere, kitaplara, peygamberlere, âhirete ve kadere iman etmendir"*[10] buyurmuştur. Onun (s.a.) iman tanımını verdiği bir diğer hadis ise imanın şubeleri hadisidir. Söz konusu hadiste Hz. Peygamber "*İmân yetmiş küsür yahut altmış küsür şubedir. Bunların en üstünü 'Allah'tan başka ilâh yoktur' demektir. En aşağısı ise yoldan eziyet verecek şeyleri gidermektir. Hâyâ da imanın bir şubesidir*" buyurmuştur.[11] Cibrîl hadisindeki iman tanımı altı iman esası olarak bilinen esasları içerirken, imanın şubeleri hadisindeki tanım ise iman edilecek olan esasların altı ile sınırlı kalmayıp daha kapsamlı olduğunu, imanla irtibatlandırılan başka özelliklerin de bulunduğunu, inanç esaslarının gaybî konularla ilgili olduğu kadar daha başka alanlarla da ilgili olduğunu vurgulamaktadır. Hz. Peygamber Cibrîl hadisinde imanın aslı olan zihnî boyutuna vurgu yaparken imanın üst ve en alt derecesini zikrettiği imanın şubeleri hadisinde ise imanın yani inanç esaslarının zihnî boyutunun yanında amel ve toplum hayatına yansıyan yönlerine dikkat çekmiştir.

İmanın aslı, öz olarak Allah'ın varlığını ve birliğini, Hz. Muhammed'in peygamberliğini benimsemek ve içten kabullenmek olarak ifade edilirken, imanın fer'i yani dalları, şubeleri de imanda etkin olan akıl, kalp ve beden gibi temel unsurlarla açıklanmaktadır. Bu unsurların her biri imanın bütününe katkı

---

[8] Bkz. Topaloğlu, "Mü'min"*, DİA,* XXXI, 557-558; Yurdagür, *Esmâ-i Hüsnâ*, 80-81; Yarımbaş, *Esmâ-i Hüsnâ*, 29-30.

[9] Topaloğlu, vd., *İslam'da İnanç Esasları*, 34.

[10] Buhârî, İman 1; Müslim, İman 1.

[11] Müslim, İman 58.

sağlayan zenginliklerdir.[12] İmanın aslı ve fer'i olduğunu bildiren şu tespit de imanın İslam dininin tüm hükümlerini kapsadığını ortaya koymaktadır: "Allah'ın varlığını ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmeyi kapsayan iman, imanın aslıdır yani imanın kendisidir. Mü'min bu imanıyla küfürden korunmuş olur. Nitekim Hz. Peygamber'in hasta olan Yahudi çocuğunu ziyaret ederek onu İslâm'a davet ettikten sonra çocuğun müslüman olması üzerine 'Onu ateşten koruyan Allah'a hamd olsun' diye dua etmesi ile ilgili hadiste imanın aslına işaret edilmiştir. İmanın fer'i ise Allah'tan geleni kabul edip O'na itaat etmek ve Hz. Peygamber'e ittibâ edip ona muvâfakât etmektir. İmanın fer'inin artmasıyla yani inanılan şeylerin amel ile ilgili olanlarının uygulanmasıyla iman olgunlaşır, onun azalmasıyla da iman zayıflar. İmanın artması, asıl halinde bulunan imana fer'lerinin eklenmesini ifade ederken, imanın zayıflaması ise fer'lerden yoksun olan asıl imanın münferid kalması halidir."[13]

Allah'ın varlığını ve birliğini, Hz. Muhammed'in peygamberliğini hiçbir şüphe duymadan kabul etmek imanın kendisi olarak tanımlanmıştır. Ancak imanı sadece tasdik ya da tasdik ve ikrar olarak diğer yandan ise bunların yanında inanılan şeyleri uygulamak olarak tanımlayanlar da olmuştur. İmanın içten kabullenme, benimseme, benimsediğini ikrar eme, itiraf etme ve inandığı şeyleri yaşama, uygulama gibi farklı boyutları bulunmaktadır. Bu boyutların tamamının ya da bir veya birkaçının esas alınması sebebiyle imanın farklı tanımları tarih boyunca yapılagelmiştir.[14]

İmâm-ı Âzam Ebu Hanife'ye göre iman, Hz. Muhammed'in Allah tarafından getirdiği kesin olarak bilinen hususların tamamını kalp ile tasdik dil ile ikrar etmektir. Hanefî kelâm âlimi Ömer en-Nesefî (v. 537/1142) de aynı görüşü benimsemektedir.[15]

---

[12] Bu konudaki değerlendirmeler için bkz. Öğük, "İman'da Etkin Olan Unsurlar Akıl, Kalp ve Beden", *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 169-184.

[13] es-Sağircî, *Şuabü'l-iman*, I, 13.

[14] Geniş bilgi için bkz. Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, 20-24; Gümüşoğlu, *İslâm Akâidi ve Kelâm*, 190.

[15] Taftazânî, *Kelâm İlmi ve İslam Akâidi Şerhu'l-Akâid*, 224.

İmam Mâturîdî'ye (v. 333/944) göre iman, kalbin tasdikinden ibaret olup dil ile ikrar kalpteki imanı ifade eder ve kelime-i şehadet beyanı dünyevî hükümlerin uygulanması bakımından zorunludur.[16]

Mürcie'ye göre iman, ikrar ve tasdiki içeren söz olarak veya sadece kalbin fiili, marifeti olarak ya da hem dilin hem de kalbin eylemi olarak tanımlanmıştır. Hâricîlere göre ise iman, farz kılınan bütün iyilikleri kalple, dille ve diğer organlarla yerine getirmek olup taatlerin bütünüdür.[17] Tasdikin teori ve pratiği birlikte ifade ettiğini bildiren görüşler de vardır. Buna göre tasdik bir inanç halinde benimsenen ve bilinen şeylerin pratiğe aktarılmasını ifade eder.[18]

Ashâbu'l-hadis içerisinde de imanın farklı tanımlarına rastlamak mümkündür. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'a göre iman, "insanların kalpleriyle Allah'a hâlis bir halde bağlanmaları, dilleriyle kelime-i tevhîdi söyleyerek şehâdet getirmeleri ve azâlarıyla güzel işler yapmalarıdır."[19] Bulkinî'ye göre imanın kelime manası "tasdik etmektir", terim manası ise "iki şehâdeti söylemek olan özel bir tasdiktir, kâmil iman ise tasdik etmek ve amelleri uygulamaktır."[20] Ashâbu'l-hadis arasında ilk dönemlerde daha çok imanın "söz ve amel" olduğu daha sonraları ise "dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve organlarla amel" olduğu şeklindeki tanımı yaygın olarak benimsenmiştir. Amel imandan bir parça olarak kabul ederek bütün tanımlarda yer almıştır.[21]

İslam düşünce tarihi boyunca iman ve amel ilişkisi konusunda iki farklı görüş hâkim olmuştur. Biri amellerin imanın özüne dahil edilmemesi gerektiğini savunan Mürcie görüşüdür. Diğeri ise amelleri imanın özüne dahil etmek gerektiğini savunan Hâricîlerin, Mutezile'nin, Şia'nın ve Ashâbu'l-hadis'in görüşüdür.[22] Mutezile, Şia ve Hâricîler amellerin imanın tanımına dahil edilmesi konusunda birleşmişlerdir. Ancak Mutezile, büyük günah işleyenin kâfir ya da mü'min olmayıp fâsık olduğunu kabul ederek Şia ve Haricîlerden ayrılır. Ashâbu'l-hadis de amellerin imanın bir unsuru kabul edilmesinde

---

[16] Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 713-716; Gümüşoğlu, *a.g.e.*, 192.

[17] Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-iman*, 1; İbn Mende, *Kitâbü'l-iman*, I, 331.

[18] Özcan, Hanifi, *Epistemolojik Açıdan İman*, İFAV Yayınları, İstanbul 2016, 86.

[19] Ebû Ubeyd, *a.g.e.*, 53.

[20] Bulkînî, *Tercumânu şuabi'l-iman*, 16.

[21] Sönmez Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler* adlı eserinde Ashâbü'l-hadis âlimlerine ait on bir iman tanımını vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. 76-77.

[22] Kutlu, *a.g.e*, 88.

Haricîlerin tavrını benimsemekle beraber amel etmeyen mü'mini fâsık olarak kabul edip tekfir etmemekle Haricîlerden ayrılırlar.[23] Ashâbu'l-hadis imanın şubeleriyle ilgili hadisi, amelin imandan bir parça olduğuna dair başlıca delil olarak kabul etmişler ve imanın şubelerini açıklayan eserler te'lif etmişlerdir.[24]

Kalp, dil ve diğer azalarla yapılan bütün amellerden oluşan imanın aslı (kökü) ve fer'i (dalları) vardır. Allah'ın varlığını ve birliğini kalp ile tasdik edip bunu dil ile ikrar etmek, O'nu sevmek, O'na boyun eğmek, O'na saygılı olmak, kibirlenmeyi terketmek imanın asıllarındandır. Bunları yerine getiren iman etmiş bir mü'mindir ancak bu kişi imanın dalları, tezâhürleri ya da özellikleri de diyebileceğimiz furû'unu yerine getirinceye kadar imanını kâmil olarak tamamlamış olmaz. İmanın furû'u farzları yerine getirmek ve haramlardan kaçınmakla ilgilidir. Hz. Peygamber imanın şubeleri hadisiyle imanın aslına ve furû'una dikkat çekmiştir. İmanın furû'u olarak hayâ kalbin bir eylemi iken zarar verecek herhangi bir şeyi yoldan kaldırmak ise diğer organların eylemi olmaktadır.[25]

Buhârî'ye göre iman, kalpteki imanı dil ile ifade etmek ve âyet ve hadislerde imanla irtibatlandırılan fiilleri yerine getirmekten ibarettir. Buhârî'nin tanımı kâmil (olgun) iman tanımıdır ve kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve organlarla ameli bünyesinde barındırmaktadır. [26]

Buraya kadar yapılan açıklamalardan imanın tanımıyla ilgili şu neticeleri çıkarmak mümkündür:

a) İman kalpte oluşur. Kalp ile tasdik imanın aslı ve özüdür. Tasdik dışında Kur'ân-ı Kerîm ve sünnette bildirilen dinî hükümler imanın fer'ini oluşturur.

b) İmanı dil ile ikrar etmek imanın kendisi olmayıp dil ile beyan edilmesidir. Bu beyan, dünyevî hükümlerde müslüman muâmelesi görmek bakımından zorunludur.

c) Ehl-i sünnet'e göre kalp ile tasdik ederek dil ile ikrarda bulunan kimse imanın aslına sahip olması itibariyle mü'mindir. Ancak imanın fer'i olan amellerini tam olarak ya da bazısını uygulamayıp bu konuda eksikliği olanlar

[23] Kutlu, *a.g.e*, 89.

[24] Kutlu, *a.g.e*, 90-91.

[25] İbn Mende, *a.g.e.*, I, 331-332.

[26] Aşıkkutlu, Emin, "Sahîh-i Buhârî'nin İman Bölümü Üzerine Bir Şerh Denemesi", *MÜİF Dergisi*, 7.

tekfir edilemez. Ancak tevâtür yolu ile gelmiş bulunan bir dinî esası reddetmek tekfiri gerektirir. Dolayısıyla âyet-i kerîme ve sahih hadislerle delillendirilen imanın şubelerinin imandan olduğuna inanmak gereklidir.

d) Kur'ân-ı Kerîm ve sünnette bildirilen zarurât-ı dîniyyeyi kalbiyle tasdik ederek diliyle ikrar eden ve bunları uygulayan kimse tam ve olgun bir mü'mindir.

B. İMANLA İLGİLİ ÖNE ÇIKAN HUSUSLAR

Allah'ın rahmeti[27] ve sahibi için bir hidayet vesilesi olan iman asıl ve fer'den oluşan bir bütündür. Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerde imanla ilgili öne çıkan bu bütüne ait birtakım hususları tahlil etmek amacıyla imanın özellikleri, kapsamı, iman-güven ilişkisi, imanın olgunlaşması, iman ve medeniyet ilişkisi ile imanın tadı konuları incelenecektir.

1. İmanın Özellikleri

İslam dininde imanın konusu, özü ve alanları bakımından belli başlı özellikleri bulunmaktadır. İman esasları insanlık tarihi boyunca gönderilmiş olan peygamberlere vahiyle bildirilmiş olup diğer insanlara da peygamber aracılığıyla sözlü olarak ulaşmışlardır. İman konularını insanlara ulaştıran Allah Teâlâ'nın insanlardan beklediği, onların kendisinin varlığına ve birliğine peygamberine hiçbir şüphe duymadan iman etmeleridir. Söz konusu iman o denli derin, kapsamlı ve kuşatıcıdır ki mü'minlerin hayatlarının her alanıyla ilgili bir düzenleme mutlaka vardır. Buna göre imanın gaybî yönü, şüphe barındırmaması ve hayatı kapsayıcı oluşu onun en önemli özelliklerindendir.

a. İmanın Gaybî Yönü

İmanın gaybî konularla ilgili oluşu, onun en önemli özellikleri arasındadır. Kur'ân-ı Kerîm'de muttakîlerin özelliklerinin anlatıldığı bir âyette ilk sırada *"Onlar gayba inanırlar"*[28] buyurulması imanın gaybî oluşunu ifade eder. Bir başka âyet-i kerîmede[29] de mü'minlerin en önemli özelliği olarak gaybî bir konu olan Allah'a iman etmeleri vurgulanır. Yine *"Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız..."*[30] âyet-i kerimesinde mü'minlerin bir başka özelliği olarak vurgulanan âhirete iman konusu da gaybî olması bakımından dikkat çekicidir.

---

[27] Buhârî, Rikâk 19.

[28] el-Bakara 2/3.

[29] en-Nûr 24/62.

[30] en-Nisâ 4/59. Ayrıca bkz. el-Bakara 2/62.

Cibrîl hadisinde verilen iman tanımında da imanın gaybî oluşu vurgulanmış, Allah'a ve O'nun meleklerine, âhirete, kadere imandan bahsedilmiştir. Diğer yandan Allah'ın, meleklerinin, kitaplarının ulaşma şeklinin (vahiy) ve peygamberlerin vahyi alış durumlarının ve âhiretle ilgili tüm hususların (yeri, zamanı, oluş şekli) bilgisi insanlar için gayb konusudur.

b. İmanın Şüphe Barındırmaması

En faziletli amelin ne olduğu sorusuna Hz. Peygamber'in 'içinde şüphe barındırmayan iman'[31] buyurarak İslam dinindeki iman olgusunun hiçbir şüphe kabul etmeyecek halde kesin ve gönülden hissediliş özelliğine dikkat çekmiştir.[32] Binâenaleyh mü'min de her türlü kuşkuyu aşarak imanı konusunda kesinliğe ulaşmış olan kimse olmalıdır.[33]

Kur'ân-ı Kerîm'de iman kelimesinin lam cer harfiyle kullanıldığı yerlerde imanın kesin bir inanç ve güven hali oluşu vurgulanır. Bu âyetlerde boyun eğmek, kabul etmek, teslimiyet, ittibâ gibi anlamlara gelen iman kelimesi Hz. Peygamber ve müminler için de kullanılmıştır. Meselâ *"O sizin için bir hayır kulağıdır ki Allah'a inanır, mü'minlere inanır (güvenir). İçinizden inanan kimseler için bir rahmettir"*[34] âyetinde, Hz. Peygamber için *'Allah'a inanır'* denilirken iman kelimesi ba cer harfiyle kullanılıp imanın ğaybî oluşu vurgulanırken 'mü'minlere inanır' ifadesinde iman kelimesi lam cer harfiyle kullanılarak Hz. Peygamber'in mü'minlere tam anlamıyla güven duyduğu vurgulanır. Bir diğer âyet-i kerîmede Hz. Peygamber'in cihada iştirak etmeyen münafıklara karşı nasıl davranması gerektiği anlatılırken *"size aslâ inanmayız*"[35] demesi gerektiğini emreden âyet-i kerîmede iman kelimesi yine lam cer harfiyle kullanılarak bu kimselerin sözüne asla inanmamak anlamında kullanılmıştır. Bahsi geçen naslardan anlaşıldığı gibi imanın önemli bir özelliği onun şüphe barındırmayan kesin bir inanç ve güven hali oluşudur.

c. İmanın Bütün Hayatı Kapsayıcı Oluşu

Hz. Peygamber'in iman ve mü'min tanımları incelendiğinde imanın, mü'minin bütün hayatını kapsayan bir özelliği bulunduğu görülmektedir. Cibrîl

[31] Nesâî, İman 1.

[32] Bkz. Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, 62-65.

[33] Bkz. Kuzgun, "İmanda Kuşku", *Fırat Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 537-555.

[34] et-Tevbe 9/61.

[35] et-Tevbe 9/94.

hadisindeki[36] iman tanımında imanın altı esasına inanmak gerektiği belirtilerek imanın zihnen, kalben kabul boyutuna vurgu yapılmaktadır. "İman iki bölümden oluşur, bir yarısı sabır diğer yarısı da şükürdür"[37] hadîsinde ise kişinin Allah Teâlâ ile kendisiyle ve etrafındakilerle olan irtibatı üzerinde durulmuştur. Mü'minin tanımının yapıldığı hadislerden bir diğerinde de komşusu açken karın doyurup yatmamak gerektiği,[38] imanla irtibatlandırılarak imanın davranış boyutuna dikkat çekilmiştir. Hadislerde iman tanımı verilirken kimi zaman imanın inanç boyutu, kimi zaman davranış boyutu üzerinde durulmuştur. İnsan hayatında kendi iç dünyasında düşünceleri merkezde iken dış dünya ile ilişkilerinde ise davranışları hayatının merkezini teşkil eder. İmanın kişinin hem iç dünyası hem de dış dünyası ile düzenlemeler getirmesi imanın hayatın her alanını kapsayıcı olduğunu göstermektedir.

İmanın şubeleriyle ilgili hadisteki imanın tanımında imanın yapısını oluşturan birçok unsur bulunmaktadır. Allah'a inanmakla başlayan iman, yoldan geçeceklere zararı dokunabilecek şeyleri ortadan kaldırmaya kadar yayılır. Bu tanımdan anlaşıldığına göre imanın kişinin kalbinde hissettikleri ve düşünceleri ile alakâsı olduğu gibi toplumda sergilediği davranışlarla da alâkası vardır. Bu bakımdan iman hayatın her alanını kapsar.[39]

Cibrîl hadisindeki iman tanımında iman ve inanç ilişkisi ön planda iken, imanın şubeleri hadisinde imanın inanç, duygu, davranışla irtibatlandırılan genel yapısı hakkında bütüncül bilgi verilmiş olup imanı oluşturan unsurlara dikkat çekilmiştir. Bu unsurların çokluğu, mü'minin günlük hayatındaki her bir sözün, tutum ve davranışın imanla bir ilgisi bulunduğunu göstermektedir. İslam dinine göre iman hayatın her bir alanını kapsayan bir bütünden oluşmaktadır. Mü'minin hayatında her işin dinle alâkalı bir yönü vardır. İmanın da mü'minin hayatının her alanına yönelik yansımaları bulunmaktadır.[40] Üçüncü bölümde imanın yapısını oluşturan unsurlar ayrıntılı olarak incelenecektir.

---

[36] Buhârî, İman 37; Müslim, İman 1, 5; Tirmizî, İman 4; Ebû Davûd, Sünnet 16; Nesâî, İman 5, 6; İbn Mâce, Mukaddime 9.

[37] Beyhakî, *el-Câmi'u li şuabi'l-iman*, XII/192-193.

[38] İbn Ebû Şeybe, *Kitâbü'l-iman*, 33; Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 87-88.

[39] Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, 71.

[40] Bkz. Çakan, *Hadislerle Gerçekler*, 91; Alper, *a.g.e.*, 69-72.

2. İmanın Kapsamı

En geniş tanımına göre iman "kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve amel etmektir."[41] Dolayısıyla imanın insanın hem kalbinde hissettikleri, hem söylediği sözler ve hem de yaptığı fiillere yönelik tezahürlerinin olması kaçınılmazdır. Çünkü insanın his ve düşüncelerinin onun söz ve davranışlarına yansıması kadar doğal bir şey yoktur. Kelâm âlimleri dinî hükümleri itikâdî/aslî hükümler, amelî/fer'î hükümler ve ahlâkî hükümler olmak üzere bu nedenle sınıflandırmış olmalıdırlar. Hakkında âyet veya mütevâtir sünnetten delil bulunan dînî hükümlerin hepsi itikâdî birer hüküm olup hepsine inanmak gerekir.[42] Meselâ, İslam dinine göre gıybet etmenin kötü huylardan olduğuna iman etmek itikâdî bir hükümdür. Gıybet yapmamak ise ahlâkî bir hükümdür. Namaz kılmanın farz olduğuna inanmak itikâdî bir hüküm iken namaz kılmak amelî bir hükümdür. Dinî hükümlerin itikâdî olanlarıyla akâid ve kelâm ilmi, amelî olanlarıyla fıkıh ilmi ve ahlâkî olanlarıyla ahlâk ve tasavvuf ilimleri meşgul olur.[43]

İtikâdî, amelî ve ahlâkî olarak üç bölüme ayrılan dinî hükümlerin Kur'ân ve sünnetle sâbit olanlarının subûti katî olmalarından dolayı itikâdî olması birçok tanımı yapılmış olan imanın yukarıdaki en geniş tanımının en kabul edilebilir tanım olduğunu göstermektedir. Bu durum İslâm dinindeki iman, ibadet ve ahlâk bütünlüğünün önemini vurgulamaktadır.[44]

Kur'ân-ı Kerîm'de iman, ibadet ve ahlâk bütünlüğünün en açıkca vurgulandığı âyetlerden biri "İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakîler ancak onlardır"[45] âyet-i kerîmesidir. Bu âyette sırasıyla

---

[41] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 108; Topaloğlu, vd., *İslâm'da İnanç Esasları*, 35; Kutlu, *a.g.e.*, 77.

[42] Gümüşoğlu, *İslam Akâidi ve Kelâm*, 221-223.

[43] Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, 65-67.

[44] Yücedoğru, "Kur'ân'da İman Kavramı", *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 88; Topaloğlu, Ahmet, vd., *a.g.e.*, 34.

[45] el-Bakara 2/177.

inanç esasları, toplumda zayıf durumda bulunanlara maddî yardımda bulunma, namaz kılma ve zekât verme, ahde vefâ ve sabır üzerinde durularak imanın hayatı kapsayıcılığı anlatılmıştır. İman, ibadet ve ahlâk bütünlüğü, mü'minlerin özelliklerinin anlatıldığı Mü'minûn sûresinin ilk on âyet-i kerîmesinde vurgulanmıştır. Söz konusu âyetlerde mü'minlerin huşû içinde namaz kıldıkları, faydasız işlerden ve boş sözlerden yüz çevirdikleri, zekât verdikleri, ırzlarını korudukları, emanetlerine ve verdikleri sözlere riâyet ettikleri belirtilir.[46] İman; huşû içinde namaz kılmak, zekat vermek gibi ibadetlerle irtibatlandırılırken aynı zamanda faydasız iş ve boş sözlerden yüz çevirmek, ırzı korumak ve emanete riâyet edip sözünde durmak gibi ahlâkî davranışlarla da irtibatlandırılmıştır. Bu ve benzeri daha birçok âyeti kerimeden anlaşıldığı gibi Kur'ân-ı Kerîm'de iman konuları, ibadet ve ahlâk boyutları ile birlikte işlenmiş olup imanın inanç, ibadet ve ahlâk konularının tamamını kapsadığı açıkça vurgulanmıştır.[47]

Diğer yandan iman, ibadet ve ahlâk bütünlüğüne sahip olup duygu, düşünce ve davranışlar arasındaki uyumu gerçekleştirmek dinin mensuplarını ulaştırmak istediği ve onlardan beklediği en önemli hususdur. Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yerde "ey iman edenler ve sâlih ameller işleyenler…"[48] hitabının kullanılması da imanın, ibadet ve ahlâkı kapsayan ameli gerektirdiğini göstermektedir.[49]

"Bedevîler 'inandık' dediler. De ki: Siz iman etmediniz, ama 'boyun eğdik' deyin. Henüz iman kalplerinize yerleşmedi"[50] âyet-i kerimesinden anlaşıldığı üzere kelime-i tevhîdi ikrar etmek imanın başlangıcı olup ideal ve olgun mü'min olmak için iman, ibadet ve ahlâk bütünlüğünün oluşup bu üçü arasında âhenkli uyumun sağlanması gerekmektedir.

---

[46] Bkz. el-Mu'minûn 23/1-8.

[47] Bkz. Özdeş, "Ahlâk-Vahiy İlişkisi ve Kur'an'da İman, Amel ve Ahlâk Bütünlüğü", *Cumhuriyet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 5-21.

[48] Bkz. el-Bakara 2/ 25,62,82,277; Âli İmrân 3/57; en-Nisâ 4/ 57,122; en-Nisâ 4/ 173; el-Mâide 5/9, 93; Yunus 10/9; er-Râd 13/29; İbrahim 14/ 23; el-Kehf 18/ 30, 88; el-Kehf 18/ 107; Meryem 19/60, 96; Tâhâ 20/75; el-Enbiyâ 21/ 94; Hac 22/14,23,50,56; el-Furkân 25/ 70; el-Kasas 28/ 67, 80; el-Ankebut 29/7,9,58; Lokman 31/8; el-Câsiye 54/ 21,30; el-Beyyine 98/ 7; er-Rûm 30/15,45; es-Sebe 34/ 4, 37; es-Sa'd 38/24,28; eş-Şûra 42/22,23, 26; et-Talak 65/11; et-Tîn 95/ 6; en-Nûr 24/ 55; eş-Şuarâ 26/ 227; en-Nahl 16/97; et-Tâhâ/ 112; el-İnşikâk 84/ 25; Hûd 11/23; Fussilet 41/ 8; Muhammed 47/ 2,12; el-A'râf 7/ 42; es-Secde 32/ 19; el-Fâtır 35/7; el-Mü'min 40/40; et-Teğâbun 64/9; el-Feth 48/ 29; el-Burûc 85/11.

[49] Bkz. Yücedoğru, *a.g.m.*, 77-89.

[50] el-Hucurât 49/14.

Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli âyet-i kerîmelerde mü'minlerin değişik alanlardaki özelliklerinden bahsedilmesi imanın inanç, ibadet ahlâk gibi değişik unsurlardan oluşan bir bütün olduğunu gözler önüne sermektedir.[51]

Sonuç olarak denilebilir ki İslâm dininde iman edilmesi gereken esaslar sadece imanın altı esasından ibaret olmayıp iman, ibadet ve ahlâk bütünlüğü gereğince Allah'ın, peygamberi Hz. Muhammed aracılığıyla bildirdiği hususların tamamının Allah'tan geldiğine inanmak gerekmektedir.[52] Dolayısıyla imanın zihnî boyutu Allah'a, kitaplarına, meleklerine, peygamberlerine, kadere ve âhirete imandan daha geniş bir alanı kapsamaktadır.

3. İman – Güven İlişkisi

İman "beraberinde güven ve emniyet hissinin bulunduğu bir tasdiktir" [53] diye tanımlanarak güven duymak ve tasdik etmek arasındaki ilişkiye dikkat çekilmiştir. Zirâ güven duygusu, benimsemeyi ve tasdiki getirir. Güven duymak, bağ kurmaktır. Kurulan bu bağ, sevgi duygusu olarak gelişir. Güven duyulan ve inanılan kimse sevilir. Onun sevgisini ve güvenini kaybetmekten korkulur. Güven duygusunun olmadığı yerde korku hâkim olur. Ancak bu korku sevgi ile bağlantılı olmayıp karşıdaki ile bir bağ kurulamamasından dolayısıyla da sevginin yokluğundan kaynaklanır. Aradaki sevgi bağının yokluğu ise o şeyi ya da kimseyi inkâr etme sonucunu doğurur.[54] Hz. Nuh'un "Bilin ki ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim"[55] diyerek kavmini Allah'a imana davet ederken kendi güvenilirliğine vurgu yapması da güven duymakla iman etmek arasındaki sıkı bağı gösterir.

Geçişli, oluş ve hal manâlarını içeren if'âl vezninde iman kelimesi, hem 'güven vermek' hem de 'güven duymak' mânâlarını birarada taşır. Bu sebeple olsa gerektir ki iman, kelâmcılar tarafında kadîm ve muhdes olmak üzere iki kısma ayrılmıştır.[56] Kadîm iman ile Allah'ın el-Mü'min[57] isminde olduğu gibi Allah'ın güven vermesi anlamındaki O'na olan iman kastedilirken, muhdes

---

[51] el-Bakara 2/3,285; Âli İmrân 3/122; et-Tevbe 9/ 112; İbrahim 14/62; el-Mu'minûn 23/ 1-6, 8-11; el-Furkân 25/ 62-68, 72-74.

[52] Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, 53-54.

[53] Sülün, *Kur'ân-ı Kerîm Açısından İman-Amel İlişkisi*, 66.

[54] Bkz. Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, 99-100.

[55] eş-Şuarâ 26/107.

[56] Alper, *a.g.e.*, 18.

[57] el-Haşr 59/23.

iman ile de mü'mine izafe edilen 'güven duyma'[58] anlamındaki mü'minin imanı kastedilir. Allah'ın kendisine iman edene güven duygusu vermesi ve inananın da Allah'a güvenmesi, iman ile güven arasındaki sıkı bağı ifade eder. Bu konuda Hz. Peygamber'in risalet görevinden önce Mekke'de güvenilir Muhammed anlamına gelen "Muhammedü'l-emîn" diye anılmasını zikredebiliriz.

Allah'a iman ederek O'nun verdiği güven duygusunu gönülden hisseden mü'min âyet-i kerîme ve hadislerle belirtilen kuralları uygulayarak içinde bulunduğu toplumun da güvenini kazanır ve etrafına da güven duygusu verir. Hz. Peygamber'in mü'mini, komşusunun şerrinden emin olduğu kimse[59] ve insanların malları ve canları hususunda kendilerini güvende hissettikleri kimse[60] olarak tanımlaması, imanın güven duymayı ve güven vermeyi gerçekleştirmek gibi önemli bir tesiri olduğunu göstermektedir. Allah'a iman edenlere âhirette "Girin oraya esenlikle, güven içinde"[61] denileceğinin bildirildiği âyet-i kerîmeden de anlaşıldığı üzere imanın mükâfâtlarından biri de emniyette ve selâmette olmaktır.

Bütün bunlarla birlikte imanın, Allah Teâlâ'dan korkmayı gerektirdiğini gözardı etmemek gerekir. Nitekim Beyhakî, Allah'tan korkmayı imanın bir şubesi olarak değerlendirmiştir.

4. İmanın Olgunlaşması

Kur'ân-ı Kerîm'de birden fazla âyet-i kerimede Allah Teâlâ'nın mü'minlerin imanlarını arttırdığından bahsedilmektedir.[62] Yüce Allah imanı arttırmak için mü'minlerin kalplerine sekînet indirdiğini buyurmaktadır.[63] Bir diğer grup âyetlerde ise mü'minlerin imanlarını kat kat arttırmalarının mümkün olduğuna işaret edilmektedir. Hidayeti kabul etmenin imanı arttıran başlıca unsur olduğu belirtilmiştir.[64] Söz konusu âyet-i kerîmelerden imanın artabileceği ve bu artışta Allah'ın iradesinin önde geldiği ancak mü'minin tasarrufunun da etkili olduğu görülmektedir. Ayrıca iman edenler ve salih amel

[58] el-Mâide 5/11, 23.
[59] Tirmizî, Kıyâme 60.
[60] Tirmizî, İman 12; Nesâî, İman 8; İbn Mâce, Fiten 2.
[61] el-Hicr 15/46.
[62] el-Müddessir 74/ 31.
[63] el-Feth 48/ 4.
[64] el-Kehf 18/ 13, Meryem 19/ 76.

işleyenlerin imanları sebebiyle Rableri tarafından hidayete erdirildiklerinin belirtildiği âyet-i kerimeden[65] imanın salih ameller ile olgun bir seviyeye ulaşabileceği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla imanın kalp ile tasdik, dil ile ikrarın yanında organlarla amel etmek gibi bir diğer boyutunun da bulunduğunu kabul etmek kaçınılmazdır. Nitekim Buhârî'ye göre iman söz ve fiilden ibarettir, artar ve eksilir.[66] İmanın bazı söz, hal ve davranışlarla artış gösterebilmesi onun olgunlaşmaya müsait bir yapısının bulunduğunu anlatmaktadır. İmanın arttığı ölçüde olgunlaşacağı ve kâmil ve tam bir yapıya ulaşacağı söylenebilir.

'İnandık' diyen bedevîlere "Siz iman etmediniz, ama 'boyun eğdik' deyin, henüz iman kalplerinize yerleşmedi"[67] denilmesi gerektiğini bildiren âyet-i kerîme imanın gelişime açık bir yapıda olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir. İman, tıpkı bir canlı gibi gelişir, büyür ve olgunlaşarak kemale erebilir denebilir.

Kur'ân-ı Kerîm'in toptan nâzil olmaması gibi iman esasları da bir kerede değil peyderpey indirilmiştir. Dolayısıyla iman esaslarının zamana yayılarak bildirilmiş olması da imanın artabileceğini ve zamanla gelişerek, olgunlaşabileceğini göstermektedir.[68] Nitekim gelişme ve olgunlaşma belli bir sürecin gerekliliğini ifade eder.

Diğer yandan imanın aslî ve fer'î unsurlarının bulunması imanın gelişen ve olgunlaşan bir yapısının olduğunu göstermektedir.[69] İmanın aslı onun özüdür, fer'i ve dalları ise meyveleri mesabesinde olup imanı tekâmüle erdiren uygulamalardır. İmanın aslı ve dalları sürekli etkileşim halindedirler. Kur'ân-ı Kerîm'de imanın güzel bir ağaca benzetilmesi[70] de imanın yapısının asıl ve fer'den oluştuğu görüşünü pekiştirmektedir. Hz. Peygamber'in imanın şubeleri olduğunu bildirmesi de iman ağacı temsilinin benimsenmesine sebep olmuştur

---

[65] Yunus 10/ 9.

[66] Buhârî, İman 1.

[67] el-Hucurât 49/14.

[68] Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-iman*, 57-58.

[69] Ebû Ubeyd, *a.g.e.*, I, 355-360, Kâdı Ebû Ya'lâ, *Mesâilü'l-iman*, 173-174.

[70] İbrahim 14/24-25. İbn Mende, söz konusu âyetteki güzel söz ifadesini iman olarak yorumlamıştır (İbn Mende, *Kitâbü'l-iman*, 331). Ebû Mansur el-Mâtürîdî de söz konusu âyetteki ağaç temsilinin iman hakkında olduğunu belirtmektedir (Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, Açıklamalı Tercüme, trc. Bekir Topaloğlu, 736. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de iman hakkında ağaç temsili dışında başka meseller de getirmiştir. İşitmek ve görmek ("*Mü'minlerle kâfirlerin durumu kör ve sağır ile gören ve işiten kimseler gibidir*" (Hûd 11/24)), hayat "*Dirilerle ölüler bir olmaz*" Fâtır 35/22), güzel memleket "*Rabbinin izniyle güzel memleketin bitkisi güzel çıkar*…" el-A'râf 7/58) ve kandil "*Körle gören, karanlıkla aydınlık, gölge ile sıcak bir olmaz*" Fâtır 35/19-21.)

denilebilir. İman ağacı[71] benzetmesi ile imanın birçok unsurdan oluştuğu ve bu unsurlardan her birinin doğrudan doğruya iman ile organik bir ilgisinin bulunduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Ağacın olgunlaşması, güzelleşmesi ve meyve vermesi gibi imanın bir olgunlaşma ve fayda sağlama işlevleri ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla iman gelişime açık bir olgunlaşma faaliyetidir denilebilir.[72]

İmanın şubeleri imanı olgunlaştıran özellikler durumundadırlar. İman ile onun özellikleri arasındaki ilişki imanın kemâl işlevi kapsamında değerlendirilmelidir. Aslî özellikler bulunduğu sürece imanın kendisine bir zarar gelmez. Birkaç dalı kesilen ağacın kökünün sağlam olmasıyla yaşamaya devam etmesi bu hususta açıklayıcı örnek olarak gösterilebilir. Ancak kesilen dalların yerlerinin belli olması, uygulanmayan şubelerinin imandan bir parça olduğunu inanmayı gerektirir. İman ile şubeler yapı ve parça ilişkisi açısından da değerlendirilebilir. Yapının parçaları bir takım uygulama eksikliği nedeniyle eksik olabilir ancak yapının mükemmeliyetini tamamlaması için parçaların yapıya dahil olduğuna en azından inanmak kaçınılmazdır.

"Her bilenin üstünde bir bilen vardır"[73] âyet-i kerimesi gereğince hiçbir zaman 'oldum, kemâle erdim' denilemeyeceğine göre imanın da olmuş-bitmiş ve son şeklini almış bir hal olamayacağı aksine son ana kadar gelişime ve olgunlaşmaya açık olacağı aşikârdır. Buhârî, Kitâbü'l-iman'ında marifet ve iman ilişkisi üzerinde durmuş ve Hz. Peygamber'in "Ben Allah'ı en iyi bileninizim"[74] hadisini insanların imanlarının farklı farklı olduğuna delil olarak göstermiştir. Buradan da imanın olgunlaşmaya müsait bir yapısının olduğu neticesini çıkarmak mümkündür.

Kütüb-i sitte içerisinde eserlerinde iman bölümü oluşturan olan dört musannif imanın olgunlaşmaya müsait olan yapısına dikkat çekerek konuyla ilgili oluşturdukları özel başlıklar altında delillerini nakletmişlerdir.[75]

Bütün bu açıklamalar göstermektedir ki iman bir eğitim sürecidir. Mü'minin kim olduğunu açıklayan, özelliklerini anlatan ve mü'minlerden

---

[71] Çakan, *Hadislerle Gerçekler*, 90.

[72] Kandemir, M. Yaşar, Çakan, İsmail Lütfi, Küçük Raşit, *Riyâzü's-Sâlihîn*, Tercüme ve Şerh, I, 579-580.

[73] Yusuf 12/ 76.

[74] Buhârî, İman 13.

[75] Bkz. Buhârî, İman 33; Müslim, İman 68; Tirmizî, İman 6; Nesâî, İman 18.

göstermesi beklenen davranış ve uygulamaları bildiren âyetler ve hadisler mü'minin olgunlaşmasını sağlayacak olan iman eğitimi sürecinde öğrenmesi ve edinmesi gereken bilgileri vermeleri bakımından önemli birer kaynaktırlar. Söz konusu zengin bilgi kaynaklarının varlığı da bilginin imanın hem oluşmasında ve hem de olgunlaşmasında önemli bir rolü olduğunu göstermektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde mü'minlerin özellikleri hakkında bu denli yoğun bir bilgilendirmenin bulunması mü'minin sadece bilgi ile yetinmeyip aynı zamanda tatbik etme gibi bir görevinin bulunduğunu vurgulamaktadır. Mü'minlerin özelliklerine verilen önem, imanın olgunlaşmaya açık bir yapısı olduğunu gösteren bir diğer husus olmaktadır.

Ameli imandan saymayan anlayış imanın donuk bir halde kalmasına sebep olabilir ve gelişmesi gereken yönünün göz ardı edilmesi sonucunu doğurabilir. İmanın asıl ve fer'den oluştuğunu savunan iman modeli ameli onun tekâmülünü sağlayacak olan değerli bir unsur olarak görmektedir. Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus imandan sayılmakla beraber eksik uygulamaların tekfir sebebi sayılamayacağıdır. Tekfir konusunda ihtiyâta önem veren hadisçilerin iman anlayışı imanın tekâmülüne dikkat çeken ve imanı olgunlaştırma çabasının gerekliliğine vurgu yapan bir yaklaşım sergilemektedir.

Diğer yandan uygulamadaki bazı eksiklikler imanın olgunlaşması önünde bir engel teşkil ederken onun tamamen yok olduğunu ifade etmezler. Dolayısıyla müslüman olduğunu ikrar eden bir kimsenin amel itibariyle gösterdiği eksiklikler nedeniyle tekfir edilemeyeceğini savunan Ehl-i sünnet'in görüşü, hem Hz. Peygamber'in bu meyandaki açıklamaları hem de imanın asıl ve fer'den oluştuğunu ifade eden iman anlayışı doğrultusunda en isabetli görüş olarak kabul edilebilir.[76] Ebû Hanife'ye göre haramı helal saymamak kaydıyla büyük günah işlemiş olsa bile bir mü'minin küfür ile itham edilemeyeceğini ve bu kişinin fâsık mü'min durumundadır. İmam Şafiî'nin de amelin imanın kemâlini sağlayan bir parça olduğunu ve terki halinde ise kişiyi imandan çıkaracak şekilde imanın özüne dahil olmadığını belirttiği nakledilmiştir.[77]

[76] Beyhakî, *el-Câmi'u li şuabi'l-iman*, I, 175-177.

[77] Bkz. Aydın, *Sistematik Kelâm*, 401, 403.

5. İman-Medeniyet İlişkisi

Arapça'daki 'şehir' anlamına gelen medîne isminden türetilmiş olan medeniyet kelimesi, medenî kurallar sözüyle de anlatılmak istendiği gibi görgülü davranma konusunda insana kendini kontrol etme yeteneği veren kural ve değerler bütününü ifade etmektedir.[78]

Bir medeniyetin gelişimini sağlayan en büyük faktör toplumun sorunlarına belli bir inanç ve ahlâk nizamı çerçevesinde çözümler sunan aydınlar ve o aydınlara gönülden bağlı olup onları benimseyen kalabalıklardır.[79] Hz. Peygamber'in sohbetiyle şereflenen ve onun eğitim ve öğretiminden geçen sahâbe-i kirâm İslâm'ı din olarak benimseme, Kur'ân'ı hayata geçirme ve Hz. Peygamber'e tâbi olma hususunda son derece hassâsiyet ve fedakârlık göstererek İslâm medeniyetinin temellerini atmışlardır.[80] Kur'ân-ı Kerîm'de "Siz insanların iyiliği için yeryüzüne çıkarılan en hayırlı ümmetsiniz"[81] buyurularak fevkalâde gayret ve faziletlerinden övgüyle bahsedilmesi onların, Hz. Peygamber'e tam anlamıyla ittibâ ederek İslâm medeniyetini oluşturmadaki rollerini göstermektedir. Sahâbe-i kirâm'ın, Hz. Peygamber'i rehber edinerek ahlâkî ve edebî kuralları hayata geçirmeleri ve bu hususta etrafındakileri etkilemeleri imanın medeniyet oluşturma gücünün bulunduğunu ortaya koyan en büyük delillerdendir.

Medeniyet bir inanç, ahlâk nizamı ve değerler manzumesi olarak ele alındığında İslam dinindeki iman esaslarını uygulandığı takdirde bir merhamet ve adalet medeniyeti oluşturacak güce sahiptirler. İslâm dininin asıl amacı da Allah'a, nübüvvete ve âhirete imanı özümseyen, erdemli ve ahlâklı mü'minlerden oluşan medenî bir İslâm toplumu oluşturmaktır.[82]

İslâm medeniyeti iman üzere kuruludur. Kur'ân-ı Kerîm'deki ilkelerin pratiğinin Hz. Peygamber'in sünnetinde yapılanması sünnetin İslâm

---

[78] Kutluer, "Medeniyet", *DİA*, XXVIII, 296.

[79] Bkz. Esen, "Cemil Meriç'in Eserlerinde Medeniyet Yabancılaşma ve Aydın Kavramlarının Yorumu" *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi,* 24-39; Konur, "Medeniyetin İnşâsında Tasavvufun Rolü", *Akademiar Dergisi,* 13-35.

[80] Bkz. Efendioğlu, *Hulefâ-i Râşidîn Devri Sahâbe Anlayışı*, 60-61.

[81] Âl-i İmrân, 3/110.

[82] Hicaz'daki Yesrib şehri, hicretten sonra Hz. Peygamber'in ve ensârla birlikte muhâcirlerin burada İslâm medeniyetinin temellerini atmalarından dolayı "Medine-i Münevvere" ismini almıştır. Hz. Peygamber'in 622 yılında Mekke'den Medine'ye hicret etmesiyle İslâm dini esasından hareket eden İslâm medeniyetinin Medine'de vücut buluşu Yeni zamanlara ilişkin zihniyetin perçinlendiği olay olup Yeniçağ'ın başlangıcını ifade eder. Bkz. Duralı, *Çağdaş Küresel Medeniyet*, Dergâh Yayınları, 60-61.

medeniyetinin oluşması ve gelişiminde bir model ve metodoloji olarak önemli katkılarının olduğunu göstermektedir.[83]

İmanın çerçevesini çizerek imanın yaptırım gücüne işaret eden imanın şubeleri hadisinde kelime-i tevhidi ikrar etmek başlangıç şubesi, yoldan zarar veren şeyleri kaldırmak ise nihâî şube olarak zikredilir. Ayrıca hadiste hayânın da bir iman şubesi olduğunun vurgulanmasıyla kalbî, sözlü ve fiîlî mertebeleri olan imanın mü'minde bir kişilik gelişimini sağladığını söylemek kaçınılmazdır. Böylesi bir eğitimden geçerek manevî değerleri benimseyen ve yaşayan fertlerden oluşan bir toplum, İslâm'ın arzu ettiği medenî seviyeye ulaşır. İmana dayalı bir ahlâk anlayışının yaptırım gücünün etkisinin güçlü ve kalıcı olacağı işe âşikârdır.[84]

Ayrıca Hz. Peygamber bir hadisinde "İman Yemenlidir, fıkıh Yemenlidir, hikmet Yemenlidir"[85] buyurarak Yemenlileri kalpleri rakîk, yumuşak tabiatlı bir kavim olarak niteleyip övmesi de iman-medeniyet ilişkisini vurgulaması bakımından önemlidir. Hz. Peygamber "İman Yemenlidir" buyururken imanı Yemen'e hasretmeyip bilakis Yemenlilerin sahip olduğu medenî kuralların İslam dininin hayata getirmek istediği ve mü'minlerden gerçekleştirmelerini beklediği dinin ana kuralları olduğunu vurguladığı sonucu çıkarılabilir. Yemen'in medenî bir yer olması sebebiyle Yemenliler'in yeniliklere açık olmaları ve buradaki din adamlarının peygamber beklentilerinin tesiriyle İslâmiyeti kabul etmeye hazır olmaları onların İslâm dinini hızla benimseyerek içselleştirmelerine vesile olmuştur. Hz. Peygamber'in Yemen'den gelen heyetleri güzel sözler ve övgülerle takdir etmesi[86] Yemen halkının ilim irfan sahibi, güvenilir, yeniliklere açık, saygılı, müsâmahakâr, edepli ve görgülü kimseler olduklarını gösterir.[87] Hz. Peygamber'in Yemenliler'in medenî davranışlarıyla iman arasında irtibat kurması imanın medeniyet oluşturmadaki etkisini ortaya koyan en bâriz örneklerden biridir.

---

[83] Bkz. Çakan, *İslâmî Yapılanmada Sîret ve Sünnet*, 205-206.

[84] Bkz. Sönmez, "İmanın Ahlâkî Yaptırım Gücü", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 117-141.

[85] Buhârî, Meğâzî 74.

[86] Bkz. Buhârî, Şerike 1; Tirmizî, Menâkıb 71.

[87] Geniş bilgi için bkz. Şahyar, Ayşe Esra, "İman Yemenlidir, Hikmet Yemenlidir Hadisi Üzerine Din, Şehir ve Medeniyet İlişkisi Bakımından Bir Değerlendirme", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 7-33.

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde mü'minin özelliklerini anlatan âyet-i kerîme ve hadisler incelendiğinde gayba iman ve ibadetlerle ilgili hususlar yanında ahlâkî kuralların ve âdâbın geniş bir ölçüde zikredildiği görülür.[88] Sabretmek,[89] zayıflara mâlî yardımda bulunmak,[90] affetmek,[91] alçakgönüllülük,[92] iffetli olmak[93] ve daha birçok ferdî ve ictimâî ahlâk kuralları, üzerinde dikkatle durularak vurgulanan konulardandır. Olgun mü'minin tezâhürü olarak yine ahlâk kurallarının ve âdâbın zikredilerek İslâm'ın ortaya koyduğu saygı, sevgi, merhamet, adâlet, yardımseverlik, dayanışma vb. gibi değerlerin günümüzde evrensel değerler olarak benimsenmiş olması mânidârdır. Aynı şekilde zekât vermek, sadaka vermek, insanlara, hatta hayvanlara yardım etmek ve onların ihtiyaçlarını gidermek imanla irtibatlı bir medeniyetin göstergesidir.[94]

6. İmanın Tadı

Hz. Peygamber, halâvetü'l-iman[95], ta'mü'l-iman[96], halâvetü'l-islam[97] ifadeleriyle imanın tadından bahsetmiştir. İmanın tadını almanın ve zevkine varmanın belirtileri olarak Allah ve Resûlünü herşeyden ve herkesten daha çok sevmek, sevdiğini Allah için sevmek, Allah için buğz etmek ve küfre dönmeyi, ateşe atılmak gibi çirkin ve tehlikeli görmek olarak zikretmiştir.[98]

Hz. Peygamber'in imanın tadını almanın belirtileri olarak saydığı hususların tümü, kişinin duygu dünyası ile ilgili olan sevmek ve hoş görmek konularındadır. Allah'ın varlığını ve birliğini tasdik ederek başlayan iman duygusu Allah'ı ve Resûlünü herşeyden ve herkesten daha çok severek güçlenir ve imanın lezzetinin hissedilmesiyle zirveye ulaşır. Bunun doğal sonucu olarak en çok Allah'ı seven ve Allah'a imanı hayatının merkezine alan mü'min, diğer

---

[88] Bkz. el-Hucurât 49/15, el-Enfâl 8/2, en-Nisâ 4/136, el-A'râf 7/158, et-Teğâbûn 64/8

[89] el-Bakara 2/ 177.

[90] el-Bakara 2/ 177.

[91] el-Mâide 5/13.

[92] el-Furkan 25/63.

[93] el-Mu'minûn 23/5.

[94] Bkz. Başçı, "Bir Medeniyet Kurumu Olarak Vakıflar ve Sosyal Hizmet Kurumları", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1-5.

[95] Buhârî, İman 9.

[96] Nesâî, İman 2.

[97] Nesâî, İman 4.

[98] Buhârî, İman 9; Edeb 42; Müslim, İman 67; Tirmizi, İman 10; Nesâî, İman 2.

insanlar ve şeyler hususunda da Allah'ın rızasını gözetir. Diğer kimseleri ve şeyleri de Allah için sever. Allah'ın hoş görmediği davranışları da yine Allah için sevmez. Diğer yandan mü'min, imanını zevkle ve tadını alarak yaşadığında ondan vazgeçemez, imansızlığı düşünmez ve aklından bile geçirmez. Bu hadisten anlaşıldığına göre iman bir sevgi halidir. İmanın tadı ise insanın fıtratında bulunan sevgi duygusudur. Mü'min Allah'a ve Hz. Peygamber'e olan sevgisini güçlendirdikçe imanı da o ölçüde olgunlaşır, imanının tadına varır ve bir daha o tadı asla kaybetmek istemez.[99]

Hadîse göre mü'min, iman ettiğinden dolayı memnun ve mutlu olan kişidir. İmanın tadını aldığından İslâm dışında olmayı istemez. Bu duygu seviyesi, kâfir olmayı ateşe atılmak, ateşte yanmak gibi görmekle nitelenmiştir.

[99] Çakan, *Hadislerle Gerçekler*, 133-138.

BİRİNCİ BÖLÜM
HADİS MUSANNEFÂTINDA KİTÂBÜ'L-İMANLAR

İman konusu, Kurân-ı Kerîm'de inanç, ibadet, amel ve ahlâk konularıyla irtibatlandırılmıştır. Allah'a, âhirete, nübüvvete, meleklere, kitaplara iman etmenin yanında temizlenmek[100], kötü şeyleri terketmek, yapılan iyilikleri başa kakmamak, Allah için sabretmek[101], şükretmek[102], yetimi ezmemek[103], isteyeni geri çevirmemek[104], fakirlere yardım etmek[105], köle azâd etmek[106] gibi konularda emir ve nehiyler bildirilmiş, sâlih amelin önemi vurgulanmıştır.[107] Âyet-i kerîmelerin ilk muhatabı olan ve onları ashâbına tebliğ ve beyân eden Hz. Peygamber de imanla ilgili pek çok hadîs-i şerîf îrâd etmişlerdir. Hz. Peygamber'i her yönüyle ve her an gözlemleyen sahâbe-i kirâm bu güzîde bilgi kaynağının ileriki nesillere aktarılması hususunda azâmî gayreti göstermişlerdir.

Hz. Peygamber'in imanın aslı ve fer'i ile ilgili açıklamalarını bildiren hadisleri "iman hadisleri" olarak tanımlayabiliriz. Konunun önemi sebebiyle iman hadisleri, hadis musannefâtında iman bölümlerinde ele alındığı gibi müstakil iman kitapları da te'lif edilmiştir.

Bu bölümde hadisleri konularına göre (ale'l-ebvâb) ihtivâ eden musannef eserlerin en mükemmeli olarak kabul edilen Kütüb-i sitte[108] içerisindeki iman bölümleri[109], iman hadislerini ihtivâ eden bölümler[110] ile müstakil olarak yazılmış olan Kitâbü'l-iman'lar incelenecektir. Bölüm halinde ya da müstakil olarak te'lif edilmiş olan Kitâbü'l-iman'lardaki imanın yapısını tespit etmenin bir sonraki bölümde araştırılacak olan Şuabü'l-iman eserlerinde ele alınan imanın yapısını kavrama bakımından faydalı olacağı düşünülmektedir.

---

[100] *"Elbiseni arındır"* (el-Müdessir 74/4).

[101] *"Rabbinin rızasına ermek için sabret"* (el-Müdessir 74/7).

[102] *"Rabbinin nimetine gelince; işte onu anlat"* (ed-Duhâ 93/11).

[103] *"Öyleyse sakın yetimi ezme"* (ed-Duhâ 93/9).

[104] *"Sakın isteyeni azarlama"* (ed-Duhâ 93/10).

[105] "*Veya bir kıtlık gününde yakını olan bir yetimi yahut aç açık bir yoksulu doyurmaktır*" (el-Beled 90/14-16).

[106] "*O tutsak bir boynu çözmek (köle azâd etmek)tir.*" (el-Beled 90/13).

[107] Bkz. el-Bakara 2/177; el-Mâide 5/6.

[108] Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiu's-sahîh'*i, Tirmizî'nin *Câmi*'i, Ebû Davûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin *es-Sünen*'i Kütüb-i sitte olarak anılmaktadır.

[109] Kütüb-i sitte içinde Buhârî, Müslim, Tirmizî ve Nesâî'de, Kitâbü'l-iman bulunmaktadır.

[110] Ebû Dâvud'un Süneni'nde, Kitâbü's-Sünne; İbn Mâce'nin Süneni'nde, Mukaddime kısmında iman hadîsleri bulunmaktadır.

I. KÜTÜB-İ SİTTE'DE KİTÂBÜ'L-İMAN BÖLÜMLERİ

Kütüb-i sitte'de iman konusuyla ilgili pek çok hadis bulunmaktadır. Bu eserlerden bazılarında özel olarak Kitâbü'l-iman oluşturulmuş, kimilerinde ise diğer bölümlerde ya da Mukaddime kısmında iman konusuna değinilmiştir.[111]

Bütün dinî konulara âit hadisleri ihtivâ eden en kapsamlı musannef eserler olan Buhârî'nin ve Müslim'in *el-Câmiu's-sahîh*'inde Kitâbü'l-iman'ın bulunması bu eserin câmî niteliği taşımasının doğal bir sonucudur. Sadece fıkhî konulara dair merfû hadisleri fıkıh tertibi içerisinde ihtivâ eden Sünen türünün örneği olan Nesâî'nin ve Tirmizî'nin *Sünen*'lerinin de Kitâbü'l-iman ihtivâ etmeleri dikkat çekici olup müelliflerinin iman konusuna verdikleri önemi göstermektedir. Bu özelliğinden dolayı Tirmizî'nin eserini Câmî olarak niteleyenler de vardır.[112]

Kütüb-i Sitte içerisinde yer alan İbn Mâce'nin ve Ebu Dâvud'un *es-Sünen*leri Sünen eserlerin genel karakteristiğine bağlı olarak iman bölümleri ihtivâ etmezler. Ancak İbn Mâce eserinin Mukaddime bölümünde iman konusunda bir bâb tertip etmiş, Ebu Dâvud ise eserinin farklı bölümlerinde iman hadislerine yer vermiştir.

A. İMAN BÖLÜMLERİ

Hadis Edebiyâtında İslam dini ile ilgili sekiz ana konuda sekiz bölüm ihtivâ etmesi beklenen câmî türü eserlerde iman konuları Kitâbü'l-iman'larda etraflıca ele alınır ve işlenirler.[113] Bunun yanında Sünen türü olarak yazılan bazı eserlerde de müellifin iman konusundaki görüşlerini de ifade etmek istemesinden olsa gerek iman bölümleri Sünen kitapları içerisinde tasnif edilmiştir.

İman bölümleri tanıtılırken izlenilen metot gereği öncelikle ait bulundukları eser hakkında kısa bilgi verilecektir. İman bölümünün eserin kaçıncı kitabı olduğu, kaç bâb ve hadis ihtivâ ettiği belirtildikten sonra müellifin iman görüşü açıklanacaktır. Daha sonra Kitâbü'l-iman'ın içeriği ve imanla irtibatlandırılan hususlar üzerinde durulacaktır. İmanın şubeleri ile ilgili hadisin bulunduğu bâb başlığı zikredilerek hadisin nasıl yorumlandığı açıklanacaktır.

---

[111] Çakan, "Hadis Edebiyâtında İmanla İlgili Bölümlerin Muhtevâ Değerlendirmesi", *MÜİF Dergisi*, XIX, 255-275.

[112] Kandemir, Yaşar, "Tirmizî", *DİA*, XXXXI, 202-204.

[113] Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 78.

Kütüb-i sitte'de bölüm halinde yazılmış olan Kitâbü'l-iman'ların bâb başlıkları, içeriği hakkında özet bilgi vermesi ve kıyaslama imkânı sağlaması bakımından çalışmanın tablolar kısmında verilecektir.

1. Buhârî'nin *Sahîh*'inde Kitâbü'l-İman

Hadis ilminde bir otorite olan Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (v. 256/ 870) ilk defa sahih hadisleri biraraya getirerek hadis ilmine önemli bir hizmette bulunmuştur.[114] Buhârî, "*el-Câmiu'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillahi (s.a.) ve sünenihî ve eyyâmihî*" adını verdiği eserinin ikinci bölümü olan Kitâbü'l-iman'ında iman konusundaki görüşlerini kırk iki bâbta elli bir hadîs ile işlemiştir.[115]

Buhârî ünlü bir hadis âlimi olmasının yanı sıra itikâdî konularla da yakından ilgilenmiş ve Selef inancına aykırı görüşler ileri süren Cehmiyye, Mu'tezile, Havâric ve Şîa mezheplerini tenkit ederek Ehl-i sünnet çizgisinin oluşmasına büyük katkıda bulunmuştur. Ana İslâmî ilimlerle ilgili özlü bilgiler ihtivâ eden temel bir kaynak olan *Sahîh*'inde Kitâbü'l-iman'a da yer vermesi onun akâid meseleleriyle yakından ilgilendiğini ve bu alanda da uzman olduğunu göstermektedir.[116] Kitâbü'l-iman Buhârî'nin dönemindeki fikir akımlarına karşı kendi görüş ve tercihlerini, tenkitlerini yansıttığı akîde içeriği ağırlıklı olan on üç kitabtan birisidir.[117]

Buhârî, Kitâbü'l-iman'da imanın tanımı, unsurları, iman-amel ve iman-günah münasebeti gibi konulardaki görüşlerini, âyet ve hadislerle delillendirerek belirtmiştir. O, Kitâbü'l-iman'ının hemen başında "iman, söz ve fiilden ibarettir; artar ve eksilir" diyerek iman görüşünü özetlemiştir. Kitab içerisindeki alt başlıklarda ve bunların içerisinde yer verdiği ve delil olarak kullandığı âyet ve hadislerle bu tanımın detaylarına yönelik ipuçları vermiştir.

Buhârî'ye göre iman, kalpteki imanı (tasdik) dil ile ifade etmek (ikrar) ve âyet ve hadislerde imanla irtibatlandırılan fiilleri yerine getirmekten (amel)

---

[114] Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, I, 541; A'zamî, Muhammed Mustafa, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil", *DİA*, VI, 368-372; Çakan, *Hadis Edebiyatı,* 79-82.

[115] Bkz. Tablolar, tablo 1.

[116] Yavuz, Yusuf Şevki, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil (Akâid'e dair görüşleri*)", DİA*, VI, 372-374.

[117] Buhârî'nin *Sahîh'*inde akîde konuları ağırlıklı olan diğer on iki kitab/bölüm şunlardır: bed'u'l-vahy, bed'u'l-halk, enbiyâ, menâkıb, fedâilu'l-ashâb, kader, istitâbeti'l-mürteddîn, fiten, ahkâm, ahbâri'l-âhâd, i'tisâm, tevhîd; Akyüz, Ali "İmam Buhârî'nin Yabancı Tesirlere Karşı Tavrı ve Bunun Eserlerine Yansıması*"* 165-170.

ibarettir. Bu tanım Buhârî'nin kâmil iman tanımıdır yani bu iman, sahibini cehenneme girmekten korur. Aslî manada iman ise amel etmese bile sahibini ebedî cehennemde kalmaktan kurtarır. İmanla amel arasında imanın aslını olgunlaştırması bakımından sıkı bir münasebet vardır. Bu sebeple mü'minin imanı amel etmesiyle doğru orantılı olarak artar/kuvvetlenir veya azalır/zayıflar. Yapılan amellerle mü'minin imanı olgunlaşır, kuvvetlenir ve kâmil imana dönüşür.

Ancak Buhârî'ye göre imanın artma ve azalması tasdikle ilgili olmayıp tasdikin gereklerini yerine getirmekle ilgilidir. Yani amel imanın aslî değil, fer'î bir parçasıdır. Buna göre mü'min, imanla ilgili taatleri yerine getirdiği ölçüde imanını arttırır, ihmal ettiği ölçüde iman gücünü zayıflatır, fakat imandan çıkmaz ve sadece günahkâr mü'min olur. Çünkü Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de kendisine şirk koşmak dışındaki günahları affedeceğini[118] bildirmektedir. Kısacası Buhârî'ye göre amel imandan bir cüzdür, yapılan ameller mü'minin imanını arttırır, olgunlaştırır, amel etmeyen mü'minin imanı zayıflar ve azalır.

Buhârî iman konusundaki görüşleriyle imanın sadece kalbin tasdik etmesinden oluştuğunu iddia eden Mürcie'den, imanın sadece kalpte meydana gelen bilgiden ibaret olduğunu ileri süren Cehmiyye'den, imanın dil ile ifade etmekten ibaret olduğunu savunan Kerrâmiyye'den farklı düşünür. Ona göre kâmil iman, tasdik, ikrar ve amel unsurlarını yerine getirmekle gerçekleşir.[119]

Buhârî diğer yandan ameli imanın asıl unsuru saymayıp fer'î unsur saymakla amel etmeyenin imandan çıkmayacağı ile ilgili düşüncesinden dolayı bu hususta tekfiri benimseyen fırkaların düşüncesini reddeder. Nitekim Buhârî küfür ve zulüm kelimelerinin farklı manalarının olduğuna dair yirmi birinci bâbta özel bir başlık oluşturmuştur. "Kocaya nankörlük etmek ve küfürden öteye küfür" başlığı altında cehennemliklerin çoğunun inkar eden (küfür eden) kadınlar olduğunun bildirildiği hadisi naklederek 'küfür' kelimesinin, Allah'ı inkar anlamı dışında ve ondan daha yumuşak anlamda 'nankörlük' manasına da geldiğini savunmuştur. Buhârî ayrıca ensarı sevmeyi kalbin ameli ve imandan

---

[118] en-Nisâ 4/48. Âyetin meâli şöyledir: *"Allah, Kendisine şirk koşulmasını kesinlikle bağışlamaz, ama dilediği kimsenin şirk dışındaki günahlarını affeder. Çünkü Allah'a şirk koşan, büyük günah işleyerek Allah'a iftira etmiş olur."*

[119] Yavuz, Yusuf Şevki, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil (Akâid'e dair görüşleri)", *DİA*, VI/ 374.

bir cüz kabul ederek Mürcie'yi, Hâriciyye'yi ve Şîa'yı da reddeder. Ganîmetin beşte birinin verilmesini imanın amelle ilgili unsurlarından biri olarak saymasıyla da iman-amel münasebetini reddeden Mürcie'yi ve aynı zamanda siyâsî otoriteye başkaldırma temâyülünde bulunan Hâricîliği eleştirmektedir. [120]

Buhârî'nin Kitâbu'l-iman'ında iman-amel münasebetiyle ilgili olarak delil olarak gösterdiği hadislerde duygu, düşünce, davranış, ibadet ve ahlâk kuralları ile ilgili farklı unsurlar dikkati çekmektedir. İmanla irtibatlandırılan duygular arasında Allah için sevmek ve Allah için buğzetmek, sabır, takvâ, kişinin kendisi için istediğini başkası için de istemesi, Allah ve Hz. Peygamber'i sevmek, küfre dönmeyi cehenneme atılmak kadar kötü görmek, ensarı sevmek, kalbinde iyilik beslemek, farkında olmadan amelin boşa gitmesinden korkmak, hayâ ve ihsan bulunmaktadır. İmanla ilgili düşünce olarak Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, öldükten sonra dirilmeye inanmak, Allah'a şirk koşmamak ve niyet üzerinde durulurken ibadet konusunda da dua, kelime-i şehâdet, namaz, oruç, zekat, hac, az da olsa ibadetin devamlı olmasına özen göstermek, kadir gecesini ihyâ etmek ve cenaze namazına katılmak gibi konulardan bahsedilir. Ayrıca davranış ve toplumsal ahlâk kuralları ile ilgili öne çıkan hususlar ise şunlardır: Başkaların elinden ve dilinden güvende olduğu kimse olmak, Allah'ın yasakladığı şeylerden hicret etmek, yemek ikram etmek, selam vermek, hırsızlık yapmamak, zinâ işlememek, çocukları öldürmemek, iftirada bulunmamak, iyilikte isyan etmemek, fitnelerden uzaklaşmak, Allah yolunda cihad etmek, nankör olmamak, sorumlu olduğu kimselerin geçimini sağlamak ve onlara iyi davranmak, arası bozulanların arasını düzeltmek, emanete ihanet etmemek (güveni boşa çıkarmamak), yalan söylememek, sözünden dönmemek, haksızlık yapmamak, orta yolu tutmak, dini zorlaştırmamak, kişinin Müslümanlığını güzelleştirmesi, şüpheli konulardan sakınmak, haramlardan sakınmak, ganimetin beşte birini devlete vermek ve nasihat etmek. Bu özellikler daha sonraları te'lif edilmiş olan Şuabü'l-iman eserlerinde de imanın şubeleri olarak ele alınmışlardır.

[120] Aşıkkutlu, "Buhârî Döneminde (III/IX. Asır) İmanla İlgili Yaklaşımlar ve Sahîh'inin İman Bölümü Çerçevesinde Buhârî'nin İman Yaklaşımı*", MÜİF Dergisi,* 65-66.

İmanın şubeleriyle ilgili hadis Kitâbü'l-iman'ın üçüncü bâbında yer almıştır. Bâb başlığı imanın işleri, özellikleri, unsurları diye tabir edebileceğimiz 'Umûru'l-iman' ifâdesinden oluşmaktadır.[121]

2. Müslim'in *Sahîh'inde* Kitâbü'l-iman

Döneminin dört büyük hadis âliminden biri olduğu söylenen Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî'nin (v. 261/875) *Sahîh-i Müslim* diye de bilinen eseri Buhârî'nin *Sahîh*'i ile birlikte Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en güvenilir hadis kitabı olarak kabul edilir. Buhârî'nin eseriyle birlikte *Sahîhayn* olarak da adlandırılan eserin en belirgin özelliği bir hadisin güvenilir rivâyetlerinin tamamını çeşitli senedlerle bir araya getirmesidir.[122]

"Kitâb" ismini taşıyan elli dört bölümden[123] oluşan *Sahîh-i Müslim*'deki bâb başlıkları eseri şerh eden İmam Nevevî (v. 676/1277) tarafından eklenmiştir.[124] Eserin birinci kitâbı olan Kitâbü'l-iman'da doksan altı bâbda üçyüz seksen hadis nakledilmektedir. Bu yönüyle Buhârî'nin *Kitâbü'l-iman*'ıyla kıyaslandığında iki katından fazla bâb içeren Müslim'in Kitâbü'l-imanında bazı konuların detaylarıyla ilgili birden fazla bâb oluşturulduğu görülmektedir. Meselâ kelime-i şehadetle ilgili dört[125], tekfirde bulunmamakla ilgili yedi[126], rü'yetullahla ilgili dört[127], cennet ve cehennemle ilgili yedi[128] ve şefaatle ilgili beş[129] bâb bulunmaktadır.

Müslim, iman bölümüne Cibrîl, İslam'ın beş esas üzerine kurulduğu, kelime-i şehâdeti ikrâr etmenin önemi ile ilgili hadislerle başlar. Daha sonra namaz kılmanın ve zekât vermenin kelime-i tevhîd'den hemen sonra zikredildiği hadisleri ve kelime-i tevhîd üzere vefât edenin büyük günah işlemiş olsa bile cennete gireceğini ifade eden hadisleri nakleder. İmanın artıp eksilebileceği görüşü doğrultusunda imanın şubeleri ile ilgili hadis, hayânın

---

[121] Buhârî, İman 3.

[122] Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, I, 555; Bkz. Kandemir, Yaşar, "Müslim b. Haccâc*", DİA*, XXXII, 93-94; Çakan, *Hadis Edebiyâtı*, 86-91.

[123] Bkz. Tablolar, tablo 2.

[124] Davudoğlu, Ahmet, *Sahîh-i Müslim Tercemesi*, I, 95-501, II, 517-779.

[125] Müslim, İman, 7,8,9 ve10. bâblar.

[126] Müslim, İman, 26, 27, 28, 29, 30, 31 ve 49. bâblar.

[127] Müslim, İman, 77, 78, 80 ve 81. bâblar.

[128] Müslim, İman, 22, 82, 83, 84, 88, 91 ve 94. bâblar.

[129] Müslim, İman, 85, 86, 87, 88 ve 90. bâblar.

imandan olduğu ve İslâm'daki en fazîletli amel olarak yemek yedirmenin ve selam vermenin olduğunun belirtildiği hadislere yer verir.

Kitâbü'l-iman'daki hadislerde iman ile ilişkilendirilen tutumlar davranışlar ve ahlâk kuralları arasında şunlar bulunmaktadır: En çok Allah ve Resûlünü sevmek, sevdiğini Allah için sevmek, ateşe atılmayı küfre dönmeye yeğlemek, kendi için dilediğini başkası için de dilemek, komşusu nezdinde güvenilir biri olmak, hayır söylemek ya da susmak, komşuya ikram etmek, misafire ikram etmek, gördüğü kötülüğü eliyle ya da diliyle değiştirmek, bunlara gücü yetmezse kalbiyle buğzetmek, yumuşak huyluluk, nazik olmak, vakâr sahibi olmak, büyüklenmemek, Müslümanların birbirlerini sevmeleri ve selâmı yaymaları, samimiyet, amelinin boşa gideceğinden korkmak, peygamberlerin mucizelerine, kıyâmetten önce Hz. İsâ'nın yeryüzüne ineceğine, mi'rac hâdisesine, rü'yetullah'a, şefaate inanmak.

Müslim'in Kitâbü'l-iman'ındaki hadislerde imanı artıracak ve güçlendirecek ameller olarak da şunlar zikredilir: Allah yolunda cihad etmek, hacca gitmek, insanlara yardım etmek, iyilik yapılamadığı takdirde en azından kötülük yapmamak, namazı vaktinde kılmak, anne-babaya iyilik yapmak.

İmanı zayıflatacak ve zarar verebilecek ameller arasında şunlar zikredilir: Zina, hırsızlık, içki içmek, yalan söylemek, sözünde durmamak, va'dinden dönmek, emanete hiyânet etmek, tekfir etmek, bile bile kişinin babasını inkar etmesi, Müslümana sövmek ve onunla savaşmak, nesebe dil uzatmak ve ölüye feryat ederek ağlamak, kölenin efendisinden kaçması, nimetleri Allah'tan başkasından bilmek (yağmurun yağmasını yıldızlara bağlamak), ensâra buğzetmek, kadınların kocalarına karşı nankör davranmaları, namazı terketmek, evlâdını açlık korkusuyla öldürmek, komşunun eşiyle zinâ etmek, insan öldürmek, yalancı şahitlik, yetim malı yemek, faiz yemek, savaştan kaçmak, iffetli kadınlara iftira atmak, sihir yapmak, ebeveyne sövmek, kibirli olmak, Müslümanlara karşı silah çekmek, aldatmak, koğuculuk, verdiğini başa kakmak, yalan yere yemin etmek, intihar etmek.

İmam Nevevî'nin koyduğu bâb başlıklarının bazıları Beyhakî'nin imanın şubeleri ile ilgili kullandığı başlıklarla benzerlik arzetmektedir. 'Mü'minlerin cennete kâfirlerin cehenneme gideceği' ve 'mü'minlere yakın durmak ve kâfirlerden uzak kalmak' başlıklarında olduğu gibi.

Buhârî ile aynı iman görüşünü paylaşan Müslim'in Kitâbü'l-iman'ında farklı bir husus olarak Müslim'in Hz. İsâ'nın nüzûlü ile ilgili hadisleri naklederek Hz. İsâ'nın geleceğine iman etmeyi konu olarak ele aldığı söylenebilir.

İmanın şubeleriyle ilgili hadis Müslim'de Kitâbü'l-iman'ın on ikinci bâbında yer almıştır. Bâb başlığı 'İman şubelerinin sayısı, en üstün ve en aşağı derecede olanı, utanmanın fazileti ve imandan olduğu' şeklindedir.[130]

3. Tirmizî'nin *Câmi*'inde Kitâbü'l-iman

Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî'nin (v. 279/892) en meşhur eseri "*Sünenü't-Tirmizî", "Câmiu Ebî İsâ*" ve *"el-Câmi'us-sahîh*" diye de anılan ve bazılarınca câmî ve bazılarına göre de sünen türünde yazılmış olan eseridir.[131]

Tirmizî'nin *Câmi*'inde Kitâbü'l-iman otuz altıncı kitap olup on sekiz bâbta[132] otuz dokuz hadis ihtivâ etmektedir.[133] Bu bakımdan Tirmizî'nin Kitâbu'l-iman'ı Kütüb-i sitte içerisinde en az bâb sayısıyla konuyu teferruata girmeden değerlendiren bir özet niteliği taşımaktadır denilebilir.

Tirmizî'nin Kitâbü'l-iman'ı özlü, kısa ve açık bilgiler veren iman hadislerinden oluşmaktadır. O, iman görüşünü, altıncı konu başlığı olan "İmanın olgunlaşması, artması ve eksilmesi" özetlemektedir. Tirmizî'ye göre iman, artar ve eksilir, ibadetler ve ameller imana dahildir, ancak büyük günah işleyen tekfir edilemez. Ayrıca Hz. Peygamber'in sünnetine ittibâ etmek de imana dâhildir.

Tirmizî, Kitâbü'l-iman'ında ilk olarak Hz. Peygamber'in "lâ ilâhe illallah" deyinceye kadar insanlarla savaşacağını bildirerek imanın, kelime-i tevhid'in önemini vurguladığı hadisi nakletmiştir. Hz. Ebu Bekir'in namazla zekâtın arasını ayırıp zekât vermek istemeyenlerle savaşacağını bildirdiğinde Hz. Ömer'in aynı hadîsi delil olarak zikrettiği, Hz. Ebu Bekir'in ise zekât vermenin de iman edilecek bir husus olduğunu ifade ettiği bir diğer hadistir. Daha sonra İslâm'ın beş esas üzerine bina edildiğinin bildirildiği ve kelime-i şehâdet'ten sonra namaz, zekât, oruç ve haccın sayıldığı hadis ile Cibrîl hadisi

---

[130] Müslim, İman, 12. 57 ve 58 nolu hadîsler.

[131] Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunû*n, I, 559; II, 1007; Çakan, *Hadis Edebiyatı,* 97-99.

[132] Bkz. Tablolar, tablo 3.

[133] Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî,* XIV/ 3-27.

zikredilir. Abdu'l-Kays elçilerinin Hz. Peygamber'den öğütler istemelerine cevaben kelime-i şehâdet, namaz, zekât ve ganîmetin beşte birinin verilmesi gerektiğinin emredildiği hadisler ile iman konusunda kelime-i şehâdet'ten sonra imanın gereği olarak yapılacak olan farz ameller üzerinde vurgu yapılan hadislere yer verilmiştir.

Tirmizî Kitâbü'l-iman'ında "İmanın olgunlaşması, artması ve eksilmesi" başlığını taşıyan altıncı bâbtan itibaren imanı olgunlaştıran ahlâkî kurallara yer vererek iman-ahlâk bütünlüğüne de vurgu yapmıştır. Tirmizî mü'minlerin en olgununun ahlâkı en güzel olanının ve ailesine en iyi davrananın olduğu belirtildiği hadisle başlayarak, Hz. Peygamber'in hanımlara tasadduk etmeyi öğütlediği onları nankörlük etmekten sakındırdığı hadis ile yoldaki zarar veren şeyi kaldırmanın dahi imandan sayıldığı imanın şubeleriyle ilgili hadisi nakleder. Hayânın imandan olduğunu bildiren hadis ise ayrı bir bâb başlığı altında zikredilerek hayânın iman ile olan ilişkisi vurgulanır. Sekizinci bâbtan itibaren tekrar namazın önemi belirtilerek Hz. Peygamber'in imanla küfür arasında namazın terkinin bulunduğunu ve mescidde görülen kişinin mü'min olduğuna şehâdet edilmesi gerektiğini bildirildiği hadisler nakledilir.

Kitâbü'l-iman'daki hadisler üzerinde durulan bir diğer husus da Rab olarak Allah'ı, din olarak İslâm'ı ve peygamber olarak Hz. Muhammed'i benimseyen kişinin ve Allah ve Resûl'ünü herşeyden çok sevmeyi, sevdiğini Allah için sevmeyi ve buğzettiğini Allah için buğzetmeyi ve ateşe atılmayı küfre dönmeye yeğlemeyi kendisinde barındıran kişinin imanın tadını almış olarak imanı gerçek manada yaşayacağıdır.

Zinâ edenin zina ederken ve hırsızlık yapanın hırsızlık yaparken mü'min olarak bu amelleri yapamayacağının bildirildiği hadis de imanın zayıflayabileceğine delil olarak zikredilir.

Tirmizî on ikinci bâb başlığı altında Müslümanın ve mü'minin tanımını veren hadisleri naklederek Hz. Peygamber'in müslüman ve mü'min olmanın temel noktalarını özetlediği hususlara vurgu yapar. Buna göre müslüman diğer insanların dilinden ve elinden selâmette olduğu kimsedir, mü'min ise diğer insanların canları ve malları hususunda kendisinden emîn oldukları kimsedir.

On üçüncü bâbta Tirmizî İslam'ın garip gelip garip gideceğini ve Hz. Peygamber'in sünnetini ıslâh edenlerin kurtulacağını bildiren hadisi naklederek sünnetin önemini vurgular. Daha sonra münafıklığın alâmetlerinin anlatıldığı

hadislerle mü'mine sövmenin fâsıklık olduğunun belirtildiği hadis nakledilir. İyice bilinmeden tekfir etmemek gerektiğini bildiren hadislerle kötü huyları terketmenin imandan olduğu vurgulanır. Tirmizî daha sonra vefât ederken kelime-i şehâdeti söyleyenlere cehennemin haram olacağını bildiren hadisi naklederek kelime-i şehâdet getirmenin önemini bir kez daha vurgular.

Ümmetin yetmiş üç fırkaya bölüneceğinin, Hz. Peygamber'in ve ashâbının yolunda olanların kurtulacağının bildirildiği hadislerle de Hz. Peygamber'in sünneti dışındaki yollardan uzak olmanın imanla ilişkisi üzerinde durulmuş olup Cibrîl'in Hz. Peygamber'e Allah'a şirk koşmadan vefat edenlerin zina ve hırsızlık yapsalar bile cennete gireceklerini bildirdiği hadis büyük günah işleyenlerin bile tekfir edilemeyeceği görüşüne delil olarak zikredilmişlerdir.

İmanın şubeleri ile ilgili hadis Tirmizî'nin İman Bölümü'nde "İmanın kemâle ermesi, artması ve eksilmesi" başlığını taşıyan altıncı bâbta nakledilmiştir.

4. Nesâî'nin *Sünen*'inde Kitâbü'l-iman

Nesâî'nin (v. 303/915) sünen türü eserler içerisinde en az zayıf hadis ve az sayıda cerhedilmiş râvisi bulunan bir kitap olarak bilinen ve *Sahîhayn*'den sonra üçüncü sırada bulunması gerektiğinin savunulduğu eseri *es-Sünen, el-Müctebâ* olarak da anılır.[134] Fıkhî konulara göre tertib edilmiş olan eserde Kitâbü'l-iman kırk yedinci kitap olarak yer almakta ve otuz üç bâb[135] içerisinde elli altı hadis ihtivâ etmektedir.[136]

Nesâî'nin iman görüşü imanla amel ve iman ile İslam arasında bir fark olmadığı yönündedir. Nesâî'ye göre imanın duygusal boyutu önemli olup imanı hissetmek ve ondan zevk almak gerekir. İslam ve iman Allah tarafından bağışlanan bir nimettir. İmanın inanç yanında ibadet, amel ve ahlâktan oluşan özellikleri vardır. İman bir süreçtir ve imanın özelliklerinin bildirildiği bu süreç "Bugün sizin için dininizi tamamladım" âyetiyle son bulmuştur. İman etmiş kişide bulunması gereken özellikler arasında güvenilir olmak, namaz kılmak, oruç tutmak, Kadir gecesini ihyâ etmek, cenaze namazı kılmak ve Hz.

---

[134] Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II/1006; Kandemir, "es-Sünen", *DİA*, XXXVIII, 147-148; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 118-119.

[135] Bkz. Tablolar, tablo 4.

[136] Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, XVI, 93-126.

Peygamber'i sevmek bulunmaktadır. Ayrıca "din kolaylıktır" hadîsine göre imanın gereğini yerine getirmek zor değildir. İmanın özelliklerinden biri de fitnelerden uzak durmak gerektiğidir.

Nesâî, *Kitâbü'l-iman*'ına en fazîletli amelin iman olduğunun bildirildiği hadis ile başlar. Buna göre Nesâî insan hayatında en faziletli amelin iman etmek olduğunu vurgulamanın yanında imanın aynı zamanda bir amel olduğuna da dikkatleri çekmektedir.

Nesâî'nin imanla ilgili olarak üzerinde durduğu bir diğer husus da imanın tadını hissederek yaşamanın önemidir. Allah'ı ve Resûlullah'ı herşeyden çok sevmenin, insanları Allah için sevmenin ve ateşe atılmayı küfre düşmeye yeğlemenin imanın tadını tatmanın göstergeleri olduğunu anlatan hadisle imanın his ve inançla ilgili boyutu ön plana çıkarılır. Nesâî bu konudaki hadisin farklı rivâyetlerini nakletmiş ve birinde "imanın tadı" ve diğerinde ise "İslâm'ın tadı" ifadelerini bâb başlıklarına almıştır. Bu tertibinden, onun İslam ile iman arasında bir fark görmediği anlaşılmaktadır.

Cibrîl hadisi, İslâm'ın niteliği ve iman ile İslâm'ın özelliği bâblarında nakledilmiş, hadisin ayrı yönlerine işaret edilmiştir. Nesâî, daha sonra a'râbîlere yönelik "iman ettik demeyin müslüman olduk deyiniz"[137] şeklindeki ikazı içeren âyet-i kerîmeyi bâb başlığında zikretmiş, iman ile İslâm'ın ayrı mânâları olduğuna dikkat çekmiştir. Ardından "mü'minin özelliği" ve "müslümanın özelliği" bâblarını oluşturmuştur. Kitâbü'l-iman'da daha sonraki bâblarında en faziletli amel olarak insanlara yedirmenin ve selam vermenin zikredildiği hadis, İslâm'ın beş esas üzerine binâ edildiği hadis, Allah'a şirk koşmamak, hırsızlık yapmamak ve zina etmemek üzere biat edildiğinin anlatıldığı hadis, Hz. Peygamber'in insanlarla kelime-i şehâdeti söyleyinceye dek savaşmakla emrolunduğunu bildirdiği hadis, imanın şubeleriyle ilgili hadis nakledilerek imanın farklı unsurları bulunduğu belirtilir.

Bir sonraki "imanın artması" bâb başlığı altında ise kalbinde zerre kadar iman bulunan kimsenin cehennemden çıkartılacağının anlatıldığı hadisle Yahudiler'in "Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim âyeti bize inmiş olsaydı o günü bayram ilan ederdik" demelerinin anlatıldığı hadis nakledilerek imanın bir

[137] el-Hucurât 19/14.

süreç olduğu ve bu âyet-i kerîmeyle Allah'ın imanla ilgili bütün hususları indirdiği ve tamamladığı vurgulanmıştır.

Nesâî "imanın alâmeti" başlığı altında Hz. Peygamber'in "beni ana-baba, çoluk-çocuk ve bütün insanlardan daha fazla sevmedikçe (gerçek mânâda) iman etmiş olmazsınız" buyurduğu hadisin değişik rivâyetlerini naklederek imanın Hz. Peygamber sevgisi ile ilgili unsuruna dikkat çeker.

Yirminci bâb başlığı altında münafığın alâmeti ile hadis nakledildikten sonra yirmi birinci bâb'tan yirmi sekizinci bâb'a kadar oruç tutmak, Kadir gecesini ihyâ etmek, zekât vermek, cihad, ganimetin beşte birini ödemek, cenâze namazına katılmak ve hayâ etmek bâb başlıkları altında bu konularla ilgili hadisleri naklederek imanın ibadet ve ahlâkla ilgili unsurlarını vurgulamıştır.

Nesâî, "Din kolaylıktır" hadisinden oluşan yirmi sekizinci bâbtan sonra "Allah katındaki en sevimli din" bâbını oluşturmuş ve aşırı şekilde ibadet edenin Hz. Peygamber tarafından ikaz edilerek en beğenilen dinî yaşayışın devamlı yapılan olduğunun bildirildiği hadîsi naklederek dini zorlaştırmayıp kolaylaştırmak gerektiğinin imanla bağlantısı kurulmuştur.

Daha sonraki bâblarda ise fitnelerden uzaklaşmak ve Kur'ân-ı Kerîm okumak iman ile ilişkilendirilir. Kişinin kendisi için istediğini başkası için de istemedikçe iman etmiş olamayacağının bildirildiği hadisle mü'minin alâmeti üzerinde durularak Kitâbü'l-iman'a son verilir.

İmanın şubeleri ile ilgili hadis on altıncı bâb olan 'İmanın şubeleri' adlı on altıncı bâbta ele alınmaktadır.

B. FARKLI BÖLÜMLERDE YER ALAN İMAN HADİSLERİ

Ebû Davûd'un ve İbn Mâce'nin Sünenler'inde Kitâbü'l-iman yoktur. Ancak Ebû Davûd ve İbn Mâce dönemlerinde münakaşa edilmiş olan konulardaki kelâmî görüşlerini eserlerinin değişik bölümlerinde yer alan bâblarda açıklayarak iman hadislerini nakletmişlerdir.

1. Ebû Davûd'un Sünnet Bölümünde İman Hadisleri

Ebû Davûd es-Sicistânî (v. 275/889) sünen türünün genel niteliklerine uygun olarak tasnif ettiği Sünen'inde özel bir iman bölümü oluşturmayıp iman hadislerine diğer bölümler içerisinde yer vermiştir.

Ebû Davûd, eserinde sünneti ve Ehl-i sünnet'in görüşlerini müdafaa ettiği Kitâbü's-sünne'sinde (Sünnet Bölümünde)[138] akîde ve bid'at konulu hadîsleri naklederek iman konularına yer vermiştir. Kitâbü's-sünne, Sünen'in kırk birinci bölümüdür ve yirmi dokuz bâbtan müteşekkildir. Ebû Davûd, bu bölümde bir yandan imanla ilgili görüşlerini açıklarken diğer yandan da o dönemin tartışılan konuları hakkında sessiz kalmayarak Mürcie, Cehmiyye, Mutezile ve Hâricîlerin görüşlerini tenkit etmiştir.[139] Ebû Dâvûd'un iman görüşü, hadisçilerin genel görüşü doğrultusunda imanın yalnızca tasdik ve ikrardan ibaret olmayıp amelin de imana dahil olduğu yönündedir. Ona göre iman artar ve eksilir, imanın artması olgun imanı ifade eder.[140]

Kitâbü's-sünne'deki bâb başlıkları incelendiğinde Ebû Davûd'un iman görüşü şu şekilde açıklanabilir: Amel etmek, iman etmenin bir gereğidir, iman keyfiyet (nitelik) bakımından artıp eksilebilir. Kelime-i şehadet getirerek İslâm dairesine giren kimse imanı tasdik ve ikrar eder, amel ederek imanını güçlendirir. Allah'ı sevmek, Allah rızası için sevmek gibi duyguların yanında Allah rızası için yapılan ameller imanı olgunlaştırır. Amelin terki ve günahların işlenmesiyle iman eksilebilir. Ebû Dâvûd'un imanın iyilik ve ibadetlerle artacağı, günahlarla azalacağı ve imanın olgunlaşması için amelin şart olduğu konusunun üzerinde durma sebebi Mürcie'nin muttaki bir mü'min ile günahkâr bir mü'min'in imanı arasında fark olmadığını iddia etmesidir.[141] Nitekim hadiste belirtildiği gibi mü'min, münafıklık alâmetlerinin farkında olup kaçınmalıdır.

İmanın şubeleri ile ilgili hadis *Kitâbü's-sünne*'de on beşinci bâb olan "Mürcie'ye Red" bâbında, imanı esas alarak ameli geri plana iten görüşü reddetmek için nakledilmiştir. Aynı bâbta Hz. Peygamber'in Abdü'l-Kays elçilerine emrettiği ve nehyettiği dört hususun bildirildiği hadis ile kul ile küfür arasında namazın terkinin bulunduğunu bildiren hadise de yer verilerek imanla irtibatlandırılan ameller vurgulanmıştır.

"İmanın artıp eksileceğinin delili" adlı on altıncı bâbta ise hanımların hayız hali dolayısıyla muayyen günlerinde namaz kılıp oruç tutamamalarının

---

[138] Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 142.

[139] Bkz. Dinçoğlu, Mehmet, *Ebû Dâvud'un Sünen'i*, TDV Yayınları, 293-294.

[140] Bkz. Dinçoğlu, *a.g.e.*, 323.

[141] Bkz. Kandemir, *Kitâbü's-Sünne -Hadislerle İman İlkeleri-*, 194-195.

dinin noksanlığı olarak anlatıldığı hadis, "Allah sizin imanınızı boşa çıkaracak değildir" âyeti kerimesindeki[142] imanın namaz anlamına geldiğini bildiren rivâyet, Allah rızası için sevmenin ve vermenin imanı olgunlaştıracağının bildirildiği hadis, iman bakımından en olgun mü'minin ahlâk bakımından en güzel olan olduğunun bildirildiği hadis, "İman ettik" diyenlerin ikaz edilip müslüman olduklarını söylemelerinin emredildiği âyeti kerîme[143], Zührî'nin İslam'ı kelime-i şehâdet getirmek, imanı da amel etmek olarak anladıklarını bildirdiği rivâyet ile münâfıklığın alâmetlerini bildiren hadis imanın artıp eksileceğine ve amelin de imandan bir cüz olduğuna delil olarak nakledilen rivâyetlerdendir. Sünnet bölümü'nde nakledilen bir diğer iman hadisi de Cibrîl hadisidir. Bu hadisin değişik rivâyetleri kadere imanın, iman esaslarından biri olduğuna dair delil olarak zikredilmiştir.[144]

2. İbn Mâce'nin Mukaddimesi'nde İman Hadisleri

Hicrî yedinci asırdan itibaren Kütüb-i sitte'nin altıncısı sayılan İbn Mâce el-Kazvinî'nin (v. 273/ 887) *Sünen'i* otuz yedi kitaptan oluşmaktadır.[145] Sünen tertibine göre oluşturulan eserde Kitâbü'l-iman bulunmamaktadır. Ancak İbn Mâce *Sünen'inin* Mukaddimesi'nde "*bâbün fi'l-iman*" adını verdiği dokuzuncu bâbta imanla ilgili görüşlerini on dokuz hadisle açıklamıştır.[146]

İbn Mâce'nin iman görüşü de diğer Kütüb-i sitte müellifleri gibi amelin imandan bir parça olup imanın değişik özellikleri bulunduğu yönündedir. Günah işleyen mü'min cehennemde cezasını çektikten sonra cennete girer. İbn Mâce, Mürcie ve Kaderiyye'nin iman görüşlerini reddeder. Ona göre iman bir bilinç, şuur ve duygu işi olup bu yönüyle başlar. Kur'ân'ı Kerîm okumak gibi ameller imanı arttırır.

İbn Mâce "*bâbün fi'l-iman*"da öncelikle imanın şubeleri ile ilgili hadisi ve hayânın imandan olduğuna dair hadisi amellerin imanı olgunlaştıracağına dair delil olarak gösterir. Kalbinde hardal tanesi kadar iman bulunan kimsenin cehennemden çıkıp cennete gireceğine dair hadisleri naklederek günah işleyenlerin tekfir edilemeyeceğini savunur. Cündüb b. Abdullah'ın Hz.

---

[142] el-Bakara 2/143.

[143] el-Hucurât 19/14.

[144] Ebû Davûd, Sünnet 16.

[145] Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1004,; Çakan, İsmail, *Hadis Edebiyatı*, 122.

[146] İbn Mâce, *Sünen*, XVII, 22-28.

Peygamber zamanında Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenmeye başlamadan önce imanı öğrendiklerini ve daha sonra Kur'ân öğrenerek imanlarını arttırdıklarını bildirdiği rivâyete yer vererek imanı arttırmada Kur'ân okumanın önemini vurgular. Cibrîl hadisi değişik rivâyetleriyle nakledilir. Hakkında savaşılacak şeylerden birinin kelime-i şehâdet olduğunun bildirildiği hadis ile dil ile ikrarın önemi üzerinde durur. Mürcie ve Kaderiyye ehlinin İslâm'dan nasibinin olmadığını açıklar. İbn Mâce iman hakkındaki bâba İbn Abbâs'ın imanın artıp eksileceğine dair görüşünün nakledildiği rivâyetlerle son verir.

II. MÜSTAKİL OLARAK YAZILAN KİTÂBÜ'L-İMAN ESERLERİ

Muhaddislerin bir kısmı musannef türü eserlerinin içerisinde bölüm olarak Kitâbü'l-iman yazarken bir diğer kısmı ise müstakil olarak Kitâbü'l-iman adında eserler te'lif etmeyi tercih etmişlerdir. Bu bölümde müstakil Kitâbü'l-iman eserlerinin meşhur ve mütedâvil olanları imanın yapısı hakkında bir değerlendirme içerip içermedikleri ve şayet içeriyorlarsa nasıl bir iman yapısı sundukları açısından incelenecektir.[147]

A. HİCRÎ ÜÇÜNCÜ ASIRDA YAZILANLAR

Hicrî üçüncü yüzyılda te'lif edilmiş olan *Kitâbü'l-iman*'lardan Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *Kitâbü'l-iman ve şerâiuh'u* ve İbn Ebî Şeybe'nin *Kitâbü'l-iman*'ı muhtevâ açısından incelenecektir.

1. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *Kitâbü'l-iman ve şerâiuh*'u

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm el-Herevî el-Ezdî el-Huzâî el-Horasanî el-Bağdâdî (v. 224/838) hadis, fıkıh, Arap dili ve kırâat âlimidir.[148] *el-İman ve meâlimuhû ve sünenuhû ve istikmâluhû ve derecâtuhû* adıyla da bilinen *Kitabü'l-imân* adlı bir eser te'lif etmiştir.[149] Bu eser, Sünnî anlayışı ilk izah eden

---

[147] Kettâni'nin Hadis Literatürü'nde şu kimselerin, Kitâbü'l-iman'ı bulunduğunu bildirmiştir: Ahmed b. Hanbel, Ebu'l-Hasan Abdurrahman b. Ömer b. Yezîd b. Kesîr ez-Zührî el-İsbehânî el-Hâfız (v. 246 veya 250), Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Huseyn b. Muhammed el-Ferrâ el-Kâdî (v. 458), Ebû Abdillah Muhammed b. Muhammed el-Adenî, Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr (v. 292) Bkz. Kettânî, *Hadis Literatürü*, trc. Yusuf Özbek, 42-43.

[148] Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 417; Tüccar, Zülfikâr, *"*Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el Herevî*", DİA*, X, 244-246.

[149] Bkz. Kettânî, *a.g.e.*, 42. Eser önce Nâsıruddin el-Elbânî tarafından *Min künûzi's-sünne erbaʿu resâʾil* adlı bir mecmua içinde Şam'da 1965 yılında basılmıştır. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitabü'l-imân* (ikinci baskı), Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmiyye 1983. Bu eser, Sönmez Kutlu tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş ve *'İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler, Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Zihniyet Analizi'* adlı kitabın dördüncü eki olarak 2000 yılında yayınlanmıştır.

bir çalışma olarak kabul edilmektedir.[150] Ebû Ubeyd eserinde sadece hadisleri nakletmekle yetinmeyip izah ve yorumlarda bulunmuştur.

*Kitabü'l-imân'*ın 'İmanın Olgunlaşması ve Dereceleri' başlıklı ilk bölümü ışığında Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın iman görüşünü tespit etmek mümkündür. Ebû Ubeyd, iman tanımını bildirirken iman konusunda biri imanın tasdik ve ikrardan diğeri de imanın tasdik, ikrar ve amelden oluştuğuna dair iki temel görüş olduğunu aktarmış ve Kitab ve Sünnet'in ikinci iman tanımını doğruladığını belirtmiştir. Ona göre şehâdet getirmek imanın başlangıcıdır. Nitekim Hz. Peygamber Mekke döneminde insanları sadece şehâdete getirmeye davet etmiştir. Hicretten sonra Allah Teâlâ, Ka'be'yi kıble olarak tayin ederek Müslümanların imanını arttırmış ve bundan sonraki âyet-i kerîmelerde onlara 'Ey iman edenler' şeklinde hitap etmiştir. Bu hitapla beraber dindeki emir ve yasaklar (namaz, zekât vs.) belirlenmiştir. Bunların her biri imana yapılan eklemelerdir ve imanın esaslarının değişik zamanlarda belirtilmesi, birinci tâat olan ikrar ile imanın, kemâl noktasına eriştiği mânâsına gelmediğini gösterir. Kur'ân âyetlerinin parça parça inmesi gibi iman da peyderpey inmiştir. Nitekim hadislerde farklı farklı iman esaslarından bahsedilmesi imanın arttığına delildir. Dolayısıyla iman ikrarla olgunlaşmaz, iman dil ile ikrarla başlar, iyi ve güzel davranışlar ve ibadetlerle kemâle erer. Ebû Ubeyd'e göre Cibrîl hadisindeki iman tanımı, imanın zihnî boyutu ile ilgilidir ve imanın tamamını kapsamaz.[151]

Müellif, *Kitabü'l-imân'*ında imanın olgunlaşması ve dereceleri başlıklı ilk bölümden sonra imanda istisnâ, imanda artma ve eksilme, imanın amel değil söz olarak tanımlanması, imanı kalpte oluşan ma'rifet olarak kabul edenler hakkında, âlimlerin imanı söz olarak kabul edenlere yönelik eleştirileri ve onlarla görüşmeyi yasaklamaları, günahlar sebebiyle imandan çıkmak, imandan çıkarmayan ancak büyük sayılan günahlar gibi konuları işleyerek imana dair görüşlerini sekiz bölüm halinde delilleriyle ifade etmiştir.

İmanın şubeleriyle ilgili hadis, Ebû Ubeyde'nin *Kitabü'l-imân'*ında 'İmanın Olgunlaşması ve Dereceleri' adlı ilk bölümde imanın artabileceğine delil olarak zikredilmiştir. İman esasları Hz. Peygamber'e peyderpey bildirilmiştir. Hz. Peygamber kendisine bildirilen bu esasların hepsini iman

[150] Tüccar, "Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî", *DİA*, X, 245.

[151] Bkz. Ebû Ubeyd, *Kitabü'l-imân*, 9-14.

olarak saymış ve nihâyetinde imanın yetmiş küsür şubesi olduğunu bildirdiği hadisini îrâd etmiştir. Ebû Ubeyd'e göre Cibrîl hadisindeki iman esasları imanın aslı ve temeli, imanın şubeleri olduğunu bildiren hadisteki iman şubeleri ise imanın fürû'udur. Hz. Peygamber'in farklı iyilik ve tâatleri iman olarak tanımlaması imanın dereceleri bulunduğunu ve iyi davranışların da imandan olduğunu gösterir. Ebû Ubeyd'e göre imanın şubeleri hadisi, Hz. Peygamber'in en son iman tanımıdır. Ebû Ubeyd, iman şubelerinin âyet ve hadislerde dağınık halde bulunduğunu ve araştırma yapıldığı takdirde bu iman esaslarının tespit edilebileceğini ifade etmiştir. Böylelikle kendisinden sonraki âlimlere yön göstererek iman şubeleri hakkında te'lif edilecek olan eserlerin fikrî temellerini atmıştır. [152]

2. İbn Ebû Şeybe'nin *Kitâbü'l-iman*'ı

Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhim el-Absî el-Kûfî (v. 235/849), *Musannef* adlı eseriyle tanınan hadis hâfızı, müfessir ve tarihçidir.[153] İbn Ebû Şeybe *Kitâbü'l-iman*[154] adlı eserinde kendi görüşlerini belirtmeden İslam ve imana dâir 139 hadis ve haber nakletmiştir. Bu eser, onun *Musannef* adlı eserindeki Kitâbu'l-iman ve'r-rü'ya bölümündeki 143 rivayetin farklı bir şekilde tertibinden ibârettir denilebilir.[155]

Kitâbü'l-iman'da farz namazları edâ etmenin, zekât vermenin, şirk koşmadan vefât etmenin cennete girdirecek olan amellerden olduğunun belirtildiği hadisin[156] ilk olarak nakledilmesinden İbn Ebû Şeybe'nin ameli imandan bir cüz olduğu görüşünde olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'e gelen elçinin namaz kılıp oruç tutacağını ve zekât vereceğini söylemesi üzerine Hz. Peygamber'in "Eğer bunları yaparsa cennete girer" buyurduğu hadis[157] de aynı görüşü temellendirmek için nakledilmiş olmalıdır. Hz. Peygamber'in; Allah'ın birliğine, kendisinin Allah'ın peygamberi olduğuna, öldükten sonra dirilişe ve kadere iman edenin imanın tadını tatmış olacağını bildirdiği hadisi[158]

---

[152] Ebu Ubeyd, *a.g.e.*, 15-18; Kutlu, *a.g.e.*, 215-216.

[153] Zehebî, Tezkiretü'l-huffâz, II, 432-433; Yardım, "İbn Ebû Şeybe", *DİA,* XIX, 442.

[154] Bu eser Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî tarafından 1966 yılında Şam'da daha sonraları da 1983 yılında Beyrut'ta ve 1985 yılında Kuveyt'te neşredilmiştir.

[155] Yardım, "İbn Ebû Şeybe", *DİA,* XIX, 442.

[156] İbn Ebû Şeybe, *a.g.e.*, 2.

[157] İbn Ebû Şeybe, *a.g.e.*, 3-4.

[158] İbn Ebû Şeybe, *a.g.e.*, 3.

nakletmesinden, İbn Ebû Şeybe'nin mü'minlerin imanlarının birbirlerinden farklı olabileceği ve imanın dereceleri bulunduğu görüşünde olduğu anlaşılmaktadır. Güvenilirliği olmayanın imanının da olmadığını ve ahlâkı en güzel olanın imanının en mükemmel olan kimse olduğunun bildirildiği hadisleri nakletmesinden İbn Ebû Şeybe'nin ibadetlerin yanında güzel ahlâk kurallarını da imanın bir cüzü olarak gördüğü neticesi çıkarılabilir.[159] Kitapta, işlenen her günahın kalpte siyah bir nokta oluşturduğunu bildiren hadisle zina anında imanın ayrıldığını, tevbe esnasında ise imanın geri geldiğini bildiren rivâyetler imanın artıp eksilebileceğine dair hadis delil olarak gösterilmişlerdir.[160] İbn Ebû Şeybe'nin güvenilirlik özelliği için hem din hem de iman kelimelerinin kullanıldığını gösteren hadisleri nakletmesinden imanı dinin tamamı olarak anladığı söylenebilir.[161]

İmanın şubeleri ile ilgili hadis İbn Ebû Şeybe'nin Kitâbü'l-iman'ında yirmi yedinci hadis olarak nakledilmiş olup hadis hakkında herhangi bir açıklamada bulunulmamıştır.[162]

B. HİCRÎ DÖRDÜNCÜ ASIRDA YAZILANLAR

İbn Batta'nın *el-İbâne an şerîati'l-fırakı'n-nâciye ve mücânebetü'l fırakı'l-mezmûme'*si ile İbn Mende'nin *Kitâbü'l-iman*'ı hicrî dördüncü asırda te'lif edilmiş olan eserler olarak incelenecektir.

1. İbn Batta'nın *el-İbâne an şerîati'l-fırakı'n-nâciye ve mücânebetü'l-fırâkı'l-mezmûme*'si

Hanbelî fakihi ve muhaddis Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed el-Ukberî (v. 387/997), iyiliği emretmek, kötülüğü yasaklamak konusunda titiz, bid'atlara şiddetle karşı çıkan zâhid bir âlimdir.[163] O, selef akâidi konusunda önemli bir kaynak olan *el-İbâne an şerîati'l-fırakı'n-nâciye ve mücânebeti'l-fırakı'l-mezmûme* adlı eseri te'lif etmiştir. *el-İbânetü'l-kübrâ*

[159] İbn Ebû Şeybe, *a.g.e.*, 5-8.

[160] İbn Ebû Şeybe, *a.g.e.*, 5-8.

[161] "Güvenilirliği olmayanın imanı yoktur" (İbn Ebû Şeybe, *a.g.e.*, 5). "Kişinin namazı ve zekâtı sizi aldatmasın, güvenilirliği olmayanın dini yoktur" (İbn Ebû Şeybe, *a.g.e.*, 7).

[162] İbn Ebû Şeybe, *a.g.e.*, 21.

[163] Zehebî, Aʿlâmü'n-nübelâʾ, Beyrut 1405, XI, 316, 319; XIII, 68; XV, 91; XVI, 529-533; Köse, vd., "İbn Batta", *DİA*, XIX, 358-359.

diye de anılan eser Mürcie, Kaderiyye, Cehmiyye ve Şîa gibi fırkaların görüşlerini tenkit etmektedir.[164]

İbn Batta'ya göre iman ile din aynı manâdadır. Allah'ın, Hz. Muhammed'le gönderdiği din, imandır. İman ise Allah'ın daha önceki peygamberlere de göndermiş olduğu İslamdır.[165] Allah'a imanın mânası, peygamberleri aracılığıyla insanlara bildirdiği ilâhî emirleri benimsemektir. Bu ise tasdik, ikrar ve amel unsurlarından oluşur. İmanın başlangıcını kalbî tasdik oluşturmakla birlikte iman, ikrar ve amel unsurlarıyla tamamlanır. İbn Batta'ya göre Kur'ân-ı Kerîm'deki ilâhî emirleri kalben tasdik etmek yeterli değildir. Tasdikin yanı sıra bu emirlere itaat ederek sâlih amellerin de işlenmesi gerekir ve ona göre cennet, bu unsurlar tamamlanınca kazanılabilir[166]. O halde amel imandan bir cüzdür. Mü'minlerin farklı derecelerde bulunması da imanın çeşitli unsurlardan oluştuğunu gösterir.[167]

İbn Batta, eserinde "imanın fazileti, kaç şube olduğu ve mü'minlerin ahlâkı ve özellikleri" başlığı altında iman şubeleriyle ilgili hadisin farklı rivâyetlerini nakleder. İslâm'la hidayete ulaştıran, Kur'ân-ı öğreten ve Hz. Muhammed'i bahşeden Allah'a hamd ile başlayarak iman ve İslam'ın aynı olduğunu ifade eder. İmanın Allah'ı, âhireti, melekleri, kitapları ve peygamberleri tasdik etmek, Allah'tan gelenleri ikrar etmek, Allah'ın kazâsına ve hükmüne teslim olmak ve kadere rızâ göstermek olduğunu belirttikten sonra imanın ameller ile olgunlaşacağını ifade eder. Amel ise farzların edâsı ve haramlardan kaçınma konusunda Allah'ın tâatlerine uymaktan ve sâlihlerin yolunda gitmekten ibarettir. Bu açıklamalardan sonra İbn Batta imanın şubelerini teker teker sayarak hadisi açıklar. Namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucu tutmak, gücü yetenlerin hacca gitmesi, cuma namazını kılmak, Allah yolunda cihad, gusl, temizlik, abdesti güzelce almak, temizlik, anne-babaya iyilik, sıla-i rahîmde bulunmak akrabalık bağlarını koparmamak, güzel ahlâk, akrabaya iyilik yapmak, üzerinde hak sahibi olanların hakkını vermek

---

[164] Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye'deki I. cildi (nr. 99) Rızâ b. Na'sân Mu'tî tarafından, Köprülü Kütüphanesi'nde bulunan (Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 231) ve aslındaki mükerrer rivâyetler çıkarılmakla birlikte müellifin görüş ve açıklamaları korunarak hazırlanan muhtasardan da faydalanmak suretiyle altı cilt olarak 1988 yılında Riyad'da neşredilmiştir.

[165] Bkz. el-Enbiyâ 21/25.

[166] Bkz. el-Bakara 2/82; en-Nisâ 4/97; el-Enfâl 8/72; et-Tevbe 9/18; er-Rûm 30/31.

[167] Bkz. İbn Batta, *el-İbâne an şerîati'l-fırakı'n-nâciye ve mücânebeti'l-fırakı'l-mezmûme*, II, 628-631, 651-653, 684, 779-794, 837-840, 865-866.

(anne-baba, evlât, yolcu, komşu, arkadaş, köle), emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker, Allah için sevmek ve Allah için buğzetmek, dostları dost edinmek ve düşmanlara sert davranmak, yöneticiye itaat, ahde vefâ, doğru sözlülük, adakları yerine getirmek, sözleşmelere uymak, emâneti korumak (sır ve mal olarak), emaneti sahibine teslim etmek, âdil kişinin şehadetiyle borcu yazmak, satışta şahitlik, şehadete davete icabet etmek ve Allah'ın bildirdiği üzere adâletle yazmak, kendi veya anne-baba ya da akraba aleyhine dahi olsa doğru şahitlik yapmak, doğru tartmak, her hâl üzere Allah'ın adını anmak, nefsi korumak, harama bakmamak, namusu korumak, azaları haramdan korumak, öfkeyi yutmak, kötülüğü iyilikle def'etmek, musibetlere sabretmek, yürüyüşte ve işte dengeli olmak, tevbe etmek, eve girerken izin istemek gibi daha birçok Kur'ân-ı Kerîm'de geçen emir ve yasakları imanın şubeleri olarak zikretmiştir. [168]

İbn Batta imanın şubelerini teker teker saydıktan sonra bunların Allah'ın dininin özellikleri olduğunu belirtir ve "Her bilenin üzerinde bir ilim sahibi vardır"[169] âyetini zikreder. Bu özelliklerin elde edilmesiyle imanın artacağını, aksi halde de imanın azalacağını anlatır. İmanın şubelerini imanın şartları ve mü'minlerin ahlâkı olduğunu bildirir. İbn Battâ'nın iman şubelerini 'İslam ahlâkı' olarak nitelemesi iman ile ahlâk arasındaki sıkı bağa dikkat çekmesi bakımından mânidârdır.[170]

2. İbn Mende'nin *Kitâbü'l-iman*'ı

Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-İsfahânî (v. 395/1005), dedesinin dedesi Mende'ye nisbetle İbn Mende diye de tanınmış, güçlü hâfızası sebebiyle dönemin en çok hadis bilen âlimi diye meşhur olmuştur.[171]

İbn Mende'nin akâidle ilgili olan eseri *Kitâbü'l-imân* hemen hemen bütün itikâdî konularla ilgili rivâyetleri senedleriyle ve değişik tarikleriyle ilgili olduğu konuda nakletmesi ile temâyüz etmektedir.[172]

---

[168] Bkz. İbn Batta, *a.g.e.*, II, 650- 653.

[169] Yusuf 12/76.

[170] İbn Batta, *a.g.e.*, II, 653.

[171] Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 1032; Kandemir, "İbn Mende*", DİA*, XX, 177-179.

[172] Kettânî, eserin adını *Kitâbu't-tevhîd* olarak zikreder. Bkz. Kettânî, *Hadis Literatürü.*, 43. Ayrıca bkz. Hanek, "Ebû Abdullah ibn Mende Hayatı ve Eserleri", *Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 1-34.

İbn Mende'ye göre Allah'ın varlığı ve birliği kâinattaki bütün varlıklarda gözlenen ince sanat ve sağlam düzenden açıkça anlaşılır. Bu sebeple peygamber davetine muhatap olmayan kimseler de bu düzeni görerek fıtrî bir kabiliyetle Allah'ın varlığına istidlâl etmekle yükümlüdürler. İlâhî zâtı bu dünyada görmek ve mâhiyetini kavramak mümkün değildir. Hz. Peygamber'in varlığından ve getirdiği vahiyden haberdar olan her insan ona iman etmekle mükelleftir, buna ehl-i kitab da dahildir. İman, bilgi ve ikrardan ibarettir. Bildiğini kalbiyle tasdik edip diliyle ifade ettiği halde uygulamayan kimse müslüman olarak nitelendirilse de mü'min adını almaya hak kazanamaz. Bundan dolayı ilâhî emirlere uyanlar mümin, kelime-i tevhîdi kalben tasdik edip diliyle ifade edenler müslüman diye vasıflandırılır. Mü'min, imanı kemâle eren kişidir, ilâhî emirlere uymayanların imanı ise eksiktir.[173]

İbn Mende, eserinde yüz dokuz konu başlığı altında senedleriyle birlikte zikredilen bin seksen dokuz rivâyette imanın mâhiyeti, kısımları, imanla İslâm arasındaki ilgi, imanın altı esası, kelime-i tevhidin önemi, oruç, zekât, hac, cihad, Allah ve peygamber sevgisinin imanla ilgisi, vesvese ve iman, ehl-i kitabın imanı, büyük günahları işleyenlerin imanı, Hz. Peygamber'in bildirdiği bazı hususlarla kıyâmetten önce ve sonra meydana geleceğini haber verdiği olaylara inanmak gibi konular yer almaktadır.[174]

Eserde kırk dördüncü konu başlığı olarak imanın şubelerine değinilmiş, imanın dil ile ikrar, kalb ile marifet, rükünleri ile amel etmek olduğu ve bunların Cebrâil tarafından Hz. Peygamber'e bildirildiği ve onun da mücmel olarak bunları açıkladığı ifade edilmiştir.[175]

İmanın şubeleri kalbin, dilin, diğer azaların fiilleri ve nafile fiiller olarak dört bölümde incelenmiştir. Kalbin fiilleri; niyetler, istekler, ilim, Allah'ı ve emrettiklerini bilmek, kabullenmek, Allah'ı ve O'ndan gelenleri tasdik etmek, O'na ve emirlerine boyun eğmek, O'nu yüceltmek ve O'na yönelmek, O'ndan korkmak ve ümit kesmemek, O'nu ve O'ndan gelenleri sevmek, O'nun için sevip O'nun için hiddetlenmek, tevekkül, sabır, rıza, rahmet, hayâ, Allah'a ve

---

[173] Kandemir, "İbn Mende*", DİA,* XX, 178.

[174] İbn Mende'nin *Kitâbü'l-imân* adlı eseri Ali Muhammed bin Nâsır el-Fükayhî tarafından doktora tezi olarak çalışılmış ve İbn Mende'nin oğlu Ebû Amr Abdülvehhâb ve talebesi Bâtırkânî tarafından rivayet edilen nüshası esas alınarak iki cilt halinde 1985 yılında Beyrut'ta yayımlanmıştır.

[175] İbn Mende, *Kitabü'l-iman*, I/ 362.

Resûlü'ne, kitabına karşı samimi olmak kalbin diğer bütün amelleriyle beraber amelde ihlaslı olmak diye açıklanmıştır.

Dilin fiilleri ise Allah ve O'nun katından gelenleri ikrar etmek, Allah'ın birliğine, Resûlü'nün peygamberliğine, Allah'ın bütün nebî ve resûllerine şehâdet getirmek, Allah'ı tesbih etmek, tekbir getirmek, tahmîd (şükretme) ve tehlîl (Lâ ilâhe illallah), O'nu övmek, resûllerine salât ü selâm okumak, dua etmek ve diğer zikirleri yapmak olarak zikredilmiştir.

Diğer âzâların fiilleri ise, İslam'ın üzerine bina edildiği tâatler ve vacibler, onların ilki Allah'ın emrettiği şekilde temizlenmek sonra Hz. Peygamber'in açıkladığı şekilde beş vakit namaz kılmak, Ramazan ayında oruç tutmak, zekât vermek, güç yetirenlerin hacca gitmesi ve cihad olarak sayılmıştır. Diğer nafile fiiller olarak ise, tatavvû/nâfile ibadetler, işlendiği takdirde imanın artması ya da terk edildiği takdirde imanın noksanlaşmasına sebep olacak emirler ve yasaklardan oluşan fiiller zikredilmiştir.

C. HİCRÎ BEŞİNCİ ASIRDA YAZILANLAR

Lâlekâî'nin *Şerhu usûli i'tikadi ehli's-sünne ve'l-cemâa*'sı ile Kâdî Ebû Ya'lâ'nın *Mesâilü'l-iman*'ı hicrî beşinci asırda te'lif edilmiş eserlerdir.

1. Lâlekâî'nin *Şerhu usûl-i i'tikâdi ehli's-sünne ve'l-cemâa*'sı

Hadis hâfızı ve münekkidi, kelâm âlimi, Şâfiî fakîhi olan Ebu'l-Kâsım (Ebu'l-Hüseyn) Hibetullah b. el-Hasen b. Mansûr el-Lâlekâî et-Taberî er-Râzî'nin (v. 418/1027),[176] imanla ilgili görüşlerini açıkladığı eseri, *Şerhu usûli i'tikādi ehli's-sünne ve'l-cemâ'a mine'l-Kitâbi ve's-Sünneti ve icmâi's-sahâbeti ve't-tâbiîne min ba'dihim* adını verdiği kitabıdır.[177] Adından da anlaşılacağı üzere Lâlekâî, eserinde imanla ilgili görüşlerini âyet-i kerîmeler, hadisler ve daha sonra sahâbe ve tabiîn'den nakledilen rivâyetlerle serdetmiştir.

Eserin mukaddimesinde selefin sünnete bağlılığı, aklı esas alan Mu'tezile'nin hadisi bilmediği, bid'at karşısında âlimlerin tavrı ve ehl-i hadîsin üstünlüğü ele alınmış, daha sonra Allah'ın birliği, isimleri ve sıfatları, Ehl-i

[176] Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 1083-1084; Hatiboğlu, "Lâlekâî", *DİA*, 85.

[177] Bu eser, çeşitli kaynaklarda *es-Sünne, Şerhu's-sünne, Şerhu i'tiḳādi ehli's-sünne, Hucecü usûli i'tiḳādi ehli's-sünne ve'l-cemâ'a, Şerhu huceci usûli i'tiḳādi ehli's-sünne ve'l-cemâ'a, Mezâhibü ehli's-sünne* gibi adlarla da anılır.

sünnet'in Kur'ân'a bakışı, Allah'ın zâtını düşünmekten nehiy, kader, mûcize, iman, günah, tövbe, kabir, kıyâmetin alâmetleri gibi konular işlenmiştir.[178]

Lâlekâî, Allah'ın farzlarının imana dahil olmadığını, imanın ameli gerektirmediğini, günahkâr ve iyilik sahibi olanların imanlarının eşit olduğunu savunan görüşü anlattıktan sonra ilk olarak iman şubeleriyle ilgili hadisi naklederek iman görüşünü açıklar. "O Nuh'a buyurduklarını sana vahyettiklerimizi, İbrahim'e Musa'ya ve İsâ'ya buyurduklarımızı size din kıldı"[179] âyetindeki din kelimesini "din tasdiktir, tasdik ise iman ve ameldir" ifadesiyle açıkladıktan sonra "tevbe ederlerse ve namaz kılıp zekât verirlerse artık onlar sizin din kardeşlerinizdir"[180] âyetiyle de amelin imandan olduğuna dair iman görüşünü temellendirir. Lâlekâî, Buhârî'nin imanın şek ve şüphe götürmez bir şekilde ikrar ve amelden oluştuğunu ifade ettiği görüşünü de naklederek iman görüşüyle ilgili bölüme son verir.[181]

Lâlekâî, imanın şubeleri ile ilgili hadisi, iman görüşünü açıklarken naklettiği gibi imanın tâatlerle arttığını, masiyetlerle de eksildiğini belirten konu başlığı altında da farklı rivâyetleriyle delil olarak zikretmiştir.[182]

Özel olarak açtığı imanın hasletleriyle ilgili başlık altında Lâlekâî iman şubelerinin ilk on yedisine şube başlığı vermiş, daha sonrakileri sadece rakam olarak belirtmiş ve altında da konu ile ilgili hadisleri nakletmiştir. Böylelikle rakam olarak verilen iman hasletlerinin konuları, hadisler okunduğunda ancak ortaya çıkabilmektedir.[183]

Ele aldığımız üçüncü ve dördüncü yüzyılda yazılan Kitâbü'-imanlar içerisinde iman şubeleri hadisi sadece nakledilerek birkaç cümle ile açıklandığı görülürken beşinci yüzyılda te'lif edilmiş olan Lâlekâî'nin *Kitâbü'-iman*'ında iman şubelerinin rakamla sayılarak her bir şubenin ilk defa bir veya birden fazla hadisle delillendirildiği görülmektedir. Bu yönüyle Lâlekâî'nin Kitâbü'l-iman'ı

---

[178] Eser, üzerinde doktora çalışması yapan Ahmed Sa'd Hamdân tarafından 1987 yılında yayımlanmıştır. Ayrıca Ebû Muâz Mahmûd b. İmâm b. Mansûr tarafından *el-Münteḳā min Şerhi usûli i'tiḳādi ehli's-sünne ve'l-cemâ'a* adıyla ihtisar edilmiş ve müellifin *Kerâmâtü evliyâillâh* adlı kitabının yine Ebû Muâz Mahmûd tarafından yapılan muhtasarı ile birlikte Cidde'de 1415/1994 yılında yayımlanmıştır.

[179] Şûra 42/13.

[180] Tevbe 9/11.

[181] Lâlekâî, *Şerhu usul-i i'tikâdi ehli's-sunne ve'l-cemâ'a*, III, 885-889.

[182] Lâlekâî, *a.g.e.*, III, 905-907.

[183] Lâlekâî, *a.g.e.*, III, 911-940. Tablolar kısmında Lâlekâî'ye ait iman şubeleri olarak verilen listedeki iman şubeleri, rakamlarının altındaki hadisler ışığında tarafımızdan oluşturulmuştur.

iman şubelerinin rakamlarla sayılarak listelendiği ve ayrıca her bir şubenin hadislerle delillendirildiği ilk eser olması bakımından önem arzetmektedir. Bu bakımdan Lâlekâî'nin Kitâbü'-iman'ı içerisinde bir Şuabü'l-iman ön çalışması yapılmıştır denilebilir. Böylelikle daha sonraki dönemlerde te'lif edilecek olan Şuabü'l-iman eserlerinin temeli atılmış olmaktadır.

Eserde yetmiş iki iman şubesi için altmış iki adet merfu', mevkuf ve maktu' hadis delil olarak gösterilmiştir. İmanın hasletleri listesi[184] incelendiğinde iman şubeleri hadisinde imanla ilişkilendirilen unsurların ilk üç sırada yer aldığı görülür. Daha sonra ise Abdü'l-kays heyetinin Hz. Peygamber'den dinle ilgili yapılması ve kaçınılması gereken şeylerini öğrenmek istediğini bildirmesi üzerine Hz. Peygamber'in Allah'a imanı, kelime-i şehâdet getirmeyi, namazı kılmayı, zekâtı vermeyi, ganimetin beşte birini ödemeyi saydığı hadisi[185] nakledilerek bunların ve altı iman esaslarının sıralandığı görülür. On altıncı olarak verilen cihad hasletinden sonra imanın tadı ile ilgili hadiste belirtilen Allah ve Resûlünü herkesten çok sevmek, sevdiğini Allah için sevmek, küfre dönmeyi istememek özellikleri işlenir. Buhârî'de olduğu gibi ensarı sevmek de bir iman hasleti olarak zikredilir.[186] Daha sonrakiler ise çoğunlukla âdâb ve ahlâkla ilgilidir. Lâlekâî'nin iman hasletleri listesini oluştururken hadislerdeki sıralamayı gözetmesi hadislerin içeriğinden yöntem belirlediğini göstermektedir.

Lâlekâî'nin iman hasletlerinin dokuzunun inanç, diğer dokuzunun ibadetle ilgili olup geriye kalan elli dördünün ise adâb ve ahlâk konuları ile ilgili olduğu görülmektedir. Bu kısımlarda mü'minlerin tek vücut olması, birbirlerine destek olmaları, dost olmaları, komşunun komşudan emîn olması, insanlarla birlikte yaşamak ve onlara tahammül etmek, selam vermek, insaflı davranmak, iyiliğe sevinmek ve kötülüğe üzülmek, mütevazî giyinmek, sabırlı olmak, güzel ahlâk sahibi olmak, sevdiğini Allah için sevmek, ihlâslı olmak, kendisi için istediğini başkası için de istemek, sabretmek, yemek yedirmek, öfkeyi yenmek, infâk etmek gibi hasletlere yer verilmiştir.

---

[184] Bkz. Tablolar bölümü, tablo 5.

[185] Lâlekâî, *a.g.e.*, III, 912.

[186] Lâlekâî, *a.g.e.*, III, 911-914.

Yapmaya niyetlendiği bir iş için 'inşallah' demek, imanda vesveseye düşmemek, Hz. Peygamber'i görmediği halde ona iman etmek, Allah'a şirk koşmamak, Allah'ın her yerde olduğunun farkında olmak iman konusunda detaya girerek imanla irtibatlandırılan konular olarak imanın hasletleri listesinde yerlerini almışlardır.

İman hasletleri hadislerden hareketle oluşturulmuştur. "Mü'minin durumu sünbül gibidir bazen eğilir ve bazen kalkar"[187] hadisi delil olarak gösterilerek bazen rahat ve bazen sıkıntılı olmanın imandan olduğu ifade edilmiştir. Sıkıntıların mü'minin imanını güçlendiren fırsatlar olması yönüyle imanla ilişkilendirilmiş olması muhtemeldir.

Lâlekâî Hz. Ali'yi sevmeyi de imanın hasletlerinden sayarak Hâricîler'in bu konudaki görüşlerini reddetmiştir. Onun Hz. Ali'yi sevmeyi imandan saymasından yaşadığı dönemde Hz. Ali ile ilgili farklı görüşlerin canlılığını koruduğunu anlaşılmaktadır. Ayrıca Abdulmuttalib'in soyunu Allah ve Resûlünün rızası için sevmek konusu da bir iman hasleti olarak ele alınmıştır. Lâlekâî'nin imanla irtibatlandırdığı diğer konular arasında ise Allah'ın mescitlerini imar etmek ve çokça subhanallah ve elhamdülillah demek gibi iman hasletleri bulunmaktadır. Son haslet olarak Lâlekâî savaşa hazırlıklı olmak konusunu işlemiştir. [188]

İman hasletleri tasnifinde hayâ, kendi için istediğini başkası için de istemek ve kader konularında olduğu gibi bazı tekrarlara rastlamak da mümkündür. Dikkati çeken bir diğer husus ise Lâlekâi'nin tasnifinde yasakların ve olumsuz davranışların zikredilmeyip uygulanması istenen olumlu davranışlar üzerine vurgu yapılmış olmasıdır.

2. Kâdî Ebû Ya'lâ'nın *Mesâilü'l-iman*'ı

Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ (v. 458/ 1066), Hanbelî hukukçusu, kelâm âlimi, muhaddis ve müfessirdir.[189] Fıkıh, usûl-i fıkıh, ilm-i hilâf, tevhid, tefsir gibi çeşitli ilim dallarında altmış civarında eser kaleme aldığı belirtilen Ebû Ya'lâ'nın günümüze ulaşan eserlerinden biri

[187] Lâlekâî, *a.g.e.*, III, 932.

[188] Lâlekâî, *a.g.e.*, III, 911-940.

[189] Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVIII, 8992; Kallek, "Ebû Ya'lâ el-Ferrâ", *DİA*, X, 253-258.

de *Mesâilü'l-iman*'dır. Bu eser, iman meseleleriyle ilgili dokuz soruya verilen cevaplardan oluşmaktadır.[190]

Ebû Ya'lâ, eserinin birinci bölümünün ilk faslında amellerin imandan bir parça olduğu görüşünü savunmuştur. Ona göre iman, bâtın ve zâhir olmak üzere bütün tâatlerden oluşan bir bütündür.[191] Konuya delil olarak şuabu'l-imân hadîsine atıfta bulunur ve İbn Şâhin'in (v. 385/996) münferid bir cüzünde bulunan iman şubeleri listesini nakleder.[192]

D. HİCRÎ SEKİZİNCİ ASIRDA YAZILANLAR

Hicrî 5. asır ile 8. asır arasında müstakil olarak yazılmış bir kitâbu'l-iman tespit edilememiştir. Sekizinci asırda İbn Teymiyye'nin (v. 728/1328) *Kitâbü'l-iman*'ı bulunmaktadır. İbn Teymiyye'nin tam adı, Ebu'l-Abbas Takıyyuddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî'dir. Başta Eş'arîlik olmak üzere klasik kelâm mezheplerini ve kelâm anlayışını eleştirerek Selef anlayışını savundu. İbnü'l-Arabî'nin vahdeti vücûd felsefesini tenkit etti. Bid'at ve hurafelerle mücadele etti.[193]

İbn Teymiyye'nin eserlerinden biri de *Kitâbü'l-iman*'dır.[194] Eserde imanın mâhiyeti, amelin imandan bir cüz olduğu, küfür, nifak ve şirk arasındaki farklar, Kur'ân-ı Kerîm'de mecaz, Kerâmiyye'nin imanın tasdikten ibaret olduğuna dair görüşlerinin reddi, tilâvet secdesi, iman konusunda Selefin görüşleri, imanın artıp eksilmesi, imanda istisnâ, her mü'minin müslüman olup her müslümanın mü'min olamayabileceği, Kâbe'nin bütün peygamberlerin kıblesi olması, rayb ve şek arasındaki fark, vesvese ile ilgili söz, ehl-i fıkh ve ehl-i hadisin imanın ikrar ve amelden oluştuğuna dair icmâ etmeleri, cennet ve cehennemin Hz. Âdem'den önce yaratıldığı, kaderi inkar edenler, bid'ate davet eden kimseden hadis rivâyet edilemeyeceği gibi konular ele alınmıştır.[195]

---

[190] Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye'de kayıtlı mecmuanın (nr. 42) 63-95 varakları arasında bir nüshası bulunan eser Mes'ûd b. Abdülazîz el-Halef tarafından tahkik edilerek Riyad'da 1990 yılında yayımlanmıştır.

[191] Bkz. Karabulut, Ülfer, *Kadı Ebû Ya'lâ ve el-Ferrâ'nın Hanbelî-Selefî Düşünceye Katkıları: İman Örneği*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018, 89.

[192] Kâdî Ebû Ya'lâ, *Mesâilü'l-iman*, 185-226.

[193] Koca, Ferhat, "İbn Teymiyye", *DİA*, XX, 391-395.

[194] Eser, Muhammed Nasuriddîn el-Elbânî tarafından 1993 yılında neşredilmiştir, İngilizce çevirisi *The Book of Faith* ismiyle 1999 yılında Amerika'da, 2009 baskısı ise Malezya'da yayınlanmıştır.

[195] Bkz. İbn Teymiyye, *Kitâbü'l-iman*, 1-5.

İbn Teymiyye eserine "din, iman ve İslam'dan oluşur" ifadesiyle başlar. İman konusunda birçok görüş ileri sürüldüğünü, ciltler dolusu eserler yazıldığını kendisinin ise âyet ve hadislerden istifâde ettiğini belirtir. İbn Teymiyye iman görüşünü daha önceki Kitâbü'l-iman müelliflerinin delil olarak öne sürdükleri hadisleri kullanarak açıklamıştır. Cibrîl hadîsi onun ilk üzerinde durduğu hadislerden olup Hz. Peygamber'in İslâm, iman ve ihsân kelimelerini farklı manalarda kullandığını belirtmiştir. Böylelikle İbn Teymiyye'ye göre Hz. Peygamber İslâm dinini, en üst derecesi ihsân, ortası iman ve sonrası da İslâm olmak üzere üç derecede açıklamış olmaktadır. Her muhsin mü'mindir, her mü'min müslümandır fakat her mü'min muhsin değil ve her müslüman da mü'min değildir. İbn Teymiyye müslüman, mü'min, muhâcir ve mücâhid olmak üzere dört mertebe bulunduğunu bildirerek tanımlarını verir. Buna göre, müslüman dilinden ve elinden güvende olunan kimse, mü'min canları ve mallara hususunda insanların kendisine güvendiği kimse, muhâcir günahlardan kaçınan kimse, mücâhid ise Allah için nefsiyle mücâdele eden kimsedir. İbn Teymiyye bu değerlendirmeleri hadislerde İslâm, iman, en faziletli amel konularında bildirilenler ışığında yaparak hadisleri bazen senedleriyle ve bazen de senedsiz olarak nakleder. İbn Teymiyye imanın derecelerinden bahseder ve bu dereceleri genel olarak konu ile ilgili hadislerden iktibaslarla anlatır. İmanın yetmiş küsür olduğu ile ilgili hadise de atıfta bulunarak Hz. Peygamber'in bu hadisle görünen amelleri de imana dahil kıldığını belirtir. Ancak kalple iman olmadan bu amellerin imandan sayılamayacağını da ifade eder. Diğer yandan kalbiyle tasdik ederek zâhir olan İslâm'ı ikrar eden kimsenin, bâtın olan imanın gereklerini yerine getirmezse yaptığı ahde aykırı davranıp ihsanının eksik kaldığını belirtir. Bu sebeple muhsin mü'minden daha üstün, mü'min ise müslümandan daha üstündür. İbn Teymiyye'ye ihsân, iman ve İslâm ilişkisini, nübüvvet ve risâlet arasındaki ilişkiye benzeterek nübüvvetin risâlete dahil olduğunu, her resûlün nebî olduğunu fakat her nebînin resûl olmaması örneğiyle açıklar. Sonuç olarak İbn Teymiyye'ye göre iman kelimesi mücerred olarak kullanıldığında İslâm ve sâlih amelleri kapsar. Hz. Peygamber'in iman şubeleri hadisinde kullanılan iman kavramı da bu manâdadır. O, iman görüşünü

açıklarkan imanın şubeleri hadisine iki kez atıfta bulunmuş olup imanın şubelerini detaylı olarak rakamla saymamış ve başlıklarla da açıklamamıştır.[196]

[196] İbn Teymiyye, *a.g.e.*, 4-7.

İKİNCİ BÖLÜM
ŞUABÜ'L-İMAN HADÎSİ HAKKINDA YAZILAN ESERLER VE BEYHAKÎ'NİN *ŞUABÜ'L-İMAN*'I

I. ŞUABÜ'L-İMAN HADİSİ VE HAKKINDA YAZILAN ESERLER

Bu bölümde farklı mezhepler tarafından iman hakkındaki görüşlerin savunmalarında delil olarak zikredilen şuabü'l-iman hadisi ve hakkında yazılan eserler incelenerek değerlendirileceklerdir.

A. ŞUABÜ'L-İMAN HADİSİ

Hz. Peygamber'in îrâd ettiği pek çok iman hadisi bulunmaktadır. Bu hadislerinden birisi de üzerinde araştırmalar yapılmış olup eserler te'lif edilmiş olan şuabü'l-iman hadisidir. Söz konusu te'lifâtı araştırmaya geçmeden önce şuabü'l-iman hadîsinin tahrîci yapılacak, rivâyet lafızlarındaki farklılıklar üzerinde durulacak ve değerlendirmede bulunulacaktır.

Şuabü'l-iman hadisi muttefekun aleyhdir.[197] Bunun yanında Kütüb-i sitte'nin diğer kitaplarında[198] ve *Muvatta*'da[199], Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde[200], İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde[201], Hâkim en-Nisâburî'nin *Müstedrek*'inde[202], Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-evsat*'ında[203], İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde[204] ve birinci bölümde incelenen Kitâbu'l-iman'larda nakledilmiştir.

1. Şuabü'l-iman Hadîsinin Tahrîci

Bu kısımda şuabü'l-iman hadîsinin Kütüb-i sitte, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki ve İmam Mâlik'in *Muvatta*'ındaki rivâyetleri öncelikle sened ve metinleriyle verilecektir. Daha sonra ise hadisin her tabakada hangi râvîler tarafından rivâyet edildiği tabloda gösterilecektir.

a. Buhârî'nin *Sahîh*'inde geçen hadis

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلاَلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ – رضى الله عنه – عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَ :**الإِيمَانُ بِضْعٌ وَسِتُّونَ شُعْبَةً ، وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الإِيمَانِ** .

---

197 Buharî, İman 3; Müslim, İmân 58.

198 İbn Mâce, Mukaddime 9; Ebu Davûd, Sünnet 14; Tirmizî, İmân 6; Nesâî, İman 16.

199 *Muvatta*, Hüsnu'l-Hulk, 2.

200 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 414.

201 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, İmân ve'r-Rü'yâ, 6.

202 Hâkim, *Müstedrek*, I, 10, 30, 76, 77.

203 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IV, 19; V, 75.

204 İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 166, 167, 181, 191, 193.

Abdullah b. Muhammed → Ebû Âmir el-Akadî → Süleyman b. Bilâl → Abdullah b. Dînâr → Ebû Sâlih → Ebû Hureyre → Nebî (s.a.) şöyle buyurmuştur: "**İmân altmış küsür şubedir. Hayâ da imandan bir şubedir."**[205]

b. Müslim'in *Sahîh*'inde geçen birinci hadis

حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ وَعَبْدُ بْنُ حُمَيْدٍ قَالاَ حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِىُّ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلاَلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ أَبِى صَالِحٍ عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِىِّ صلى الله عليه وسلم قَالَ : **الإِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ شُعْبَةً وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الإِيمَانِ**.

Ubeydullah b. Saîd ile Abd b. Humeyd → Ebû Âmir el-Akadî → Süleyman b. Bilâl → Abdullah b. Dînâr → Ebû Sâlih → Ebû Hureyre → Nebî (s.a.) şöyle buyurmuştur: **"İman yetmiş küsür şubedir. Hayâ da imandan bir şubedir."**[206]

c. Müslim'in *Sahîh*'inde geçen ikinci hadis

حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ سُهَيْلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ أَبِى صَالِحٍ عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم **الإِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ أَوْ بِضْعٌ وَسِتُّونَ شُعْبَةً فَأَفْضَلُهَا قَوْلُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَأَدْنَاهَا إِمَاطَةُ الأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الإِيمَانِ**.

Züheyr b. Harb → Cerîr → Süheyl → Abdullah b. Dînâr → Ebû Sâlih → Ebû Hureyre → Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: **"İmân yetmiş küsür yahut altmış küsür şubedir. Bunların en üstünü 'Allah'tan başka ilâh yoktur' sözüdür. En aşağısı ise yoldan eziyet verecek şeyleri gidermektir. Hayâ da imandan bir şubedir."**[207]

d. Tirmizî'nin *Sünen*'inde geçen hadis

حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِى صَالِحٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ أَبِى صَالِحٍ عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم **الإِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ بَابًا فَأَدْنَاهَا إِمَاطَةُ الأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ وَأَرْفَعُهَا قَوْلُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ** . قَالَ أَبُو عِيسَى هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ وَهَكَذَا رَوَى سُهَيْلُ بْنُ أَبِى صَالِحٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ أَبِى صَالِحٍ عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ . وَرَوَى عُمَارَةُ بْنُ غَزِيَّةَ هَذَا الْحَدِيثَ عَنْ أَبِى صَالِحٍ عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِىِّ صلى الله عليه

[205] Buhârî, İman, 3.

[206] Müslim, İman 57.

[207] Müslim, İman 58.

وسلم قَالَ « **الإِيمَانُ أَرْبَعَةٌ وَسِتُّونَ بَابًا** » . قَالَ حَدَّثَنَا بِذَلِكَ قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ مُضَرَ عَنْ عُمَارَةَ بْنِ غَزِيَّةَ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم.

Ebû Küreyb → Vekî' → Süfyan → Süheyl b. Ebî Sâlih → Abdullah b. Dînâr → Ebû Sâlih → Ebû Hureyre → Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur**: "İman yetmiş küsür bölümdür. En aşağısı yoldan zarar veren şeyleri kaldırmak, en yükseği de 'Allah'tan başka ilah yoktur' sözüdür."**

Tirmizî şöyle demiştir: Bu hadis hasen sahihtir. Süheyl b. Ebî Sâlih, Abdullah b. Dînâr'dan o da Ebû Sâlih'den, o da Ebû Hureyre'den bu hadîsi bu şekilde rivâyet etmiştir. Umâra b. Gaziyye ise bu hadîsi Ebû Sâlih → Ebû Hureyre → Nebî (s.a.) tarîkiyle **"İman altmış dört bölümdür**" şeklinde rivâyet etti. Aynı şekilde Kuteybe → Bekr b. Mudar → Umâra b. Gazıyye → Ebû Salih → Ebû Hureyre → Nebî (s.a.) tarîkiyle 'altmış dört bölüm' hadîsini bize nakletmiştir.[208]

e. Nesâî'nin *Sünen*'inde geçen birinci hadis

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُبَارَكِ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ قَالَ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ - وَهُوَ ابْنُ بِلاَلٍ - عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَ « **الإِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ شُعْبَةً وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الإِيمَانِ**.

Muhammed b. Abdillah b. el-Mubarek → Ebû Âmir → Süleyman b. Bilâl → Abdullah b. Dînâr → Ebû Sâlih → Ebû Hureyre → Nebî (s.a.) şöyle buyurmuştur: **"İmanın yetmiş küsür şubesi vardır, hayâ da imandan bir şubedir."**[209]

f. Nesâî'nin *Sünen*'inde geçen ikinci hadis

أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ عَنْ سُفْيَانَ قَالَ وَحَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ سُهَيْلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم « **الإِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ شُعْبَةً أَفْضَلُهَا لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَأَوْضَعُهَا إِمَاطَةُ الأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الإِيمَانِ**.

Ahmed b. Süleyman → Ebû Dâvûd → Süfyân

(İkinci sened) Ebû Nuaym → Süfyan → Süheyl → Abdullah b. Dînâr → Ebû Sâlih → Ebû Hureyre → Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

[208] Tirmizi, İman 6.

[209] Nesâî, Kitâbü'l-iman ve şerâiuhû 16.

“İmanın yetmiş küsür şubesi vardır, en üstünü ‘Allah’tan başka ilâh yoktur’ sözüdür en aşağısı da eziyet veren şeyleri yoldan kaldırmaktır. Hayâ da imandan bir şubedir.”[210]

g. Ebû Dâvûd’un *Sünen*’inde geçen hadis

حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ أَخْبَرَنَا سُهَيْلُ بْنُ أَبِي صَالِحٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم قَالَ « **الإِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ أَفْضَلُهَا قَوْلُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَأَدْنَاهَا إِمَاطَةُ الْعَظْمِ عَنِ الطَّرِيقِ وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الإِيمَانِ**.

Musa b. İsmâil → Hammâd → Süheyl b. Ebî Sâlih → Abdullah b. Dînâr → Ebû Sâlih → Ebû Hureyre → Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: **“İman yetmiş küsür şubedir. En üstünü ‘Allah'dan başka ilah yoktur’ sözüdür. En aşağısı da kemiği yoldan kaldırmaktır. Hayâ da imandan bir şubedir.”**[211]

h. İbn Mâce’nin *Sünen*’inde geçen hadis

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ الطَّنَافِسِيُّ حَدَّثَنَا وَكِيعٌ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم « **الإِيمَانُ بِضْعٌ وَسِتُّونَ أَوْ سَبْعُونَ بَابًا أَدْنَاهَا إِمَاطَةُ الأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ وَأَرْفَعُهَا قَوْلُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الإِيمَانِ**.

Ali b. Muhammed et-Tenâfisî → Vekî’ → Süfyan → Süheyl b. Ebî Sâlih → Abdullah b. Dînâr → Ebû Sâlih → Ebû Hureyre → Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: **“İman altmış veya yetmiş küsür bölümdür. En aşağısı, yoldan eziyet verecek şeyi kaldırmaktır ve en yükseği ise ‘lâ ilâhe illallah’ sözüdür. Hayâ da imandan bir şubedir.”**[212]

i. Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde geçen hadis

قَالَ حَدَّثَنَا عَفَّانُ قَالَ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ قَالَ أَخْبَرَنَا سُهَيْلُ بْنُ أَبِي صَالِحٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ **الْإِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ بَابًا أَفْضَلُهَا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَدْنَاهَا إِمَاطَةُ الْعَظْمِ عَنْ الطَّرِيقِ وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنْ الْإِيمَانِ**.

---

[210] Nesâî, Kitâbü’l-iman ve şerâiuhû 16.

[211] Ebû Davûd, Sünnet 14.

[212] İbn Mâce, Mukaddime 9.

Affân → Hammâd b. Seleme → Süheyl b. Ebî Sâlih → Abdullah b. Dînâr → Ebû Sâlih → Ebû Hureyre → Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: **"İman yetmiş küsür bölümdür. En üstünü 'Allah'tan başka ilah yoktur' sözü ve en aşağısı da kemiği yoldan kaldırmaktır. Hayâ da imanın bir şubesidir."**[213]

[213] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 414.

Şuabü'l-iman Hadîsinin Tahrîc Tablosu

Aşağıdaki tahrîc tablosunda da görüldüğü gibi şuabü'l-iman hadisini Buhârî, Müslim, Ebû Davûd ve Ahmed b. Hanbel humâsî, Nesâî, Tirmizî ve İbn Mâce ise südâsî olarak rivâyet etmişlerdir.

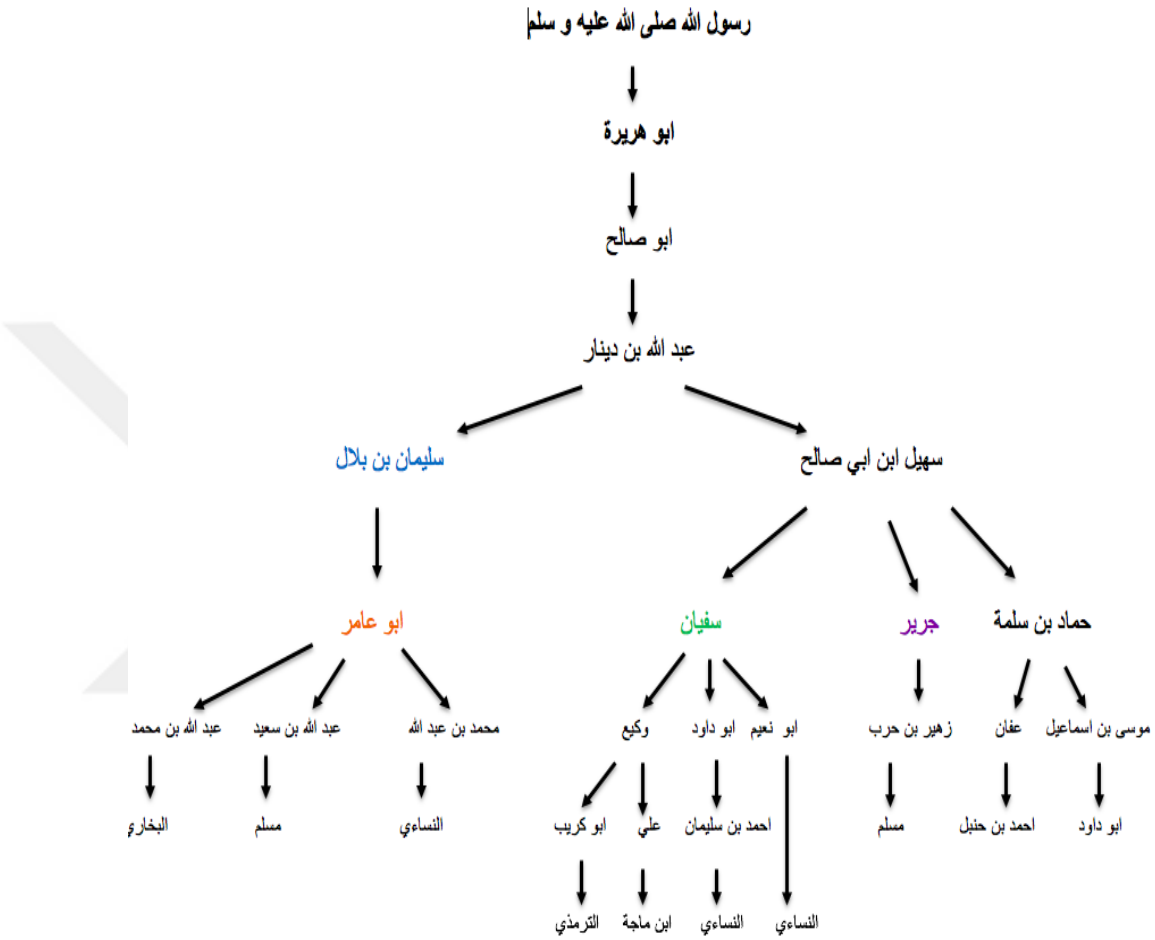

2. Şuabü'l-iman Hadisinin Rivâyetlerindeki Lafız Farklılıkları

Yukarıdaki rivâyetlerin tamamında sahabî râvî Ebû Hureyre'dir. Rivâyetlerdeki lafız farklılıkları şöyledir:

- Rakamdan sonra bazı rivâyetlerde 'باب / bâb'[214] kelimesi bazılarında ise 'شعبة /şube'[215] kelimesi verilmiştir.

[214] İbn Mâce, Mukaddime 9.

[215] Nesâî, İman ve şerâiuhû 16.

- ‘أفضلها / Efdaluhâ’[216] (en üstünü) kelimesi yerine bazı rivâyetlerde ‘أعلاها / a’lâhâ’[217] (en yücesi) veya ‘أرفعها / erfe’uhâ’[218] (en üstte olanı) kelimesi kullanılmıştır.
- ‘أدناها / Ednâhâ’[219] (en aşağısı) yerine bir rivâyette ‘ أوضعها / evda’uhâ’[220] (en düşüğü) kelimesi kullanılmıştır.
- Bazı rivâyetlerde imanın şubeleri veya bölümleri konusunda ‘ستّون / sittûne’[221] (altmış), ‘بضع وَستّون / bid’un ve sittûne’[222] (altmış küsür), ‘ أربعة و ستّون / erba’atun ve sittûne’[223] (altmış dört), ‘بضع و ستّون أو بضع و سبعون / bid’un ve sittûne ev bid’un ve seb’ûne’[224] (altmış küsür veya yetmiş küsür), ‘سبعون أو إثنان و سبعون / seb’ûne ev isnâni ve seb’ûne’[225] (yetmiş veya yetmiş iki), ‘bid’un ve seb’ûne’[226] (بضع و سبعون / yetmiş küsür) gibi farklılıklar mevcuttur.
- Rivâyetlerin çoğunda ‘إماطة الأذى عن الطريق / imâtatu’l-ezâ ani’t-tarîk’[227] (yoldan eziyet veren şeyi kaldırmak) olarak geçen ibârenin yerine iki rivâyette ‘إماطة العظم عن الطريق / imâtatu’l-azmi ani’t-tarîk’[228] (yola atılmış) kemiği kaldırma ifadesi bulunmaktadır.

Rivâyetlerde bulunan lafız farklılıkları incelendiğinde bu farklılıkların hadisin manâsına etki etmediği görülmektedir.

3. Şuabü’l-iman Hadîsinin Muhtevâ Değerlendirmesi

Rivâyetlerin tamamı dikkate alınarak Hz. Peygamber’in şuabü’l-iman hadisi şöylece ifade edilebilir: “İmanın altmış ya da yetmiş küsür şubesi vardır.

---

[216] Ahmed b. Hanbel, II/ 414.

[217] Bkz. İbn Mende, *Kitâbu’l-iman*, I/ 334.

[218] Tirmizi, İman 6.

[219] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/ 414; Müslim İman 58; Tirmizi, İman 6; Ebû Dâvûd, Sünnet 14; İbn Mâce, Mukaddime 9.

[220] Nesâî, Kitâbü’l-iman ve şerâiuhû 16.

[221] Bkz. İbn Abdilber, *Temhîd*, IX, 236.

[222] Buhârî, İman 3. Bulkînî bu rivâyeti tercih etmiştir.

[223] Tirmizi, İman 6.

[224] İbn Mâce, Mukaddime 9.

[225] İbn Mende, *Kitâbu’l-iman*, I, 335.

[226] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/ 414; Bkz. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbu’l-İman*, 17; İbn Hıbbân, *Sahîh*, I/ 193.

Kâdı Ebu Ya’lâ, *Mesâilu’l-Kur’ân* adlı eserinde İbn Şâhin’in bu rivâyeti tercih ettiğini ve imanın şubelerini 75 kısma ayırdığını belirtir, 184-226. Halîmî, Beyhakî, Kâdı Iyâz (Kâdı Iyaz, *el-İman min ikmâli’l-mu’lim*, I/ 268), Kasrî ve İbn Kesîr de bu rivâyeti tercih etmişlerdir.

[227] Müslim, İman 58; Tirmizi, İman 6; İbn Mâce, Mukaddime 9; Nesâî, İman ve şerâiuhû, 16.

[228] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 414; Ebû Dâvûd, Sünnet 14.

‘Allah'tan başka ilâh yoktur’ sözü bunların en üstte olanıdır. Yolda eziyet veren şeyi (veya yolda atılmış halde bulunan kemikleri ortadan kaldırmak) ise imanın en aşağı derecedeki şubesidir. Hayâ duygusu da imanın bir şubesidir.”

İman şubeleri hadisinde ‘altmış küsür’ veya ‘yetmiş küsür’ sayılarının anlamı hakkında iki temel görüş ileri sürülmüştür. Birinci görüşe göre, bu sayılar iman şubelerinin sayısını ifade etmektedir ve hakîkî manada kullanılmışlardır. İkinci görüşe göre ise Arapça’da yetmiş rakamı çoğu zaman mübâlağa için kullanıldığından hadisteki bu rakamlar mecâzî olup kesretten kinâyedir. Bu görüşe göre Hz. Peygamber imanın şubelerinin çokluğuna işaret etmiş olmalıdır. Hadiste geçen ‘bid’un’, tercih edilen görüşe göre üç ile dokuz arasındaki (üç ve dokuz dahil) sayılar için kullanılan bir küsür ifadesidir.[229] Buhârî’nin Kitâbü’l-iman’ındaki bâb başlığında (bâbu umûri’l-iman/ imanın kapsamında olan işler) anlatıldığı gibi hadiste geçen ve parça, kısım, bölüm anlamına gelen şube kelimesi, imanın bölüm, kısım, unsur ya da özellikleri olarak değerlendirilmiştir.[230]

İmanı oluşturan veya iman edildiği için yapılan ameller araştırılmış ve tespit edilmeye çalışılmıştır.[231] Hadisteki altmış ya da yetmiş küsür sayısını hakîkî manâda anlayan âlimler farklı rakamlarla imanın şubelerini tespit etmişlerdir. Hakîki mânâda olduğu görüşünü benimseyen İbn Hibbân, Kur’ân-ı Kerîm ve sünnette imandan sayılan tâatleri araştırarak saydığını ve yetmiş küsür rakamına ulaştığını, imanın şubelerini tasnif ederek açıklayan bir eser yazdığını bildirmiştir. Onun günümüze ulaşmayan ancak pek çok âlime ilham kaynağı olan bu eserinin adı ‘*Vasfu’l-iman ve şuabuh*’tur.[232] Halîmî *el-Minhâc fî şuabi’l-iman* adlı eserinde imanın şubelerini yetmiş yedi şubeye ayırmıştır. Beyhakî hocası Halîmî’ye tâbî olarak ‘bid’un ve seb’ûne’ (yetmiş küsür) rivâyetini tercih etmiş ve o da *Şuabü’l-iman* adlı eserinde imanın şubelerini yetmiş yedi şube olarak incelemiştir. Kasrî, *Şuabü’l-iman* adlı eserinde imanın şubelerini yetmiş dört kısımda incelemiştir. İsmail Hakkı Bursevî iman şubelerini yetmiş dokuz şube olarak işlemiştir. İbn Kesîr imanın şubelerine dair yazdığı risâlesinde yetmiş üç kısımda konuyu ele almıştır. Endonezyalı âlim Câvî imanın şubelerini

[229] İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu Kitâbi’l-iman*, 27.

[230] Bkz. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, I-XVII, I, 52.

[231] Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercemesi*, I, 240-245.

[232] Aynî, *Umdetu’l-Kârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, I, 144.

yetmiş sekiz şubede işlemiştir. Allah'ın isimleri doksan dokuz olduğuna göre bu konuda da tekli rakamı (vitr) tercih etmenin mütenâsib olduğunu düşünen Bulkînî de *Tercümânu şuabi'l-iman* adlı eserinde imanın şubelerini altmış dokuz kısımda incelemiştir.[233] Yaşar Kandemir ise *Peygamberimizin Sevdiği Müslüman* adlı eserinde altmış üç başlık halinde imanın esaslarını ele almıştır.[234]

İbn Hacer, İbn Hibbân'ın *Vasfü'l-imân ve şuabihî* adlı eserinde vermiş olduğu iman şubeleri tasnifini benimsemiştir. Ona göre imanın şubeleri kalp, dil ve bedenle ilgilidir ve bunlardan yirmi dördü kalbin, yedisi dilin, otuz sekizi de bedenin olmak üzere toplam altmış dokuz şubedir.[235] İbn Hibbân'ın kitabındaki sayı farklıdır. Nitekim İbn Hacer, birbirine eklenen özellikleri ayırmak suretiyle iman şubelerini yetmiş dokuza çıkarmanın mümkün olduğunu söylemiştir. O, şerhinde iman şubelerinin listesini verir.[236] Bir diğer Buharî şârihi Bedruddin el-Aynî ise İbn Hibban'ın, Halîmî'nin, Kasrî'nin, İshak İbn Kurtubî'nin eserlerinden bahseder. Aynî, imanın aslının kalp ile tasdik ve dil ile ikrar olduğunu bununla birlikte kâmil ve tam bir imanın tasdik, ikrar ve ameli bir arada barındırdığını söyleyerek imanın şubelerini üç kısımda tasnif eder.[237] Aynî de İbn Hacer gibi imanın şubelerini kalbin, dilin ve bedenin amelleri olmak üzere üç ana başlığa ayırır. O kalp ile ilgili olanları otuz, dilin amellerini yedi, bedenin amellerini kırk olmak üzere yetmiş yedi şubeye ayırarak listesini verir.[238] İki listenin benzer yönleri bulunduğu gibi farklılık arz eden yönleri de vardır. Her ikisi de şubeleri amel olarak ifade etmeleri ve her ikisinin de şubeleri kalp, dil ve bedenle ilgili ameller olmak üzere üç ana bölüme ayırmış olmaları benzer yönleridir. Ayrıca kalp ile ilgili amellerin i'tikâdiyyât (inanç ve niyetle ilgili), bedenle ilgili olanların da kişinin kendisi, arasında bağ bulunan kimseler (anne-baba, âile, çocuklar, akraba, köle ve efendi) ve âmme (toplum) açısından ele alınması dikkat çekicidir. Ancak üç ana bölüm içerisindeki amellerin sayılarının farklılık arzetmesi her iki listenin farklı yönlerindendir. Dille ilgili

[233] Bkz. Bulkînî, *Tercümânu Şuabi'l- iman*, 49.

[234] Kandemir, M. Yaşar, *Peygamberimizin Sevdiği Müslüman*, Tahlil Yayınları, 8. baskı, İstanbul 2019.

[235] Tablolar bölümü, Tablo 7.

[236] Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 52-53.

[237] el-Aynî, *a.g.e.*, I/ 145.

[238] Bkz. Tablolar bölümü, Tablo 8.

olan ameller her ikisinde yedi olarak verilmekle beraber Aynî'de kalp ve bedenle ilgili ameller sayı bakımından İbn Hacer'in listesinde bulunanlardan daha fazladır. Kâdı Iyaz'a göre âlimlerin belirledikleri iman şubeleri tasnifleri, onların kendi ictihadlarıyla ortaya koydukları tasniflerdir ve hadiste kastedilenlerin kesinlikle bu tespitler olduğunu söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla şubeleri ayrıntılı olarak bilmemek imanı zedelemez.[239] Bu yorum, imanın şubelerini bilmenin, Allah rızasına uygun hayat sürme imkânını sağlaması gibi yol gösterici bir işlevinin olduğunu gözden uzak tutmayı gerektirmez.

Bir diğer Buhârî şarihi Kastallânî de hadiste bildirilen imanın şubelerinin imanın parçaları anlamına geldiğini ve bunların imanın aslına dâhil olmadığını ifade etmektedir. Ona göre söz konusu hadiste iman, ağaç teşbihi ile anlatılmış olup imanın aslı ve fer'ine dikkat çekilmiştir. İmanın aslı kalp ve dil ile tasdiktir, fer'i ise imanın birer uzantısı olan emir ve yasaklardır. Dolayısıyla amellerin hadiste iman olarak nitelendirilmesi mecâzî bir anlatımdır. Nitekim imanın artıp eksilebileceğini kabul etmek, imanı arttıran amelleri iman olarak nitelendirmede bir engel teşkil etmez. Bununla beraber ameller konusundaki eksiklikler, mü'mini iman hakikatinin dışına çıkarmaz.[240]

İmanın şubeleri ile ilgili hadisten şu sonuçları çıkarmak mümkündür:

1. İman birbiriyle alâkalı farklı alanlarla ilgili olan birçok özellik ya da şubeden oluşan bir bütündür. İmanın gündelik hayat, âile hayatı, iş hayatı ve toplumsal hayat gibi hayatın her alanını kapsayan unsurları bulunmaktadır.

2. İmanın kalp, dil ve davranış olmak üzere farklı unsurları, tezâhürleri ve özellikleri bulunmaktadır. İmanın dinamik, hareketli bir yapısı vardır.

3. İmanda inanç, ibadet ve ahlâk bütünlüğü önemlidir.

4. İmanın unsurlarının ferdî ve ictimâî alanları vardır. İmanın kalp ile tasdiki ve dil ile ikrarı onun başlangıcı olup davranışlarla kendisini ifade eden iman, ictimâî alana uzanır. Tasdik ve ikrarla başlayan imanın mü'mini yalnızca kendisinin ya da ailesinin çıkarlarını değil içinde yaşadığı toplumun çıkarlarına yönelik sâlih ameller işlemeye sevkedecek bir olgunluk seviyesine ulaştırması

[239] İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 52.

[240] Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, 92-93.

beklenir. Öyle ki mü'min topluma gelebilecek zararları bile öngörebilen ve bu zararları yok edecek şeyleri ve davranışları uygulayabilen biri olmalıdır.

5. Allah'a iman eden mü'min, sadece kalbin tasdiki ve dilin ikrarı ile yetinmeyip Allah'ın rızâsını kazanmak için bütün insanların ve bütün canlıların iyiliği için sâlih ameller işleyen iyi ve faydalı bir insan olmalıdır.

6. İmanın nefis terbiyesine etkisi bulunmaktadır. Hayânın imandan oluşu bu konudaki örneklerden biridir.

7. Hz. Peygamber'in imanın şubelerini teker teker saymaması mü'minleri bu konuda araştırma yapmaya sevketmiştir.

8. Allah'ın rızâsını elde etmeye (ihlâs) yönelik davranışların çokluğu ve çeşitliliği, Hz. Peygamber'in imanın şubelerini teker teker saymamış olmasının nedenlerinden biri olarak düşünülebilir. Toplumun ihtiyacına binâen imanın şubesi olarak sayılan işler, bazı dönemlerde daha fazla önem kazanabilirler veya farklı bir yönüyle yeniden gündeme gelebilirler.

9. En üst ve en ifadelerinin hadiste kullanılması imanın dereceleri olduğunu göstermektedir.

10. Şuabü'l-iman hadisinde mücerred olarak ifade edilen iman kelimesi genel olarak 'din' anlamında kullanılmıştır. Cibrîl hadisinde ayrıntılı olarak işlenmiş olan iman ile inanç konuları açıklanmış olup bu konular şuabü'l-iman hadisine dahildir.

11. Bir müslümanın ibadet ve ahlâkla ilgili olan iman şubelerini uygulamada eksikliklerinin bulunması müslüman olduğunu ikrar ettiği sürece onun tekfir edilmesini gerektirmez. Ancak mütevâtir haberlerle belirlenmiş olan iman esaslarını inkar edenlerin durumu farklılık arz eder.

B. ŞUABÜ'L-İMAN HADİSİ HAKKINDA YAZILAN ESERLER

İmanın yapısını anlama ve anlatma çabasıyla birçok eser te'lif edilmiştir. Hz. Peygamber'in imanın şubeleriyle ilgili îrâd etmiş olduğu hadis, Kitâbü'l-iman eserlerinde imanda amelin önemi, imanın olgunlaşması gibi hususlar anlatılırken delil olarak gösterilen başlıca hadislerdendir. Söz konusu hadis, bu eserlerde genelde birkaç cümle ile değerlendirilmiş olup bazen de hadisin içeriği ayrıntılı olarak işlenmiştir. Hicrî dördüncü asırda da iman şubeleri hadisi üzerinde tek hadis şerhi niteliği taşıyan kitaplar telif edilmiş, şuabü'l-iman literatürü oluşmuştur.

1. Arapça Yazılmış Olanlar

On iki müellifin Arapça şuabü'l-iman eseri yazdığı tespit edilmiştir. Bu eserlerden yedi tanesi günümüze ulaşmıştır.

a. Günümüze Ulaşanlar

Bu başlık altında günümüze ulaşan eserler, müelliflerinin vefât tarihine göre ele alınacak ve eserler iman şubelerinin tasnifi ve konuları açısından tanıtılacaktır. Bu sûretle Beyhakî'nin Şuabü'l-iman'ının muhtevası ile bir kıyas yapma imkânı doğacaktır.

a.1. Halîmî'nin *Kitâbu'l-Minhâc fî şuabi'l-iman*'ı

Ebû Abdillâh Hüseyin b. Hasen b. Muhammed b. Halîm el-Halîmî el-Cürcânî (v. 403/1012) mütekaddimûn devri Eş'ariyye kelâmcısı ve Şâfiî fakîhidir. 'Şeyhu'ş-Şâfiiyyîn', 'reîsü ehli'l-hadîs', 'reîsü'l-muhaddîsîn ve'l-mütekellimîn bi Mâverâünnehir' gibi unvanlarla anılır.[241] Halîmî'nin iman görüşü, imanın aslının kalp ile bilmek ve tasdik olduğu yönündedir. İmanın şubeleri ise imanın fer'leridir. Halîmî'ye göre imanın şubelerindeki eksiklikleri yüzünden kişi tekfir edilmez. Ayrıca irtidat, zinâ, kısâs haricinde bir müslümanı öldürmek helâl değildir.[242]

Halîmî'nin zamanımıza ulaştığı bilinen tek eseri *el-Minhâc fî şuabi'l-iman*'dır.[243] Akaid, fıkıh ve ahlâk konularını ihtivâ eden bu hacimli eser, şuabü'l-iman hadisini açıklayan tek hadis şerhi niteliğindedir. Tespitlerimize göre bu eserin günümüze ulaşan ilk şuabü'l-iman eseri olduğunu söylemek mümkündür.

Halîmî, eserinin mukaddimesinde ehl-i kıble olup ümmet birliğinde buluşan, ilim, hikmet ve belli bir nizam tâlibi olarak tanımladığı okuyucularını selamladıktan sonra kitabında imanın hakîkati ile ilgili konuları ele aldığını, imanın şubeleri hadisinin şerhini yaparak şubeleri teker teker açıkladığnı

---

[241] Bkz. Zehebî, *A'lâmu'n-nübelâ*, XVII 231; Tezkiretü'l-huffâz, III, 1030-1031; Halîmî, *el-Minhâc fî şuabi'l-îmân*, I, 13-27, thk. nşr. Hilmî Muhammed Fûde; Yurdagür, "Halîmî*", DİA*, XV, 340.

[242] Halîmî, *el-Minhâc fî şuabi'l-îmân*, I, 24 (muhakkıkın önsözü).

[243] Kâtib Çelebi, Keşfü'z-zunûn, II/ 1047-1048; Kettânî, *a.g.e.*, 84.

Eser, Veysel Kaşar tarafından hazırlanan *Halîmî'ye ait Şuabi'l-iman Adlı Eserin Kelam İlmindeki Yeri* başlıklı bir doktora tezine konu olmuştur. (Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlurfa, 1992. Tez, *İmanın Şubeleri Halîmî'den İslam İnancının Analizi* adıyla Kardelen Yayınları tarafından 2019 yılında basılmıştır.) Tezde, müellifin alanı gereği olarak ibadet ve ahlâk konuları incelenmemiş, ulûhiyyet, nübüvvet ve sem'iyyât konuları üç bölüm halinde incelenerek Hâlîmî'nin *Minhâc*'ı çerçevesinde bu konulara yaklaşımı açıklanmıştır.

belirtir. Yüce Allah'ın göndermiş olduğu düzeni bildiren âyetteki[244] "minhâc" (yöntem) kelimesinden esinlenerek bir yöntem olması dileğiyle eserine *Minhâc* ismini verdiğini söyler. Dokuz konu başlığı altında imanın hakîkati, imanın artması ve eksilmesi, imanda istisnâ, iman lafızları, mukallidin imanı ve mertebeleri, başkasının (anne-babasının) imanıyla mü'min sayılma ya da sayılmama durumu, imanın sahîh olup olmaması, kendisine davet ulaşmayan kişinin durumu gibi hususları detaylı olarak işler. Onuncu konu başlığında imanın şubeleri ile ilgili hadisi zikrederek açıklar ve yetmiş yedi şube olarak taksim ettiği imanın şubelerini anlatmaya başlar.[245]

Halîmî'nin yetmiş yedi iman şubesi, konu olarak ele alındığında ilk on altı şubenin inanç konuları, daha sonraki sıralarda gelen yedi şubenin ibadetle ilgili olduğu görülür. Diğer şubelerde ise ferdî ve ictimâî olmak üzere ahlâkî konular üzerinde durulmuştur.[246]

Halîmî'nin iman şubeleri listesi çalışmamızda şu ana kadar müzâkere edilmiş olan Kitâbü'l-iman'lardaki bâb başlıkları ile kıyaslandığında Halîmî'nin Kur'ân-ı Kerîm ve sünnette imanla irtibatlandırılan konuları daha sistematik bir şekilde listelendirdiğini söylemek mümkündür. Halimî'nin iman şubeleri genel konu başlıklarından oluşmaktadır. Bu genel başlıklar içerisinde konular detaylı bir şekilde işlenmiştir. Kitâbü'l-iman'larda başlık olarak ele alınan detay bir konu Halîmî'nin eserinde ait olduğu genel başlık altında ele alınmıştır. Kitâbü'l-iman'lardaki konu başlıkları aşağıda delil olarak zikredilecek olan hadisleri ifade eden ibarelerden oluşturuldukları için başlıklar arasında konu bütünlüğüne rastlanmamaktadır. Mütekellim olan Halîmî, iman şubeleri başlıklarını oluşturmada konu bütünlüğüne önem vermiştir. Bu bakımdan Halîmî'nin kitâbü'l-iman niteliği taşıyan eserinin, iman şubelerinin hem başlıkları hem de işlenişi bakımından kitâbü'l-iman'lardaki konu başlıklarına nazaran daha sistematik ve düzenli olduğunu tespit etmek mümkündür.

---

[244] *(Ey Muhammed!) Sana da o Kitab'ı (Kur'ân'ı) hak, önündeki kitapları doğrulayıcı, onları gözetici olarak indirdik. Artık Allah'ın indirdiği ile aralarında hükmet ve sana gelen haktan ayrılıp ta onların arzularına uyma. Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol koyduk. Eğer Allah dileseydi elbette sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat verdiği şeylerde sizi imtihan etmek için ümmetlere ayırdı. Öyle ise iyiliklerde yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. O zaman anlaşmazlığa düşmüş olduğunuz şeyleri size bildirecektir* (el-Mâide 5/48).

[245] Halîmî, *el-Minhâc fî şuabi'l-îmân,* I, 19-182.

[246] Bkz. Tablolar bölümü, Tablo 9.

Halîmî'nin iman şubeleri tasnifi Kitâbü'l-iman'lardaki başlıklar ile konu olarak kıyaslandığında birtakım benzerliklere ve farklılıklara rastlanmak mümkündür. Farklılık olarak Halîmî'nin ilimle ilgili iki ayrı şubede ilim taleb etmeyi ve ilmi yaymayı imanla irtibatlandırarak ele alması Halîmî'ye has bir tutum olarak dikkati çekmektedir. Diğer yandan Halîmî, tasnifine Hz. Peygamber'in buyurduğu gibi ilk şubede Allah'a iman konusu ile başlayıp yetmiş yedinci şubede yoldan eziyet veren şeyi kaldırmakla son vermiştir. Hadiste çerçevesi verilmiş olan iman şubelerinin bir liste haline getirilmesinde nebevî bilginin sadece muhtevâ olarak değil metot olarak da kaynak olduğunu göstermektedir.[247]

el-Minhâc fî şuabi'l-iman, isminden de anlaşılacağı üzere iman şubelerini oluşturma, başlıklarını belirleme, uygun sıralamayı bulma ve şube konularını genelden başlayıp ayrıntıya inme hususlarında bir yöntem belirleme eseridir. Halîmî, şubeleri işlerken öncelikle konu ile ilgili âyetleri zikreder, âyetle ilgili açıklamalarda bulunur, Hz. Peygamber'in hadislerini de naklettikten sonra konuyu kelâmî ya da fıkhî olmasına bağlı olarak ilgili ilim dalındaki işleniş şekline uygun olarak örnekleriyle açıklar.[248] Eser, fakîh ve mütekellim olan bir müellif tarafından tek hadis şerhi olarak iman şubelerinin âyet, hadis ve ilgili olduğu alandaki detaylı bilgilerle açıklandığı bir eser olma özelliği ile ön plana çıkmaktadır. Eserin bir adının da *Minhâcü'd-dîn*[249] olması, İslâm Dini ile ilgili konuların anlaşılmasında bir yöntem sunma çalışması olduğunu ifade etmesi bakımından önem arz etmektedir.

Halîmî, eserinde hadisler konusunda senedi hazfetme, metni Hz. Peygamber'e veya sahâbî râvî'ye isnad etme ve metinden hükümler çıkarma yolunu izlemiştir. Eserin kitâbü'l-imanlarla olan bir diğer farkı da bu noktada kendini göstermektedir. Şöyle ki kitâbü'l-imanlar iman konusundaki hadislerin

---

[247] Bkz. Tablolar bölümü, Tablo 1-6 ve 9.

[248] Bu konuda örnek olarak otuz yedinci şube olan 'Zinanın haramlığı ve iffetin korunması' şubesinin işlenişini verebiliriz: Halîmî, konuya bakışların indirilmesini emreden âyeti vererek bu âyetin bir emir ifade ettiğini, mü'minlerin özellikleri olarak namuslarını koruduklarının bildirildiği âyeti vererek Allah'ın böyle davrananları övdüğünü bildirir. Zinaya yaklaşmamanın emredildiğini bildiren âyeti de verir. Sonrasında ise Hz. Peygamber'in zina edenin zina anında mü'min olmadığını bildirdiği hadisini senedsiz olarak naklederek açıklamalarda bulunur. Bu hadisi delil göstererek zinadan kaçınmanın imanın şubelerinden biri olduğunu savunur. İffeti korumanın imandan olduğunu delillendirdikten sonra ise zina konusundaki fikhî açıklamalarla devam eder. Had cezası ile ilgili farklı görüşleri anlatır. Zina çeşitleri, zina ilişkiden doğacak çocuk ve eşcinsel ilişkiler hakkındaki hükümleri ayrıntılarıyla işler. Halîmî, *el-Minhâc fî şuabi'l-îmân,* III, 36-41.

[249] Kettânî, *Hadis Literatürü.,* 84.

ard arda nakledildiği birer hadis eseridir. *el-Minhâc fî şuabi'l-iman'*ın ise tek hadis şerhi olması yönüyle bir hadis eseri olarak sayılabilecekken eserde nakledilen hadislerin senedlerinin hazfedilmiş olması ve konuların anlatımına ağırlık verilmiş olması yönüyle eserin sadece bir hadis eseri değil aynı zamanda fıkıh ve kelâm eseri olduğu söylenebilir.

el-Minhâc fî şuabi'l-iman daha sonraki dönemlerde de etkisini sürdürmüştür. Halîmî'nin talebesi olan Beyhakî hocasının eserini genişleterek ve hadislerle zenginleştirerek sonraki nesillere taşımıştır. Lâlekâî'nin, *Şerhu usûl-i i'tikādi ehli's-sünne ve'l-cemâ'a mine'l-Kitâbi ve's-Sünneti ve icmâi's-sahâbeti ve't-tâbiîne min ba'dihim* adlı eserinde verdiği iman şubeleri listesinde bazı şubelerin ve bazı sıralamaların Halîmî'nin listesindekilerle aynı olması Lâlekâî'nin Halîmî'den etkilenmiş olabileceğini düşündürmektedir.

a.2. Beyhakî'nin *el-Câmiu li şuabi'l-iman*'ı

Bu eser, bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak tanıtılacaktır.

a.3. Kasrî'nin *Şuabü'l-iman*'ı

Ebû Muhammed Abdülcelîl b. Mûsâ b. Abdilcelîl el-Kasrî (v. 608/ 1212), Endülüs'ün Kasr şehrinden olup hadîs, kelâm ve tefsir âlimidir. Mâlikî mezhebine mensup olan ve allâme, zâhid, sûfî ve âbid olarak tanınan Kasrî, *Şuabül-iman* adlı eserini kaleme almıştır.[250] Eserin, Halîmî'nin *el-Minhâc fî şuabi'l-iman*'ının muhtasarı olduğu söylenmekte[251] ise de Kasrî'nin, *Şuabül-iman*'ı iman şubeleri sayısı, başlıkları, sıralaması ve işlenişi bakımından *Minhâc'*dan farklılıklar arzetmektedir. Halîmî, yetmiş yedi iman şubesi tespit etmiş olup ilk şubelerde inançla ilgili iman konularına yer vermiştir. Kasrî ise, ilk şubelerde ibadet konularını işlemiştir. Kasrî, Halîmî'den farklı olarak hicret etmeyi de iman şubelerinden biri olarak saymıştır. Başlıkların içeriği açısından da farklılıklar tespit etmek mümkündür. Şöyle ki Kasrî, cin ve şeytanların varlığına iman etmeyi bir iman şubesi sayarken Halîmî bu konulara meleklere iman şubesi içerisinde yer vermiştir. Dolayısıyla konuların işlenişi itibariyle de her iki eser arasında farklılıklar bulunmaktadır.

---

[250] Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XXI/ 420-421; XXII/ 11-12; Kasrî, *Şuabü'l-iman*, I-II, thk. Ahmed İsmail, neşredenin girişi, I, 12-15.

[251] Kettânî, *a.g.e.*, 84; Koçyiğit, "Kasrî Abdülcelil b. Mûsâ", *DİA*, XXIV, 575-576.

Kasrî'nin eserinde Mukaddime'nin ardından kulun Yaratıcısı ile ilgili bilmesi gerekenler, Allah'ın yarattıklarının O'nun varlığına delil oluşu, mahlukâtın yaratılışındaki hikmet ve san'at, nefis ve ruh bilgisi, el-Bârî' Teâlâ'nın işleri, tevhidin üç mertebeleri, fiillerin, sıfatların, zâtın tevhidi gibi konular fasıllar halinde incelendikten sonra yetmiş dört şube olarak ele alınan imanın şubeleri açıklanır. Kasrî, kelime-i şehâdet getirmeyi ilk iki şubede işledikten sonra gusl şubesiyle devam ederek ibadetle ilgili hususları ön plana almış daha sonra ahlâk ve âdabla ilgili hususları sıralamıştır. Otuz birinci ve otuz sekizinci şubeler arasında âhirete iman dışındaki diğer inanç esaslarını açıklamış olup altmış ikinci şubeden yetmiş üçüncü şube dahil olmak üzere âhiretle ilgili hususları sonlara almıştır. Kasrî'nin *Şuabül-iman*'ı bu yönden de farklılık arz etmekte olup müellifin kendine has iman şubeleri tasnifi ile dikkati çekmektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi Kasrî, iman şubelerine İslam'ın birinci şubesinin Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Hz. Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna dair şehâdet getirmek olduğunu ifade ederek başlar. Kelime-i şehâdeti ikrarı, zâhirî şubelerin ilki olarak kabul eden Kasrî, kalbiyle ve diliyle teslim olan kişinin âhiret ve dünya azâblarından sâlim olduğunu belirtir. Ancak burada dikkati çeken bir husus Kasrî'nin iman şubelerini 'İslâm şubeleri'[252] olarak isimlendirmesidir. Onun kelime-i şehâdeti ikrârı, zâhirî İslâm şubelerinin ilki olarak ifade etmesinden anlaşılmaktadır ki o, kalp ile tasdiki İslâm'ın bâtınî şubesi olarak görmektedir. Böylelikle Kasrî iman şubeleri ifadesindeki imanın din anlamına vurgu yapmak amacıyla imanın şubelerini "İslâm'ın şubeleri" olarak isimlendirmiştir.

Üçüncü ve sekizinci şubelerde gusl, abdest, namaz, zekât, oruç ve hac konuları ele alınmış olup devamında ise cihad konusu işlenmiştir. Dokuzuncu ile yirmi altıncı şubeler arasında toplumla ilgili olan ahlâkî ve âdâbî davranışlar ele alınmıştır. Söz konusu konular arasında sağlıklı bir toplum hayatı için çok önemli olan hicret, cemaat, istikâmet, nasihatte bulunmak, imâmet, hayır konuşmak ya da susmak gibi farklı konular bulunmaktadır. Yirmi yedinci şubede "eşini kıskanma" iman şubesi olarak ele alınmış olup bu konuda Ensâr

[252] Kasrî, *Şuabü'l-iman*, I, 141.

hanımlarının dinde anlayış sahibi olma konusunda hayâ duygusunu engel olarak görmemeleriyle övüldükleri hadis nakledilerek kıskançlığın sınırlarına dikkat çekilmiştir.[253]

Ârif ve âbid olarak tanınan Kasrî eserinde ahlâkî konulara geniş yer vermiş olup sabır, şükür, zühd, tevekkül rızâ, korku, umut gibi konuların yanında niyet, ihlâs ve zikir konularını müstakil birer şube olarak işlemiştir. Bu özellik onun zâhid yönünün eserindeki yansıması olarak değerlendirilebilir.

Kasrî, iman şubelerinde özellikle âhiretle ilgili konulara ağırlık vererek detaylandırmış ve on bir şubeyi bu alana ayırmıştır. Zühd ve takvâ sahibi, tasavvuf ehl-i oluşu onu âhiret konularına ağırlık vermeye yönelten bir sebep olarak gösterilebilir.

Hz. Peygamber'in iman şubeleri hadisinde imanın en alt derecesi olarak bildirilen "Eziyet veren şeyleri yoldan kaldırmak" ifadesi Kasrî'nin İslâm şubeleri listesinin de son başlığı olmuştur. Son şubenin başlığı ile "Eziyet veren şeyleri ortadan kaldırmak" adlı yirminci başlık her ne kadar birbirlerine benzese de farklı konuları işlemektedirler. Müslümanın diğer müslümanların dilinden ve elinden sâlim oldukları kişi olduğunun bildirildiği hadis, yirminci şube olan eziyet veren şeyleri ortadan kaldırmanın imanın şubelerinden olduğuna delil olarak gösterilmiştir. Bu şubenin en önemli iman şubelerinden olduğu belirtilmiş olup müslümanların selamlaşmalarının dahi selâmet üzerine dayandığı ifade edilmiştir.[254]

Kasrî'nin konuları işleyişinde izlediği metodunda dikkat çeken bir başka husus, her bir iman şubesinin başında o konunun iman şubesinden olduğunu ispat edecek hadisleri delil olarak göstererek başlamaktır. Konu, ilgili âyetlerle zenginleştirilerek açıklanır. Şubeleri konuyla ilgili duâlarla ve Hz Peygamber'e salâtu selâm ile bitiren Kasrî, en son olarak Allah'a yönelmesiyle, Hz. Peygamber'e hürmetlerini bildirmesiyle okuyucuya duâ ile kapanış âdâbını öğreten bir yöntem izlemiştir.[255]

---

[253] Kasrî, *a.g.e.*, I., 238.

[254] Kasrî, *Şuabü'l-iman*, I, 204-205.

[255] Misâl olarak Bkz. "Eziyeti kaldırmak" şubesinin sonunda "Allah bize faydalı olanı bahşetsin ve bize dünya ve âhirette selâmet versin." "Hayır konuşmak ya da susmak" şubesinin sonunda "Allah'ın bizi sâlih kullarının arasına katmasını ve bizim onların özelliklerine sahip olmamızı sağlamasını isteriz." "Kıskançlık" şubesinin sonunda "Allah bizi her türlü mekruh işten korusun ve bize evliyâ ve asfiyâların özelliklerini versin." Hz. Peygamber'e salât u selâm ile kapanış için Bkz. 222, 226, 236, 243.

a.4. İbnü'l-Arabî'nin *Tahrîrü'l-beyân fî takrîri şuabi'l-iman*'ı

Sûfî müellif Muhyiddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Arabî et-Taî el-Hatimî'nin (v. 638/1240)[256] *Tahrîrü'l-beyân fî takrîri şuabi'l-îman* adlı bir eseri olduğu nakledilmiştir.[257] Manisa İl Halk Kütüphanesinde eserin yazma eksik bir nüshası bulunmaktadır.[258]

a. 5.İbn Kesîr'in *Risâle*'si

Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr (v. 774/1373), tarihçi, müfessir, muhaddis ve Şâfiî fakîhidir.[259] İbn Kesîr'in, otuz sayfadan oluşan ve Dımaşk'ta Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye adlı kütüphanede (nr. 115) bulunan ve görme imkanımızın olmadığı el yazması küçük bir risalesinde, iman şubelerini yetmiş üç bölüm olarak isimleriyle ve delilleriyle zikrettiği ifade edilmektedir.[260]

a.6. Bulkînî'nin *Tercümanu Şuabi'l-iman'ı*

Ebu Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Raslan b. Nasîr b. Salih el-Kinânî el-Bulkînî (v. 805/1403), Şafiî fakîhi ve müctehididir.[261] Bulkînî'nin imanın şubeleri ile ilgili yazdığı eserinin adı, *Kitâbu tercümâni şuabi'l-iman'*dır.[262] Eserini te'lif ederken Halîmî'nin *el-Minhâc fî şuabi'l-iman*'ından, *Kasrî'nin Şuabu'l-iman*'ından, *Sahîhu'l-Buhârî'den, Sünenü't-Tirmizî'*den ve Cevherî'nin *Sıhâh* adlı eserinden istifade ettiği söylenmiştir.[263]

İtikâdda Eş'arî mezhebine bağlı olan Bulkînî'nin iman görüşüne göre, iman kelime-i şehâdeti dil ile bildirip tasdik etmektir. Kâmil iman ise tasdik etmek ve amelleri uygulamaktır.[264]

Bulkînî, eserinde iman şubelerini altmış dokuz bölüm olarak tespit etmiş ve Cibrîl hadisindeki iman, İslâm, ihsân taksimini esas almıştır. Her bölümü yirmi üç şubeye ayırmıştır. Bulkînî, kendinden önceki devirlerde yazılmış olan Kitâbü'l-iman ve Şuabü'l-iman eserlerindeki imanın yapısı ile ilgili bilgi

---

[256] Kılıç, "İbnü'l-Arabî", *DİA*, XX, 493-516.

[257] Hacı Halife, *Keşfu'z-zunûn*, I, 1048; Bkz. Bulkînî, *Tercümânu şuabi'l-iman*, 41.

[258] Demirbaş No: 45 Hk 2989/1. Eseri inceleme imkânı bulmak mümkün olmamıştır.

[259] Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, IV, 1508; Özaydın, "İbn Kesîr*", DİA,* XX,132-134.

[260] Çelebi, "Şuabü'l-iman*", DİA*, XXXIX, 219; Bulkînî, *a.g.e.*, 40-41.

[261] Uzunpostalcı, "Bulkînî*", DİA*, İstanbul 1992, VI, 410-411.

[262] Eser, Suûd b. Abdülazîz ed-Da'cân tarafından tahkîk edilerek 2004 yılında Dımaşk'ta neşredilmiştir.

[263] Bulkînî, *Tercümânu şuabi'l-iman*, Dımaşk 2004, 25-26, muhakkikın eseri tanıtımı.

[264] Bulkînî, *a.g.e.*, 16, muhakkikın önsözü.

birikimini sistematik bir şekilde düzenlemiştir. Eser, kendine has olan bu metoduyla iman şubeleri ve Cibrîl hadisinin birbirleri karşısındaki durumunu ve nasıl bir çerçeve içerisinde ele alınıp anlaşılmaları gerektiğini anlatan özgün bir çalışmadır.[265]

Bulkînî, diğer şuabü'l-imanlarda bulunmayan özgün konuları gündeme getirmiştir. Buna göre, Kur'ân'ın metluv mütevâtir olduğuna, Hz. Peygamber'in son resûl ve nebî olduğuna, onun (s.a.) sünnetine, kabir nimetleri, kabir azâbının olduğuna ve gaybın varlığına iman konuları müstakil birer iman şubesi olarak işlenmişlerdir.[266]

İslâm'la ilgili ikinci ana bölüm kelime-i şehâdeti getirmekle başlayıp ibadetlerle devam eden bir listeden oluşmaktadır. Burada da dikkati çeken hususlar, Allah'ın hakkı ile ilgili olmak üzere O'nun hakkını edâ etme bakımından kefâreti ödemek olduğu gibi diğer yandan da toplumun hakkı ile ilgili olan cihad etmek, nöbet tutmak, hicret etmek, iyiliği emredip kötülüğü yasaklamak, adalet, cemaatin gerekliliği, ahde vefa, emanet ve insanlara zarar veren şeyleri yok etmek gibi konulardır. Bu konular da İslâm'la ilgili iman şubeleri arasında zikredilmişlerdir.[267]

İhsânla ilgili olan üçüncü ana bölümde ise tevbe, korku, ümit, verâ, zühd, kanaat, sabır, şükür, rızâ, tevekkül gibi konuların yanında Allah'a ve Hz. Peygamber'e yönelik sevgi, saygı, sevdiğini Allah için sevmek ve kendin için istediğini başkaları için de istemek konuları ele alınmıştır. Bu ana bölümde dikkati çeken hususlar ise âileyle ilgili âileye, kız ve erkek çocuklarına ve hizmetlilere ihsânda bulunmak ile toplumla ilgili idarecilere nasihat etmek ve tartışmayı terk etmenin de iman şubelerinden sayılmış olmasıdır. Genelde bütün şuabü'l-imanlarda olduğu gibi yoldan zarar veren şeyi kaldırmak ise son iman şubesi olarak zikredilmiştir.[268]

Bulkînî, iman şubelerini anlatırken kimilerinde kısa açıklamalarla yetinirken bazılarında ise konuyu örneklerle detaylandırmıştır. Meselâ ikinci ana şube olan İslâm'da on dördüncü şube olarak belirtilen 'hicret' konusuna herhangi bir hadis veya âyet delil olarak verilmeksizin hicretin zâhirî ve bâtınî

[265] Bkz. Tablolar bölümü, Tablo 11.
[266] Bulkînî, *a.g.e.*, 62-69.
[267] Bulkînî, *a.g.e.*, 69- 85.
[268] Bulkînî, *a.g.e.*, 131.

bütün günahlardan hicret etmek yani uzaklaşmak olduğu şeklindeki tanımı verilerek başlanır. Günahların çeşitleri örnekleriyle detaylı bir şekilde anlatılarak bunlardan uzaklaşmak gerektiği vurgulanır. Kendisinden hicret edilmesi gereken örnekler arasında cinâyet işlemek, hırsızlık, zina, hıyanet, rüşvet bulunduğu gibi, kasıtlı olarak namazı vaktinden önce kılmak, mekruh olan vakitlerde namaz kılmak, bayram günleri oruç tutmak, hayızlı ve lohusa hanımın namaz kılıp oruç tutması, hadesten ve necasetten temizlenmeden namaz kılmak, muâmelâtta aldatmak gibi konular zikredilir.[269] İman şubelerini yer yer âyet ve hadislerle anlatmış olan Bulkînî, hicret örneğinde de bahsedildiği gibi her iman şubesinde âyet ve hadis nakletmemiştir.[270] Onun bu yaklaşımından eserini, iman şubelerini ayet ve hadislerle temellendirmeyi değil de şubeleri açıklamayı ön plana alarak te'lif ettiğini düşünmek mümkündür.

a.7. Câvî'nin *el-Fütûhâtü'l-Medeniyye'*si

Endonezyalı âlimlerden Ebû Abdilmu'tî Muhammed b. Ömer b. Arabî b. Alî en-Nevevî el-Câvî el-Bentenî (v.1316/1898), Mekke'de yetiştirdiği talebeler vasıtası ile Endonezya'nın İslamlaşmasında rolü olmuştur.[271]

Câvî'nin, *el-Fütûhâtü'l-Medeniyye fî şuabi'l-iman* adlı eseri bulunmaktadır.[272] Eserinin iman şubelerinin "latîf bir şerhi" olduğunu ifade eden Câvî, kişinin iman şubelerini uyguladığı oranda kâmil iman sahibi olacağını belirtir. Farz ibadetlerin yanında nafile ibadetleri yerine getirmenin gerekliliğini, insanın dünyadaki varlığına benzeterek anlatır. Ona göre farz ibadetler asıldır, nâfile ibadetler ise ziyâdedir. Asıl var olan Allah'tır, dünyadaki insanın varlığı ise ziyâdedir. Farzı edâ etmek Allah içindir, nâfile edâ etmek ise insanın kendisi içindir. Câvî'ye göre ameller Allah'a yakınlık niyeti ile yapılmalıdır.[273]

İbadetler, nehyedilenler ve farzlar hakkındaki bu kısa ve özlü girişten sonra Câvî imanın şubelerini tasnif etmeye başlar. Câvî, iman şubelerini yetmiş

---

[269] Bulkînî, *a.g.e.*, 76-77.

[270] Bulkînî'nin âyet ve hadis zikretmeden açıkladığı diğer iman şubelerinden bazıları şunlardır: emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker (78-79), adalet (79), ahde vefa (80), emanet (81).

[271] Baş, "Nevevî, Muhammed b. Ömer*", DİA,* XXXIII, 49-51.

[272] Eser, İhsan Toksarı tarafından Türkçe'ye çevrilerek *İman Şubeleri* ismiyle Salah Bilici Yayınları tarafından İstanbul'da 1969 yılında yayınlanmıştır.

[273] Bkz. Câvî, *İman Şubeleri,* 6-7.

sekiz şube olarak taksim etmiştir.[274] Açıklamalar gayet kısa ve özlü olup her şubede âyet ve hadis nakledilmemiştir.

Câvî'nin eserinde dikkati çeken hususlardan biri onun, yetmiş sekiz iman şubesi içerisinde şu ana kadar incelenen eserlerden farklı olarak tefekkür etmeyi de yetmiş beşinci[275] iman şubesi olarak saymış olmasıdır. Bunun yanında maklukâta merhamet etmek, tevâzû, sadelik, evlenmek, çocukları terbiye etmek, mazluma yardım etmek, had cezalarını uygulamak, irşad, başkasının evine izinsiz girmemek ve faydalı işlerle meşgul olmak gibi konular Câvî'nin iman şubeleri arasında bulunup da şu ana kadar incelediğimiz diğer eserlerde bulunmayan iman şubeleri olarak dikkat çekmektedirler.

a.8. Muhammed Saîd Sağircî'nin *Şuabü'l-iman*'ı

Es'ad Muhammed Saîd ibn Muhammed b. Bekrî b. Hasan es-Sağircî ed-Dımeşkî (v. 1436/2015), *Şuabü'l-iman* adlı eserinde yetmiş altı iman şubesini kalbin, dilin ve bedenin amelleri olarak üç kısma ayırarak açıklar.[276]

Sağircî'nin, imanın şubeleri tasnifi İbn Hacer ve Aynî'nin tasniflerine benzemektedir.[277] O, imanın şubelerini ayrıntılı olarak işlemektedir. Sağircî, kalbin amelleri başlığı altında inanç esaslarını, sevgi saygı ile ilgili konular ve küçüklere merhamet ve büyüklere saygı göstermek, hayâ, iyiliklere sevinmek ve kötülüklere üzülmek, kendin için istediğini başkası için de istemek ve müslümanın dinine hassâsiyet göstermesi gibi konuları da ele alarak kalbin amellerini yirmi yedi şubede işlemiştir.[278] Dilin amelleri başlığı altında ise Kur'ân-ı Kerîm'e saygı göstermek, ilim talep etmek, ilmi yaymak, duâ, zikir ve dili korumak olmak üzere altı hususu imanın birer şubesi olarak incelenmiştir.[279] Bedenin amelleri ise şahısla ilgili olanlar[280] tâbî olunan hususlarla ile ilgili olanlar[281] ve âmme ile ilgili olanlar[282] olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir.

---

[274] Bkz. Tablolar bölümü, Tablo 12.

[275] Bkz. Câvî, *a.g.e.*, 147.

[276] Eser, 4 cilt halinde Beyrut'ta 2009 yılında basılmıştır.

[277] Bkz. Tablolar bölümü, Tablo 13.

[278] Es'ad Muhammed Saîd Sağircî, *Şuabü'l-iman*, I, 13-554, II, 6-287.

[279] Sağircî, *a.g.e.*, II, 288-488.

[280] Sağircî, *a.g.e.*, II, 490-528, III, 6-496.

[281] Sağircî, *a.g.e.*, III, 498-532, IV, 6-122.

[282] Sağircî, *a.g.e.*, IV, 122-570.

Şahısla ilgili olan iman şubeleri temizlikle başlayıp ibadetlerle devam eden ve günlük hayatla ilgili olan helal kazanç elde etme, yeme-içme, giyim-kuşam, oyun-eğlence, iktisatlı olma gibi konular hakkındadır. Tâbî olunan hususlarla ile ilgili olanlar ise evlilik hayatı, anne-baba, akraba ilişkileri, erkek ve kız çocuklarını terbiyesi, hizmetçilere yönelik tutumlarla ilgili olup gözü ve namusu koruyup zinadan kaçınmak gerektiği de bu ana başlıkta ele alınmıştır. Toplum/âmme ile ilgili olanlar da yöneticilere ve cemaatle ilgili tutumlar, komşuya, misafire, hastaya, aksırana, vefât etmiş olanlara yönelik davranış ve sorumlulukları ifade etmek üzere insanlar arasındaki ilişkiler hakkındaki iman şubeleri ele alınmıştır. Sağircî'nin iman şubeleri de tüm listelerde olduğu gibi yoldan eziyet veren şeyi kaldırmak şubesi ile son bulmaktadır.

b. Günümüze Ulaşamayanlar

Bu bölümde şuabü'l-iman hadisi hakkında te'lif edilmiş olup günümüze ulaşamamış eserler hakkında bilgi verilecektir.

b.1. İbn Hibbân'ın *Vasfü'l-imân ve Şuabühü* adlı eseri

Ebû Hatim Muhammed b. Hibban b. Ahmed el-Büstî (v. 354/965), hadis ve fıkıh âlimidir. İbn Hibbân'ın kendi kitaplarında ve çeşitli kaynaklarda adı geçen *Vasfü'l-iman ve Şuabühü* adlı eserinin, iman ve imanın şubeleri konusunda kaleme alınmış ilk eser olduğu tahmin edilmektedir.[283] İbn Hibbân *Sahîh*'inde söz konusu eserinden bahsederek hangi metodu uyguladığını anlatır. İbn Hibbân'dan önce iman şubeleri hakkında eser te'lif ettiğini bildiren bir âlim olmamıştır.[284]

Halîmî, *Şuabi'l-iman* adlı eserinin mukaddimesinde iman şubelerini yetmiş yedi olarak tespit ettiğini anlatırken, daha önce şuabu'l-imanla ilgili te'lif edilen eserde iman şubelerinin yetmiş dokuz olarak sınıflandırıldığını belirtir. Hâlîmî'nin, İbn Hibbân'ın ismini zikretmemekle beraber onu kastetmiş olması muhtemeldir.[285] Nevevî de Müslim şerhinde İbn Hibbân'ın iman şubelerini yetmiş dokuz olarak sayma sebebini onun kendi ifadeleriyle nakleder.[286] İbn Hacer diğer kaynaklardan da yararlanarak iman şubelerini altmış dokuz şube olarak saymıştır. Bu şubelerin yetmiş dokuza çıkartabileceğinin mümkün

[283] Sönmez, "İbn Hibbân", *DİA,* XX, 63-64.

[284] İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 388; Bulkînî, *Tercümânu şuabi'l-iman*, 32.

[285] Halîmî, *a.g.e.*, I, 6; Bulkînî, *Tercümânu şuabi'l-iman*, 32.

[286] Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercemesi*, I, 240-242.

olduğunu söylemiştir.[287] Ancak İbn Hacer ve daha sonraki asırlarda yaşamış olan müellifler söz konusu esere ulaşamadıklarını bildirirler.[288] Bulkînî de *Tercumânu şuabi'l-iman* adlı eserinin sonlarında bu eserden nakiller yapar ve kitaba ulaşamadığını zikreder.[289] *Vasfü'l-imân ve Şuabühü* adlı eser günümüze ulaşamamış fakat onun daha sonra te'lif edilen eserler üzerindeki etkisi büyük olmuştur. Ayrıca iman şubeleri ile ilgili hadis hakkında yazılmış ilk müstakil eser olma özelliği bakımından önemlidir.[290]

b.2. İbn Şâhin'in *Hadis*'i

Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî (v. 385/996), yetişmesinde büyük emeği geçen anne tarafından dedesi Ahmed b. Muhammed b. Yusuf b. Şâhin'e nisbetle 'İbn Şâhin' diye bilinir.[291] İbn Şâhin'in münferid cüzünün adı kaynaklarda '*Hadis*' olarak geçer.[292] Kâdı Ebu Ya'lâ, *Mesâilü'l-îmân* adlı eserinde İbn Şâhin'in münferid bir cüzünden bahseder ve onun bu cüzde iman şubelerini tasnif ederek delilleriyle açıkladığını belirtir ve iman şubeleri tasnifi listesini delil göstermeden nakleder.[293]

Kâdı Ebû Ya'lâ'nın, İbn Şâhin'den naklettiği iman şubeleri[294] yetmiş beş adettir. İbn Şâhin; kelime-i şehâdetin ilk iki unsuru ile iman şubeleri listesine başladıktan hemen sonra namaz ve zekâtı üçüncü ve dördüncü iman şubesi olarak verir. Akabinde mü'minin her işinin hayır olduğunun ifade edildiği hadis ışığında sabır ve şüküre altıncı ve yedinci sırada yer verilmiştir. Zina, içki, hırsızlık, yankesicilik ve öldürme konusundaki yasaklar da birer şubedir. İbn Şâhin ayrıca iman ve sevgi arasındaki ilişkiyi ön plana çıkarmış ve Allah'ı, Hz. Peygamber'i, ashâbın tamamını, kulları Allah için, mü'minleri, İslâmı, imanı ve amelleri, yaratıkları, Arapları sevmenin imandan olduğunu ifade etmiştir. İbn Şâhin'in listesinde (farz) namazları câmide kılmak, her an ölümü hatırlamak, cedelleşmemek, hak ettiği kadarını almak, öfke halinde bâtıla düşmemek, diline sahip olmak, hoşgörülü olmak şu ana kadar imanla irtibatlandırılan şubeler

[287] İbni Hacer, *a.g.e.*, I, 52-53.
[288] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 52.
[289] Bulkînî, *a.g.e*, 32.
[290] Çelebi, "Şuabül-iman*", DİA,* XXXIX, 219.
[291] Koçkuzu, "İbn Şâhin", *DİA*, XX, 367-369.
[292] Kettânî, *a.g.e.*, 155.
[293] Kâdî Ebû Ya'lâ, *Mesâilü'l-iman*, 185-226.
[294] Bkz. Tablolar bölümü, Tablo 6.

arasında ele alınmayan konular olarak farklılık arz etmektedirler. İbn Şâhin imanla ilgili görüşlerini listesine yansıtmış olup ellinci şubenin başlığında "dil ile ikrar etmek, kalp ile bilmek ve rükünleri yapmak imandır" şeklinde yaptığı tanım ile iman görüşünü belirtmiştir.[295]

b.3. Muhammed b. Muhammed el-Mâlikî'nin *Şuabül-iman*'ı

Muhammed b. Muhammed el-Ensârî el-Malikî'nin (v. 754/1353), *Şuabül-iman* adlı eserinin olduğu nakledilmiştir.[296] Eser hakkında başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.

b.4. İshak İbn Kurtubî'nin *Kitâbu'n-nesâyih'*i

Bedreddin el-Aynî, imanın şubeleriyle ilgili telif edilmiş olan bu eserden bahsetmiştir.[297] Eser hakkında başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.

2. Türkçe Yazılmış Olanlar

Türkçe'de Şuabü'l-iman eserleri yazılmıştır. Burada İsmail Hakkı Bursevî başta olmak üzere diğer âlimlerin te'lif ettikleri eserler incelenecektir.

a. İsmail Hakkı Bursevî'nin *Şerhu Şuabi'l-iman'ı*

Osmanlı âlimlerinden İsmail Hakkı Bursevî (v. 1137/1725), tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve tasavvuf ilimlerine dair yüzden fazla eser te'lif etmiştir.[298] İsmail Hakkı Bursevî'nin kırk kadarını Arapça yazmış olduğu eserlerinin çoğu Türkçe'dir. Onun en ünlü eseri, *Tefsiru Rûhi'l-beyân'dır.* Müellifin bazı hadis şerhlerini ihtivâ eden risâleleri de vardır.[299]

İsmail Hakkı Bursevî'nin imanın şubeleriyle ilgili yazdığı eserinin adı *Şerhu Şuabi'l-iman*'dır.[300] Vefâtından dört yıl kadar önce kaleme aldığı eserine, imanın şubeleri ile ilgili hadis ve açıklaması, imanın tanımı, mâhiyeti, mukallidin imanı, büyük günah ve iman meselesi, imanın mertebeleri, kâmil imanın kalple tasdik, dil ile ikrar ve sâlih amelden oluştuğunu ifade ettiği görüşlerini serdederek başlar.

---

[295] Kâdî Ebû Ya'lâ, *a.g.e.*, 185-226.

[296] Hacı Halife, *a.g.e.*, II, 1047; Bkz. Bursevî, *İman Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış* (*Şerhu Şuabi'l-iman)*, yayına hazırlayan Yakup Çiçek, 14; Bulkînî, *a.g.e.*, 41.

[297] Aynî, *Umdetu'l-kârî*, I, 145.

[298] Namlı, "İsmail Hakki Bursevî*", DİA,* XXIII, 102-103.

[299] Namlı, "İsmail Hakki Bursevî", *DİA,* XXIII, 104-106; Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 41-42.

[300] Eser, 1886 yılında İstanbul'da Süleyman Efendi matbaasında basılmıştır. Bu değerli eser, Yakup Çiçek tarafından sadeleştirilmiştir. *İman Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış* adlı kitapta İsmail Hakkı Bursevî'nin hayatı ve eserleri ile ilgili bilgiler verilmiş ayrıca orjinal metin de konulmuştur. İstanbul 2000, 239 sayfa.

İsmail Hakkı Bursevî'ye göre iman, kalp ile tasdiktir. Ancak o kalp ile tasdikin yanında dil ile ikrarın gerekliliğini, ruh ile beden bütünlüğüne vurgu yaparak anlatır. Bu konuda Ebû Hanîfe'nin iman görüşünü benimsediğini belirterek açıklamalarda bulunur. İnsanın ruh ve bedenden oluşması gibi iman da kalp ile tasdik ve dil ile ikrardan oluşur. Her ikisi de birarada bulunmalıdır. Fakat küfür etmeye zorlanan kimse üzerinden dil ile ikrar zorunluluğu düşer. Ona göre, dil ile ikrar ayrıca zekât ve cenaze namazı gibi dünyevî hükümler için de önemlidir. İman, sabit olan hükümlerin hepsini tasdik etmektir. Durum böyle olunca da Bursevî'ye göre bir mü'min, imanla ilgili hükümlerin hepsini bilmelidir.[301]

Kâmil imana da dikkati çeken Bursevî, kalple ikrar, dil ile tasdik ve organlarla uygulama unsurlarının birarada bulunması ile kâmil iman sahibi olunabileceğini ifade eder. Bursevî'ye göre amelleri uygulamada eksikliği bulunan ya da büyük günah işleyen mü'min, kâfir olmaz.[302]

Başkasının sözünü delil olmaksızın kabul eden mukallidin imanı ona göre geçerlidir fakat düşünmeyi terkettiği için bu kişi günahkâr olur. Bursevî'nin delilden kasdettiği, mantık biliminin delili olmayıp bir eserin sahibini bulmaya yarayan ve o eserde mütâlaâ edilen şeylerdir. Bunun gibi bir ağaç ya da başka bir şey üzerinde tefekkür edenin Yaratıcıya ulaşıp O'na hayranlık duyarak 'Sübhânallah' demesi çok değerlidir. Bu görüşünden onun tahkîkî imana büyük önem verdiği anlaşılmaktadır.[303]

Bursevî, iman anlayışını "ev" temsili ile açıklar. Ona göre iman evinin kapısının iki kanadı kelime-i şehâdeti söylemeyi temsil eder. Evin dört direği ise namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak ve hacca gitmektir. Evin geri kalan kısımları olan teferruâtı, duvarları ve süslemeleri ise imanın diğer hükümleridir. Kapı ve dört duvar sağlam olursa ev diğer teferruâtla birlikte güç bulur, sağlam olur ve sıcağa, soğuya, rüzgâra, yağmura karşı dayanıklı ve korumalı olur. Aklı olan ve nasihat tutan mü'min de dünya evini sağlam tuttuğu gibi din evini de sağlam tutar ve cehennemin sıcağından ve soğuğundan korunmuş olur.[304]

---

[301] Bkz. Bursevî, *a.g.e.,* 41-43

[302] Bkz. Bursevî, *a.g.e.,* 44-45.

[303] Bkz. Bursevî, *a.g.e.,* 43.

[304] Bkz. Bursevî, *a.g.e.,* 145-146.

Bursevî'ye göre Hz. Peygamber birçok iman şubesinin bulunduğunu bildirdiği hadisindeki şubelerle imanın delilleri ve emâreleri bulunduğunu kasdetmiş olmalıdır.[305] Bu görüşü benimseyen Bursevî, imanın şubelerini teker teker tespit ederek sistemli bir tasnifle Hz. Peygamber'in hadisini söz konusu eserinde şerh etmiştir.

Rivâyetler arasında imanın yetmiş küsür olduğunun bildirildiği hadîsi esas alan Bursevî, iman şubelerini toplamda yetmiş dokuz şubede işlemiştir.[306] İman şubelerini sistemli bir halde dokuz ana başlık altında sıralayan Bursevî eserinde, dinî konuların şumûlünü göz önünde bulundurarak dinî sorumlulukları kapsayıcı bir tasnif oluşturmuştur. İlk üç ana şubede inançla birlikte ferdî sorumlulukları ele alan Bursevî'nin, dördüncü, beşinci ve altıncı ana şubelerde ailevî, ictimaî ve ilmî sorumlulukları derinlemesine işleyerek bu konuların imanla irtibatını ortaya koyar. Bursevî'nin fıkıh, kelâm, tefsir ve hadis ilimlerine vukûfiyeti konuları işleyişine yansımıştır.

Bursevî, dokuz ana iman şubesinin ilkini "*Mebde-i Evvel Allah Teâlâ'dır"* ifadesinden esinlenerek "Başlangıç şubesi" olarak adlandırır. O, bu ana şubede Allah'ın zâtî sıfatlarına, subûtî sıfatlarına inanmanın imandan olduğunu belirtir. Konuları açıklarken birkaç âyet veren ya da bazen hiç âyet vermeyen Bursevî, yer yer aklî, psikolojik ve tasavvufî izahlarla ele aldığı şubenin imandan olduğunu ispatlamaya gayret eder. Yaratıcının varlığına iman etmek gerektiğine yaratılmışların aciz ve ihtiyaç sahibi olmalarını delil olarak gösterirken, Allah'ın hayat sıfatına imanın gerekliliğini de vücuttaki kanın dolaşarak diğer organlara canlılık taşıması örneği ile ispatlar. İnsanların Allah'la bağ kurabilmeleri de Bursevî'ye göre O'nun hayat sıfatının varlığını ifade eder. Diğer yandan Allah'ın irâde sahibi olduğuna inanmak gerektiğini ifade eden Bursevî, dünyadaki küfür ve isyanların varlığını, herşeyin O'nun iradesiyle gerçekleşmesinin onun rızasını gerektirmediği şeklindeki izâhıyla açıklar. Ona göre insanın cüz'î irâdesi, onun niyetidir. Bu yüzden kişinin, imanı sadece bilmesiyle değil, bu yöndeki niyetiyle mü'min olacağını ifade ederek Mürcie'nin iman için bilmenin yeterli olduğuna dair görüşünü isim belirtmeden

[305] Bkz. Bursevî, *a.g.e.,* 41.

[306] Bkz. Tablolar bölümü, Tablo 14.

reddeder. Bursevî bu dokuz şubede, yalnızca irâde şubesini işlerken herkese kendisi için yaratılan şeyin kolaylaştırıldığını bildiren hadisi nakletmiştir.[307]

Eserde imanla ilgili dokuz ana konudan ikincisinde Allah'ın fiîli ve hükmüyle ilgili dört iman şubesi ele alınır. Cibrîl hadisindeki iman tanımında zikredilen meleklere, kitaplara, peygamberlere imanın yanında âlemin hudûs olduğuna inanmak dördüncü iman konusu olarak işlenmiştir. Bursevî, bu şubelerde birkaç âyet vermekle yetinmiş, konuları halkın anlayacağı bir dilde sade ve açık olarak anlatmıştır. Bu açıklamalardan onun, şubelerin imandan olduğu hakkında delil göstermeyi hedeflemekten ziyade melekler, peygamberler, kitaplar hakkında bilgi vermeye özen gösterdiği anlaşılmaktadır. Farklı görüşler bulunan konularda kendi düşüncesini açıklamıştır. Buna göre o, iblîsin meleklerden olmadığına, peygamberlerin meleklerden daha üstün olduğuna, Kur'ân'ın mahlûk olmadığına ve onun korunmuşluğuna iman etmek gerektiğini belirtmiştir. Ancak cennet, cehennem ve ruhların fânî olup olmadığı konusunda olduğu gibi bazen farklı görüşlerin her birini de naklettiği olmuştur.[308] Bursevî, altı iman esasından biri olarak zikredilen kadere iman konusunu daha sonra gelecek olan güzel huylarla ilgili ana şubede ele almıştır. Onun bu tutumuyla kadere imanın güzel ahlâkla olan irtibatına dikkatleri çektiği söylenebilir.

Bursevî, âhiretteki yaşayış ve dirilişle ilgili konulara özel bir ana şube ayırmış ve bu konuda sekiz iman şubesi tespit etmiştir. Böylelikle "*Meâdiyye*" ismini verdiği üçüncü ana şubede ba's, vakfe (âhirette sorgulama için duruş), hesap vermek, mizan, sırât, şefaat, cennete ve cehenneme iman etmek konularını birer iman şubesi olarak işlemiştir. Bursevî, yeniden dirilmeye inanmak gerektiğini belirterek bu konuda Üzeyr'in (a.s.) kıssasını[309] delil olarak anlatır. Kıyâmet günü sorgulama için durulacağına ve hesap verileceğine inanmak konularında ise hesabı verilecek olan günahları ve sevap kazanılacak olan sâlih amellerin neler olduğunu açıklamıştır. Diğer yandan mizanı terazi, sırâtı kıldan ince, kılıçtan keskin tarzındaki tasvirlerle anlatmıştır. Şefaâtin hak olduğuna inanmayı da imanın şubelerinden sayan Bursevî'ye göre, yetmiş üç

[307] Bkz. Bursevî, *a.g.e.,* 45-54.

[308] Bkz. Bursevî, *a.g.e.,* 54-60.

[309] el-Bakara 2/ 259.

fırka hadisinde bahsedilen fırka-i nâciyeden maksadın şefaatsiz kurtulacak olanlar olduğu, diğer fırkaların ise ancak şefaatla kurtulacağı yönündeki görüşünü ifade eder. Cennet ve cehenneme iman şubelerinde ise her ikisinin farklı isimleri, kapıları, cennet ve cehennem ehli gibi konuları anlatarak okuyucuya bilgiler aktarır.[310]

Bursevî'nin özel bir ana başlık altında ele aldığı sekiz iman şubesi de ev ve ev halkıyla ilgili şubelerdir. "*Menziliyye*" adını verdiği bu dördüncü ana şubede Bursevî, imanın aile hayatını ilgilendiren şubelerinin de bulunduğunu, bu konudaki sekiz hususu uygulamanın imanın kemâlinden olduğunu ifade ederek vurgular. Tespit edebildiğimiz kadarıyla iman şubeleri taksiminde aile içi davranışlara büyük önem veren müellif İsmail Hakkı Bursevî, şubelerin işlenişinde de iman ile aile hayatı arasındaki irtibata büyük önem verir. Bu özel ana başlık altında Bursevî, zinânın haramlığı konusunu öncelikli olarak işleyerek aile hayatında zinâdan uzak temiz bir ilişkinin önemini vurgular. Sonrasında ise nikah akdini ve eşin hakkını gözetmeyi iki ayrı iman şubesi olarak kabul eden Bursevî, kadınlara iyilikle muâmele etmeyi emreden "Kadınlara iyilikle muamele ediniz"[311] âyet-i kerîmesini naklederek kadınlarla iyi geçinmek, onlara ilm-i hâli öğretmek, onlar için (imkân nispetinde) harcama yapmak ve onların malına ve canına zarar vermemek gerektiğini ve verilen zararın tazmin edilmesi gerektiğini anlatır. Eşlerin vazifeleri üzerinde de duran Bursevî bir sonraki iman şubesi olarak anne ve babaya iyilik konusunu ele alır. Çocukları terbiye etmek gibi önemli bir konuyu da imanın şubelerinden sayan Bursevî, süt annenin önemi, çocukları helal nafaka ile beslemenin ve çocuklara Kitab'a uygun isimler koymanın gerekliliği, akîka kurbanı gibi konuları ele alır. Bursevî'nin, ev hayatıyla ilgili bu ana şubeyi "*kölelere iyi davranmak"* şubesiyle tamamlaması onun köleyi de ev halkından biri olarak kabul ettiğini göstermektedir. Bursevî kölelerin de tıpkı çocuklar gibi eğitilip yetiştirilmesi gerektiğinden ve kölenin hakkının büyüklüğünden bahseder. Ona göre, anne-baba nasıl ki evlâdının ibadetinden sorumlu ise efendi de kölesinin ibadetinden öylece mes'ûldür.[312]

---

[310] Bursevî, *a.g.e.*, 60-70.

[311] en-Nisâ 4/19.

[312] Bursevî, *a.g.e.*, 70-80.

Bursevî aile ile ilgili konularda emredilenlere iman etmek gerektiği üzerinde durduktan sonra iman şubeleri tasnifinde toplum ve kamu ile ilgili şubelere yer vermiştir. "*Medine*" adını verdiği beşinci ana şubede bütün insanlarla ve geçimleriyle ilgili on dört iman şube tespit etmiştir. Bursevî'ye göre idarecilik görevini üstlenmek, cemaâte uymak, ulu'l-emre itaat etmek, iyilikte yardımlaşmak toplum alanındaki iman şubelerindendir. Dinî alâmetleri canlı tutmanın da imandan olduğunu belirten Bursevî bu konuda camileri ihyâ etmek, medrese ve kütüphaneleri imâr etmek gerektiğini vurgulayarak sembollerin öneminden bahseder. Sonrasında ise mekâsıdu'ş-şerîadan olan dini, ırzı, canı, malı, aklı, şerefi muhafaza etmeyi de birer iman şubesi olarak ele alır. Had, kazif, ta'zîr olmak üzere çeşitli cezaları uygulamayı da iman şubelerinden sayması onun toplumsal adâleti ve huzuru sağlamaya verdiği önemi göstermektedir. Beşinci ana şube "*Müslümanlardan zararı savmak"* başlıklı on dördüncü şube ile tamamlanır. Bursevî'nin yeme-içme konusundaki yasakları, öldürme, hırsızlık vs. gibi büyük günahları mekâsıdu'ş-şerîa içerisinde zikretmesi daha önceki iman şubelerinde bulunmayıp ona has bir metod olması bakımından dikkat çekicidir. Böylelikle o olumsuz davranışları ismen zikretmeyip onların neden işlenmemesi gerektiğine dair faydaları belirterek okuyucuyu olumlu davranışlara yönlendiren bir üslûbla konuları işlemiştir. Ayrıca Bursevî bu tarzıyla mekâsıdu'ş-şerîayı da imanın yapısına dâhil ederek İslâm'daki emir ve yasakların temel amacının insânî değerleri yaşatmak olduğunu vurgulamış olmaktadır.[313]

Bursevî altıncı, yedinci, sekizinci ve dokuzuncu ana başlıkları ve alt başlıklarını kişi ile ilgili iman şubelerine ayırmıştır. Nefsâniyye genel başlığı altında görünen ve görünmeyen hasletler yine kendi aralarında kavliyye, fiiliyye ve bedeniyye gruplarına ayrılarak incelenmiştir. Altıncı ana şubede kişi ile ilgili olan ve dışa yansıyan (nefsaniyye zâhiriyye) ve özellikle de sözlerle ifade edilen (kavliyye) beş haslet iman şubesi olarak tespit edilmiştir. "Şehâdet kelimesini söylemek" adlı ilk şube Ebû Hanîfe'nin "dil ile ikrar imanın cüzüdür" görüşü benimsenerek işlenmiştir. Doğru sözlü olmak ve Kur'ân-ı Kerîm'i tilâvet etmek burada sayılan diğer iman şubeleridir. Hadisler ışığında her gün ve devamlı

[313] Bursevî, *a.g.e.*, 81-99.

olarak Kur'ân-ı Kerîm'i okumanın ve daha önceden öğrenilmiş sûreleri unutmamanın öneminden bahsedilir. Bursevî'ye göre Kur'ân-ı Kerîm'i mushaftan okumak ezberden okumaktan ve Kur'ân okumak da nafile oruç tutmaktan daha fazîletlidir. Altıncı ana şubenin son iki alt şubesi şer'î ilimleri öğrenmek ve şer'î mesele ve hükümleri öğretmek konularına ayrılmıştır. Bursevî'ye göre her müslümanın kendisi için gerekli olan ilmihal bilgilerini öğrenmesi ve âlimin de ilmini öğretmesi onun imanının bir tezâhürüdür. Zira ilim öğrenmek her müslüman erkek ve kadına farzdır ve faydalı bilgiyi öğrenmek ve öğretmek nafile oruç ve namazdan, fıkıh kitaplarını okumak ise gece namazından daha hayırlıdır.[314]

Kişi ile ilgili görünen hasletlerden (nefsâniyye zâhiriyye) oluşan yedinci bölümde fîiliyye veya bedeniyye veyahut her ikisinden oluşan on iki alt başlıktan meydana gelir. Birinci alt başlık olan "Tahâret" bölümünde abdest ve guslün tarifini vererek bir mutasavvıf olarak uygulamaların derûnî manaları hakkındaki yorumlarından sonra fakîh ve vâiz kimliğine bürünen Bursevî, konunun fıkıh ilmiyle alakalı yönlerini detaylı olarak sade ve anlaşılır bir dille açıklar. Bu uslûb örtünme, namaz, oruç, zekât, hac gibi diğer alt şubeler de de görülmektedir. Cenazeyi teşyî etmek, adağı yerine getirmek ve oruç, zıhâr, yemin ve hata ile öldürme kefâretini ödemek konuları da bu bölümde birer iman şubesi olarak ele alınmıştır.[315]

"Nefsâniyye Bâtıniyye" adı verilen sekizinci ana şubede kişinin iç dünyası ile ilgili olup onu rezil eden işlerden uzak durarak nefsini temizlemeyi sağlayan hasletler iman şubesi olarak ele alınır. Bu ana başlık altında mal, makam hırsından uzak durmak, kin, hased, riyâ, nifak, ucûbtan ve kibirden uzak durmak gibi sekiz iman şubesi işlenir.[316]

Son olarak dokuzuncu ana şubede de yine nefsâniyye bâtıniyyenin kişinin iç dünyasını bâtınî faziletlerle süslemesi üzerinde durulmuştur. Tevbe etmek, Allah'tan korkmak, Allah'tan ümit etmek, hayâ, şükür, vefâ, sabır, ihlâs, muhabbet, tevekkül ve kadere rızâ göstermek nefsi kötülüklerden arındırarak

[314] Bursevî, *a.g.e.*, 99-105.
[315] Bursevî, *a.g.e.*,105-124.
[316] Bursevî, *a.g.e.*,124-132.

süsleyen hasletler olarak birer iman şubesi sayılmışlardır. İsmail Hakkı Bursevî, etkileyici bir şiirle şiir yazmadaki mahâretini sergileyerek eserine son verir. [317]

Bursevî'nin iman şubeleri tasnifi sırasıyla Allah inancı, inanç esasları, aile hayatı, toplumsal hayat ve kişisel hayatla ilgili iman şubelerine yer verilmesi bakımından diğer iman şubeleri tasnifinde pek görülmeyen özel bir sıralama olarak dikkati çekmektedir. Diğer yandan yetmiş dokuz şubeden otuz altısının sözlü, fiîlî ve bedenî olmak üzere kişinin görünen ve görünmeyen hasletlerini ele alması Bursevî'nin mü'minin öncelikle kendisini geliştirip olgunlaştırması gerektiğini anlatması bakımından önemlidir.

b. Salih Tanrıbuyruğu'nun *İmanın Şubeleri* adlı eseri

Bir vâiz olan Salih Tanrıbuyruğu'nun imanın şubelerini yetmiş yedi bölümde kısa ve özlü bilgilerle anlatan *İmanın şubeleri* adlı eseri halk diliyle yazılmış olup kitapçık niteliği taşır.[318]

Müellif, giriş kısmında imanın şubeleriyle ilgili hadisi zikrettikten sonra imanın şubelerinin imana ait olan büyük ve küçük ibadetler olduğunu belirtir. İmanın ancak bu ibadetlerin hepsinin edâ edilmesiyle olgunlaşacağını ve mükemmel hale geleceğini ifade eder. Dünya hayatının geçiciliğini, âhiret hayatının ise kalıcılığını vurgulayan ve âhiret hayatının değerli olduğunu belirten müellif, imanın şubelerini ibadetler olarak tanımlar. Yetmiş yedi iman şubesi vaâz üslubuyla kısa açıklamalarla yirmi dört sayfalık bir risale olarak listelenerek özet halde verilmiştir. Tanrıbuyruğu'nun iman şubeleri konu olarak Halimî'nin şubeleri ile benzerlik arzetmektedir.

c. M. Yaşar Kandemir'in Peygamberimizin Sevdiği Müslüman'ı

Günümüz hadis âlimlerinden M. Yaşar Kandemir'in İbn Hacer ve Aynî'nin iman şubeleri tasniflerine benzer bir şekilde kaleme aldığı *Peygamberimizin Sevdiği Müslüman* adlı eseri şuabü'l-iman niteliği taşımaktadır.[319]

---

[317] Bursevî, *a.g.e.*, 132-146.

[318] Eser, Kadifekale Kur'ân-ı Kerîm Öğrenimi ve Yüksek Tahsile Öğrenci Yetiştirme Derneği tarafından 1976 yılında İzmir'de basılmıştır.

[319] Eserin ilk baskısı Zafer yayınları tarafından 2005 yılında yapılmış olup sekizinci baskısı Tahlil yayınları tarafından gerçekleştirilmiştir.

Kandemir, eserinin önsözünde imanın şubelerini Hz. Peygamber'in gülünün yapraklarına benzeterek her şubenin sonunda o konuyla ilgili sahâbe tarafından anlatılan bir hikâyeyi de "gül kokusu" başlığıyla anlatmıştır.

Eserde imanın şubeleri kalbin, dilin ve bedenin görevleri olmak üzere toplamda altmış üç şube olarak tespit edilmiştir. Önsözde de belirtildiği gibi tekrarlardan kaçınılmış ve birbiriyle irtibatlı olan konular tek bir şubede ele alınmıştır. Kandemir, İmam Nevevî ve İbn Hacer'in eserlerinden faydalanarak güncel bir şuabü'l-iman te'lif etmiştir. Konular âyet-i kerîme ve hadisler ışığında açıklanmış olup sade ve anlaşılır bir dille anlatılmıştır. Kölelik gibi güncelliğini yitirmiş olan konular çıkarılarak hadislerde anlatılan hikâyelerle konuların içeriği zenginleştirilmiştir.

II. BEYHAKÎ VE *ŞUABÜ'L-İMAN* ADLI ESERİ

Bu başlık altında hadis, fıkıh, tefsir, akâid ve ahlâk alanlarında pek çok eser te'lif etmiş olan Beyhakî'nin hayatı, ilmî kişiliği, eserleri ve *Şuabü'l-iman'*ı hakkında bilgiler verilecektir.

A. BEYHAKÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1. Hayatı

Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Abdullah b. Musa el-Beyhakî, hicrî 384/994 yılının Şaban ayında Nişabur'a bağlı Beyhak bölgesinin Hüsrevcird köyünde doğmuştur. Dînî ilimlerin her alanında bilgiye sahip büyük bir âlim ve meşhur hâfız olan Beyhakî, allâme ve şeyhu'l-islâm gibi vasıflarla anılmıştır. Geride pek çok eser bırakarak hicrî 458/1066 yılında Nişabur'da vefat etmiştir.[320] İran'ın kuzeydoğusunda bulunan Nişabur, Beyhakî'nin yaşadığı dönemlerde Horasan'a bağlı bir şehirdi. Gazneli ve Selçuklu devletlerinin idaresinde kaldı. Dönemin ilim merkezlerinden biriydi.[321]

Beyhakî'nin yaşadığı dönem siyasî bakımdan birçok İslam devletinin birbiriyle savaş halinde olduğu ve merkezî bir otoritenin eksikliğinin hissedildiği, âlimler için hiç de rahat olmayan bir dönemin özelliklerini taşımaktaydı.[322] Toplumsal hayat bakımından ise bu dönem, savaş dolayısıyla

[320] Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ,* XVIII/ 163-164; Kettânî, *a.g.e.*, 26-27; Uraler, "Hadislerle İstidlâl Konusunda Beyhakî'nin Cüveynî'ye Yazdığı Mektup Üzerine Bir Değerlendirme", *HTD,* X, 61-82. Kandemir, "Beyhakî", *DİA,* XI, 58-61.

[321] Ğâmidî, *el-Beyhakî ve mevkıfuhû mine'l-ilâhiyyât,* 19-22.

[322] Ğâmidî, *a.g.e.*, 20-23.

ölümlerin yaşandığı ve yağmacılığın izlerinin taşıyan fakirliğin kol gezdiği, toplumun yıprandığı bir dönemdi.[323] Siyasal ve toplumsal hayattaki çöküşe, düzensizliğe ve fakirliğe rağmen Horasan bölgesi İslam coğrafyasında ilim hayatı bakımından birçok medresenin bulunduğu, muhaddis, müfessir, mütekellim ve edîbin yetiştiği ve değerli eserlerin te'lifinde zirveye ulaşılan bir bölgeydi.[324]

2. İlmî Kişiliği

İlk tahsilini Beyhak'ta yapan Beyhakî on beş yaşında hadis okumaya başlayarak Irak, Cibâl, Hicaz ve Horasan bölgelerinde bulunan İsferâyin, Tûs, Hemedan, İsfahan, Rey, Nişabur, Bağdat, Kûfe, Mekke ve Medine şehirlerine ilim yolculuklarında bulundu. Hadis ilminde ve Şafiî fıkhında derin bilgi sahibi oldu. Faydalı eserler te'lif ederek hâfız, allâme, sebt, fakîh, şeyhu'l-islâm olarak anıldı.[325]

Döneminin fakîh, hâfız, usûlü'd-din âlimi olan Beyhakî, hafıza, itkân ve zabt bakımından devrinin en güçlü âlimi olarak kabul edildi. Hadis yazımı, ezberi ve anlayışı ile öne çıktı.[326] Beyhakî'nin hadis ilmindeki en önemli hocası Hâkim en-Nîsâbûrî'dir (v. 405/1014). Fıkıh ve kelâm'daki en ünlü hocası İbn Fürek'tir (v. 404/1013). Ebû Davûd'un *Sünen*'ini hocası Rüzbârî'den (v. 403/1012) okumuştur. Diğer hocaları arasında muhaddis Ebu Zer el-Herevî (v.434/1043), muhaddis ve fakih Berkânî (v. 425/1034), Eşarî kelamcısı ve Şafîi fakîhi Halîmî (v. 403/1012), İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (v. 478/1085), fakih ve muhaddis İbn Mahmiş, mutasavvıf Sülemî (v. 412/1021), zâhid Harguşî (v. 406/1016), bulunmaktadır.[327] En meşhur talebeleri arasında Şafiî fakihi ve muhaddis Ebû Abdillah el-Füravî (v. 530/1136), Zâhir b. Tâhir eş-Şehhâmî (v. 533/1139), İbnü'l-Beyhakî diye tanınan oğlu İsmail, torunu Ubeydullah, muhaddis ve fakih Yahya b. Mende (v. 512/1119) bulunmaktadır.[328]

---

[323] Ğâmidî, *a.g.e.,* 23-26.

[324] Ğâmidî, *a.g.e.,* 26-28.

[325] Zehebî, *a.g.e.,* XVIII/ 163-164; Ğâmidî, *a.g.e.*, 39-43; Kandemir, "Beyhakî", *DİA,* XI/ 58.

[326] Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz,* Lübnan, III, 1133; Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz,* 433.

[327] Kandemir, "Beyhakî", *DİA,* İstanbul, 1992, XI, 58; Topaloğlu, *Beyhakî ve Kitâbu'l-Kazâ ve'l-Kader,* İzmir, 1998, 10-14.

[328] Topaloğlu, *a.g.e.,* 15-18.

Hadis ilminde özellikle ilelu'l-hadis, ihtilâfu'l-hadis ve fıkhu'l-hadis'te derin bilgi sahibi olan Beyhakî'nin bu alanlarda te'lif etmiş olduğu eserler onun hadisçi kimliğinin ne derece kuvvetli olduğunu göstermektedir.[329] Beyhakî'nin, çağdaşı Cüveynî'nin *Muhît* adlı eseri üzerine rivâyet ve dirâyet açısından yaptığı tenkitlerini yazdığı hadis ilimlerine dair mektubu onun delil olarak kullanılacak rivâyetleri tenkid ve değerlendirme yetisine sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu mektup ayrıca onun hadis ilmi ve Şafiî fıkhındaki geniş bilgisinin ve hadis ile fıkıh ilmini birleştirme yeteneğinin ürünüdür. Beyhakî bu mektubuyla insaflı ve mütevâzî ilmî kişiliğini yansıtmış ve ilme verdiği ciddiyeti sergilemiştir.[330]

Delâilü'n-nübüvve adlı eserinin mukaddimesinde usûl ve furû'a dair eserlerindeki prensibinin sadece sahîh rivâyetleri nakletmek veya sahîh olanla olmayanı ayırdetmek olduğunu açıklayan Beyhakî, maksadın tam anlaşılmadığı durumlarda zayıf hadis rivâyet ettiğini de belirtmiştir. Eserlerinin tümünde uydurma olduğunu bildiği hadisleri tahrîc etmemeyi prensip edinmiştir. [331]

Beyhakî Şafiî fıkhının güçlü bir âlimidir. İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (v. 478/1085), Beyhakî dışında İmam Şafiî'ye minnet borcu olmayan hiçbir Şâfiî fakihinin olmadığını, eserleriyle Şâfiî fıkhının yayılmasına hizmet ettiği için asıl İmam Şâfiî'nin Beyhakî'ye minnet duyması gerektiğini belirterek Beyhakî'nin fıkıh ilmindeki uzmanlığını anlatmıştır. Zehebî (v. 748/1348) ise, Beyhakî'nin ilmininin genişliği ve ihtilâf ilmindeki derin bilgisiyle eğer isteseydi yeni bir mezhep kuracak gücünün olduğunu belirtmiştir. Şâfiî mezhebinin delillerini oluşturan âsârı ihtivâ eden eseri *Kitâbu ma'rifetu's-sünen ve'l-âsâr* hakkında Tâceddin es-Sübkî (v. 771/1370) bir Şafiî fakihinin bu kitaptan müstağni olamayacağını söylemiştir.[332]

İ'tikâd alanda Eş'ârî-Selefî çizgiyi benimseyen Beyhakî bu konularda da pek çok eser vermiştir.[333] Bunların kimisi akâidin yalnız bir konusuna münhasır

---

[329] Kandemir, "Beyhakî", *DİA*, XI, 58; Topaloğlu, *a.g.e.*, 3.

[330] Kettânî, *a.g.e.*, 437; Uraler, Aynur, "Hadislerle İstidlâl Konusunda Beyhakî'nin Cüveynî'ye Yazdığı Mektup Üzerine Bir Değerlendirme", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, X, sy. 2, 62-82.

[331] Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, I, 47; İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne*, III, 128; Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, 182; Topaloğlu, *a.g.e.*, 7-8; Kettânî, *a.g.e.*, 27.

[332] Zehebî, *a.g.e.*, XVIII, 168-169, 1985-1988; Kettânî, *a.g.e.*, 27; Kandemir, "Beyhakî", *DİA*, XI, 58; Topaloğlu, *a.g.e.*, 4-5; Ğâmidî, *a.g.e.*, 62-63.

[333] Ğâmidî, *a.g.e.*, 58; Beyhakî, *Kitâbü'z-Zühd, (Kulluğu Unutmadan Yaşama Sanatı)*, trc. Enbiya Yıldırım, 21.

iken bazıları da bütün konularını inceleyen eserler niteliğindedir. Beyhakî i'tikâdî konulardaki görüşlerini temellendirirken nakilleri delil olarak göstermiş olup ayrıca aklî istidlallere de yer vermiştir.[334] Tefsir dalında uyguladığı yöntem Hz. Peygamber'den ve ashâbdan nakledilen rivâyetlerle âyetleri açıklamak idi. Tefsirinde İmam Şafiî'nin görüşlerine de yer vermiştir.[335] Arap dili ve edebiyâtında da uzman olan Beyhakî'nin şairlik yönü de bulunmaktadır.[336] *Şuabu'l-iman* adlı eserinin fihristinde bulunan beyitlerin sayısı 594'tür.[337]

3. Eserleri

Beyhakî, bin cüze yakın eser te'lif etmiştir.[338] Onun eserleri genellikle rivâyetlere dayanan musannef eserlerdir. Hadis ilmiyle ilgili olan eserleri, büyük bir kısmı ahkâm hadislerinden oluşan *es-Sünenü'l-kübrâ, el-Medhal ilâ kitâbi's-sünen,* Şafiî mezhebinin delillerini ihtivâ eden *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, *es-Sünenü's-suğrâ, el-Kırâ'atü halfe'l-imam,* İmam Şafiî'nin *el-Ümm* adlı eserinde geçen hadis ve âsârın tahrîci olan *Kitâbü tahrîci ehâdîsi Ümm* ve *Fezâilü'l-evkât'*tır.[339] Onun *er-Risâle ilâ ebî Muhammed el-Cüveynî fi'l-hassi alâ ittibâ'il-hadîs* adlı mektubu da hadis ilimlerine dâirdir.[340] Akâidle ilgili olan eserleri, *el-Esmâ ve's-sıfât, Delâilü'n-nübüvve, Şuabü'l-imân, Kitabü'l-iman, el-İ'tikâd, Kitâbü'l-kazâ ve'l-kader, Kitâbü'l-ba's ve'n-nuşûr, İsbâtü azâbi'l-kabr, Kitâb fî hayâti'l-enbiyâ fî kuburihim'*dir.[341] Ahlâkla ilgili olan eserleri, *el-Âdâb, ez-Zühdü'l-kebîr, el-Erbeûne's-suğrâ, ed-Daavâti'l-kebîr*'dir.[342] Şafiî mezhebiyle ilgili olan eserleri *Menâkibu'ş-Şafiî, Beyânu hata'i men ahta'e ale'ş-Şafiî ve el-Mebsût*'tur. *Keşfu'z-zunûn*'da on cilt olduğu belirtilen *Kitâbu nusûsi'l-imam eş-Şafiî* adlı eserinin bir cildi yazma halinde zamanımıza ulaşmıştır.[343] Fıkıh bâblarına göre düzenleneyerek yazdığı bir diğer eseri de içerisinde Ebu Hanife ve Şafiî'nin ihtilâfa düştüğü konuları incelediği *Kitâb el-*

---

[334] Yavuz, Yusuf Şevki, "Beyhakî", *DİA*, XI, 61.

[335] Ğâmidî, *a.g.e.*, 63.

[336] Ğâmidî, *a.g.e.*, 63-64; Beyhakî, *Kitâbü'z-Zühd (Kulluğu Unutmadan Yaşama Sanatı)*, 20.

[337] Bkz. Beyhakî, *el-Câmi'u li Şuabi'l-iman,* XIV, 448-47.

[338] Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz,* III, 1133; Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz,* 433; Kettânî, *a.g.e.*, 26.

[339] Kettânî, *a.g.e.*, 393; Kandemir, "Beyhakî", *DİA*, XI/ 59.

[340] Kettânî, *a.g.e.*, 437.

[341] Kettânî, *a.g.e.*, 27, 55, 84, 216; Kandemir, "Beyhakî", *DİA*, XI, 59-60.

[342] Kettânî, *a.g.e.*, 69, 72, 75, 194; Kandemir, "Beyhakî", *DİA*, XI, 60.

[343] Kettânî, *a.g.e.*, 337. Nuri Topaloğlu bu eserin el-Mebsût ile aynı eser olmasının muhtemel olduğunu söyler. Bkz. Topaloğlu, Nuri, *Beyhakî ve Kitâbu'l-Kazâ ve'l-kader*, 24.

Hilâfiyât'tır.[344] Hz. Peygamber'in miracı hakkında *Kitâb el-isrâ* adlı eserini te'lif etmiştir.[345] Kur'ân ilmi ile ilgili olan eseri *Ahkâmu'l-Kur'ân*'dır.[346]

Kaynaklarda bunların dışında zikredilen başka eserleri de vardır.[347] Nuri Topaloğlu, Beyhakî'nin elli yedi eserini tespit edebildiğini, yirmi üç tanesinin sadece ismen bilindiğini, bunların dışında başka eserlerinin de bulunduğunun muhakkak olduğunu ancak bunların Moğol istilâsında kaybolmuş olabileceğini ya da henüz keşfedilmemiş olabileceğini bildirmektedir.[348] Beyhakî'nin eserlerinde Kütüb-i Sitte'den Buhârî ve Müslim ile Ebû Dâvud'un eserlerini kaynak olarak kullandığı söylenmiştir.[349]

B. *ŞUABÜ'L-İMAN*'IN TANITIMI, ÖZELLİKLERİ, ETRAFINDA YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR VE DİĞERLERİYLE MUKAYESESİ

Bu başlık altında şuabü'l-iman edebiyatında en büyük ilgiyi ve şöhreti kazanmış olan Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman* adlı eserinin yazıldığı dönem, te'lif amacı ve metodu, râvileri, nüshaları ve baskıları hakkında bilgiler verilecektir. Eser, hadis tekniği ve muhtevâsı açısından değerlendirilecektir. Ayrıca eserin hadis edebiyatındaki yeri, müellifinin iman anlayışı, muhtevâsı ve işlevi bakımından özellikleri üzerinde durulacaktır.

1. *Şuabü'l-iman*'ın Tanıtımı

Şuabü'l-iman olarak bilinen eserin adı, kaynaklarda *el-Câmi'u'l-musannef fî beyâni şu'abi'l-iman, el-Câmi'u'l-musannef fî şu'abi'l-iman, Kitâbü'l-Câmi, el-Câmi'u li şuabi'l-iman ve Şuabü'l-iman* olarak geçer.[350]

a. Yazıldığı Dönem

Beyhakî'nin yaşadığı dönem, siyâsî bakımdan Bağdat'taki hilâfet merkezinin zayıflaması, gücünü kaybetmesiyle pek istikrarlı bir dönem değildi. Müslüman topraklardaki devletler arasındaki ilişkiler, anlayış, kardeşlik ve barışa dayanmıyordu. Enâniyet duygusuyla yaygınlaşan hizipleşme ve ihtilaf

---

[344] Kettânî, *a.g.e.,* 337.

[345] Kettânî, *a.g.e.,* 409.

[346] Topaloğlu, *a.g.e.*, 18-19; el-Ğâmidî, *el-Beyhakî ve Mevkıfuhû mine'l-ilâhiyyât.*, 66.

[347] Kandemir, "Beyhakî", *DİA*, XI, 60-61; Ğâmidî, *a.g.e.*, 64-81; Abdurrahman Halef, *el-İmamü'l-Beyhakî*, 109-140.

[348] Bkz. Topaloğlu, *a.g.e.*, 30.

[349] Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, III, 1132.

[350] Zehebî, *A'lâmi'n-nübelâ*, XVIII, 166; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 1132; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 433; Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I, 574; Kandemir, Yaşar, "Beyhakî", *DİA*, XI, 59; Topaloğlu, Bekir, "Şuabü'l-imân", *DİA*, XXXVIIII, 219.

sebebiyle kargaşalar yaşanıyor ve bu durum savaşa kadar varıyordu. Kardeşlik ve yardımlaşma şuurunun kaybolmasıyla insanlar korku, endişe ve kaygı duyuyorlardı.[351]

İlmî hayat bakımından da çatışmalar yaşanıyor, Ehl-i sünnet, şia, ve mu'tezile arasında münâkaşalar oluyor, ayrıca Ehl-i sünnet'in de kendi içerisinde ayrışmalar yaşanıyordu. Tefrîka sebebiyle zayıflayan müslüman toplumu ölüm, esaret ve sürgünlerle büyük acılar yaşıyor, ilim adamları sürgün ediliyor hatta öldürülüyordu.[352]

b. Te'lif Amacı ve Metodu

Beyhakî, Selçuklu veziri Amîdü'l-mülk'e Eşarîlere yapılan ezaların kaldırılması hususunda bir rica mektubu yazmıştır. Bu hâdiseden onun yaşadığı dönemde mutezilenin etkilerinin devam etmekte olduğunu ve i'tikâdî görüşlerinden dolayı sıkıntılar çektiğini anlamaktayız.[353] Bu durum onun i'tikâdî görüşlerini gizlemeyip bilakis akâid alanında şia, mutezile ve müşebbihe'nin etkilerini asgariye indirecek birçok eser te'lif etmesine sebep olmuştur.

Beyhakî *Şuabü'l-iman* adlı eserine yazdığı önsözünde te'lif amacı ve eserde izlediği metot hakkında bilgiler vermiştir. Önemine binâen burada aynen aktarmayı uygun gördük: "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla, Ey Kerîm olan Rabbim! İşimi kolaylaştır ve yardım et! Şeyh İmam Hâfız Şeyhu's-sünne Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali ibn Musa el-Beyhakî (rahimehullah) şöyle demiştir: Vâhid, Kadîm, Azîm, Vâsi, Alîm olan ve insanı ahsen-i takvim üzere yaratan, ona en güzel şekilde öğreten ve insanı yarattıklarının birçoğundan üstün kılan Allah'a hamd olsun. O'na hamdeder ve O'ndan yardım dilerim. Hataya düşmekten O'na sığınır ve beni güzel söz ve amellere yöneltmesini dilerim. O'nun üstün ve seçkin Resûlü, peygamberlerin sonuncusu ve efendisi olan Mustafa'ya (s.a.) ve onun pâk olan ailesine çokça salât etmesini niyaz ederim. Yüce Allah, lütfü ve fazlıyla beni dinin usulü ve fürûunda amel edilen haberlerle kapsamlı kitaplar tasnif etmeye muvaffak kıldı. Bundan dolayı Allah'a sayısız hamd ederim. İmanın usulünü ve füruunu kapsayan, açıklayan

[351] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 12-13, muhakkikin önsözü.
[352] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 13-16, muhakkikin önsözü.
[353] Topaloğlu, Nuri, *a.g.e.*, 30.

ve iyiliğe teşvik edip kötülükten sakındıran rivayetleri tasnif etmeyi arzu ettim. Hâkim Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali el-Halimî'nin *Kitâbü'l-minhâc* adlı eserinde Hz. Peygamber'in iman şubeleriyle ilgili hadisinde işaret ettiği iman şubelerinin tamamının farzlarını, sünnetlerini, adâbını ve bu konuda gelen rivayetlerin zikredildiğini gördüm. Hadisleri alt başlıklara ayırarak zikrettim ve Halîmî'nin açıklamalarını da iktibas ettim. Ancak o, Allah rahmet eylesin, uzun tutmamak için hadislerin sadece metinlerini zikredip senedlerini hazfetti. Ben ise, bir hadisçi olarak senedleri ve bunlar hakkında söylenen değerlendirmeleri açıklamayı istedim. Hz. Peygamber'den gelen bir hadiste 'Bir hadisi (benim adıma) yalan olduğunu bildiği halde söyleyen yalancılardan biridir' buyrulmaktadır. İmam eş-Şafiî'nin bildirdiğine göre Süfyan b. Uyeyne 'Bir gün Zührî bana bir hadis anlatınca ondan hadisi senedsiz anlatmasını istedim. Zührî ise bana 'Sen dama merdivensiz çıkabilir misin?' dedi' demiştir."[354]

Önsöz'den de anlaşıldığı üzere Beyhakî, yaşadığı dönemdeki imanın keyfiyyeti, artıp eksilmesi, Kur'ân-ı Kerîm'in mahlûk olup olmadığı konularıyla ilgili münâkaşa ve münâzaralar sebebiyle dinin usûlü ve furûunu kapsayan ve akâidin bütün meselelerini inceleyen bir kitap te'lif etmeye karar verir. Bu meyanda hocası Halîmî'nin *Kitâbü'l-minhâc* adlı akâide dair farzları, sünnetleri ve âdâbı ele alan eserini genişleterek eseri yeniden yazmıştır.[355]

Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman*'ını te'lif etmesinin sebebi, kendi ifadesiyle Kur'ân ve sünnet ışığında dinin bütün konularını kapsayan bir eser ortaya koymaktır. Böylece kaynaklar ekseninde bir din anlayışının temellerini atmış olacaktı. O, bu kitapla amelin imandan bir cüz olduğunu savunmuş olmaktaydı. Diğer yandan imanın amellerin uygulanmasıyla artıp, terk edilmesiyle de zayıflayabileceği görüşünü temellendiriyordu. Ayrıca kâmil imana ulaşmayı sağlayacak duygu ve davranışları da tespit etmiş oluyordu. Yine kitabında konuyla ilgili âyetleri verip daha sonra da öncelikle Buhârî ve Müslim hadislerini sonrasında da merfû, mevkuf ve maktû' rivâyetleri naklederek haber-i vâhidin i'tikâd konularında da delil olduğunu göstermiş oluyordu.

Beyhakî, eserinde hocası Halîmî'nin iman şubeleri tertibini aynen muhafaza etmiştir. Onun tasnifine ve başlıklarına müdahalede bulunmamıştır.

---

[354] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 83-84.

[355] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 57, 83-84.

Ancak Beyhakî bir muhaddis olması hasebiyle konuların işleyişinde hocasından farklı bir metot kullanmıştır. Halîmî, konuların kelâmî açıdan işlenmesine ağırlık vermiş ve o konulardaki muhtemel soruları zikrederek cevaplar vermiştir. Beyhakî bu hususta hocasından faydalanmış, yer yer hocasından alıntılarda bulunmuş fakat hocası kadar ayrıntılı olarak her konuyu kelâm açısından incelememiştir. Mesalâ Hz. Peygamber'i sevmekle ilgili bölümde Halîmî, onun (s.a.) peygamberliğini isbat etmekle ilgili sorular ve bunların cevaplarını detaylı bir şekilde verirken, Beyhakî konuya hadisçi kimliğiyle yaklaşarak Hz. Peygamber'in doğumu, üstün özellikleri, yaratılışı ve ahlâkı, şefkati, sabrı ve zühdüne değinerek bu konularda gelen rivâyetleri nakletmiştir.[356]

Beyhakî hocası Halîmî'den farklı olarak zikrettiği hadislerin senedlerini vermeye özen göstermiştir. Yer yer senedlerin sıhhati hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Râviler hakkında da değerlendirmelerde bulunarak bazı senedlerin hüccet kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir.[357] Hadislerde geçen bazı kelimelerle ilgili daha önceden yapılmış açıklamaları da aktararak kendisi de açıklamalarda bulunmuştur.[358] Beyhakî eserinde sadece merfû hadislerle yetinmeyip sahâbe ve tabiîn sözlerini de senedleriyle zikretmiştir. Ayrıca yer yer konu ile ilgili mutasavvıfların sözlerini de nakletmiş ve şiirlere de yer vermiştir.[359]

Hadislerin hangi kaynaklarda geçtiğini bildirmiş, kendi kitaplarına da atıflarda bulunmuştur.[360] *Şuabü'l-imân'ında es-Sünenü'l-kübrâ, el-Esmâ ve's-sıfât, el-Kader, Delâilü'n-nübüvve, İsbâtu azâbi'l-kabr, el-Âdâb, el-Medhal, el-İmân, er-Ru'ye, el-Ba's ve'n-nuşûr, ed-Da'avât, Fezâilü's-sahâbe* gibi eserlerine atıf yapmasından onun bu kitabını son yıllarında yazdığı anlaşılmaktadır.[361]

---

[356] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 501-536; III, 5-94, Halîmî, *el-Minhâc*, II, 81-84.

[357] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 244-245.

[358] Beyhakî, *a.g.e.*, III, 87-88.

[359] Beyhakî, *a.g.e.*, IX, 191-195; 423-424,548-551; VII, 100, 418-420; VI, 238.

[360] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 290, 364, 561; II, 194.

[361] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 56.

c. Râvîleri, Nüshaları ve Baskıları

Şuabü'l-iman üç tarîkten rivâyet edilmiştir. Birinci tarikten eseri Beyhakî'den Ebû Abdillah Muhammed b. el-Fadl b. Ahmed b. Muhammed b. Ebi'l-Abbas es-Sâidî el-Fürâvî en-Neysaburî (v. 530/1136) ve Zâhir b. Tâhir b. Muhammed b. Ahmed b. Yusuf Ebu'l-Kâsım eş-Şehhâmî (v. 533/1139) rivayet etmişlerdir. Bu ikisinden de İbn Asâkir, Ebû Muhammed el-Kasım ibn Ebi'l-Kâsım Ali b. el-Hasan ibn Hibetullah (v. 600/1204) rivayet etmiştir. İkinci tarikten ise, Beyhakî'den Zâhir b. Tâhir b. Muhammed b. Ahmed b. Yusuf Ebu'l-Kâsım eş-Şehhâmî rivayet etmiştir. Ondan da Ebu'l-Hasan el-Muradî Ali b. Süleyman b. Ahmed eş-Şekûrî (v. 544/1149) rivayet etmiştir. Ondan da İbn Asâkir diye de bilinen Ali b. el-Hasan ibn Hibetullah ibn Abdillah Ebu'l-Kâsım ed-Dımeşkî (v. 571/1176), ondan da oğlu Ebû Muhammed el-Kâsım rivayet etmiştir. Üçüncü tarîkten ise, eseri Beyhakî'den Zâhir b. Tâhir b. Muhammed b. Ahmed b. Yusuf Ebu'l-Kâsım eş-Şehhâmî, ondan da İbn Asâkir, Ali b. el-Hasan ibn Hibetullah ibn Abdillah Ebu'l-Kasım ed-Dımeşkî rivayet etmiştir.[362] Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman*'ının birçok yazma nüshası[363] ve baskısı bulunmaktadır.[364]

d. Hadis Tekniği Açısından Değerlendirmesi

Beyhakî, yeni bir eser yazmak yerine kendi amacına uygun olarak yazılmış olan hocası Halîmî'nin *Kitâbu'l-Minhâc* adlı eserini ilham kaynağı olarak kullanmış ve hocasının kitabını geliştirmiştir. Nitekim İslâm âlimleri tehzîb[365] çalışmalarıyla bu geleneği devam ettirmişlerdir.

---

[362] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 67-74.

[363] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 65-67; Kettânî, *a.g.e.*, 84; Topaloğlu, "Şuabü'l-İmân", *DİA*, XXXIX, 220-221.

Tespit edilen nüshalardan bazıları şunlardır: a. İstanbul'da Topkapı Sarayı III. Ahmet kütüphanesinde bulunan 499 rakamlı tam nüsha müelliften iki farklı senedle rivayet edilmiştir. b. İstanbul'da Nuruosmaniye kütüphanesinde bulunan 1123 rakamlı tam nüsha 1159 yılında yazılmıştır. c. İstanbul'da Reîsülküttab kütüphanesinde bulunan 216 rakamlı tam nüsha. d. İstanbul'da Âtıf Efendi kütüphanesinde 565 ve 566 rakamlı, 1123 yılında yazılmış olan tam nüsha. e. Şah Râşidî el-Pâkistânî'nin havzasında bulunan eksik nüsha. f. Bağdad'da Mustansıriyye kütüphanesinde bulunan eksik nüsha. g. Kâhire'de Dârülkütüb el-Mısriyye'de bulunan 33897 rakamlı eksik nüsha. h. Ziriklî'nin el-A'lâm adlı eserinde bahsettiği Rabat'ta bulunan eksik nüsha.

[364] *Şuabü'l-iman*'ının ilk baskısı *el-Câmi' li Şuabi'l-iman* adıyla Abdülali Abdülhamîd Hamîd'in tahkîkiyle ed-Dârü's-Selefiyye tarafından dokuz cilt halinde 1986 yılında Bombay'da yapılmıştır. Eser, *Şuabü'l-iman* adıyla Ebû Hâcir Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl tarafından 1990 ve 2000 yıllarında Beyrut'ta basılmıştır. Mektebetü'r-Rüşd tarafından ise *el-Câmi' li Şuabi'l-iman* adıyla ilki 2003 yılında ve üçüncüsü 2011'de Abdülali Abdülhamîd Hamîd'in tahkîkiyle ve hadislerin tahrîciyle on dört cilt olarak Riyad'da basılmıştır. 2008 yılında yayımlanan Bombay baskısı on beş cilttir. Eser, *Şuabü'l-iman* adıyla Ocak yayıncılık tarafından 2015 yılında Hüseyin Yıldız, Hasan Yıldız ve Zekeriya Yıldız tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek yayımlanmıştır.

[365] Tehzîb, bir kitabın eksik görülen yerlerini tamamlamak, gereksiz bulunan kısımlarını çıkarmak, muhtevâsını yeni bir düzene koymak suretiyle yeniden yazılmasını ifade eder. Bkz. Aydınlı, Abdullah,

Şuabü'l-iman ihtivâ ettiği hadis sayısı açısından ele alındığında eserin her konu ile ilgili pek çok hadis ve âlimlerin sözlerini ihtivâ ettiği görülmektedir. Mektebetü'r-Rüşd tarafından 2011 yılında neşredilen *Şuabü'l-iman* baskısında Hz. Peygamber, ashâb ve tabiînden nakledilen 10.756 rivâyet bulunmaktadır.

Hadis kaynakları açısından incelendiğinde eserin pek çok türden hadis kaynağı olduğu ortaya çıkmaktadır. Muhakkikin yaptığı tahrîce göre Beyhakî'nin eserine aldığı hadislerin kaynakları arasında Kütüb-i Sitte, İbn Hibbân'ın *Sahîh*'i, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'i ve *Sağîr*'i, Buhârî'nin *el-Edebü'l-Müfred*'i ve *et-Târîhu'l-Kebîr*'i, İbn Mende'nin *Kitâbu'l-iman*'ı, Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın *Musannef*'i ve Ebu Ya'lâ'nın *Müsned*'i bulunmaktadır.

Şuabü'l-iman'da konular hadîslerle işlenmiştir. İslâm âlimlerinin geleneğinde var olduğu gibi konu öncelikle ilgili âyet-i kerîmelerle açıklanmış olup daha sonra da o konudaki hadisler, mevkûf ve maktû' rivâyetler zikredilmiştir. Bölümün sonunda mutasavvıfların sözleri de nakledilmiştir.

Beyhakî'nin hadislerin sıralamasında takip ettiği metot öncelikle muttefekun aleyh, sonra Buhârî ya da Müslim hadislerini nakletmek olmuştur. Beyhakî bu hadislerin Buhârî ve Müslim'de geçtikleri yerleri belirtir ve farklı olan tarîklerini de açıklar.[366] İman şubelerini âyetlerle sonrasında sahih hadislerle temellendiren Beyhakî sadece otuz birinci şube olan "Kefâretler" konusunda açıklama için kendi kitabı *es-Sünenü'l-Kübrâ*'ya okuyucuyu yönlendirmiştir.[367] Daha sonra konuyla ilgili diğer kaynaklarda bulunan

---

Hadis Istılâhları Sözlüğü, Hadisevi, İstanbul 2006, 318. Tehzîb çalışması hakkında geniş bilgi için şu makaleye bakılabilir: Özşenel, Bir Kemâlin Hikâyesi: el-Makdisî'nin el-Kemâl fî esmâi'r-ricâl'inin Dört Asırlık Serüveni, *Dîvân, Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, 155-161.

[366] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 190, 194, 273; II, 6, 194, 315, 502; III, 189, 330.

[367] Bu konudaki birkaç örnek şöyledir: Beyhakî birinci şube olan "Allah'a iman" konusunda bir müttefekun aleyh, iki Buhârî hadisi, bir Müslim hadisi naklettikten sonra Nesâî, Tirmizî, İbn Mâce ve Dârimî'nin *Sünen*'lerinde, İbn Mende'nin *Kitâbü'l-iman*'ında, Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde, Humeydî ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'lerinde, Abdurrezzak'ın *Musannef*'inde, Ebû Nuaym'ın *Hilye*'sinde geçmekte olan diğer hadisleri nakleder (Beyhakî, *a.g.e.*, I/ 190-271). Beşinci şube olan "Kader" konusunda ise, üç tane müttefekun aleyh hadis, beş Müslim hadisinden sonra Nesâî, Tirmizî, İbn Mâce'nin *es-Sünen*'lerinde, İbn Mende'nin *Kitâbü'l-iman*'ında, İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, Taberî'nin *Tefsir*'inde, Suyûtî'nin *Dürru'l-Mensûr*'unda ve kendisinin *Kitâbu'l-Kader*'inde ve *el-Esmâ ve's-Sıfât*'ında geçmekte olan diğer hadisleri nakleder (Beyhakî, *a.g.e.*, I/ 350-405). Elli dördüncü şube olan "Hayâ" konusunda ise iki müttefekun aleyh hadis, bir Buhârî ve bir Müslim hadisinden sonra İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde, Taberânî'nin *el-Kebîr*'inde, İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde, Beğavî'nin *Şerhu's-Sünne*'sinde, el-Bezzâr'ın *Müsned*'inde, İbn Adiy *Kâmil*'inde geçmekte olan diğer hadisleri nakleder (Beyhakî, *a.g.e.*, X, 144-190).

rivâyetleri de nakletmiştir. Beyhakî'nin bu tutumu onun haber-i vâhidi i'tikâd konularında da delil olarak kabul ettiğini göstermektedir.[368] İman şubelerini temellendirirken az sayıda da olsa âyet-i kerîme vermeden sadece hadislerle temellendirdiği iman şubeleri de bulunmaktadır.[369] Bu durum onun iman esaslarının belirlenmesinde sahih hadislerin de tek başına delil olabileceği görüşünü taşıdığını göstermektedir.

Beyhakî'nin hadis usûlü açısından takip ettiği metot hocasınınkinden farklıdır. Hocası Halîmî eserinde imanın şubelerini delillendirmek maksadıyla kullandığı rivâyetlerin senedlerini kitabı uzatma çekincesinden dolayı hazfetmiştir. Ancak bir hadis âlimi olarak hocasının eserini genişletme kararı alan Beyhakî eserdeki rivâyetlerin senedlerini ve senedler hakkındaki değerlendirmeleri de açıklamak istediğini bildirmiştir.[370] Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman'ı* bu noktada, daha önce yazılmış olan bir eserin hadisçi kimliği ağır basan bir başka müellif tarafından hadis tekniği açısından farklı bir şekilde te'lif edilebileceğini de göstermiş olması bakımından önemlidir. Beyhakî hocasının kitabındaki malzemeyi alarak düzenlemiş ve hadislerin senedlerini zikretmiştir. Bu bakımdan onun yeniden inşâ ettiği bu eserin hocasının kitabının bir nevi tehzîb çalışması olduğu söylenebilir.

Beyhakî, "bu hadisin isnad sahihtir" diyerek hadîsin sıhhat derecesini belirtmiştir.[371] Zayıf olan senedlerin zayıflığını belirtmiş varsa diğer tarîklerine de işaret etmiştir.[372] Zayıf hadislerin metni hakkında açıklama yaparken "eğer bu hadis sahîs ise" diyerek insaflı bir ilim adamı tavrı ile hadislerin sıhhati konusunda ihtiyatlı davranmayı elden bırakmamıştır.[373] Aynı olan lafızların lafız birliğini de 'lafzuhumâ sevâun' diyerek açıklar.[374] Rivâyetlerdeki lafız

---

[368] İ'tikadî konularda haberi vâhid-i delil olarak kabul eden görüşler hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için Bkz. Özşenel, Mehmet, İ'tikadî Konularda Haber-i Vahidin Delil Olma Meselesi ve Kevserî'nin Konuya Bakışı, *Dîvân, Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, 19, sy. 37, (2014/2), 169-187.

[369] Âyet-i kerîme verilmeden hadislerle açıklanan iman şubeleri şunlardır: otuz birinci şube olan 'keffâretler', kırk altıncı şube olan 'iyiliğe sevinmek ve kötülüğe üzülmek', elli dördüncü şube olan 'hayâ', altmış üçüncü şube olan 'hasta ziyareti', altmış beşinci şube olan 'aksıran rahmet ve bereket duasında bulunmak'.

[370] Beyhakî, *Câmiu li şuabi'l-iman*, I, 83-84.

[371] Bkz. Beyhakî, *a.g.e.*, I, 612.

[372] Bkz. Beyhakî, *a.g.e.*, I, 565; XIII, 290.

[373] Beyhakî, *a.g.e.*, V, 443.

[374] Bkz. Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 485.

farklılıklarını ve ek bilgileri de nakleder.[375] Beyhakî mürsel olan senedleri "bu mürseldir" diyerek belirtmiştir.[376] Yeri geldiğinde seneddeki mechul ve infirad eden râviyi bildirmiştir.[377]

Beyhakî hadislerin metinleri ile ilgili yorumlarda da bulunmuştur. Kurbanlıkların iki yaşında veya daha büyük ve besili olmaları gerektiğini bildiren hadisle ilgili yerde Beyhakî kurbanlıktan kastedilenin koyun, keçi, sığır veya deve olabileceğini söylemiştir.[378] Şikâyette bulunma ve insanları uyarma hususunda söylenenlerin gıybet sayılmadığına dair rivâyeti zikrettikten sonra Beyhakî, böyle bir anlatımın eziyetten kurtulmak amacıyla yapıldığını bildirerek bunun haram olmadığı ve mübah olduğuna dair fıkhî yorumda bulunur. Ancak sabretmenin daha hayırlı olduğunu da ifade eder.[379]

Beyhakî, zaman zaman hocası Halîmî'nin açıklamalarını iktibas eder.[380] Gerekli gördüğü yerlerde âyetlerdeki kelimelerin açıklamalarını veren rivâyetleri de nakleder. Böylece âyet-i kerîmelerin daha iyi anlaşılmasını sağlayarak ele aldığı iman şubesini hem âyet ve hem de rivâyetlerle temellendirmiş olmaktadır.[381]

Beyhakî'nin *Şuabü'l*-iman adlı eserindeki hadislerin çoğunun *Kütüb-i Sitte*'de nakledilen hadislerden oluştuğunu söylemek mümkündür.[382] Ancak onun *Şuabü'l*-iman'ında hadislerin sıhhati konusunda *Sünen* adlı eserine göre daha mütesâhil davrandığı değerlendirmesinde bulunulmuştur.[383] Nitekim kendisi de eserinde tenkide uğramış olan isnadların tenkit edilmiş olduklarını haber verir. Ancak bununla beraber bazı âlimlerin en fazîletli ameller konularında bu ve benzeri rivâyetleri naklettiklerini işittiğini bildirir. 'Allah

---

[375] Bkz. Beyhakî, *a.g.e*., XIII, 217.

[376] Bkz. Beyhakî, *a.g.e*., III, 45; XIII, 260, 294.

[377] Bkz. Beyhakî, *a.g.e*., XIII, 304, 305.

[378] Beyhakî, *a.g.e.*, IX, 452.

[379] Beyhakî, *a.g.e.*, IX, 126.

[380] Konuya şu örnek verilebilir: Yedi büyük günahın anlatıldığı ve iffetli bir hanıma iftirada bulunmanın yedi günahtan biri olarak zikredildiği hadisin açıklamasında Beyhakî, Halîmî'nin gizli bir hâdisenin ifşâsına ve kişinin eziyet duymasına sebep olacağı için suçlu birine de iftirada bulunmanın helâl olmadığına dair açıklamasını ve fıkhî yorumunu nakleder. Bkz. Beyhakî, *a.g.e.*, IX, 39.

[381] İnsanların namuslarını dil uzatmaktan kaçınmakla ilgili kırk dördüncü şubede Hümeze Sûresindeki hümeze kelimesinin insanlarla göz, yüz ve el işareti ile alay etmek olduğunu ve lümezenin ise dil ile alay olduğunu bildiren rivâyeti nakleder. Diğer yandan da ikisinin de aynı şey olup burada esas olanın ayıplamak olduğunu ifade eden bir başka görüşü de aktarır. Bkz. Beyhakî, *a.g.e*., IX, 106.

[382] Çelebi, "*Şuabü'l-iman", DİA*, XXXVIIII, 218-219.

[383] Ağırman, Cemal, "Hadis Kaynaklarını Okuma Yöntemi ve Musanniflerin Dili", *Cumhuriyet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, X, sy. 2, 101-102.

bizleri hatadan ve vebâlinden korusun' diyerek dua eder.[384] Onun bu yazdıklarından kendisine ulaşan rivâyetleri zayıf dahi olsalar terğib ve terhîb konularında nakledilmelerinden dolayı zayıflıklarını bildirerek nakletmeyi ilmî bir sorumluluk olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

İman şubelerini temellendirmede ve açıklamada âyetler, muttefekun aleyh, sahih, hasen, zayıf hadisler, mevkûf ve maktû' rivâyetler, mutasavvıfların sözleri, şiirler gibi bir sıralama izlenmesi, eserin değerini azaltmayacağı gibi bilâkis müellif tarafından zayıflıkların haber verilmesi eserin ilmî bir metodla te'lif edildiğini göstermektedir. Eser okunurken müellifin, kendisine konuyla ilgili ulaşmış olan bütün hadisleri nakletme sorumluluğunu taşımasından duyduğu tavırla eserini yazmış olduğu gözardı edilmemelidir. Nitekim kitabın tahkîkini ve hadislerin tahrîcini yapmış olan araştırmacı da yeri geldiğinde bazı rivâyetleri zayıf olarak değerlendirmiştir.

e. Muhtevâ Değerlendirmesi

Beyhakî'nin hadis, fıkıh, kelâm ve tasavvuf ilimlerindeki bilgi birikiminin zenginliği, eserinde açıkça gözlemlenmektedir. Müellifin bu eserini ilmî kişiliğinin zirve noktasındayken yazmış olması esere ayrı bir değer ve önem kazandırmaktadır.[385]

Hz. Peygamber'in imanın yetmiş küsür şubesi olduğunu bildirdiği hadisten hareketle te'lif edilen eser, imanın yetmiş yedi şubesini açıklayarak bir iman çerçevesi ortaya koymaktadır. İlk bölümde imanla ilgili on iki husus anlatılırken ikinci bölümde yetmiş yedi başlık altında iman şubeleri açıklanmaktadır. Eserdeki yetmiş yedi iman şubesinin tertîbi Beyhakî'nin hocası Halimî'nin *Minhâc* adlı eserinde ortaya koyduğu tertiptir. Konu başlıkları da yine Halimî'nin konu başlıkları olup onun tercihidir. Hocası Halîmî gibi imanın şubelerini yetmiş yedi bâb başlığında ele alan Beyhakî hocasının başlıklarını aynen kullanmıştır.[386] Yetmiş yedi iman şubesini ifade eden konu başlıkları çoğunlukla âyet-i kerîme ve hadislerdeki ifadelerden seçilmiştir.[387]

---

[384] Beyhakî, *a.g.e.*, IX, 452-453.

[385] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 16-44.

[386] Bkz. Tablolar bölümü, Tablo 15.

[387] Bu konuya on altıncı ve elli üçüncü konu başlıkları örnek olarak verilebilir. "Kişinin cehenneme atılmayı küfre girmeye tercih edecek kadar dininde tavizsiz olması" adlı on altıncı konu başlığı *'Şu üç şey kimde bulunursa imanın tadını alır. Biri, Allah'ı ve Resûlünü her şeyden fazla sevmek, diğeri birini sadece Allah rızası için sevmektir. Bir diğeri ise, Yüce Allah kendisini küfürden kurtardıktan sonra tekrar ona dönmek yerine ateşe atılmayı tercih etmesidir'* (Buhârî, İman, 14; Müslim, İman, 66) hadisindeki

Ayrıca konu başlıklarının sıralanmasında da hadislerdeki sıralamalar dikkate alınmıştır.

İmanın yapısının ne olduğunu, imanın neleri kapsadığını Kur'ân-ı Kerîm ve sünnet ışığında ortaya koymaya çalışan eserdeki iman şubeleri genel olarak dinin üç ana alanı olan inanç, amel (ibadet ve muâmelât) ve ahlâk/âdâb alanları ile ilgilidirler. Altı iman esası diye bilinen hususlar ayrıntılı olarak dokuz şubede ele alınmıştır. İlk dokuz şube, sırasıyla Allah'a, peygamberlerine, meleklere, Kur'ân-ı Kerîm ve ondan önce indirilmiş kitaplara, kaderin, hayrın ve şerrin Allah'tan olduğuna, âhiret gününe, öldükten sonra dirilmeye, insanların dirilip mahşer yerinde toplanmalarına ve mü'minlerin cennetlik, kafirlerin ise cehennemlik olduğuna iman etmekle ilgili konulardır.[388]

On ve on üçüncü şubeler arasında Allah'ı sevmek, Allah'tan korkmak, Allah'tan ümit etmek ve Allah'a tevekkül etmek, on dört ve on beşinci şubelerde ise Hz. Peygamber'i sevmek ve Hz. Peygamber'e saygı göstermek gibi manevî değerlere yer verilir. On altıncı şubenin 'Kişinin Cehenneme Atılmayı Küfre Girmeye Tercih Edecek Kadar Dininde Tavizsiz Olması' başlığını taşıması ise yine Hz. Peygamber'in imanın tadıyla ilgili buyurduğu hadisteki sıralama gözetilerek özenle seçilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber söz konusu hadisinde imanın tadı olarak ateşe atılmayı küfre dönmeye tercih etmeyi, Allah ve Resûlünü herşeyden çok sevmek ve birini sadece Allah rızası için sevmekten sonra üçüncü ve son sırada zikretmiştir. Buradan da anlaşıldığı üzere Halîmî ve dolayısıyla Beyhakî, şube başlıklarında hadislerden ifadeler kullandığı gibi şubeleri sıralamada da hadislerdeki sıralamaları esas almıştır. Eserde hadisler, esas olarak kullanıldığı ve nakledildiği gibi usûl açısından da başlıkların tertibinde ilham kaynağı olmuşlardır. Böylelikle Cibrîl hadisindeki iman tanımı kapsamlı bir şekilde işlendikten sonra ilk iki iman şubesi (Allah ve Hz. Peygamber) ayrıntılı olarak sonraki altı şubede de incelenmiştir. Görüldüğü üzere ilk on altı şube imanın inanç unsuru ile ilgilidir. Buradan da anlaşıldığına göre iman i'tikâdla yani zihinde oluşan inanç ve düşünce ile başlar.

---

ibarelerden alınarak oluşturulmuştur. "İyilik ve takvâda yardımlaşmak" olan elli üçüncü konu başlığı, "İyilik ve takvâ (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın" (el-Mâide 5/2) âyetindeki ifadelerden alınarak oluşturulmuştur.

[388] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 190-624.

İmanda bilginin önemini vurgulamak amacıyla olsa gerektir ki Beyhakî on yedinci şubeyi ilim öğrenmeye, on sekizinciyi ilmi neşretmeye ve on dokuzuncu şubeyi ise İslam dininin bilgi kaynaklarından biri olan Kur'ân-ı Kerîm'i okumaya ayırmıştır. Nitekim tahkîkî imana ulaşmanın en önemli yolu ilimle iştiğal edip araştırma, düşünme gibi ilmî ve aklî faaliyetlerle uğraşmaktan geçer.[389] İlim öğrenip öğretme ve Kur'ân'ı okuyup anlama faaliyeti ile zihinde başlayan iman pekişir ve güçlenir.

Yirminci ve yirmi beşinci şubelerde temizlik, namazlar, sadakalar, oruçlar, itikâf ve hac gibi konular işlenerek Cibrîl hadisindeki İslâm tanımıyla vurgulanan hususlar ele alınmıştır. Amel alanının öncelikle ibadetle ilgili konularının muâmelâttan önce zikredilmesiyle Allah'a karşı olan vazifelerin önemi ve önceliği vurgulanmış olmaktadır.

Yirmi altıncı şubede cihad konusu ele alınmıştır. Haccın ardından cihad konusunun vurgulanması mânidardır. Burada en hayırlı amel olarak hacdan sonra cihadın zikredildiği hadisteki tertib esas alınmış olmalıdır.

Yirmi yedinci ve otuzuncu şubelerde sırasıyla Allah yolunda nöbet tutmak, savaş anında sebat göstermek, ganimetin beşte birini beytü'l-mâle vermek, köle azât etmek, keffâret vermek konuları işlenmiştir. Böylelikle dış tehditlere karşı savunma, maddi destek verme ve toplumdaki bireylerin özgürlüğünü, eşitliğini ve adaleti sağlama gibi hususlarla müslüman toplumunda birliğin, dirliğin ve adaletin bulunmasının önemi vurgulanmıştır. İmanın toplumla ilgili unsurları zikredilerek mü'minin Allah'la ilgili vazifelerinden sonra yaşadığı topluma karşı olan vazifeleri bildirilmiştir.

Otuz dördüncü şubeden itibaren ahlâk ve âdâb konuları işlenmiştir. Bunların içerisinde gerek ferdî gerekse ictimâî konular bulunmaktadır. Ferdin kendisi ile alâkalı ahlâkî konular bulunabileceği gibi ailesi, anne-babası, komşusu ya da yaşadığı çevre ile ilgili amelin muamelât kısmına dair de imanın edeble ilgili unsurlarına da yer verilmiştir. Bu şubelerde iman gündelik hayat, aile hayatı, iş hayatı, ekonomik hayat gibi hayatın değişik alanları ile irtibatlandırılmıştır. Bir yandan da ilişkiler ile ilgili şubeler zikredilerek nefis muhasabesi, insanlarla ilişkiler, zorluklar karşısında geliştirilmesi gereken

[389] Gümüşlüoğlu, *İslâm Akâidi ve Kelâm*, 202-203.

davranış ve tutumlarla toplumsal huzuru sağlamada önemli etkisi bulunan hemhâl duygusunu geliştirmeye yönelik iman şubeleri de ele alınmıştır.

Böylelikle kırk dördüncü şubeden itibaren Cibrîl hadisinde bahsedilen ihsânla ilgili hususlar ahlâk ve âdab konuları ile işlenmiş olmaktadır. Nitekim en son şube olarak zikredilen yoldan zarar veren birşeyi kaldırmak da ileriki zamanda herhangi birine zarar gelmesini engellemek amacıyla o anda orada hiç kimse bulunmasa dahi iyilik yapmayı kapsar. Bu da mü'minin Allah'ı görmese bile O'nu görüyormuş gibi hissetmesini içeren tutumuyla yakından ilgilidir.

İman şubeleri, aralarındaki anlam bağlamına özen gösterilerek sıralanmıştır. Hz. Peygamber'in imanın şubeleri ve Cibrîl hadisinde bildirdiği gibi öncelikle inanç konuları işlenmiş daha sonra amelin ibadet konularına yer verilmiştir. Sonrasında ise gerek ferdî ve gerekse ictimâî boyutta amelin muâmelât ve ahlâkla ilgili konuları imanla irtibatlandırılmıştır. İmanın şubeleri hadisinde olduğu imanın en aşağı şubesi ile eser tamamlanmıştır. Şubelerin başlıklarının incelenmesinden de görüldüğü üzere iman şubeleri hadisinden hareketle belirlenen yetmiş yedi iman şubesi Cibrîl hadisininin bir açılımını vermiş olmaktadır.

İmanın şubelerini konu başlıklarına göre değerlendirdiğimizde iman kişinin kalbinde inanç ile filizlenen, beden ile mal ile ya da hem beden ve mal ile yapılan ibadetler ile sağlamlaşan bir düşünce, duygu ve davranışlar bütünüdür. İman, hayatın her anı ve alanıyla irtibatlıdır. İslâm dininde iman-amel ve iman-ahlâk arasındaki sıkı bağın varlığı kaçınılmazdır. İman, amel ve güzel ahlâk davranışları ile varlığını gözler önüne sermektedir.

Hadisler, *Şuabü'l-iman* adlı esere hem esas ve hem de usûl bakımından kaynaklık etmişlerdir. Eser gerek te'lif sebebi gerek muhtevâsı ve gerekse konu başlıkları ve konu başlıklarının sıralamasındaki seçimler itibariyle İslâm âlimlerinin dini anlama hususunda Hz. Peygamber'e ve onun hadislerine verdikleri büyük önemi ve değeri gözler önüne sermesi bakımından son derece önemlidir.

2. *Şuabü'l-iman*'ın Özellikleri

Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman*'ı şuabü'l-iman edebiyatının önemli ve meşhur bir eseri olması, müellifinin iman anlayışını yansıtması, muhtevâsında İslâm ahlâkının imanla irtibatını sağlayarak imanın önemini vurgulaması ve eserin bir

metot önerisinde bulunma gibi bir işlevi yansıtması bakımından önemli özellikleri bulunmaktadır.

a. Hadis Edebiyatındaki Yeri Bakımından Özellikleri

Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman*'ı tek hadis şerhi, Şuabü'l-iman türünün önemli bir örneği olması, kitâbü'l-imanların bir uzantısı olması ve edebî yönünün bulunması gibi özellikleriyle hadis edebiyâtında özel bir değere sahiptir.

a.1. Tek Hadis Şerhi Çalışması

Hz. Peygamber imanın şubelerinden bahsettiği hadisinde şubeleri teker teker saymamış ancak genel olarak imanın birden fazla şubesi olduğunu bildirmiştir. Bu durum müslüman âlimlerin ilgisini çekmiş olup imanın şubelerden oluşan bir bütünden oluştuğunu savunan ilim adamları tarafından söz konusu hadis delil olarak gösterilmiştir. Mürcie, Hz. Peygamber'in şubeleri tek tek saymamasını amelin imandan bir parça olmadığına dair delil olarak öne sürmüştür. Bu nedenle amelin imandan bir cüz olduğunu savunan görüş sahipleri tarafından imanın şubeleri ile ilgili hususları daha ilk asırlarda araştırma ihtiyacı doğmuştur. Meselâ, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (v. 224/838), imanın şubelerinin, Kur'ân-ı Kerîm ve sünnette belirtildiğini savunmuş ve bu iki kaynaktan hareketle şubeleri araştırılabileceğini ve tespit edilebileceğine dair eser yazmıştır.[390]

Hz. Peygamber söz konusu hadisiyle imanın değişik şubeleri bulunduğunu özetle ifade etmiş bunların ilkini ve sonuncusu zikretmiş ancak hepsini tek tek saymamıştır. Özet ve temel bilgiyi vererek imanın alanının genişliğini vurgulamıştır. İmanın genel bir çerçevesini vermiştir. İslâm âlimleri de imanın çerçevesini araştırmışlardır.

Müstakil olarak veya musanneflerin içerisinde bölüm olarak yer alan *Kitâbü'l-iman*'larla anlatılmaya çalışılan Ehl-i sünnetin iman görüşü bu haliyle tek bir hadis çerçevesinde açıklanmış olmaktadır. Böylece tek bir hadisten hareketle ve bir hadisin açıklaması olarak yazılan bir eser olması hasebiyle Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman*'ı hadis edebiyatında tek hadis şerh çalışmalarından biri olarak ayrı bir önemi hâizdir.[391]

---

[390] Ebû Ubeyd, *a.g.e.*, 15.

[391] Topaloğlu, "Şuabü'l-iman*", DİA,* XXXIX, 219-221.

a.2. Türünün Önemli Bir Örneği

Hicrî dördüncü asırdan sonra Endülüs'ten Endonezya'ya uzanan bir coğrafyada Kur'ân-ı Kerîm ve sünneti esas alıp imanın şubelerini teker teker sayarak açıklayan şuabü'l-iman eserleri te'lif edilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde Arapça ve Türkçe dillerinde günümüze ulaşmış bulunan Halîmî, Beyhakî, Kasrî, İbn Kesîr, Bulkînî, Bursevî, Câvî, Salih Tanrıbuyruğu, Sağircî ve Yaşar Kandemir'in yazdığı şuabü'l-iman eserleri tanıtılmıştı. Bunların dışında kaynaklarda isim olarak belirtilen İbn Hibbân'ın, İbn Şâhin'in, Muhammed b. Muhammed el-Mâlikî'nin ve Kurtubî'nin şuabü'l-iman eserleri günümüze ulaşamamıştır. Tek hadis şerhi olarak yazılan bu eserler hadis edebiyatında şuabü'l-iman türünü oluşturmuşlardır.

Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman*'ı birçok özelliğiyle türünün önemli bir örneğini teşkil eder. Yetmiş yedi şubeyi ele almasıyla en fazla konuyu kapsaması, muhtevâ olarak sırasıyla âyetleri, hadisleri ve açıklamalarını barındırması, on binden fazla hadis ihtivâ etmesiyle en fazla hadis ihtivâ eden şuabü'l-iman olması, mutasavvıfların konuyla ilgili sözleriyle konuları tasavvufî açıdan incelemesi, birçok şiir ihtivâ etmesiyle edebî bir dille konuları açıklaması ve üzerine birçok çalışmanın yapılmış olması gibi özellikleriyle eser, türleri arasında öne çıkmış ve şöhret kazanmıştır. Diğer yandan dinin her alanıyla ilgili olan şubelerin hadis, fıkıh, kelâm ve tasavvuf ilimlerinde derin bilgiye vâkıf olan bir müellif tarafından kaleme alınması esere ayrı bir zenginlik kazandırmıştır. Eser türünün en meşhur kitabı olmuştur.[392]

Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman*'ı birden fazla müellif tarafından ihtisâr edilmiştir. Eser üzerine birçok ihtisâr'ın te'lif edilmiş olması, *Şuabü'l-iman*'ın ve ihtisarlarının birden fazla kez basılmış olması, hatta farklı batı ve doğu dillerine tercüme edilmiş olması eserin şuabü'l-iman türünün önemli bir örneği olduğunu gösteren diğer hususlardır.

Şuabü'l-imân'ın hangi türe dâhil olduğuna dâir farklı görüşler bulunmaktadır. Kettânî, onu âdâb, ahlâk, terğîb, terhîb ve fazîlet kitapları arasında sayar.[393] M. Yaşar Kandemir ise *Şuabü'l-imân*'ı Beyhakî'nin akâidle ilgili eserleri arasında zikrederken Nuri Topaloğlu âdâbla ilgili eserleri arasında

[392] Çelebi, "Şuabü'l-iman*", DİA*, XXXIX, 218-219.

[393] Kettânî, *Hadis Literatürü*, 84.

saymıştır.[394] Ahmed Ürkmez ise Beyhakî'nin *Şuabü'l-imân*'ından İslâm ahlâkı ile ilgili bir eser olarak bahsetmiştir.[395]

a.3. Kitâbu'l-iman Eserlerinin Uzantısı

Ehl-i hadis, amelin imandan bir cüz olduğunu, imanın artıp eksilebileceğini ve İslam ile imanın aynı manaya geldiğine dair görüşlerini müstakil olarak yazdıkları *Kitâbü'l-iman*'larda ya da kitaplarında bölüm veya bâblarla anlatmışlardır.

Hicrî üçüncü asırda genellikle Kitâbü'l-iman olarak adlandırılan bu eserler hicrî beşinci asrın başlarında farklı bir boyut kazanmıştır. Şuabü'l-iman adıyla te'lif edilen bu eserlerde imanın şubeleri ile ilgili hadisten hareketle imanın şubelerini teker teker sayarak açıklama yoluna gidilmiştir. Bu değişimin sebebi ise Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın bildirdiği gibi bazılarının Hz. Peygamber'in imanın şubeleriyle ilgili hadisinde şubeleri tek tek saymamasının amelin imandan bir parça olmadığına ve imanın artıp eksilemeyeceğine dair delil olarak göstermeleridir. Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm'a göre imanın şubeleriyle ilgili hadis Hz. Peygamber'in son iman tanımıdır. İmanın şubeleri Hz. Peygamber tarafından tek tek sayılmamıştır. Çünkü bunlar Hz. Peygamber'in risâleti boyunca nâzil olan âyet-i kerîmelerle ve vârid olan hadis-i şerîflerle değişik zaman ve durumlarda açıklanmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in ve hadislerin araştırılmasıyla bu şubeler derlenebilir ve kaynaklarda dağınık halde bulunan iman şubeleri bir araya getirilebilir.[396] Hz. Peygamber'in söz konusu hadisinin amelin imandan bir cüz olmadığına delil olma ihtimali zayıftır. Çünkü imanın en zayıf derecesi olarak belirtilen yoldan zarar veren şeyi kaldırmak fiîli de bir ameldir. İman şubeleri hadisiyle inanışın, sözün ve işin imanla irtibatına dikkat çekilmiş ve kulun Allah'ı hatırlamasına vurgu yapılmıştır denilebilir.

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın savunması ve iddiası onun iman görüşünü paylaşan ehl-i hadise ilham kaynağı olmuş, çeşitli yöntemler geliştirmişlerdir. İbn Hibban imanın şubelerini öncelikle Kur'ân-ı Kerîm'de

---

[394] Topaloğlu, Nuri, *Kitâbu'Kazâ ve'l-Kader*, 27-28; Kandemir, "Beyhakî", *DİA*, XI, 59.

[395] *Ahlâk Ekseninde Hadis*, 24.

[396] Ebû Ubeyde, *Kitâbü'l-iman ve meâlimihî ve sünenihî, ve'stikmâlihî ve derecâtihî*; Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, 215.

araştırdığını yeterli sayıya ulaşamayınca da sünnete başvurduğunu bildirerek imanın şubelerini tasnif etmiştir.[397]

İbn Hibbân'dan sonra Halîmî'nin ilk olarak te'lif ettiği ve talebesi Beyhakî'nin hadisleri senedleriyle beraber zikrederek genişlettiği *Şuabü'l-iman* adlı eser, Ehl-i sünnet'in iman görüşünü anlatan Kitabü'l-imanların bir uzantısı olarak zikredilebilir. Bazı kitâbü'l-imanlar'ın ise şuabü'l-iman türü içerisinde yer aldığı değerlendirmesinde bulunulmuştur.[398] Bu iki tür eserlerin ilk te'lif edilmeye başlandığı zaman göz önünde bulundurulduğunda Kitabü'l-imanların daha önce ve hicrî üçüncü asrın başlarında te'lif edilmeye başlandığı görülür. Ehl-i sünnet'in iman anlayışını ilk izah eden çalışma olarak görülen *Kitâbü'l-iman* h. 224 yılında vefât eden Ebû Ubeyd'e aittir. Günümüze ulaşan ilk şuabü'l-iman kitabı *Kitâbü'l-minhâc fî şuabi'l-iman* ise h. 406 yılında vefât eden Halîmî'ye aittir. Diğer yandan kitâbü'l-imanlarda ele alınan konular daha sonraki dönemlerde şuabü'l-imanlarda sistematik olarak işlenmiştir. Bu sebeple şuabü'l-imanların kitâbü'l-imanların bir uzantısı olduğu rahatlıkla söylenebilir.

b. Müellifin İman Anlayışını Yansıtması

Beyhakî imanın kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve amel etmekten ibaret olduğu görüşünü yansıtan ehl-i hadis ve Eş'arî ekolüne mensup bir âlimdi. Söz konusu ekol tarafından benimsenen iman anlayışı imanın kalple kabul ile dil ve organlara yansıyan tezahürleri üzerinde durur. Böylelikle imanın, kişinin duygu, söz ve davranışlarıyla irtibatına vurgu yapılır. İslam ile imanın aynı mânâda kullanıldığı yerler olması, imanın sadece inancı değil aynı zamanda sâlih amelleri de kapsadığını ve hayatın her alanıyla ilgili olduğunu gösterir.[399] İnanç ve salih amel birlikteliğini benimseyen iman görüşüne sahip olan bir âlim tarafından yazılan *Şuabü'l-iman,* imanı şubelerden oluşan bir bütün olarak ele alan bir kitaptır. Bu bakımdan *Şuabü'l-iman* müellifin iman anlayışını hem konu başlıkları hem de içerik olarak yansıtması bakımından önemlidir. İslam dininin yalnızca inançtan ibaret olmayıp ibadet ve ahlâkla ilgili unsurlarının da bulunduğu *Şuabü'l-iman*'da gösterilmiş olmaktadır.

---

[397] Aynî, *Umdetu'l-kârî* I, 144, Mısır, 1972; Mehmet Halife Doğan, *Beyhakî'nin Şuabü'l-iman Adlı Eserinin Kelam İlmi Açısından Tetkîki,* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999, 41.

[398] Çelebi, "Şuabü'l-iman*", DİA*, XXXIX, 218-219, 1992.

[399] Bkz. Erdem, "İslam'da İman Esaslarına Farklı Bir Yaklaşım", *İslâmî Araştırmalar Dergisi,* 13, sy. 1, 27-40.

Hz. Peygamber, Cibrîl hadisinde altı iman esasıyla imanın özet bir tanımını yapmış, imanın şubeleri hadîsi ile imanın altı esastan ibaret olmadığına işaret etmiştir. *Şuabü'l-iman*'da imanın inanç, ibadet ve ahlâkla ilgili esaslarının âyet-i kerîme ve sahih hadislerle açıklanmış olması imanın i'tikâdî, amelî ve ahlâkî olmak üzere bütün unsurlarına inanmak gerektiğini gözler önüne sermektedir. İmanın yalnızca altı iman esasına indirgenmesinin müslümanların dine uygun yaşayışlarını olumsuz etkileyeceği âşikârdır. *Şuabü'l-iman*'ın ana fikri iman esaslarının sadece yaygın olarak bilinen altı iman esasından ibaret olmayıp hayatın bütün alanlarını kapsayan yönlerinin olduğunu vurgulamaktır. Âyet ve hadislerle temellendirilen bu esasların da her birinin imandan olduğuna inanmak gerekir.[400]

c. İslâm Ahlâkının ve Âdâbının Önemini Vurgulaması

İmanın yapısını oluşturan esasları ortaya koymak amacıyla te'lif edilen Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman*'ı genel olarak iman, ibadet, ahlâk ve âdabla ilgili iman esaslarını belirten şubeleri ele alır. Bu şubeler muhtevâ bakımından incelendiğinde yetmiş yediden en az kırk üçünün ahlâk ve âdâb konularıyla ilgili olduğu görülür. Ahlâk konuları aşağıda da görüleceği gibi *Şuabü'l-iman*'da geniş bir hacimle önemli bir yer kaplamaktadır.

İnanç ve ibadet dışında kalan kırk üç şubede kişinin inancıyla, kişisel gelişimiyle, ailesiyle, akrabalarıyla, arkadaşlarıyla, misafiriyle, komşularıyla, iş hayatıyla, içinde bulunduğu toplumla olmak üzere farklı alanlardaki ahlâk esasları ile âdâb konuları ele alınmıştır. Görüldüğü gibi sadece ferdî alanda değil aynı zamanda ictimâî alanda da geçerli olan ahlâk esasları incelenmiştir.

Kişinin inancıyla ilgili hususların ele alındığı şubelerde mü'minin Allah'ı sevmesi, O'ndan korkması, ümitvâr olması, Allah'a tevekkül etmesi, Hz. Peygamber'i sevmesi, ona saygı göstermesi, dînî hassasiyetinin kuvvetli olması gibi kişinin mânevî yönüyle ilgili konular işlenmiştir.

Mü'minin kişisel gelişimiyle ilgili hususların ele alındığı şubelerde ise ilimle meşgul olmak, ilmini öğretmek, kendisini yetiştirmek, tahkikî imana ulaşmak, mânevî huzuru bulmak gibi farklı amaçlarla Kur'ân okumak, sözünde durmak, şükretmek, dili korumak, emaneti yerine teslim etmek, hayâ sahibi

[400] Konuyla ilgili izahlar için Bkz. Sinanoğlu, "İman", *DİA*, XXII, 214-216.

olmak, öfkelenmemek, güzel ahlâk sahibi olmak, sabırlı olmak, zühd sahibi olmak, boş şeylerden yüz çevirmek, cömertlik, haram olan eğlencelerden uzak durmak, hased etmemek, ihlaslı olmak ve riyadan kaçınmak, sevap işlediğinde sevinmek ve günah işlediğinde üzülmek ve tevbe etmek gibi konular vurgulanmıştır.

Aile ve akrabalarla ilgili olarak anne-babaya iyilik etmek, sıla-ı rahîmde bulunmak, çocuk ve eş hakkını gözetmek, küçüklere merhametli ve büyüklere saygılı davranmak, eşini haramlardan korumak, harcamada dengeli olmak birer iman şubesi olarak ele alınmıştır. Arkadaş, misafir ve komşularla ilgili hususlar arasında birbirini sevmek ve selamı yaymak, selama cevap vermek, aksırana dua etmek, komşuya ve misafire ikramda bulunmak, cenaze namazını kılmak gibi esaslar vardır. İş hayatıyla ilgili olarak çalışanlara ihsanda bulunmak ve işverenlerin hakkını gözetmek gibi esaslar gözetilmiştir.

Toplum hayatında birliği, beraberliği ve huzuru sağlamakla ilgili olarak yöneticiye itaat etmek, toplumun üzerinde birleştiği hususlara uymak, insanlar arasında adaletle hükmetmek, iyiliği emretmek ve kötülüğü engellemek, iyilikte yardımlaşmak, olumsuz haberler yayanları engellemek, öldürmemek, hırsızlık yapmamak, namusa saygı göstermek, insanların arasını düzeltmek ve kendisi için istediğini başkası için de istemek ve kendisi için istemediğini başkası için de istememek, yoldan eziyet veren şeyi kaldırmak gibi toplumsal ahlâkî esaslar üzerinde durulmuştur.

Şuabü'l-iman'da iman bireysel ve toplumsal ahlâkın her alanı ile irtibatlandırılarak iman ile İslâm ahlâkı arasındaki sıkı ilişki geniş bir şekilde kapsamlı olarak ortaya konulmuştur. Her ne kadar inanç ve ibadetle ilgili esasların oranı İslam ahlâkıyla ve davranışlarla ilgili olanlara göre sayı bakımından az ise de bu durum inanç ve ibadetin daha önemsiz olduğu anlamına gelmez. Ancak bu oran, en azından imanla İslâm ahlâkı ve âdâbı arasında kuvvetli ve önemli bir bağ olduğunu vurgulaması bakımından önemlidir. İslâm ahlâk ve âdâbının en az inanç ve ibadet esasları kadar değeri olduğu bâriz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. İmanlı olmak, davranışlarda kendini göstermektedir.

d. Dini Anlamada Yeni Bir Yöntem Sunması

Amelin imandan bir cüz olduğunu, imanın artıp eksilebileceği görüşünü savunan *Kitâbü'l-iman* eserlerinin bir uzantısı olarak ihtiyaca binaen hicrî

beşinci asrın başlarında *Şuabü'l-iman* adıyla yeni bir formda eserler te'lif edilmeye başlanmıştır. Böylelikle dinin temeli olan iman konusunda yeni bakış açıları geliştirilerek bir mesele hakkında birçok çözümün bulunabileceğini anlatan eserler ortaya konulmuştur.

Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman*'ıyla imanın yapısında aslî ve fer'î unsurlarının bulunduğu, şubelerden müteşekkil bir bütün olduğu vurgulanmıştır. Nasıl ki ağaç gelişimi için farklı unsurlara muhtaç ise iman ağacı da olgunlaşmak ve meyve vermek için kök, gövde, dal ve yaprakların gelişimine ihtiyaç duyar. İman ağacının kökünü yani aslını kelime-i tevhid ifade ederken fer'ini yani kökten beslenen ve onun yardımıyla büyüyen dallarını ise Allah'ın bildirdiği ve Hz. Peygamber'in uyguladığı esaslar temsil eder. Böylelikle imanın yapısı yeni bir iman modeli ile anlatılarak dini anlamada yeni bir yöntem sunulmuştur.

Beyhakî *Şuabü'l-iman*'ını te'lif ederken hocası Halîmî'nin *Kitâbu'l-Minhâc fî Şuabi'l-iman* adlı eserine dayanmıştır. Kâtib Çelebi, Halîmî'nin eserini *Minhâcü'd-dîn/dinin yöntemi* olarak zikretmiştir.[401] Eserin isminden de anlaşılacağı üzere *Şuabü'l-iman* dini anlamada yeni bir yöntem sunma çabasının bir ürünüdür. *Şuabü'l-iman* gerek imanın aslı ve fer'i olmak üzere iki farklı unsurdan oluştuğunu vurgulaması gerek konu başlıklarının sıralamasında şubeler arasındaki ilgiyi anlatmasıyla ve gerekse de şubeleri açıklamalarıyla İslam dinini anlama ve anlatmada yeni bir yöntem sunması bakımından önemlidir.

Diğer yandan dini anlamada yeni bir yöntem sunarak İslâm dininin ve imanın yapısını ortaya koyan unsurları âyet-i kerîme ve hadislerle temellendiren Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman'*ının eğiticilik özelliği taşıdığını da söylemek mümkündür. Gerek imanın kendisiyle irtibatlı olduğu her konunun ele alınması ve gerekse de bu konularla ilgili eğitim ve öğretim malzemesi sağlayan bir eser olması bakımından *Şuabü'l-iman* zengin bir eğitim kitabıdır.[402]

---

[401] Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn,* 1941, II, 1871; Kettânî, *a.g.e.,* 84; Yurdagür, "el-Minhâc fî şuabi'l-iman", *DİA*, XXX, 106-10.

[402] Çelebi, "Şuabü'l-iman*", DİA*, XXXIX, 218-219.

C. *ŞUABÜ'L-İMAN* ETRAFINDA YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

Şuabü'l-iman İslam dininin bütününü ilgilendiren konuları ele alması, konuları geniş bir bakış açısı ile sunması ve âyet, hadis, âlim sözü, özlü sözler ve şiirlerle zengin bir şekilde işlemesiyle büyük bir ilgi görmüştür. *Şuabü'l-iman*'ın sonraki devirlere birçok yönden etkisi olmuştur. İlk olarak dokuzuncu asırda yazılmaya başlanan ilmihal kitaplarına[403] etkisinden bahsedilebileceği gibi günümüzde de birçok baskısının yapılıyor olması, birçok internet sitesinde yer alması[404] ve değişik dillere çevrilerek güncelliğini koruyor olması bu eserin etkilerinin hala devam etmekte olduğunu göstermektedir. İmanın inanç, ibadet, muâmelât ve ahlâkla ilgili şubelerini ele alan *Şuabü'l-iman* âyet-i kerîme ve hadislere dayanan geniş bir ilmihâl olma özelliği taşımaktadır.[405] Bu yönüyle *Şuabü'l-iman* daha sonraki dönemlerde yazılmış olan ilmihal kitaplarına örneklik teşkil edecek nitelikte olup daha sonraki dönemlere de olumlu manada etkileri olmuştur.

Eser, sonraki dönemlerde kaynak olarak kullanılmıştır. *Şuabü'l-iman,* Ferrâ el-Beğavî'nin *Mesâbîhu's-Sünne* ve el-Aclûnî'nin *Keşfu'l-hafâ*'sının kaynaklarından biri olmuştur.[406] Ayrıca Tebrizî *Mişkâtü'l-mesâbîh'*inde, Suyûtî *el-Câmiu'l-Kebîr ve Sağîr'inde* ve Hindî *Kenzu'l-ummâl'*inde de kaynak eser olarak kullanmıştır.[407] Daha sonraki devirlerde yazılmış olan Şuabü'l-imanlar'a kaynaklık etmiştir. Meselâ Bursevî, Beyhakî'nin Şuabü'l-iman'ında da delil olarak kullandığı hadîslere yer vermiştir.[408]

Şuabü'l-iman'ı etrafında birçok çalışma yapılmıştır. İhtisâr çalışmaları bunlardan en yoğun olanlarıdır. İhtisârların en meşhuru Ebu'l-Kâsım el-Kazvinî'nin (v. 699/1300) *Muhtasaru şuabi'l-iman*'dır. Kazvinî, eserinin girişinde şuabü'l-iman hadisini vererek açıklamalarda bulunur. Bu konuda

---

[403] Sözlükte "davranış bilgisi" anlamına gelen ilmihâl inanç, ibadet, muâmelât ve ahlâk konularına dair özlü bilgiler içeren el kitaplarına verilen isimdir. Dinin temel konularını sade bir dille anlatmak ve öğretmek amacıyla ilmihallerin ilk olarak Osmanlılar döneminde h. 9. yüzyılda yazılmaya başlandığı tahmin edilmektedir. İlmihallerin yazımında Arapça olarak te'lif edilen eserlerden istifade edilmiştir. Kelpetin Arpaguş, "İlmihal*", DİA*, XXII, 139.

[404] https://seekingthedivinecountenance.wordpress.com/2014/08/11/77-branches-of-faith-in-islam/
https://splendidpearls.org/2013/12/30/the-seventy-seven-branches-of-faith-imam-al-bayhaqi-d-458-a-h/
https://www.islamicity.org/15492/episode-9-the-branches-of-faith-series/

[405] Topaloğlu, "Şuabü'l-iman*", DİA*, XXXIX/ 219-221.

[406] Topaloğlu, 'Şuabü'l-imân', *DİA*, XXXIX, 221.

[407] Beyhakî, *a.g.e.*, 64 (muhakkikin önsözü).

[408] Bursevî, *a.g.e.*, 82, 84, 102, 125, 142.

yazılmış olan Halîmî'nin ve Beyhakî'nin eserinden bahsettikten sonra Beyhakî'nin eserini ihtisâr etme ihtiyacı hissederek bir muhtasar yazdığını belirtir. İstidlâl olarak âyet-i kerîme ve o konudaki Hz. Peygamber'den gelen en sahih hadisleri aldığını ve imanın şubelerini tıpkı Beyhakî gibi yetmiş yedi konu başlığı ile işlediğini bildirir. Bu eser Türkçe,[409], İngilizce,[410] Fransızca,[411] Almanca, Flemenkçe[412] ve Urduca'ya tercüme edilmiştir. Kazvinî'nin ihtisarı Muhammed Münir ed-Dımeşkî (v. 1355/1936) tarafından *Şerhu muhtasarı şuabi'l-iman* adıyla şerhedilmiştir.[413]

*Şuabü'l-iman'*ının bir başka ihtisarı ise Halid Abdurrahmân el-Îk'ın *Şuabü'l*-iman'ın önemli sahîh hadislerinden oluşan *Sahîhu şuabi'l-iman* adlı eserdir.[414] Giriş bölümünde haberi vâhid'in değeri, hüccet olması, sika ve udûl tarafından nakledilen âhâd haberlerin akâid konularında delil olması gibi konular işlenmiştir. El-Îk, Kazvinî gibi âyet ver sahih hadislere ilâveten yer yer Beyhakî'nin görüşlerini de aktarmıştır. İbnü'l-Mulakkin diye bilinen Ebu Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed el-Mısrî'nin de (v. 804/1402), *Şuabü'l*-iman üzerine yazılmış olan bir ihtisârı bulunmaktadır.[415]

Kâtib Çelebi, Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman'ı* üzerine Şemseddin Konevî'nin, Muhammed bin Hameveyh'in ve Celâleddin Abdirrahmân ibn Ebî Bekr es-Suyûtî'nin de ihtisârlar yazdığını nakleder. Suyûtî'nin yazmış olduğu *el-Müntekâ* adlı muhtasar *Şuabü'l*-iman'da yer alan hadisleri Kütüb-i sitte'de bulunan rivâyetleriyle desteklemesi sebebiyle eserin hem muhtasarı hem de zevâidi durumundadır.[416] Suyûtî'nin Muhtasarı *Zevâid'i Şuabi'l-iman* adıyla da

---

[409] Kazvinî'nin muhtasarı Hanifi Akın tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek Polen Yayınları tarafından İstanbul'da 2007 yılında basılmıştır.

[410] al-Qazwīnī, *Mukhtasar Shu'ab al-Imān,* Translated from Arabic by TJ Winter, The Quilliam Press India, 1990.

[411] al-Bayhaqi, *Les 77 Branches de la Foi,* Tawhid, 2004.

[412] al-Bayhaqî, *De 77 takken van het geloof,* Compilatie van Imam al-Qazwînî, vertaald door Victoria Amina Vandersteen, Tasnim, 2006.

[413] Bu eser, Kazvinî'nin muhtasarıyla birlikte İdaretü't-Tınâiyyeti'l-Münîriyye tarafından 1343 ve 1355 yıllarında iki defa Kâhire'de basılmıştır. Dımeşkî Kazvinî'nin Muhtasarının Mısır'da Mektebe-i Nuriyye kütüphanesinde bulunan nüshasını esas aldığını belirtir. Eser ayrıca Abdülkadir el-Arnaût'un tahkiki ve tahriciyle de 1403 yılında Dımaşk'ta neşredilmiştir.

[414] Âyet ve hadislerin fihristini de veren eser, el-Mektebetü'l-İslâmiyye tarafından 1997 yılında basılmıştır.

[415] Eser, Kahire'de 1310 ve 1340 yıllarında basılmıştır. Bkz. Kettânî, *a.g.e.,* 84.

[416] Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I, 574.

anılmaktadır.[417] Bulkînî, Yasin b. Musa el-Aclûnî'nin de Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman'ı* üzerine bir muhtasar yazdığını bildirmektedir.[418]

D. *ŞUABÜ'L-İMAN*'IN DİĞER ŞUABÜ'L-İMAN ESERLERİYLE MUKAYESESİ

Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman'ı* diğer şuabü'l-iman eserleri ile mukayese edildiğinde değişik açılardan temâyüz etmektedir. Müellifin zengin bilgi birikimine sahip olması, hadis, fıkıh, kelâm ve tasavvuf alanlarında eserler te'lif etmiş olması, edebî yönünün bulunması, eserin en hacimli iman şubelerini ihtivâ etmesi, en çok hadisi ve rivâyeti ihtivâ etmesi, sonraki devirlere kaynaklık etmesi, üzerine en çok çalışma yapılmış şuabü'l-iman olması ve eserin ve muhtasarlarının halen başka dillere çevirilip güncelliğini koruması gibi özellikleri ile türleri arasındaki eserlerden öne çıkmaktadır.

Fakîh, muhaddis, kelâmcı ve mutasavvıf âlimi olan Beyhakî'nin bu dört temel İslâmî ilimdeki uzmanlığının yansımaları *Şuabü'l-iman*'ında bâriz bir şekilde görülmektedir. Namaz, oruç, hac, kurbanlar, i'tikâf gibi konuları her yönüyle ve derinlemesine işlemesi fakîh kimliği ile fıkıh ilmindeki uzmanlığını kanıtlarken kader konusunda akla gelebilecek soruları zikredip onlara cevaplar sunmasıyla da kelâmcı kimliği ile alâkalıdır. Ahlâkî konuların işleyişinde ise mutasavvıfların sözlerine yer vererek tasavvufî yönünü yansıtır. Hadis ilmindeki uzmanlığı ise mâlumdur. Beyhakî, bu eserinde yalnızca hadisleri nakletmekle kalmayıp gerketiğinde hadislerin diğer tarîklerini de verir. Yer yer sened ve metin tenkidi yapar, hadis usûlüne temas eder.

Hadis, fıkıh, kelâm ve tasavvuf alanlarında birçok eser te'lif etmiş bulunan Beyhakî'nin, *Şuabü'l-iman'ı*nda ayrıntılı bilgi ve farklı rivâyetler için diğer eserlerine atıflarda bulunması da bir şubeyi derinlemesine incelemek isteyen araştırmacılar için yön göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Şuabü'l-iman, edebî yönüyle de diğer şuabü'l-imanlar arasında temâyüz etmektedir. Şubeler konuyla ilgili âyet-i kerîme ve hadislerle temellendirilmesinin yanında o konuda yazılmış olan şiirlerle de zenginleştirilmiştir. Eserde toplam 594 beyit bulunmaktadır. Ulaşabildiğimiz şuabü'l-iman eserlerinin hiçbirinde bu hacimde beyit bulunmamaktadır.

---

[417] Bulkînî, *a.g.e.,* 43.

[418] Bulkînî, *a.g.e.,* 42-43.

Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman'ı* şube sayısı bakımından da diğer şuabü'l-imanlarla kıyaslandığında bu türdeki eserler arasında ön plana çıkmaktadır. Eser yetmiş yedi iman şubesini incelenmesi sebebiyle imanın şubelerini altmış dokuz olarak tasnif eden Bulkînî'nin, yetmiş üç olarak tasnif eden İbn Kesîr'in, yetmiş dört olarak tasnif eden Kasrî'nin eserlerine göre imanın yapısını en kapsamlı bir şekilde ele alan eserler arasında yer alır. Tespit edebildiğimiz eserler içerisinde yalnızca Câvî yetmiş sekiz ve Bursevî yetmiş dokuz olarak işlemiştir. Beyhakî'nin iman şubeleri sayı bakımından olduğu gibi işledikleri konular ve tasnifi açısından da diğer eserlerden farklıdır. İman şubeleri sırasıyla inanç, ibadet, toplum, aile ve güzel ahlâk konularını ele almışlardır. Bu konular daha sonra te'lif edilmiş olan şuabü'l-iman eserlerinde de farklı bir tasnifle de olsa mutlaka birer iman şubesi olarak işlenmişlerdir. Meselâ, toplumla ilgili iman şubelerini, Cibrîl hadisinden esinlenerek iman, İslâm ve ihsan olarak üç ana bölümde inceleyen Bulkînî 'İslâm' ana başlığı altında işlerken, Bursevî ise bu konulara 'Medeniyye' ana başlığı altında yer vermiştir. Diğer yandan şuabü'l-iman eserlerinde müşterek olarak ele alınan şubeler açısından incelendiğinde Beyhakî'nin eseri diğer eserlerde bulunan farklı şubeler ihtivâ etmesi ve bazılarının ele almadığı konuları işlemesi bakımından da ayrı bir önemi hâizdir. Meselâ toplum düzenini ve huzurunu sağlamada büyük önemi bulunan yalan söylemenin, emanete hıyanet etmenin, öldürmenin, zinanın, hırsızlığın haram olmasıyla ilgili iman esasları Kasrî'nin Şuabü'l-iman'ında yer almazken Beyhakî'nin tasnifinde birer iman şubesi olarak vurgulanmışlardır.

Şuabü'l-iman, bu türdeki eserler içerisinde hadis sayısı bakımından en fazla hadis ihtivâ edendir. Eserin Mektebetü'r-Rüşd tarafından 2011 yılında neşredilen baskısında Hz. Peygamber, ashâb ve tabiînden nakledilen 10.756 rivâyet bulunmaktadır.

BEYHAKÎ'NİN *ŞUABÜL-İMAN*'ININ DİĞERLERİYLE MUKAYESESİNİ GÖSTEREN TABLO

Şube no:	**Beyhakî'nin İman şubeleri**	**İbn Şâhin**	**Lâlekâî**	**İbn Hacer**	**Aynî**	**Kasrî**	**Bulkînî**	**Câvî**	**Sağırcî**	**Bursevî**
1	Allah'a iman etmek	10	9	1	1	31	1, 2	1	1	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9
2	Allah'ın Peygamberlerine iman etmek	13	12	4	5	34	7, 8, 9, 10	4	4	12
3	Meleklere iman etmek	11	10	2	3	36	3	2	2	10
4	Hz. Muhammed'e indirilmiş olan Kur'ân-ı Kerîm'e ve diğer Peygamberlere indirilmiş olan Kitapların hepsine iman etmek	12	11	3	4	35	5, 6	3	3	11
5	Hayrıyla, şerriyle kaderin, Allah'tan olduğuna iman etmek	16 17	15, 67	5	6	33	11	5	5	79
6	Âhiret gününe iman etmek	66		6	7	65	12	6	6	14

7	Öldükten sonra dirilmeye iman etmek	15	13	6		64	16		7	14
8	Diriltildikten sonra mahşerde toplanmaya iman etmek			6					8	15
9	Mü'minlerin cennetlik ve kâfirlerin cehennemlik olduğuna iman etmek	65	14	6	8,9	71, 72	21, 22		9	20, 21
10	Allah'ı sevmek	27	18, 57	7	10	49	58	7	10	
11	Allah'tan korkmak	39		12	15	47	49	13	16	70
12	Allah'tan ümit etmek			13	16	48	50	13	17	71
13	Allah'a tevekkül etmek ve O'na teslim olmak		68, 69	18	24	45	57	20	20	78
14	Hz. Peygamber'i sevmek	27	18, 38, 57	9	12	50	59	7	11	9
15	Hz. Peygamber'e saygı duymak			9	12		59	9	12	
16	İnançta hassasiyet göstermek	29	20		46			71	27	
17	İlim taleb etmek			27	33	58		27	29	47
18	İlmi yaymak			28	34			27	30	48
19	Kur'ân-ı Kerîm'e saygı göstermek			26	32		63	26	28	

20	Temizlik	5	60	32	38	3, 4	26, 27	30	34	49
21	Namaz	3	4	34	39	5	28	32	35	51
22	Zekat	4	5	35	40	6	29	33	36	52
23	Oruç	67	7	38	41	7	30	36	37	54
24	İtikâf			41	43			37	37	
25	Hac		8	39	42	8	31	38	38	55
26	Cihad etmek		16	58	67	9	33	57	61	
27	Allah yolunda nöbet tutmak			58			34			
28	Sebat etmek	69	72							
29	Ganîmetin beşte birini devlete vermek		6	59			35			
30	Köle âzad etmek			36				34		
31	İşlenen suçlara karşılık kefâret vermek			46	47		36	42		56, 57, 58, 59, 60
32	Sözünde durmak	37			45	18, 19	44			74
33	Nimeti anmak ve şükretmek	7 70	65	14	18	43	55	14	18	73
34	Dili korumak	26	25	31		18		67	33	
35	Emaneti ehline teslim etmek	44		59	68	17	43	58	62	40
36	Cana kıymamak	45							70	37
37	Zinadan kaçınmak	42							50	22
38	Haram kazançtan uzak durmak	46							41	

39	Yeme ve içmede haramlardan korunmak								44	39
40	Mekruh olan elbise, zînet ve ev eşyalarını kullanmamak								43	
41	Gayr-i meşru oyun ve eğlenceden uzak durmak			68					45	
42	Harcamada dengeli olmak ve haksız kazanç elde etmemek	46		63	72			61	42	
43	Kin ve hasetten kaçınmak			23	27			24	22	63, 64
44	Namusa dil uzatmamak							24		
45	İhlâslı olmak ve riyâyı terketmek		34	10	13	40		11	14	65, 76
46	İyiliğe sevinmek ve kötülüğe üzülmek		35						25	
47	Günahları tevbe ile tedavi etmek			11	14	41	48	12	15	69
48	Kurban kesmek				49				47	
49	Yöneticiye itaat etmek			54	62	61	38	51	55	32
50	Müslümanların ittifak ettikleri konulara uymak	58				12	41	52	55	31

51	İnsanlar arasında adaletle hükmetmek			53	60	16	40		56	
52	İyiliği emretmek ve kötülüğü nehyetmek		53		65	14, 15	39	54	59	34
53	İyilik ve takvâda yardımlaşmak		43, 44	56	64			54	58	33
54	Hayâ		3, 26					19	24	62
55	Anne-babaya iyilik etmek			49	56	21		46	51	25
56	Akraba ile ilgiyi devam ettirmek			51	58	22	66	48	52	27
57	Güzel ahlâklı olmak	36 55	36, 61		71	54		66	23	
58	İdaresi altındakilere iyi muamelede bulunmak			52	55		67	60	54	29
59	İşveren haklarına riâyet etmek			52				60		
60	Aile fertlerinin haklarını gözetmek	57		48	55		67	60	53	24, 26
61	Din kardeşiyle yakınlaşmak, ona sevgi göstermek ve selâmı yaymak	33, 59, 60 61	54, 55						68	
62	Selâma karşılık vermek				74			62		
63	Hastayı ziyaret etmek							68	69	

64	Ehl-i kıbleden vefat edenlerin cenaze namazını kılmak		31		50			69	72	53
65	Aksırana rahmet ve bereket duasında bulunmak			66	74			63	71	
66	Kâfir ve müfsitlerden uzak durmak ve onlara karşı heybetli duruş sergilemek									
67	Komşuya ikram etmek		23, 40	61	70			59	63	
68	Misafire ikram etmek		24	37					64	
69	Günahkârların yaptıklarını örtmek	49							66	
70	Sabırlı olmak	6	39, 47, 66	16	20	42	54	15	19	75
71	Zühd ve kısa emel sahibi olmak	66			30	44	52		46	62, 63
72	Hanımını kıskanıp iffetsizliğe göz yummamak					26			48	
73	Boş işlerden uzak durmak			68	76			77		
74	Cömert olmak	52		37	72			35	65	
75	Küçüklere merhametli,	60						21	21	28

	büyüklere saygılı olmak									
76	İnsanların arası bozulduğunda aralarını düzeltmek	61		55	63				57	
77	Kendin için istediğini başkası için de istemek, eziyet veren şeyleri ortadan kaldırmak	38	2, 22, 56	69	75, 77	20, 74	45, 61 ,69	70, 73, 78	26, 73	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ŞUABÜ'L-İMAN'DAKİ HADİSLER ÇERÇEVESİNDE İMANIN YAPISI

Beyhakî'nin iman anlayışına göre iman; kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve uzuvlarla amel gibi farklı unsurlardan oluşan ve her biri birbiriyle uyum içerisinde olan bir bütünden ibarettir. İmanın tasdik, ikrar ve amel unsurlarından her biri ayrıca kendi içerisinde farklı şubeleri barındırır. Bunların her biri imanın esaslarını ifade eder ve dolayısıyla herbir şube de aslında imanı temsil eder. Ancak herbir şube iman esası olmakla beraber kendisine bağlı oldukları iman ağacının birer dalıdırlar. İman kendisinin türevleri olan bu dallarla bir bütün teşkil eder. İmanla ilgili olan bu şubeler, Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde açıklanmışlardır.

Kur'ân-ı Kerîm'de, iman ve amel birlikte geçmekte "iman edenler ve sâlih amel işleyenler" ifadesi elli üç âyet-i kerîmede zikredilmektedir.[419] Bu âyet-i kerîmelerde iman eden ve sâlih amel işleyen mü'minlerin hüsranda olmayacakları, kurtuluşa erecekleri, cennete girecekleri hattâ âhirette makamlarının farklı olacağı ve Firdevs, Adn, Naîm cennetleriyle mükâfâtlandırılacakları bildirilmektedir.[420] Bu va'dden de anlaşılmaktadır ki imanda düşünce, duygu ve davranış birlikteliği olgun bir imana sahip olmada, dünya ve âhirette kurtuluşa ermede önemli bir etkendir.

Hz. Peygamber, imanın şubeleri hadisinde en üst şube olarak Allah'a iman etmeyi zikrederek imanın temeli olan inanç boyutuna ve bireysel yönüne dikkati çekerken en aşağı şube olarak da yoldan zarar veren bir şeyi kaldırmayı belirterek imanın sâlih amelle ilgili boyutuna ve toplumsal yönüne vurgu yapmıştır. Sâlih amel, ibadet ve âdâb-ahlâk olmak üzere iki ana bölümden oluşur. Söz konusu âyet-i kerîmeler ve Hz. Peygamber'in imanın şubeleri ile ilgili hadisi İslâm dinindeki inanç ve amel bütünlüğünün önemini gözler önüne sermektedir.

İmanın, düşünce, duygu ve davranış bütünlüğüne önem veren İslâm âlimleri hicrî beşinci asrın başlarından itibaren bu görüşlerini Hz. Peygamber'in imanın şubeleri diye bilinen hadisini esas alarak te'lif ettikleri eserlerde ortaya koymuşlardır. İlk olarak mütekellim Halîmî, söz konusu hadis üzerinde yoğunlaşarak döneminde imanın yapısı konusunda yaşanan buhrana bir cevap niteliğinde imanın çerçevesini belirleyen bir model geliştirmiştir. O böylelikle

---

[419] Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1990, 411-412.

[420] Bkz. el-Bakara 2/82; Hac 22/56; Tâhâ 20/75-76; Meryem 19/60-61.

aynı zamanda bütüncül bir din anlayışı da sunmuş olmaktadır. Halîmî, *Minhâcü'd-dîn (Dinin Yöntemi)* adlı eserinde imanın düşünce, duygu ve davranışla ilgili şubelerini tek tek belirleyerek bir nevî imanı hayata geçirme yöntemlerini açıklamıştır. Beyhakî de *Şuabü'l-iman* adlı eserinde hocası Halîmî'nin geliştirdiği iman modelini onun gibi imanın şubeleri hadisi üzerine temellendirerek şubeleri hadislerle de zenginleştirmiş ve temellendirmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de imana delâlet eden söz, güzel bir ağaca benzetilmiştir.[421] İman ağacının görünmez olan kökü zihindeki inancı, dalları ise duygu ve davranış olarak dışa yansıyan ibadet ve güzel ahlâk davranışlarını ifade eder.

İslam dininin iki ana kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm ve sünnetten çıkarılan dinî hükümler, Hz. Peygamber'in bu meyandaki hadislerinden istifade ile itikâdî, amelî ve ahlâkî olmak üzere üç ana kısma ayrılmıştır.[422] Hz. Peygamber'in altmış veya yetmiş küsür olduğunu bildirdiği ve imanın şubeleri olarak tanımladığı bu şubelerle İslam dininin hükümlerine atıfta bulunduğu hadisinden dinin düşünce, duygu ve davranış boyutlarına taalluk eden birçok hükümlerinin ve esaslarının bulunduğunu ve bunların yalnızca inançtan ibaret olmayıp amelî ve ahlâka dair oldukları da anlaşılmaktadır. Bu bölümde imanın düşünce, duygu ve davranışlarla yansıyan esasları itibariyle imanın yapısı Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman* adlı eserindeki hadisler çerçevesinde ele alınacaktır.

Hz. Peygamber'in kullandığı şube kelimesi Türkçe'deki 'birim' kelimesi ile ifade edilebilir.[423] Şube veya birim asıla ait olup onu temsil eden bir niteliğe sahiptir. Zihinde ve kalpte benimsenen inancın, duygu ve düşüncelerin kişinin yüz ifadesine ve davranışlarına yansıması ne kadar gerçek ise, güçlü bir benimseme hali olan imanın dışa yönelik şubelerinin olması da o kadar gerçektir. Bu bakımdan imanın şubeleri düşünce, hâl ve davranış olarak imanın yapısını oluşturan parçalarıdır. Ancak buradaki yapı-parça ilişkisinde parçalar yapının özelliklerini ifade etmektedir. Sözü edilen yapı ne kadar çok özelliğe sahip ise o derece kemâl derecesine ulaşır. Diğer bakımdan imanın şubeleri İslam dininde inanılması gereken esasları ifade etmeleri bakımından önemi

[421] İbrahim 14/24.

[422] Topaloğlu, vd., *İslam'da İnanç Esasları*, 31-34.

[423] Çakan, *Hadislerle Gerçekler*, 90.

hâizdir. Örneğin sabırlı olmanın imandan olduğuna inanmak gerekir. Sabırlı olmak imanın tekmîlini sağlar ancak bazen sabır gösterememek iman yok olmadığını göstermez. Bu durum ağacın dallarından birinin kesilmesinin ağacı tamamen yok etmediği örneği ile açıklanabilir.

Bu bölümde Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman* adlı eserindeki hadisler çerçevesinde imanın yapısı, onun tasnifine sâdık kalınarak aynı sıralama çerçevesinde incelenecektir. İman şubeleri tarafımızdan oluşturulan üst başlıklarla Beyhakî'nin tasnifine göre açıklanacaktır. Bu üst başlıklar sırasıyla imanın inançla, bilgi kaynağıyla, ibadetle, devletle, âdâb ve ahlâkla ilgili olan şubeleri olarak beş ana bölüm halinde oluşturulmuştur.

İman şubeleri açıklanırken öncelikle konunun imanın bir şubesi sayılmasına kaynaklık teşkil eden deliller üzerinde durulacaktır. İslam âlimlerinin bir konunun açıklanmasında takip ettikleri genel tavırları doğrultusunda Beyhakî'nin konuyu imanla irtibatlandırdığı ve bu meyanda delil olarak gösterdiği âyetler verilecektir. Daha sonra ise konunun imanla ilişkilendirildiği hadisler tespit edilecektir. Böylelikle imanın yapısı âyet-i kerîmeler yanında inanç esaslarına kaynaklık eden hadislerle de açıklanmış olacaktır. Ayrıca Beyhakî'nin konuyu kaç bölüm halinde incelediği, hangi detay konuları ele aldığını tespit etmek açısından araştırılacaktır. Bu bölümlerde ele alınan konuların bilinmesi konuların içeriği hakkında derinlik sağlaması ayrıca Beyhakî'nin hangi konularla irtibatlandırdığını göstermesi bakımından önem arzetmektedir. Son olarak her bir şubede konuyla ilgili kaç hadis rivâyet edildiği imanla irtibatlandırılan kaç hadisin bulunduğunu tespit etmek açısından incelenecektir.

I. İMANIN İNANÇ İLE İLGİLİ ŞUBELERİ

Düşünce, duygu ve davranış uyumu gözetilerek geliştirilen iman anlayışına sahip olan âlimlere göre iman, aslı ve fer'i bulunan bir bütünden oluşmaktadır.[424] İmanın aslı tabiri ile kişinin iç dünyasına yönelik olan inanç, fer'i ile de dış dünyaya yönelik olan amel boyutu kastedilmiştir. Allah'ı bilmek, O'na inanmak, boyun eğmek, O'nu sevmek, O'ndan korkmak, O'na saygılı olmak gibi imanın özünü ifade eden zihnî boyutu imanın başlangıcını ifade eder.

[424] Bkz. İbn Mende, *Kitâbü'l-iman,* 331-332; Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-iman,* 55-57.

İmanın fer'i ise farzları yerine getirip haramlardan kaçınmaktır. Mü'min, imanın furû'u ile ilgili esaslarını da yerine getirinceye kadar imanını olgunlaştırmış ve tamamlamış olmaz. Ancak imanın olgunlaşması için öncelikle onun kökünün sağlamlaşması ve özünün saf ve sağlıklı olması gerekir. Bu nedenledir ki Beyhakî'nin imanın şubeleri tasnifinde ilk on altı şube Allah'a, Hz. Peygamber'e güçlü bir şekilde iman etmek, imanı sevgi, korku, saygı ve benzeri duygularla ifade etmek ve ateşe atılmayı tercih edecek derecede dine bağlılık göstermek gibi konulara ayrılmıştır.

Şuabü'l-iman hadisinde kelime-i tevhidin imanın en üstün şubesi olarak belirtilmesi dinin inançla ilgili hükümlerinin sıralama bakımından en önde olmasındandır. Zira kulun duasıyla Rabbi katında değer kazanacağını ifade eden âyet-i kerîmedeki[425] duâ kelimesinin İbn Abbâs tarafından iman olarak tefsir edilmesi[426] de inançlı olmanın ve bunu sözle ifade etmenin Allah katındaki değerini ifade eder.

'Her doğan çocuk İslam fıtratı üzere doğar'[427] hadisine göre inanmak, yemek, içmek, barınmak gibi her insanda bulunan fıtrî bir ihtiyaçtır. Birşeyi güvenle doğru sayma tutumu olarak tanımlanan inancın dört aşamasından ilki kişinin çevrenin etkisiyle, taklit ederek ya da güvenlik arayışıyla edindiği kanâatler, kabuller, kararlar ve hisleridir. Kalpte başlayan bu kabul ve his, o konuyla ilgili insanın aklında merak uyandırır. Merakla ve ilgiyle elde edilen vahyî bilgiler, kişinin zihninde bir inanç geliştirir ve böylelikle imanın zemini, temeli ve aslı müminin kalbinde ve zihninde sağlam bir şekilde yerleşmiş olur. İslam dininin mü'minden beklediği ise zihinde benimsenen bu inancı davranışlarla dışa yansıtarak özümsemek ve böylelikle Allah'ı her dâim hem anmak hem de hâl ile diğer insanlara hatırlatmaktır.[428]

Diğer yandan Allah'a, Hz. Peygamber'e ve âhirete olmak üzere üç hususta özetleyebileceğimiz temel inanç esaslarına iman etmeden yapılan sâlih amellerin bir değerinin olmadığını ve boşa çıkacağını bildiren âyet-i

---

[425] Bkz. el-Furkân 25/77.

[426] İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 49.

[427] Hadisin devamı şöyledir: *"Sonra anne babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecûsî yapar."* Bkz. Buhârî, Tefsir, 2; Ebû Avâne, *Mustahrec*, XX, 272.

[428] Bkz. Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı,* 30-32.

kerîmeler[429] imanın inançla ilgili unsurlarının önceliğinin olup İslam dininin temelini oluşturduğunu gözler önüne sermektedirler. Beyhakî de şube olarak ele aldığı iman esaslarına imanın inançla ilgili boyutuna öncelik vererek başlar.

A. İNANÇ ESASLARI İLE İLGİLİ ŞUBELER

Hz. Peygamber, Cibril hadisinde altı iman esasını saymıştır. İmanın altı esası, onun zihnî boyutuna işaret etmektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber bir diğer hadiste de imanın yetmiş küsür şubesinin olduğunu bildirmiştir. Onun iman hakkında genel bir çerçeve vermesi tebliğ sürecinde henüz tüm emir ve yasaklar bildirilmemiş ve tamamlanmış olmasından kaynaklanabilir. Ayrıca Hz. Peygamber'in bazı konuları öğretmek ve zihinlere yerleştirmek amacıyla zihinde kalıcı bir etki yapan gruplama yöntemini sıkça kullandığına dair hadislerde pek çok örnek bulmak mümkündür.[430] Dolayısıyla imanın altı esasından bahseden hadislerdeki Hz. Peygamber'in iman tanımı, imanın dar manadaki tanımıdır denilebilir. İmanın geniş tanımına ise imanın şubeleri hadisinde temas edilmiş olup Şuabü'l-iman eserleri bu geniş tanımı ortaya koyma çabalarının birer ürünüdürler.

Beyhakî, imanın yapısını oluşturan şubeleri ortaya koyduğu *Şuabü'l-iman* adlı eserinde imanın şubelerine hiç şüphesiz "Allah'a iman" konusuyla başlar. İlk altı şubede imanın altı esası olarak bilinen unsurları işledikten sonra âhirete iman konusunun detaylarını yedi, sekiz ve dokuzuncu şubelerde müstakil birer şube olarak inceler.

1. Allah'a İman Etmek

İmam Mâturîdî, el-Bâkıllânî, el-Cüveynî ve en-Nesefî'ye göre iman kalbin tasdikinden ibarettir. Ancak Ebû Hanife'ye göre imanın geçerli olması için kalp ile tasdik etmenin yanında imanı dil ile de ikrar etmek gerekir.[431] Beyhakî Allah'a iman etmekle ilgili şubeyi açıklamaya imanı, dil ile ikrar etmenin önemini vurgulayan imanın şubeleri hadisini naklederek başlar. O, imanı dil ile ikrar etmenin gerekli olduğuna dair görüşüne "İman altmış veya yetmiş küsür şubedir, en üstünü 'lâ ilâhe illallah' demektir" hadisinde ilk olarak

---

[429] Konuyla ilgili âyetlerden biri şöyledir: *"İnkâr edenlere gelince, onların amelleri, ıssız çöllerdeki serap gibidir ki susayan onu su zanneder; nihayet ona vardığında orada herhangi bir şey bulamamış, üstelik yanıbaşında da (inanmadığı, kendisinden sakınmadığı) Allah'ı bulmuştur; Allah ise, onun hesabını tastamam görmüştür. Allah hesabı çok çabuk görür."* en-Nûr 24/39.

[430] Geniş bilgi için Bkz. Ürkmez Ahmed, *Ahlâk Ekseninde Hadis*, 94-103.

[431] Bkz. Hasan Gümüşoğlu, *İslâm Akâidi ve Kelâm*, 190-193, Ensar yayınları, İstanbul 2019.

kelime-i tevhîdin dil ile söylenmesinin açıkça ifade edilmesini delil gösterir. Ona göre imanı dil ile ikrar etmek imanın geçerli olması için önemli olduğu gibi aynı zamanda o, imanın şubelerinin de ilki ve temelidir. Beyhakî bu görüşünü hocası Halimî'nin açıklamalarıyla destekler ve şöyle der: "Lâ ilâhe illallah şehâdeti farzdır çünkü şehâdet kalp ile itikâd ve dil ile itiraftan oluşur. İtikâd ile ikrâr iki farklı yönü taşıyan amellerdir. İtikâd kalptedir ama dile de nisbet edilir, ikrâr dil ile söylenir ama kalbe de nisbet edilir. Tıpkı yazılmış olan bir yazının yazmak ve söylemekten oluşması gibi kelime-i şehâdet de itikâdı ve itirâfı içerisinde barındırır. İtikâd ve ikrârla gerçekleşen amel-i salih ise Allah'ın varlığını, Allah'ın vahdâniyyetini, O'na şirk koşulamayacağını, O'nun cevher ve arazdan oluşmadığını ve bir benzeri olmadığını kabul etmeyi, Allah'a noksanlık isnad etmemeyi, Allah'ın her şeyi güzel yarattığını ve dilediği gibi tasarrufta bulunduğunu benimsemeyi ifade eder."[432] Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi Beyhakî, itikad ve ikrarın yanında amel-i sâlihi de zikrederek imanın bu üç unsurla tamamlanmış olacağını vurgulamış olmaktadır.

Kelime-i şehâdeti dil ile ikrar etmek Beyhakî'ye göre kişinin dinî kimliğini açıklaması bakımından önemlidir. O, bu konuda Hz. Peygamber'in "İnsanlarla 'lâ ilâhe illallah' deyinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum. Kim 'lâ ilâhe illallah' derse benden canını ve malını korumuş olur"[433] hadisini delil olarak gösterir. Söz konusu hadise göre kelime-i tevhîdi söyleyen kişi kendisini bir bakıma emniyete almış olur. Dolayısıyla kelime-i tevhîdi söylemek müslüman toplumunda emniyette olmayı ve onlara karşı da güvenli olmayı ifade etmesiyle bir kimlik belirleme unsuru olmuş ve Hz. Peygamber tarafından imanın en yüksek dereceli şubesi olarak tavsîf edilmiştir.

Hz. Peygamber'in, amcası Ebu Tâlib'e "Lâ ilâhe illallah de, kıyâmet gününde sana onunla şahitlik ederim" buyurduğu[434] "Kim amcamın söylemesini istediğim sözü kabul ederse ona kurtuluş vardır" rivâyeti,[435] "Kimin son sözü 'Lâ ilâhe ilallah' olursa, Cennet'e girmiştir",[436] "Her kim 'Lâ ilâhe ilallah'ı

[432] Beyhakî, *el-Câmiu li şuabi'l-iman*, I, 190-191.
[433] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 194.
[434] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 195.
[435] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 198.
[436] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 199.

bilerek vefat ettiyse Cennet'e girmiştir"[437] ve "Kim 'Lâ ilâhe ilallah' derse o güne kadar görmediği faydayı görmüştür"[438] hadisleri kalpteki ve zihindeki inancın dışa vurulmasıyla bir yandan imanın sözlü tezâhürü diğer yandan da kimlik belirleme işlevi gördüğü için kelime-i tevhîdi ikrâr etmenin imandan olduğuna dair delil olarak gösterilmişlerdir. Nitekin kelim-i tevhidi dil ile ikrar etmek bir nevi kalpteki imanı ispatlayan bir delil olarak büyük önem arzetmektedir. Hz. Peygamber'in kelime-i tevhidi ikrar etmesi halinde amcasının imanı hakkında şahitlik yapacağını ifade etmesi de dil ile ikrarın hem insanlar nezdinde hem de Allah katında güçlü bir delil sayılmasından olsa gerektir.

Beyhakî, Allah'a iman konusunda dil ile ikrarın önemini hadislerle delillendirdikten sonra konuyu şu iki fasılla detaylandırır: Allah'ı, O'nun sıfatlarını ve isimlerini bilmek ve âlemdeki yaratılmışların Allah'ın bilinebileceğine dair delil olmaları. Allah hakkındaki bilginin O'nun isim ve sıfatlarını öğrenmekle edinileceğini vurgulayan ilk fasılda müşriklerin, Hz. Peygamber'e "Ey Muhammed bize Rabbini anlat" diye sormaları üzerine Allah Teâlâ'nın "De ki, O Allah Birdir, Allah Samed'dir, doğmamış ve doğrulmamıştır, O'nun hiçbir dengi yoktur (eşi ve benzeri yoktur) âyetlerini yani İhlâs sûresini indirdiği ile ilgili rivâyet de Hz. Peygamber'e Allah'la ilgili verilen bilgilerin 'de ki' emriyle insanlara nakletme emri sebebiyle sözlü olarak Allah'ın varlığını ve birliğini ifade etmenin imanın şubesi olduğuna delil olarak sunulmuştur.[439] Ona göre âyetteki 'de ki' emri ile söz ile ikrâra vurgu yapılmıştır. Beyhakî "Allah'ın doksan dokuz ismi vardır kim bunları sayarsa Cennete girer" hadîsini şehâdetin, dil ile ikrarın imandan olduğuna delil göstererek inancı sözlü olarak ifade etmenin gereğine dikkat çeker. Sonrasında da Allah konusunda ayrıntıya girerek O'nun Zâtına ait isimleri ve sıfatları hakkında geniş açıklamalarda bulunur.[440]

Âlemdeki yaratılmışların Allah'ın bilinebileceğine dair delil olduklarının vurgulandığı ikinci fasılda ise Beyhakî kişinin içinde yaşadığı dünyayı, çevresini ve kendisini gözlemleyerek Yaratıcısı olan Allah'ı

[437] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 200.
[438] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 201.
[439] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 207.
[440] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 209-210.

tanıyabileceğini ve bu yöntemin Allah'ı tanıyabilmenin bir diğer yolu olduğunu anlatır. Doğada bir değişimin olması, bazı şeylerin önceden bazılarının sonradan yaratılması, insanın yaratılışında değişik evrelerin bulunması (nutfe, alaka, mudğa, kemik, et, kan), insanın kendine bir organ yaratamaması, bir binanın kendi kendine inşa edilememesi, var olan herşeyin bir var ediciye ihtiyaç duyması Allah'ın varlığının delillerindendir.[441]

Allah'ın varlığına ve birliğine ait deliller üzerinde durduktan sonra Beyhakî zihnî bir faaliyet olan tefekküre temas eder. Mü'minin ancak tefekkür vasıtasıyla âcizliğini ve kulluğunu idrak edebileceği, bu düşünce ile gözlem yapıldığında Allah'ın kudretine hayran kalınabileceğinden dolayı tefekkürün imandaki önemi, bir saat tefekkür etmeyi bir geceyi ibadetle geçirmekten daha hayırlı olduğunu bildiren rivâyeti[442] ile desteklenmiştir. Allah'ın kudreti üzerinde düşünerek O'na hayranlık duymak Allah'a imanın tefekkür boyutunu ve tahkîki imana işaret etmesi bakımından önemlidir.

Beyhakî, Allah'a imanla ilgili şubede otuz üç hadis ve âlim sözü, iki beyit nakleder, yer yer bazı hadislerin diğer kitaplarında geçen tariklerine atıflar yapar, *el-Esmâ ve's-sıfât* adlı kitabına yönlendirir, Halîmînin açıklamaları hakkında bilgi verir ancak onun verdiği kelâmî görüşlerin tamamını aktarmayarak konuyu kendi oluşturduğu yöntemle işler.

2. Allah'ın Peygamberlerine İman Etmek

Beyhakî, Cibrîl hadisine dayanan altı iman esası sıralamasına uygun olarak ikinci sırada meleklere imanı almayıp peygamberlere imanı, imanın ikinci şubesi olarak işlemiştir. Kanaatimizce onun bu tutumu, kelime-i tevhidde olduğu gibi Allah'a imandan sonra Hz. Peygamber'e imanın ifade edilmesinden kaynaklanmış olabilir.

Peygamberlere iman konusuna Beyhakî öncelikli olarak onların doğru sözlü oluşlarına dikkat çekerek başlar. Peygamberlerin "Biz Allah'ın peygamberiyiz" diyerek gönderilmelerine ve onların sâdık ve hakkı gözeten

---

[441] Bkz. Beyhakî, *a.g.e.*, I, 249-272. Beyhakî'nin bu konuda delil olarak gösterdiği âyetlerde şu hususlardan bahsedilir: İnsanın yaratılışı, insanların kendileriyle huzura kavuştukları eşlerinin yaratılması, insanların birbirlerine duydukları merhamet ve sevgi, gökyüzü ve yeryüzü, insanların dillerinin ve renklerinin çeşitliliği, gece uyumak ve gündüz rızık aramak için çalışmak, insana korku ve ümit veren şimşek, gökten inerek yeryüzünde bitkilerin yetişmesini sağlayan yağmur suyu, yerle gök arasında emre amâde duran bulutlar, yeryüzündeki değişik canlılar, rüzgârlar, denizde süzülen gemiler. Bkz. er-Rûm 30/20-25; el-Enbiyâ 21/22; el-Bakara 2/163-164; el-A'râf 7/11.

[442] Bkz. Beyhakî, *a.g.e.*, I, 262.

kullar olduklarına iman etmek peygamberlere iman etmenin başıdır. Nebîmiz Muhammed Mustafa'ya iman etmek ise onun kendi dönemindeki ve kendisinden sonra âhirete kadar yaşayacak olan insan ve cin topluluklarına Allah'ın Resûlü ve Nebîsi olarak gönderildiğine ve onun son peygamber olduğuna iman etmektir. [443]

"Allah'a ve Resûlüne iman ediniz"[444] âyeti ile Hz. Muhammed'e iman etmek vurgulanmaktadır. Hz. Muhammed'in ve mü'minlerin iman ettikleri hususların bildirildiği[445] âyeti kerîmede ise genel olarak bütün peygamberlere iman etmek ve peygamberler arasında ayırım yapmamak üzerinde durulmuştur. Söz konusu âyetler Hz. Muhammed'e ve onun da kendisinden önceki peygamberlere iman ettiği gibi tüm peygamberlere iman etmenin imandan olduğuna dair delil olarak gösterilmişlerdir. Nitekim peygamberlerin sayısı ile ilgili sorulara cevâben yüz yirmi dört bin nebî ve üç yüz otuz resûl gönderildiğinin bildirildiği rivâyet de insanlık tarihi boyunca pek çok peygamber gönderildiğini bildirmesi bakımından peygamberlere imanı vurgulayan bir diğer delildir. [446]

Daha sonra peygamberlere iman etmenin kendi içerisinde de bir bütünlük arz ettiği üzerinde durulur. Kur'ân-ı Kerîm'de bazı peygamberleri inkâr etmeyi bütün peygamberleri inkâr etmek manasına geldiğinin bildirilmesi ve onların tamamını inkâr etmenin ise Allah'ın varlığını inkâr etmek olarak sayılması peygamberlerin tümüne iman etmenin imandan olduğunu göstermektedir.[447] Dolayısıyla peygamberlere iman etmek peygamberlerin tümüne iman etmeyi kapsar. Hz. Peygamber'in "Allah'ın nebîlerine ve resûllerine salavât getiriniz, Allah onları da beni gönderdiği gibi göndermiştir" buyurduğu hadis Hz. Peygamber'in peygamberlerden bir peygamber olduğunu

---

[443] Beyhakî, *a.g.e*., I, 272.

[444] el-Hadîd 57/7.

[445] el-Bakara 2/285, '*Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: "Onun Peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz." Şöyle de dediler: "İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız Sanadır.'*

[446] Bkz. Beyhakî, *a.g.e*., I, 276, 278.

[447] Bkz. en-Nisâ 4/150-151, '*Şüphesiz, Allah'ı ve Peygamberlerini inkar edenler, Allah'a inanıp Peygamberlerine inanmayarak ayrım yapmak isteyenler, "(Peygamberlerin) kimine inanırız, kimini inkar ederiz" diyenler ve böylece bu ikisinin (imanla küfrün) arasında bir yol tutmak isteyenler var ya; işte onlar gerçekten kâfirlerdir. Biz de kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.*'

bildirmesi bakımından peygamberlerin tümüne imanın imanın şubelerinden biri olduğunu ifade etmektedir.[448]

Peygamberlere iman konusunda delil olarak gösterilen hadislerin başında Hz. Peygamber'in imanın ne olduğu sorusuna "Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve âhiret gününe, hayır ve şerriyle kadere iman etmendir" buyurduğu hadis gelir.[449] Hz. Peygamber'in dil ile ikrarı bir kimlik belirleme ve güvende bulunma unsuru olarak ifade ettiği "Eşhedü enlâ ilâhe illallah deyinceye, bana ve benim getirdiklerime iman edinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Eğer bunu yaparlarsa kanlarını ve mallarını benden hakkıyla korumuş olurlar. Onların hesabı ise Rableri iledir" hadisi de delil olarak gösterilen bir diğer hadistir. [450] Söz konusu hadis Hz. Peygamber'e ve onun getirdiklerine iman etmeyi vurgulaması bakımından önemlidir. Hz. Peygamber'in imanın olmazsa olmazı olarak Allah'a ve kendisinin peygamberliğine iman etmeyi vurguladığı ve bu iki temel esasa iman eden kimselerin Cennete gireceğini bildirdiği hadisler de Hz. Peygamber'e iman etmenin imanın şubelerinden biri olduğuna delil olarak gösterilmişlerdir.[451]

Resûlullah'a iman etmek Allah'a iman etmenin tabiî bir neticesidir. Rasûl'e iman etmek, onun Allah'tan getirdiklerini kabul etmek ve onları uygulamak için azmetmek olarak kabul edilmiştir. Çünkü onun peygamber olduğunu kabul etmek ona itaati de gerektirir. Ayrıca Resûlullah'ı (s.a.) tasdik etmek ve ona itaat etmek gönderilmiş olan bütün peygamberleri itaat etmeyi de içinde barındırır. "Kim Resûle itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur"[452] âyet-i kerîmesi bu gerçeği ifade eder.[453] Görüldüğü gibi Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a itaat ile Hz. Peygamber'e itaat birarada zikredilmiştir.

---

[448]Beyhakî, *a.g.e*., I/278.

[449] Beyhakî, *a.g.e*., I, 272.

[450] Beyhakî, *a.g.e*., I, 274.

[451] Peygamberlere imanın, imanın şubelerinden biri olduğuna delil olarak gösterilen hadisler şöyledir: 1. 'Hz. Peygamber ve Muaz bin Cebel yolculuk etmek üzere bineğindeyken Hz. Peygamber şöyle buyurdu; "Ey Muaz! Buyur ey Allah'ın Rasulu mutluluk sana olsun! Kelime-i sehadet getiren Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Rasulü ve peygamberi olduğuna dair şehadet getiren hiçbir kul yoktur ki, Allah ona ateşi haram kılmasın! Ey Allah'ın Rasulü bu müjdeyi insanlara haber vereyim mi? 'O durumda bu müjdeye güvenip dayanırlar!' dedi' (Beyhakî, *a.g.e*., I, 274). 2. "Kim kalbiyle ihlaslı olarak Allah'tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in O'nun Rasulu olduğuna dair şehadet ederse Cennete girer" (Beyhakî, *a.g.e*., I, 275). 3. "Kim kalbiyle inanarak Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim O'nun Rasulü olduğuma şehadet ederek vefat ederse Cennet'e girer" (Beyhakî, *a.g.e*., I, 276).

[452] en-Nisa 4/80.

[453] Beyhakî, *a.g.e*., I, 279-280.

Beyhakî daha sonra nübüvvet ve nebî kelimeleri ile açıklamalarda bulunarak her resûlün nebî olup her nebînin resul olmadığını bildirerek Hz. Muhammed'in hem nebî hem de resûl oluşuna dikkat çeker.[454]

Beyhakî peygamberlere olan ihtiyaca vurgu yaparak onların müjdeleyici ve uyarıcı olmak üzere mucizelerle gönderildiğini ifade eden ve peygamberlerin gönderiliş amaçlarını açıklayan âyet-i kerîmelerle peygamberlere imanı temellendirmiştir.[455] Beyhakî'ye göre peygamberlerin gönderiliş sebepleri arasında insanların "Ey Allahım, bizi sana ibadet edelim diye yarattın ama senin rızanı nasıl kazanacağımızı açıklamadın" diyerek mazerette bulunmamaları için ibadetleri, emir ve yasakları açıklayıp şüpheleri gidermek bulunmaktadır. Diğer yandan insanların "biz unutkanlık ve gaflete daldık, hevamıza uyduk" demelerine mahal bırakmamak, yine "biz aklen imanın güzelliğini, doğruluğu, nimetlere şükretmeyi, yalanın küfrün ve zulmün kötülüğünü kabul ettik fakat biz aklen güzeli terk edip çirkini işleyenin cehennem ile azâb göreceğini ve güzeli tercih edip kötülükten uzak duranın cennetle ödüllendirileceğini nasıl idrâk edebilirdik ki" deyip itiraz etmelerini engellemek gibi amaçlar da vardır. Allah Teâlâ peygamberler göndererek bu tür mazeretlere meydan bırakmamıştır. [456]

Allah'ın insanları adaletli bir imtihana tabi tutması için onlara cenneti müjdeleyen, cehenneme karşı uyaran, cehennemden korunmak için yol gösteren ve bütün bunları anlatan öğretmenler mesabesindeki peygamberleri göndermesi Allah'ın varlığını kabul eden biri için gayet anlaşılabilir bir durumdur. Beyhakî bu noktada insanların eğitim-öğretim faaliyetine ihtiyaç duymalarını peygamberlere olan ihtiyaçla kıyaslayan hocası Halîmî'nin görüşlerini iktibas eder. Ona göre, insanların duyarak ve işiterek konuşmayı öğrenmeleri gerçeği bile peygamberlerin gönderilebileceğine dair bir delildir. Nitekim Allah

---

[454] 'Nübüvvet' kelimesi, 'haber' manasına gelen 'nebe'e' kelimesinden müştak bir isimdir. Burada kastedilen özel bir haberdir. O haberi Allah Teâla kullarından birine ikram eder ve o kuluna o özel haberi ilkâ ederek onu diğerlerinden temyiz eder ve o kulunu, ilettiği haberi şeriatı konusunda derin anlayış sahibi kılar. Bu şeriat emir, nehiy, vaaz, irşad, va'd ve vaîd'den oluşur. Nübüvvet bu haberi ve bilgiyi insanlara ulaştırmaktır. Nebî (s.a.) bu haberi ulaştırandır. Hz. Peygamber insanları tebliğ ve davet ettiği için nebî rasuldur. Eğer sadece kendisi amel etsin ve tebliğ ve davet etmesin diye o haber kendisine ilkâ edilseydi sadece nebî olup resul olmazdı. Her resul nebîdir fakat her nebî resul değildir. Bkz. Beyhakî, *a.g.e.*, I, 280.

[455] el-Hadîd 57/25; en-Nisâ 4/165; Tâhâ 20/134.

[456] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 280-281.

Teâlâ'nın "Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti"[457] "İnsanı yarattı, ona konuşmayı öğretti"[458] buyurması da bir öğretim faaliyeti olarak peygamberliğin gerekliliğini göstermektedir.[459]

Beyhakî peygamberlere olan ihtiyacı da açıkladıktan sonra Hz. Peygamber'e en büyüğü Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere mucizeler verilmesini, onun Resûlü's-sakaleyn oluşunu, peygamberlik mührünün bulunuşunu ve onun son peygamber oluşunu onun peygamberliğinin delilleri olarak zikretmiştir. Hiç şüphesiz onun peygamberliğinin en önemli delili davetiyle ortaya çıkan ve vefatından sonra da ümmetinde devam eden Mübîn ve Mu'ciz olan Kur'ân-ı Kerîm'dir.[460] Kur'ân-ı Kerîm'in mucize olduğunu gösteren birçok özellik bulunmaktadır. Onu dinleyen müşriklerin bile âyetlerin eşsiz güzelliğinden etkilendikleri çeşitli rivâyetlerde anlatılmaktadır.[461] Ayrıca ğaybdan ve öncekilerin kıssalarından haber vermesi Kur'ân-ı Kerîm'in mucize olduğunu gösteren bir diğer iki önemli özelliktir. Gaybdan haber veren âyeti kerîmelerde İslam dininin bütün dinlere üstün kılınacağı,[462] müslümanların yaşadıkları korkulardan arınıp mutlaka emniyete kavuşacakları,[463] Rumların yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip gelecekleri ve mü'minlerin sevinecekleri[464] gibi hususlar bildirilmektedir. Ümmî olan, okuyup yazmayan hatta ehl-i kitabla da sıkı bağlantıları olmayan Hz. Peygamber'in öncekilerin

---

[457] el-Bakara 2/31.

[458] er-Rahmân 55/3-4.

[459] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 282.

[460] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 284. Bu konudaki âyet-i kerimeler şöyledir: *1. 'O, elbette değerli bir Kur'ân'dır. Korunmuş bir kitaptadır. Ona, ancak tertemiz olanlar dokunabilir. Âlemlerin Rabb'inden indirilmedir' (el-Vâkıa 56/ 77-80). 2. 'Hayır o (yalanlamakta oldukları kitap) şanı yüce bir Kur'ân'dır. O korunmuş bir levhadadır (Levh-i Mahfuz)*' (el-Burûc 85/21-22).

[461] Velid b. Muğire bir gün Hz. Peygamber'in yanına gider, o arada Kur'ân okunur ve o da etkilenir. Bu haber Ebu Cehil'e ulaşır. İkisi arasında geçen konuşmada Velîd şöyle der: "Allah'a yemin olsun ki aranızda şiiri ve kasideleri, şiirin inceliklerini benden iyi bilen yoktur, yemin olsun ki onların okudukları bunların hiçbirine benzemiyor" (Beyhakî, *a.g.e.*, I, 288). Nadr b. el-Haris ve Utbe b. Rebîa'nın da Kur'ân'ı dinlediklerinde daha önce hiç bu denli güzel bir şey dinlemediklerini beyan eden rivâyetler de bulunmaktadır. (Beyhakî, *a.g.e.*, I, 290; *Delâilü'n-Nübüvve*, II, 201-207)

[462] *"O, Allah'a ortak koşanlar hoşlanmasalar bile dinini, bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir."* (Tevbe 9/33).

[463] *"Allah, içinizden, iman edip de salih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaadde bulunmuştur. Onlar bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar. Artık bundan sonra kimler inkâr ederse, işte onlar fasıkların ta kendileridir."* (en-Nûr 24/55).

[464] *"Rumlar, yakın bir yerde yenilgiye uğratıldılar. Onlar yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir. Önce de, sonra da emir Allah'ındır. O gün Allah'ın (Rumlara) zafer vermesiyle mü'minler sevinecektir. Allah dilediğine yardım eder. O, mutlak güç sahibidir, çok merhametlidir."* (er-Rûm 30/3-4).

kıssalarını bilmesi de imkânsızdır. Bu gerçek de Kur'ân'ı Kerîm'in mucize olduğunun bir diğer delilidir.[465] Ayrıca Kureyşliler'in, Hz. Peygamber'in Hadramutlular'dan Rumca öğrendiğini iddia etmeleri üzerine Kur'ân-ı Kerîm'in apaçık bir Arapça dili ile nâzil olduğuna dair âyet-i kerîme de Hz. Peygamber'in gerçekte bir öğretmeninin bulunmadığını ifade etmesi ve Kur'ân-ı Kerîm'in doğrudan Hz. Peygamber'in kendi dilinde Arapça olarak nâzil olmasının onun bir mucize olduğunu gösteren delillerdendir.[466] Nitekim bu âyet-i kerîme Hz. Peygamber'in Kur'ân-ı doğrudan Allah'tan aldığını, onun gerçek hayatta bir öğretmeninin olmadığını ve bir öğretmene ihtiyaç duyacak âcizlikte bulunmadığını ifade etmektedir.

Mucizeyi kabul eden Beyhakî Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Peygamber'in en önemli mucizesi oluşunun yanında onun diğer başka mucizelerinin de olduğunu kabul eder. Az olan yemeğin onun duasıyla artıp pek çok kişiye yetmesi, parmaklarının arasında su fışkırması ve pek çok kişinin bu suyla abdest alması, onun cevâmi'u'l-kelim ile gönderildiğini ve düşmana korku salmakla yardım olunduğunu bildiren rivâyetler Beyhakî ve hocası Halîmî tarafından Hz. Peygamber'in peygamber olduğuna dair delil olarak gösterilmiştir.[467] Beyhakî Hz. Peygamber'in bütün insanlara ve cinlere gönderilmiş olmasını ve bedeninde peygamberlik mührünün bulunmasını da onun peygamberliğinin diğer delillerinden olarak zikreder ve ayrıntılı bilgi ve rivâyetler için okuyucuyu *Delâilü'n-Nübüvve* adlı eserine yönlendirir.[468]

Kelime-i şehâdetin ikinci unsuru olması sebebiyle peygamberlere imanı ikinci şube olarak temellendiren Beyhakî on beş hadis nakletmiş ve konuyu fasıllara ayırmadan izah etmiştir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'in mucize oluşunu ispatlarken Hz. Peygamber'in sözlerinin hiçbir zaman Kur'ân'a benzetilmediğini belirtmiş ve örnek olarak Hz. Peygamber'in beyitlerinden nakiller yapmıştır.

3. Meleklere İman Etmek

Beyhakî'ye göre, meleklere imanda üç önemli husus vardır. İlk olarak meleklerin varlığına iman etmek gerekir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de Hamele-i Arş,

---

[465] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 290.

[466] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 291.Bkz. en-Nahl 16/103.

[467] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 293-295.

[468] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 294.

Sâffûn, Hazene-i Cennet, Hazene-i Nâr, Ketebetü'l-a'mâl, bulutları yürütenler ve benzeri olmak üzere yaptıkları işlerin açıklamasıyla birlikte birçok meleğin varlığından bahsedilmektedir. Meleklerle ilgili ikinci husus onların da Allah tarafından yaratıldıklarını, Allah'ın kulları olduklarını, Allah'ın onlara verdiği kudret ölçüsünde güç sahibi olduklarını, insanlar ve cinler gibi mükellef olduklarını ve ölümün onlar için de geçerli olduğunu kabul etmeyi ifade eder. Üçüncü husus ise Allah'ın dilediği kullarına melekleri elçiler olarak gönderdiğine inanmaktır. Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in ve mü'minlerin meleklere iman ettiğini bildirilen âyet-i kerime[469] ile Hz. Peygamber'in meleklere iman etmeyi iman edilecek hususlar arasında zikrettiği hadis, meleklere imanın iman şubelerinden biri olduğunun başlıca delilleridir.[470]

Beyhakî daha sonra "meleklerle ilgili bilgiler" adıyla açtığı başlık altında meleklerin aslının ne olduğu konusundaki görüşleri anlatır.[471] Meleklerin en önemli özelliklerinden birinin çok ibadet etmeleri olduğuna dair rivâyetleri nakleder.[472] Meleklerin mi yoksa insanların mı daha üstün varlıklar olduğu hususundaki tartışmalara yer verir. Beyhakî her iki görüşün delillerini zikrederek hangisinin üstün olduğunun bize bir faydası olmayacağını belirterek konuyu noktalar ve mü'mine manevî güç veren Hafaza meleklerinin varlığını anlatan bir rivâyetle bölümü sonlandırır.[473] Meleklere iman şubesi, yirmi altı hadis ve âlim sözü ile temellendirilmiştir.

---

[469] "*Resûl Rabbinden kendisine indirilene iman etti, müminler de iman ettiler. Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: 'Onun peygamberlerinden hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz*." el-Bakara 2/285.

[470] Beyhakî, *a.g.e*., I, 296.

[471] Bazı kimseler, akıllı ve konuşabilen canlıların insan ve cin olarak iki kısma ayrıldığı ve herbir kısmın hayırlılar ve kötüler olmak üzere yine iki kısma ayrıldığı görüşünü benimserler. İnsanların hayırlıları iyiliğe davet eder ve Rasul olan ve olmayan olmak üzere ikiye ayrılırlar, kötüleri ise kötülüğe davet ederler ve kâfir olan ve olmayan olmak üzere yine ikiye ayrılırlar. Cinlerin hayırlı olanları melek olarak isimlendirilir ve resul olan ve olmayan olmak üzere ikiye ayrılırlar. Kötüleri ise şeytan olarak adlandırılırlar. İnsanların kötüleri de cinlerin kötülerine teşbihle şeytan olarak isimlendirilir. Cinler konusunda bir başka görüş de onların yeryüzünde ve gökyüzünde ikamet edenlerinin bulunduğunu, gökyüzünde ikamet edenlerinin mele-i a'lâ olarak adlandırılan melekler olduğunu ve yeryüzünde ikamet edenlerinin ise cin olarak adlandırılıp müminler ve kâfirler olarak ikiye ayrıldığını belirtirler. Çoğunluk ise Hz. Peygamber'in "melekler nurdan yaratılmıştır, cinler ateşten yaratılmıştır' rivayetini esas alarak, meleğin aslının melek olduğu görüşünü benimserler. Her iki görüşü savunanların da delilleri, meleklerin bilgisi hakkındaki fasılda vardır. Bu konuda bakınız: Beyhakî, *a.g.e*, I, 297-301.

[472] Hz. Peygamber ashâbını huşû ile namaz kılmaya teşvik etmek amacıyla Hz. Ömer'e semada Allah'ın meleklerinin bulunduğunu ve onlar başlarını secdeden hiç kaldırmadıklarını, ancak kıyamet koptuğunda başlarını kaldırarak 'Yâ Rabbi, biz sana hakkıyla ibadet edemedik' dediklerini anlatarak Allah'ı devamlı olarak huşû ile zikreden meleklerin var olduğunu bildirmiştir (Beyhakî, *a.g.e*., I, 325).

[473] Ebû Hureyre'ye göre mü'min Allah katında meleklerden üstündür. Bu görüşü benimseyenlerin diğer delilleri Hz. Peygamber'in "Allah katında âdemoğlundan daha üstün bir varlık yoktur" diye buyurduğu hadis ile Cebrail'in Hz. Peygamber'e gelerek "melîk/hükümdar nebî mi yoksa kul nebî mi olmak

4. Hz. Muhammed'e İndirilmiş Olan Kur'ân-ı Kerîm'e ve Diğer Peygamberlere İndirilmiş Olan Kitaplara İman Etmek

Kur'ân-ı Kerîm'de mü'minler Allah'a, Peygamber'ine iman ettikten sonra, Peygamber'ine indirdiği Kitab'a ve daha önce indirdiği kitaplara iman etmeye davet edilir.[474] Hz. Peygamber'in ve mü'minlerin özelliklerinden biri olarak da onların Allah'ın kitaplarına iman ettikleri bildirilir.[475] Bunlar gibi daha pek çok âyette kitaplara iman üzerinde durulur. Hz. Peygamber'in Cibrîl hadisinde kitaplara iman etmeyi iman şubelerinden biri olarak saydığı hadis de Allah tarafından gönderilen kitapların tümüne iman etmenin, imanın şubelerinden olduğuna delil olarak gösterilir.[476]

Beyhakî'ye göre Kur'ân-ı Kerîm'e iman etmek birkaç hususu ihtivâ eder. Bu hususların birincisi, Kur'ân-ı Kerîm'in Allah'ın kelâmı olup Hz. Peygamber'in veya Cibril'in sözü olmadığına inanmak. İkincisi, Kur'ân-ı Kerîm'in nazmının mucize olduğuna ve insanların ve cinlerin biraraya gelseler onun bir benzerini ortaya koymayı başaramayacaklarına inanmak. Üçüncüsü ise Hz. Peygamber'in vefâtına kadar nâzil olan ve müslümanların Mushaflarında mevcut olan Kur'ân-ı Kerîm'den hiçbir şeyin eksilmediğine, bir harfi bile eksik olmayıp değiştirilmediğine ve ona hiçbir şeyin eklenemeyeceğine inanmaktır.[477]

Beyhakî'nin 'Kitaplara İman' şubesinde naklettiği ilk hadis Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği hususu "Rabbimin kelâmı" olarak tanımladığı hadistir.[478] Söz konusu hadis, Kur'ân-ı Kerîm'e iman konusunda onun Allah'ın sözü olduğuna kabul etmenin önemini vurgulamaktadır. Müşriklerin, Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Peygamber'in sözü olduğuna dair iddialarını çürüten, onu Hz. Peygamber'in kalbine Cebrâil (a.s.) tarafından indirildiğini bildiren, Kur'ân-ı Kerîm'in nazmının mucize olduğunu, insan, cin ve meleklerden hiçbirinin onun

---

istersin" diye sorması üzerine Hz. Peygamber'in "kul nebî olmak isterim" diye cevapladığı hadistir. Halîmî ise meleklerin daha üstün olduğuna dair görüşü benimser. (Beyhakî, *a.g.e*., I, 311-323).

[474] *"Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkar ederse derin bir sapıklığa düşmüş olur*" (en-Nisâ 4/136).

[475] *"Onlar sana indirilene de, senden önce indirilenlere de inanırlar"; "Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler."* (el-Bakara 2/4, 285).

[476] Beyhakî, *a.g.e*., I, 326.

[477] Beyhakî, *a.g.e*., I, 326; el-Halîmî, *Minhâc*, I, 317.

[478] Bkz. Beyhakî, *a.g.e*., I, 329-330.

bir benzerini meydana getirmeye güç yetiremeyeceğini ifade eden ve Kur'ân-ı Kerîm'in korunmakta olduğunun bildirildiği âyet-i kerîmeler Kur'ân-ı Kerîm'e imanın, imanın şubelerinden biri olduğuna Beyhakî tarafından delil olarak gösterilmiştir.[479]

Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Peygamber'in vefâtından hemen sonra bir araya getirilmesi onun korunması ve sonraki nesillere aktarılması yönünde önemli bir adım olduğunu belirten Beyhakî, bu konuda bir fasıl açarak konuyla ilgili rivâyetleri nakletmiştir.[480]

Diğer yandan Kur'ân-ı Kerîm'in haramlarını helal sayan kimsenin Kur'ân'ı Kerîm'e iman etmemiş olduğunu bildiren rivâyetleri de nakleden Beyhakî, Kur'ân-ı Kerîm'in içeriğini kabul etmenin kitaplara imana dahil olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla gerçek anlamda Kur'ân'a iman etmek âyetlerin tümüne ve içeriklerine iman etmeyi gerekmektedir.[481]

Kur'ân-ı Kerîm'in Allah'ın kelâmı olup mahlûk olmadığı üzerinde de duran Beyhakî, Kur'ân'ın mahluk olduğu görüşüne itiraz eder ve bu konuda Ebu Bekir b. Fûrek'in görüşünü ve delillerini nakleder.[482]

Beyhakî diğer kitaplara iman etmeyi diğer peygamberlere iman etme kapsamında ele alır. Ancak ilk başvuru kaynağı olarak Kur'ân-ı Kerîm'in alınması gerektiğini belirten hadis ve âlimlerin sözleriyle konuyu sonlandırır.[483] Kitaplara iman şubesinde on hadis nakledilmiştir.

5. Hayrıyla ve Şerriyle Kaderin Allah'tan Olduğuna İman Etmek

Beyhakî Kur'ân-ı Kerîm'de müşriklerin bir iyilikle karşılaştıklarında bunun Allah'tan geldiğini itiraf ettikleri fakat bir kötülükle karşılaştıklarında ise

---

[479] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 338-339. Âyetler için Bkz. et-Tekvîr 81/19-21, el-Hâkka 69/40-42, et-Tevbe 9/6.

[480] Beyhakî "Kur'ân'ın Cem'i Hadisinin Zikri" başlığı altında Zeyd b. Sâbit'in konu ile ilgili rivâyetlerine yer vererek Hz. Ömer'in teklifi ve Hz. Ebû Bekir'in kabulü ile Kur'ân-ı Kerîm'in kitap haline getirilmesine yer verir. Zeyd b. Sabit aldığı teklif ile yüklendiği sorumluluğu şöyle ifade etmiştir: "Beni öyle bir dağı nakletmekle mükellef kıldın ki, onu taşımak bana Kur'ân'ı cem' etmekten daha ağır gelmez" (Beyhakî, *a.g.e.*, I, 340).

[481] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 345.

[482] Hz. Musa'nın peygamberliğe ve Allah'ın kelâmına mazhar olmasıyla ilgili ayet-i kerîme (el-A'râf 7/144) ile Hz. Ebû Bekir Rûm suresini Mekkeli müşriklere okuduğunda "bunlar arkadaşının sözleri" demeleri üzerine Hz. Ebu Bekir'in "hayır bunlar Allah azze ve celle'nin kelâmıdır", diğer bir rivâyete göre ise, "benim sözlerim değil arkadaşımın sözleri de değil, Allah'ın sözleridir" cevabını verdiği rivâyet, Necâşî'nin İncil ayetlerini Allah'ın kelâmı olarak nitelediği rivâyet, "Gücün yettiği ölçüde Allah'a yaklaş, bil ki Allah'a kendisinin en çok hoşlandığı şey olan O'nun kelâmıyla yaklaşabilirsin" rivayeti, Abdullah b. Mes'ud'un "En doğru söz Allah'ın kelâmıdır" sözü ile Hz. Ömer'in "Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın kelâmıdır" sözü Kur'ân-ı Kerîm'in, İncil ve Tevrat'ın Allah Teâlâ'nın kelâmı olduğuna dair gösterilen delillerdendir (Beyhakî, *a.g.e.*, I, 328-335).

[483] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 346-349.

bunun sebebi olarak Hz. Peygamber'i suçladıklarının anlatıldığı âyet-i kerimede yaşanılanların hepsinin Allah'tan geldiğinin bildirilmesini esas alarak kadere imanın imandan bir şube olduğunu belirtir. Ona göre iyiliklerin Allah'tan, kötülüklerin ise kişinin kendisinden kaynaklandığının belirtildiği[484] âyet-i kerîme bir önceki âyete ters düşmez çünkü bunu da insana gönderen ve böyle hükmeden nihâyetinde Allah'tır. Beden sağlığı, elde edilen başarı, rızk gibi insanı sevindiren şeyler Allah'tan geldiği gibi insanı üzen ve kendisinin sebep olduğu şeyler de Allah'tandır. Âyet-i kerîmede *"De ki: 'Hepsi Allah'tandır'"* buyurulması sonuçta başa gelen olumlu ve olumsuz olayların Beyhakî'ye göre Allah'ın takdiriyle gerçekleştiğini ifade eder.[485] Nitekim Allah'ın kullarına bu gerçeği söylemelerini emretmesi de mânidardır. Beyhakî'nin kader anlayışına göre kişinin kendi elleriyle yaptıkları yani seçimleri kader dairesinin içerisinde yer almakla beraber insanın başına gelenlerin en nihayetinde hepsinin Allah'tan geldiği gerçeği kader dairesinin tamamını kapsayan alanı oluşturur.

Kadere imanın da diğer iman esasları arasında zikredildiği Cibrîl hadisi rivâyetleri kadere imanın Beyhakî tarafından imandan olduğuna delil olarak gösterilen hadislerin başında gelir. Konuyla ilgili nakledilen bir başka rivâyet ise Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber'in yanında kader konusunu tartışmaları üzerine *"Şüphesiz suçlular (müşrikler) sapıklık ve ateşler içindedirler. Yüzüstü ateşe sürüklendikleri gün kendilerine 'Cehennemin dokunuşunu tadın' denecek. Gerçekten Biz, her şeyi bir ölçü ve dengede yarattık*"[486] âyet-i kerîmesinin nâzil olduğunu bildiren hadistir.[487] Ayrıca Allah'ın kişiyi iki yerden hangisi için yaratılmışsa o yerin amellerine yönlendirdiğinin bildirildiği hadis, insana anne karnında bulunduğu kırkıncı günde bir melek tarafından ruh üfürüldüğünün, rızkının, amelinin, ecelinin, bedbaht ya da mutlu olacağının yazıldığının bildirildiği kader hadîsi de kadere imanın imandan olduğuna dair delil olarak gösterilen hadislerdendir.[488]

---

[484] *"Onlara bir iyilik gelirse, 'Bu, Allah'tandır' derler. Onlara bir kötülük gelirse, 'Bu, senin yüzündendir' derler. (Ey Muhammed!) De ki: 'Hepsi Allah'tandır. Sana ne iyilik gelirse Allah'tandır. Sana ne kötülük gelirse kendindendir"* en-Nisâ 4/78-79.

[485] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 350.

[486] el-Kamer 54/47-49.

[487] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 351-352.

[488] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 361.

"Allah'tan başka yaratıcı mı var?"[489], "*Allah herşeyi yaratandır*"[490] ve *"Allah sizi ve amellerinizi yaratmıştır"*[491] âyet-i kerîmeleri Beyhakî tarafından amellerin kullar tarafından kesbedilip Allah tarafından yaratıldığı şeklinde yorumlanarak kadere imanın imanın şubelerinden biri olduğuna dair delil olarak gösterilirler.[492]

Beyhakî kadere iman bölümünde konuyla ilgili kelâmi problemlere cevaplarıyla birlikte genişçe yer vererek kelâm ilmindeki derinliğini gösterir. Beyhakî'nin kader anlayışına göre insan yaratamaz, Allah yaratır. İnsan kesbeder ancak insanın filleri de yaratılmıştır. İnsan yaratılanı seçer ve kesbeder. Dolayısıyla bir fiili yoktan var edip yaratan Yüce Allah'tır. İnsan bu fiili yaratmaz ancak kesbeder. İnsanın yaratması onun seçmesi ve kesbetmesidir. Allah tarafından yaratılan bir fiilden dolayı kulun neden cezalandırılıp ödüllendirileceği sorusuna Beyhakî'nin verdiği cevaba göre küfür cezanın, iman da ödülün sebebi değildir. Ödül, Allah'ın kuluna bahşettiği lütufdan başka bir şey değildir. Allah'ın kulunu cezalandırması ise zulüm olarak görülemez çünkü kulun cezalandırılması durumunda haddi aşan Allah değil kulun kendisidir. Allah haddin aşılmaması için gereken kuralları belirleyendir. Cezayı gerektiren davranışı yapan ise insanın kendisidir. Herşeyin Mâlik'i Allah'tır ve O, mülkünde dilediği tasarrufta bulunur. Dolayısıyla bu konuda O'nun zulmünden bahsedilemez. Küfrü yaratanın kâfir olacağı iddiasına ise Beyhakî, uykuyu yaratanın uykuda, korkuyu yaratanın korkak olması gerektiğini ve bunu iddia etmenin de geçersiz olacağını belirterek cevap verir. O, küfrün neden var olduğu sorusunu ise Allah'ın küfür ile iman arasında bir fark olmasını dilediğini belirtmiştir. Kendisi inkar edilip dil uzatılan birinin hikmet sahibi olamayacağı iddiasını ise asıl inkara ve dil uzatmaya izin veren birinin gerçek bilge ve hikmet sahibi olduğunu savunarak çürütür. Çünkü o kötülük için izin vermiş ve başkalarına kendisini reddetme hakkını ve özgürlüğünü tanımış ve kabul edilmeme konusunda onlara izin vermiştir. Bu tutum ise bilgeliği ve hikmet sahibi olmayı gerektirir. Beyhakî'ye göre kulun gücü, istitâatı Allah'ın kendisine verdiği bir inâyetidir. Güç, Yüce ve Büyük

[489] el-Fâtır 35/3.

[490] ez-Zümer 39/62.

[491] es-Sâffât 37/96.

[492] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 363.

olan Allah'ın yardımıyla elde edilir. Bu yüzdendir ki Fâtiha Sûresi'nde Allah kullarına ancak kendisine kulluk edip ancak kendisinden yardım dilemelerini emretmiştir. Dolayısıyla kaderin Allah tarafından yaratıldığını kabullenmek dua etmeye engel olmayıp bilakis iyi ameller işleme konusunda Allah'tan yardım dilenmelidir.[493]

Beyhakî'ye göre Allah'a hiçbirşey vacip değildir, O'nun yaratmasının sebebi de yoktur. O'na bir işi neden böyle yaptığı sorulmaz. Rabbimiz dilediğini çokça yaratandır. Fiillerinin sebebi bilinmez. O ezelde herşeyi takdir etmiştir ve sonra yaratmıştır, O'nun hükmünü değiştiren yoktur. Buna iman etmek vaciptir, O'nun kader ve kazâsına kalp ve dil ile teslim olunur ve O'nun kazasına üzülünmez. Kalp ile teslim olmak üzülmemek demektir. Dil ile teslimiyet ise hoşuna giden iyiliklerle övünmemek, başa gelen kötülüklerden de şikâyet etmemek, üzülmemek ve Allah'a hamdetmektir.[494]

Hz. Peygamber'in ashâbının merakını uyandırmak amacıyla "Size cennet hazinelerinden olan bir kelime öğreteyim mi" diye sorarak "lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh" buyurduğunu anlatan hadis Allah'tan başka bir gücün bulunmadığını anlatan duayı bildirmesi sebebiyle Beyhakî tarafından kadere iman ile irtibatlandırılarak bu konuda delil olarak gösterilmiştir.[495]

Hz. Peygamber'in güçlü mü'minin zayıf mü'minden daha hayırlı olduğunu bildirdiği bir hadiste kişinin başına gelen sıkıntılı bir hâdisede "keşke şöyle ya da şöyle yapsaydım" dememesi gerektiği belirtilerek herşeyin Allah'tan olduğunun ifade edildiği hadis de kadere imana delil olarak gösterilmiştir. Yine Enes b. Malik'in on küsür yıl Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunduğunu, onun hiçbir ihtiyacını asla geri çevirmediğini ve asla "keşke Allah şöyle hükmetseydi" ya da "şöyle kader kılsaydı" diyerek yakınmadığını belirttiği rivâyet, Hz. Peygamber'in kaderle ilgili tutumunu yansıtması bakımından bu konuda gösterilen delillerden bir diğeridir.[496]

Hz. Peygamber'in İbn Abbas'a "Yardım istediğinde Allah'tan dile. Bil ki bütün insanlar sana fayda vermek için biraraya gelseler eğer Allah onu sana yazmadıysa ona güç yetiremezler" buyurduğunu bildiren hadis de Allah'ın

[493] Beyhakî, *a.g.e*., I, 362-406.
[494] Beyhakî, *a.g.e*., I, 371.
[495] Beyhakî, *a.g.e*., I, 372.
[496] Beyhakî, a.g.e., I, 372-373.

takdirinin mutlak olduğunu vurgulaması bakımından bu konudaki bir başka delildir.[497]

Hz. Peygamber bir duasında kadere razı olmayı istemiş,[498] bir başka seferinde de "Kim Rab olarak Allah'tan, din olarak İslam'dan ve nebî olarak Hz. Muhammed'den razı olmuşsa, o imanın tadına varmıştır"[499] buyurarak kadere imanı iman ile irtibatlandırmıştır. Hz. Peygamber'in istihâre duası[500] da Allah'tan hayırlı olanı dilemenin önemini anlatması bakımından Beyhakî tarafından kadere imanın imandan bir şube olduğuna delil olarak gösterilmiştir.

Kader konusunda Allah'ın takdirine rıza göstermek gerektiğini düşünen Beyhakî, "Kazâdan önce rızâ tevekküldür, kazâdan sonraki rızâ ise teslimiyettir"[501] sözü ile "İmanın tadı dörttür: hükme sabır, kadere rızâ, tevekküle ihlâs, Rabbe teslimiyet göstermektir"[502] sözlerini kadere râzı olmak ile kadere iman arasındaki sıkı bağı ifade etmeleri bakımından delil olarak nakletmiştir. Beyhakî kadere inanmanın kişinin elde ettikleri ve edemedikleri hususunda kanaatkâr ve memnun olmasını sağladığını düşünür. O kadere inanmanın olumlu etkilerini "Allah'ın takdiri hususunda kendiyle barışık olmayan, nefsini yönetme hususunda da muktedir olamaz" sözüyle vurgular.[503]

Hz. Peygamber'in bir iş yapmak istedikleri zaman ashâbını kendileri için hayırlı ise Allah'tan onu istemeyi, hayırlı değilse Allah'ın kendilerini vazgeçirmesini istemeyi öğrettiği duasıyla ilgili hadisi nakleden Beyhakî kader konusunda duanın önemli olduğunu ve Allah'tan hayırlı olanı isteyip hayırlı olmayandan uzaklaşmayı dilemeyi vurgulamıştır.[504]

Beyhakî kadere iman bölümünde konuyla ilgili âyetleri zikrettikten sonra otuz yedisi merfû ve kırk altısı maktu' olmak üzere seksen üç hadis nakletmiştir. Kaderle ilgili kelâmî soruları sorulara aklî delillerle cevaplar

---

[497] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 375.

[498] "Ey Allah'ım senden sıhhat, âfiyet, güvenilirlik, güzel ahlâk ve kadere rızâda bulunmayı diliyorum" (Beyhakî, *a.g.e.*, I, 375).

[499] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 376.

[500] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 380.

[501] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 376.

[502] Beyhakî, *a.g.e*, I, 378.

[503] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 391.

[504] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 381-382.

vererek konuyla ilgili rivâyetlere, tasavvuf ehlinin sözlerine[505] ve şiirlere[506] de yer vermiştir. Şuabü'l-iman'ın, kadere iman şubesi Beyhakî'nin kelâm ilmindeki uzmanlığının ön plana çıktığı bir bölümdür. Beyhakî kader konusunda ayrıntılı bilgi, âyet ve hadisler için okuyucu *Kitâbü'l-kader* adlı eserine yönlendirir.[507]

6. Âhiret Gününe İman Etmek

Beyhakî, âhiret gününün varlığını kabul etmenin dünya hayatının sona ereceğine inanmak olduğunu ifade eder. Ona göre âlemin sonlu oluşunu kabul etmek ise aynı zamanda başka bir başlangıcın varlığına inanmayı gerektirir. Çünkü sadece Kadîm olan sona ermez ve değişime uğramaz. Beyhakî bu açıklamalardan sonra âhirete imanın kişinin psikolojisi üzerindeki olumlu etkilerinden bahseder. Âhiret inancı kişinin yaşadığı dert ve sıkıntılar karşısında sabırlı bir tutum sergilemesini sağlar. İsteklerini ise dizginlemeyi öğretir.[508] Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde Allah'a imandan hemen sonra âhiret gününe imanın zikredildiği âyet-i kerîmeler ile Cibrîl hadisinin konuyla ilgili kısmı, âhirete imanın imandan bir şube olduğunun delili olarak gösterilmişlerdir.[509]

Beyhakî, hocası Halîmî'den naklen kıyâmet günü ile ilgili Hz. Peygamber'in bilgiler verdiğine ve Allah'ın bu konudaki va'dinin ve sözünün hak olduğuna işaret ederek o gün yeryüzünde ne varsa yok olacağını, dünyanın başka bir hâle bürüneceğini, güneşin mahvolup gideceğini, denizlerin taşacağını, yıldızların saçılıp yayılacağını, göğün yarılacağını, su gibi akacağını, kitabın dürüldüğü gibi dürüleceğini, dağların dağılmış pamuk gibi atılacağını, parça parça olup savrulacağını, boş bir alanda hiçbir çukur, hiçbir tümseğin görülemeyeceğini bildirir.[510]

Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen kıyâmet saati Beyhakî tarafından iki şekilde yorumlanmıştır: Biri, dünya saatlerinin sonu ki *"Sana kıyâmet saatini soruyorlar gelip çatması ne zamandır"* diye sorulan âyette[511] zikredilen saat bu saattir, diğeri de âhiret saatlerinin başlangıcıdır ki *"kıyâmet saati başladığı*

---

[505] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 398.
[506] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 402-405.
[507] Beyhakî, *a.g.e*, I, 370.
[508] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 406.
[509] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 406. Bkz. et-Tevbe 9/29, el-Bakara 2/8.
[510] Bkz. Tâhâ 20/103-107; Beyhakî, *a.g.e.*, I, 407.
[511] el-A'râf 7/187.

gün"[512] âyetinde zikredilen de bu saattir. Beyhakî, Hz. Peygamber dahil hiçbir beşerin kıyâmet vaktini bilemeyeceğinin ifade edildiği âyeti zikrederek Hz. Peygamber'in iki parmağını yanyana getirerek "ben ve kıyâmet vakti arasındaki mesafe şu kadar olduğu halde gönderildim" hadisi ile başka peygamberin gelmeyecek olup kıyâmetin kopmasının yakın olduğunun açıklandığı hadisleri Hz. Peygamber'in son peygamber olduğunun bildirilmesi olarak yorumlar ve âhirete imanın delilleri olarak gösterir.[513]

Hz. Peygamber'in "Muhammed'in nefsi elinde bulunan Zât'a yemin ederim ki alışveriş için bir elbiseyi açıp bakan iki kişi alışverişi tamamlamadan ve o elbisenin dürülmesi mümkün olmadan kıyâmet kopacaktır. Bir adam yeni doğurmuş devesinin memesinden sütünü sağacak (fakat o sütü içemeden) ve (yemek yemekte olan kişi) lokmasını ağzına götürecek (fakat o lokmayı) yiyemeden kıyâmet kopacaktır" şeklinde benzetmeler yaparak kıyâmetin şiddetinden ve hızından bahsettiği rivâyetler de bu konuda gösterilen delillerdendir.[514]

Beyhakî iki hadis naklettiği bu bölümde kıyâmet saatinin alâmetleri konusunda ayrıntılı bilgi için okuyucu *Kitâbi'l-ba's ve'n-nuşûr* adlı eserine yönlendirir.

7. Öldükten Sonra Dirilmeye İman Etmek

Beyhakî ba's konusunda Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok âyet bulunduğunu ifade ederek Hz. Peygamber'e insanları dirilten ve sonra öldürenin ve sonra insanları kıyamet gününde toplayanın da Allah olduğunu insanlara söylemesinin emredildiği âyeti verir. Allah'ın insanlara onları boşuna mı yarattığını ve kendisine döndürülmeyeceklerini mi sandıklarını sorduğu âyet de zikredilen bir diğer âyettir. [515] Beyhakî daha sonra da hadislerden delil getirerek iman edilecek hususlar arasında öldükten sonra yeniden dirilmeyi de saydığı Müslim'de geçen Cibrîl hadisini[516] nakleder.[517]

---

[512] er-Rûm 30/55.

[513] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 408.

[514] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 408.

[515] Bkz. et-Teğâbûn 64/7; el-Câsiye 45/26.

[516] Hadiste geçen ifade şöyledir: "İman, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, öldükten sonra yeniden dirilmeye ve bütünüyle kadere inanmandır".

[517] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 410.

Ba’s’ın bedenî olarak gerçekleşeceğini düşünen Beyhakî’ye göre yeniden dirilmeye iman etmek, Allah’ın ölü bedenlere tekrar can verip, değişik yerlere dağılmış olanları biraraya toplayıp hayat vermesini ifade eder. Onların hepsi küçüğü ve büyüğüyle beraber olup kendilerine ruh üfürülür, Allah’ın emriyle hayat bulurlar ve dirilirler. Allah Teâlâ kıyâmet hakkında *“Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Çünkü kıyâmet sarsıntısı çok büyük bir şeydir. Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirmekte olduğu çocuğundan geçer ve her hamile kadın da karnındaki çocuğunu düşürür. İnsanları sarhoş görürsün; halbuki onlar sarhoş değillerdir. Ne var ki Allah'ın azabı çok şiddetlidir”* buyurur.[518] Beyhakî bu âyet-i kerîmeden dünyada iken anne karnında ruh verilmeyen ceninlere âhirette de ruh verilmeyeceği çıkarımında bulunur. Çünkü Beyhakî’ye göre, âhiretteki diriliş dünyada verilen canın iâde edilmesidir.[519]

Kur’ân-ı Kerîm’de öldükten sonra dirilmenin gerçekliği Beyhakî’ye göre, gökleri ve yeri yaratan Allah'ın, onların benzerini yaratmaya gücünün yetmesi,[520] ilk yaratılışı gerçekleştirenin, ikinci dirilişi yaratmaya elbette muktedir olması,[521] rutûbetine rağmen yeşil ağaçtan hararetli ateşin zuhur etmesi,[522] bitkilerin yetişmesi[523] ve cansız nutfenin canlanması[524] gibi delillerle ispatlanmaktadır. Babanın sulbünde cansız olan nutfeye Allah Teâlâ ana rahminde hayat verir.[525] Cansız olan birşeyi Allah Teâlâ diriltir, buna Allah’tan başkasının gücü yetmez.[526]

---

[518] el-Hac 22/1-2.

[519] Beyhakî, *a.g.e*., I, 411.

[520] *“Gökleri ve yeri yaratan Allah'ın, onların benzerini yaratmaya gücü yetmez mi? Evet yeter. O, hakkıyla yaratandır, hakkıyla bilendir*”, Yasîn 36/81; el-Ahkâf 33/46.

[521] *"Çürümüşlerken kemikleri kim diriltecek?" De ki: "Onları ilk defa var eden diriltecektir. O her yaratılmışı hakkıyla bilendir. O, sizin için yeşil ağaçtan ateş yaratandır. Şimdi siz ondan yakıp duruyorsunuz”* (Yasîn 36/78-80).

[522] Yasîn 36/80.

[523] *“Şüphesiz Allah, taneyi ve çekirdeği yarıp filizlendirendir. Ölüden diriyi çıkarır. Diriden de ölüyü çıkarandır. İşte budur Allah! peki (ondan) nasıl çevriliyorsunuz?”* (el-En’âm 6/95).

[524] *“Siz cansız (henüz yok) iken sizi dirilten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkar ediyorsunuz? Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir. En sonunda ona döndürüleceksiniz*” (el-Bakara 2/28).

[525] Beyhakî, *a.g.e*., I, 413.

[526] Kıyâmet sûresinde Allah Teâlâ bu durumu açıklar: *“O dökülen meniden ibaret az bir su değil miydi? Sonra bu, bir ‘alaka’ oldu. Derken Allah onu yaratıp güzelce şekillendirdi. Nihayet ondan da erkek ve dişi iki eşi var etti. Şimdi, bunları yapan Allah'ın ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi*?” el-Kıyâmet 37/40.

Bakara Sûresi'ndeki örneği veren Beyhakî, Hz. İbrahim'in yeniden diriliş konusunda mutmain olmak için Allah'tan delil istemesini insanların bu konuda zorlanmalarının doğal olduğunu, inanmak için birtakım delillere ihtiyaçlarının bulunduğunu ve doğadaki olayları gözlemleyerek kalplerini tatmin edebileceklerini ortaya koymaktadır.[527] Beyhakî, bu olayın bütün dinlerde nakledildiğini belirtir. Bu meyanda ismi verilmeyen bir başkasının da bu konudaki sorusuna verilen cevabı ve bu olayın anlatıldığı ve kalplerin bu hususta mutmain olmasını sağladığı âyetleri de nakleder.[528] Ayrıca üç yüz yıldan fazla uyutularak ölümden sonra dirilmeyi inkar edenlere delil olarak tekrar uyandırılmalarının anlatıldığı Ashâb-ı Kehf'in durumu bu konuda delil olarak gösterilmiştir.[529]

Beyhakî, 'Öldükten Sonra Dirilmeye İman' bölümünde konuyu ilgili âyetleri serdederek işlemiş, hadislere yer vermemiştir. Hadîsler için okuyucuyu *'el-Ba's ve'n-Nuşûr'* adlı kitabına yönlendirmiştir.[530]

8. Diriltildikten Sonra Mahşerde Toplanmaya İman Etmek

Beyhakî'ye göre Mutaffifîn suresinde belirtilen "Bunlar, büyük bir günde tekrar dirileceklerini sanmıyorlar mı? O gün insanlar Âlemlerin Rabbinin huzurunda dururlar"[531] âyet-i gereğince insanların kabirden dirilip mahşer yerinde toplanmalarına inanmak, imanın şubelerindendir. Allah'ın insanları muhasebeye çekmeyi dilediği vakit geldiğinde Kirâmen Katibîn denilen melekler, yazdıkları kitapları getirirler. İnsanların kimilerine kitapları sağ tarafından verilir ki bunlar saîd (mutlu) olanlardır, kimilerine ise sol tarafından ya da arkalarından verilir ki bunlar şakî (mutsuz) olanlardır.[532] Kıyâmet

---

[527] *"Hani İbrahim, 'Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster' demişti. (Allah ona) 'İnanmıyor musun?' deyince, 'Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için' demişti. 'Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. Sana uçarak gelirler. Bil ki, şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."* (el-Bakara 2/260).

[528] *"Yahut altı üstüne gelmiş (ıpıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, "Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?" demişti. Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüzyıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona sordu: "Ne kadar (ölü) kaldın?" O, "Bir gün veya bir günden daha az kaldım" diye cevap verdi. Allah şöyle dedi: "Hayır, yüz sene kaldın. Böyle iken yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamış. Bir de eşeğine bak! (Böyle yapmamız) seni insanlara ibret belgesi kılmamız içindir. (Eşeğin) kemikler(in)e de bak, nasıl onları bir araya getiriyor, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?" Kendisine bütün bunlar apaçık belli olunca, şöyle dedi: "Şimdi, biliyorum ki; şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter."* el-Bakara 2/259.

[529] el-Kehf 18/9-22.

[530] Beyhakî, *a.g.e*., I, 410-414.

[531] el-Mutaffifîn 83/4-6.

[532] Bkz. el-Hâkka 69/25, el-İnşikâk 84/7-12.

gününde insanların Âlemlerin Rabbinin huzurunda hesap vermek için duracaklarının, bazılarının kulaklarının yarısına kadar terin içinde kalacaklarının anlatıldığı hadis ile insanların amellerine göre ter dökecekleri, kimilerinin topuklarına, kimilerinin dizine, kimilerinin beline ve kimilerinin de ağzına kadar terleyeceklerinin ifade edildiği hadis heyecan ve sıkıntı ile bekleyişe işaret etmeleri bakımından delil olarak gösterilmişlerdir.[533]

Hz. Peygamber'in "Sizden her biriniz kıyâmet gününde arada bir perde ya da tercüman olmaksızın Rabbi onunla konuşacaktır… O halde artık bir hurmanın yarısı ile de olsa kendinizi cehennem ateşinden koruyun" buyurarak mü'minleri uyardığı hadisi de bu konuda delil olarak gösterilen hadislerdendir.'[534]

Bir bedevînin Hz. Peygamber'e kıyâmet gününde mahlukâtı Allah'ın mı hesaba çekeceğini sorması üzerine Hz. Peygamber'in "evet" buyurmasıyla, "Ey Kâbe'nin Rabbi kurtulduk" diyerek sevinmesine karşın Hz. Peygamber'in "nasıl yani ey A'rabî" diye sorması üzerine "çünkü Kerîm olan Allah takdir ettiği zaman bağışlayıcı davranır" dediği rivâyet, insanların ölümden sonra diriltilip hesaba çekileceklerine inanmanın imandan olduğuna delil olarak nakledilmiştir. Beyhakî senedde rivâyette tek kalan ve metruk olan râvilerle ilgili bilgiler de vermekten de geri durmamıştır.[535] Bu konuda delil olarak kabul edilen bir hadis de Hz. Peygamber'in gülerek "kulun Rabbi ile konuşması şöyledir; 'Ya Rab beni zulümden kurtarmayacak mısın?' Allah 'tabii ki' der" buyurduğu hadistir.[536]

Hz. Aişe'den nakledilen "Resûlullah'ı namazdan sonra şöyle dua ederken işittim: 'Ey Allah'ım hesabımı kolay eyle.' 'Hesabın kolay olması nasıldır ey Allah'ın Resûlü?' diye sordum. 'Kitabına bakılıp olumsuzlukların giderilmesidir fakat o gün ince hesaba çekilen helâk olmuştur. Ey Âişe! Mü'minin ayağına batan bir diken dahi olsa ona gelen her musibet onun günahlarına kefâret olur" hadîsi de insanların mahşerde toplanmalarına ve

---

[533] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 415.

[534] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 418.

[535] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 421, Enes b. Malik'in naklediyor: "Bir gün Resûlullah ile beraberdik, Resûlullah güldü ve "neden güldüğümü biliyor musunuz?" diye sordu, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir" dedik, "kulun Rabbi ile konuşması şöyledir; 'Ya Rab beni zulümden kurtarmayacak mısın?' Allah 'tabii ki' der".

[536] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 424.

hesaba çekileceklerine inanmanın imanın şubelerinden biri olduğuna dair delil olarak gösterilmiştir. Beyhakî Hz. Peygamber'in hadisleri ışığında birçok mü'minin cennete hesapsız gireceğini, birçoğunun kolayca hesaba çekileceğini, birçoğunun da hesabının zor olacağını söylemenin mümkün olduğunu belirtir.[537]

Beyhakî bu bölümde konuyla ilgili kelâmî soruları ve cevaplarını fasıllar altında işler. Birinci fasılda mizanla ilgili olup ikinci fasıl büyük ve küçük günahlar ve onların kötülükleri hakkındadır. Üçüncü fasıl ise ehl-i kıbleden büyük günah işleyenlerin tevbe etmeden vefât edenin durumu[538] hakkındadır. Dördüncü fasıl ise Allah'ın rahmeti ve lütfuyla kullarını sorumlu tutmadığı şeyler[539] ile ilgilidir. Beşinci fasıl haksızlıklarda kısas, altıncı fasıl ise dünya hayatının sonunun ve âhiret hayatının başlangıcının keyfiyyeti ve kıyâmet gününün özellikleri hakkındadır.[540]

Beyhakî kâfirlerin iyi amellerinin kendilerine bir faydası olup olmayacağı konusundaki görüşleri delilleriyle birlikte belirtmiştir. Faydası olacağını düşünenler Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib'in kendisine olan desteğinden dolayı azâbının hafifletileceğini belirttiği hadisi delil olarak gösterirlerken, kâfirlerin yaptıkları iyiliklerin kendilerine faydası olmayacağını düşünenler de Hz. Âişe'nin Efendimiz'e (s.a.) "Ey Allah'ın Resûlü, İbn Cüd'ân cahiliyye döneminde sıla-i rahîm yapardı, fakirleri doyururdu, bunun kendisine faydası olur mu?' diye sorması üzerine Efendimiz'in 'hayır bir faydası olmaz, çünkü o 'Ey Allahım kıyâmet gününde günahlarımı bağışla' demedi" buyurduğu hadisi delil olarak gösterirler.[541]

---

[537] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 430-431.

[538] Beyhakî'ye göre bu durumdaki mü'minlerin durumu Allah'a kalmıştır. O dilerse affeder, dilerse bir müddet azâb eder ya da peygamberlerini şefaatçi kılar ya da doğrudan Cennete konulmalarını emreder. Mü'min'de küfür olmadığına göre cehennemde ebedî kalmaz. Bkz. Beyhakî, *a.g.e.*, I, 465.

[539] Bu bölümde Allah'ın ümmetini uygulamadıkları sürece içlerinden geçen vesveselerden dolayı hesaba çekmeyeceği, bir iyilik yapmak isteyip yapmayan mü'mine bir iyilik sevabı verileceğini, yapana ise yedi yüz katına kadar sevap verileceğini, kötülük yapmayı düşünerek yapmayana bir sevap verileceğini, kötülük yapana ise sadece bir kötülük yazılacağını bildiren rivayetler dirildikten sonra hesaba çekilmeye inanmanın imandan olduğuna delil olarak gösterilmişlerdir. Bkz. Beyhakî, *a.g.e.*, I, 510-512.

[540] Beyhakî, a.g.e., I, 430-560.

[541] Beyhakî bir hadisin senedinde hüccet olarak kabul edilemeyecek râvîler bulunduğunda hadisin hüccet olarak kabul edilemeyeceğine dair açıklamalarda bulunur. Hocası Halîmî'nin görüşünün aksine Ebu Tâlib'le ilgili hadisi sahîh olmasından dolayı hüccet olarak kabul eder ve Ebû Tâlib'in azâbının hafifletilmesini Hz. Peygamber'e verilen bir lütuf olarak yorumlar. Bkz. Beyhakî, *a.g.e.*, I, 446.

Beyhakî'ye göre mü'minler de hesaba çekilirler, amelleri tartılır ve muttakî olanlar ve hata işlemiş olanlar olmak üzere ikiye ayrılırlar. Büyük günahlardan sakındıkları için Allah, muttakî mü'minlerin küçük günahlarını hafifletir ve onların cennete girmelerini emreder. Günahkâr müminler ise Allah'a şirk koşmaksızın büyük günah işlemiş olanlardır, bunların günahlarında küfür yoksa iyilikleri ağır gelir, çünkü iman ile küfrün aynı şahısta birarada bulunması muhaldir. Bu mü'minler iyilikleri Allah rızâsı için yaparlar, kötülükleri ise Allah'a muhalif olmak ya da inat etmek için değil hevâlarına uymalarından dolayı işlerler. Bununla beraber Allah'tan korkarlar ve gazâbından çekinirler. "*Allah günahları toptan affeder*"[542] ve "*Allah kendisine ortak koşulmasını aslâ bağışlamaz, ondan başka günahları dilediği kimse için bağışlar*"[543] âyet-i kerîmeleri bu mü'minlerin durumu ile ilgilidir. [544]

Vakit geldiğinde iyilikleri yazan sağdaki meleğin ve kötülükleri yazan soldaki meleğin yazdığı kitaplar getirilir, mizana konulur,[545] Allah Teâlâ arttırılması gerekenleri arttırır ve hafifletilmesi gerekenleri hafifletir, insanlar kendi amellerine göre cennet ve cehennemdeki yerlerini bilerek kendi yerlerine giderler.[546] Beyhakî âhirette hesaba çekilme konusunda mü'minleri hazırlıklı olmaları ve günahlardan kaçınmalarını sağlamak amacıyla büyük ve küçük günahlarla ilgili bir alt başlık açarak bu konudaki hadîslere yer vermiştir. İlk olarak Hz. Peygamber'in yedi büyük günahı bildirdiği hadîsle başlar. Yedi büyük günah; Allah'a şirk koşmak, sihir yapmak, adam öldürmek, faiz yemek, yetim malı yemek, savaştan kaçmak, namuslu kadına zina iftirasında bulunmaktır. Beyhakî'ye göre Hz. Peygamber'in büyük günahların yedi tanesini açıklamasından maksat, bu günahlardan kaçınılmasına vurgu yapmaktır, yoksa bu durum yediden daha fazla günah olmayacağı anlamına gelmez. Nitekim Hz. Peygamber, başka günahları da bildirmiştir.[547]

---

[542] ez-Zümer 39/53.

[543] en-Nisâ 4/116.

[544] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 445-446.

[545] el-Enbiyâ 21/47.

[546] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 447.

[547] Bir hadiste dokuz büyük günahtan bahsetmiştir. Başka rivâyetlerde de büyük günah çeşitlerini zikretmiştir. "En büyük günah hangisidir?" sorusuna ve "daha sonra hangisidir?" sorularına cevaben zikredilen diğer büyük günahlar ise şunlardır: "Senin yaratıcın olduğu halde Allah'a şirk koşmandır", "Açlık korkusundan dolayı çocuğunu öldürmendir", "Komşunun eşiyle zina yapmandır." Beyhakî, *a.g.e.*, I, 450-452.

"Kul ile şirk arasında namazın terki vardır" hadîsinde de Hz. Peygamber'in bir başka büyük günaha dikkat çekmesi de insanların mahşer yerinde toplanıp hesaba çekileceklerine delil olarak gösterilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de de ölü eti, kan ve domuz etinin yenilmesi haram kılınmıştır.[548]

Beyhakî'ye göre günahların dereceleri, içinde bulunulan durum ve şartlara göre farklılık arzeder. Hırsızlık günahtır fakat yol keserek çalmak daha fâhiş bir günahtır. Zina yapmak günahtır fakat komşunun eşiyle ya da Ramazan ayı veya haram beldede olursa daha fâhiş günahtır. Anne babaya itaatsizlik büyük günahtır fakat bu küfür, hakâret ve dövme ile beraber olursa daha fâhiş günahtır. İffetli kadına iftirâ atmak büyük günahtır ancak iftirâ anneye veya kızkardeşe atılırsa daha büyük bir günahtır.[549] Ayrıca küçük günahta ısrar etmek de büyük günahtır.[550] Beyhakî "Hatanın küçüklüğüne bakma, hatayı kime karşı işlediğine bak sen!" rivâyetini naklederek küçük günahlardan da sakınmak gerektiğini vurgulamıştır.[551]

"Allah'ın yasakladığı herşey büyük günahtır" diyen Abdullah b. Abbas'a "Büyük günah yedi adet midir?" diye sorulunca "Yetmişe kadar yaklaşır" demesi hakkında Beyhakî, İbn Abbas'ın haramları ve onları işlemekten korkmayı pekiştirmek amacıyla "yetmiş kadardır" söylemiş olabileceği görüşünü taşır. Yoksa Kur'ân ve sünnette bildirilen dünya ve âhiretle ilgili hükümlerde büyük ve küçük günah ayırımı yapılamaz.[552]

Hz. Peygamber'in şefâatini kabul eden Beyhakî, ehl-i kıblenin büyük günahları hakkındaki bölümde Hz. Peygamber'in ümmetinden büyük günah işleyenlere şefâat edeceğine dair görüşünü "Şefâatim ümmetimden büyük günah işleyenleredir" rivâyeti ile delillendirir.[553] Mü'minlerin cehennemde ebedî kalmayacağı görüşünü benimseyen Beyhakî'nin bu konudaki delili, Allah'ın mü'minlere olan rahmetini vurgulayan "Cehennem ehli cehenneme, cennet ehli cennete girdiği zaman Allah Teâlâ şöyle buyurur: Kalbinde hardal tanesi kadar iyilik bulunanı cehennemden çıkarın" rivâyetidir. Beyhakî'ye göre

[548] Beyhakî, *a.g.e*., I, 452.
[549] Beyhakî, *a.g.e*, I, 453.
[550] Beyhakî, *a.g.e*., I, 456.
[551] Beyhakî, *a.g.e*., I, 458.
[552] Beyhakî, *a.g.e*., I, 463-464.
[553] Beyhakî, *a.g.e*., I, 488-489.

mü'minin cehennemde ebedî kalacağını iddia eden onun amelini yok saymış olur. Ona göre şefâati reddedenlerin delil olarak gösterdikleri âyetlerde sözü edilen kişiler mü'minler değil kâfirlerdir. Kâfirlere şefâat edilmemesinin sebebi ise onların günahlarının büyük olması değil, Allah'ı ve kendilerine şefâat edecek olan Hz. Peygamber'i inkar etmeleridir. Beyhakî Hz. Peygamber'in mü'minlere şefâat edeceği ve böylelikle cehennemdeki mü'minlerin cennete girecekleri ile ilgili hadislerin tevâtür derecesinde sahih hadisler olduğunu ifade eder.[554]

Beyhakî "Allah'ın Rahmetinden Dolayı Kullarına Kaldıramayacakları Sorumluluğu Yüklememesi" alt başlığında konu ile ilgili âyetleri yorumlar.[555] Bu bölümde "Söylemedikçe ve yapmadıkça Allah Teâlâ ümmetimi nefislerinin vesveseleri hususunda affeder"[556] ile "Allah iyilikleri ve kötülükleri belirlemiştir, kim bir iyilik düşünür de yapmazsa Allah bir iyilik yazar, kim bir iyilik düşünüp de yaparsa Allah ona on ilâ yedi yüz kat ya da daha fazla sevap verir. Kim bir kötülük düşünür de yapmazsa ona bir sevap, kim bir kötülük düşünür de yaparsa ona bir günah yazılır"[557] rivâyetleri üzerinde durulur. Beyhakî bu bölümün sonunda "İman, kişinin kalbinde yok edemediği şeyden dolayı üzüntü ve keder hissetmesi ve o şeyi hoş görmeyerek ondan rahatsız olmasıdır" tanımını vererek kötü düşüncelerin her zaman yok edilemeyeceğini ancak onların farkında olmanın da imandan olduğunu belirtir.[558]

'Haksızlıklarda Kısas' bölümünde gerçek müflisin kıyâmet gününde namaz, oruç ve zekât vermek gibi sevaplarıyla gelen ancak başkalarına iftira atmasından, mallarını gasb etmesinden, cinayet işlemesinden dolayı yaptığı tüm sevapların kendisinden alınarak hak sahiplerine verilmesi sebebiyle iflâs edeceğinin bildirildiği hadis ile zinâ edip hırsızlık yapmış olsa bile mü'minin günahlarının bağışlanacağını anlatan hadisler de mahşer gününde mü'minlerin hesaba çekileceğine inanmanın imanın şubelerinden olduğuna dair delil olarak gösterilmişlerdir.[559]

---

[554] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 473.
[555] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 507.
[556] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 513.
[557] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 514.
[558] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 522.
[559] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 522-527.

‘Kıyâmet Gününün Özellikleri’ alt başlığında deccâlin çıkışı, İsa b. Meryem’in gelmesi, yecûc ve mecûc’un, dâbbetu’l-arz’ın çıkışı, güneşin batıdan doğması gibi kıyâmetin büyük alâmetlerinin olduğunu söyleyen Beyhakî, bu konudaki ayrıntılar ve rivâyetler için okuyucuyı *Kitâbü’l-ba’s ve’n-nuşûr* adlı eserine yönlendirmektedir.[560]

Beyhakî altı fasılda detaylı olarak ele aldığı “Mahşerde Toplanmaya İman Etmek” şubesinde yüz dört hadis ve kırk adet âlim ve sufî sözü nakletmiştir.

9. Müminlerin Cennetlik, Kâfirlerin ise Cehennemlik Olduğuna İman Etmek

Kur’ân-ı Kerîm’de cehennemliklerin kötülük işleyip şirke düştükleri, cennetliklerin ise iman edip sâlih ameller işleyenler olduklarının bildirildiği âyet-i kerîme[561] delil gösterilerek bu konu imanın şubelerinden biri olarak kabul edilmiş ve dokuzuncu şube olarak işlenmiştir.[562] Beyhakî, bu iman şubesinde cehennem ve cennetliklerin tasvir edildikleri hadisleri mü’minlerin cennetlik, kâfirlerin ise cehennemlik oluşuna delil olarak nakletmiştir. Cehenneme herkesin girip girmeyeceği, günahkâr müslümanların cehenneme girip çıkacakları ya da hiç girmeyecekleri gibi konularla ilgili tartışmaları ve delillerini işlemiştir. Beyhakî, cennetin semaların üzerinde ve yüksekte olduğunu ve sırâtın üzerinden geçilecek bir köprü olduğuna göre cehennemin aşağıda olduğunu ifade ettiği yorumlarını da zikreder.[563]

A’râf’ın yüksekte bir yer olup cennet ve cehennem arasında bir sûr olduğunu ve A’râfta bulunanların ise iyiliklerinin kendilerini cehennemden kurtaran, kötülüklerinin ise cennete girmelerine engel olan kişiler olduklarını düşünen Beyhakî, bu görüşünü konu ilgili âyetler[564] ve hadislerle delillendirir.[565]

---

[560] Beyhakî, *a.g.e*., I, 529-530.

[561] *“Evet, kötülük işleyip suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimseler var ya, işte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedi kalacaklardır. İman edip sâlih ameller işleyenler ise cennetliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır*” Bkz. el-Bakara, 2/81-82.

[562] Beyhakî, *a.g.e*., I, 560-624.

[563] Beyhakî, *a.g.e*., I, 564-569.

[564] el-A’râf 7/46-49.

[565] Beyhakî, *a.g.e*., I, 586-588.

Cennet ile cehennemin yaratılmış ve sahipleri için hazırlanmış olduğu ile ilgili bölümde cennetin ve cehennemin, muttakî ve kâfirler için hazırlanmış olduğunu belirten âyetler[566] delil gösterilir. Cennet yaratıldığında Allah'ın Cibrîl'i cennete bakması için göndermesi ile ilgili rivâyet de bu konuda delil olarak zikredilir.[567] Cennet ve cehennemlerin isimleri, sayıları ve kapıları hakkındaki rivâyetler de bu konunun imandan olduğuna delil olarak gösterilen diğer rivâyetlerdendir. [568]

Beyhakî müminlerin ebedî yerlerinin cennet, kâfirlerin ise cehennem olduğuna iman etmekle ilgili bu bölümde kabir azâbı konusunu da ele alır. Meleklerin, kâfirlerin yüzlerine ve artlarına vura vura ve "haydi tadın yangın azâbını" diyeceklerine dair âyeti kâfirler hakkındaki azâba delil olarak gösterir.[569] O, Hz. Peygamber'in "Kabir azâbı konusunda Allah'tan istiâzede bulunun" buyurarak önce mü'minin vefâtının rahatlığını ve güzelliğini güzel kokularla daha sonra da kâfirin zorlu vefâtını ise pis kokularla tasvir ederek anlattığı sahih hadisi kabir azâbının varlığı hakkında delil olarak zikreder.[570] Ayrıca küçük abdest temizliğini önemsememenin kabir azâbına sebep olacağı konusunda gelen rivâyetler doğrultusunda mü'minlerin de kabir azâbına mâruz kalabileceği görüşünü taşıdığını bildirmektedir.[571]

Âhirete iman ile ilgili konuları detaylarıyla ele alan Beyhakî sırasına göre âhirete, öldükten sonra dirilmeye, mahşer gününe ve son olarak da mü'minlerin cennetlik olup kâfirlerin de cehennemlik olduğuna iman olmak üzere dört ayrı şube olarak düzenlemiş ve işlemiştir. Dokuzuncu şube olan mü'minlerin cennetlik, kâfirlerin de cehennemlik olduğuna dair şubede ele aldığı fasıllarda A'raf ehli ve kabir azâbı hakkında da bilgiler vererek görüşlerinni nakleder. Beyhakî bu şubede kırk hadis ile sûfi sözleri nakletmiştir.

B. ALLAH'A YÖNELİK DUYGULARLA İLGİLİ ŞUBELER

Allah'ın varlığına ve birliğine gönülden iman etmiş olan bir mü'minin önceliklerinin başında Allah Teâlâ'ya karşı olan duygu, düşünce ve davranışları

---

[566] Âl-i İmrân 3/133, el-Bakara 2/24.
[567] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 592.
[568] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 593-596.
[569] el-Enfâl 8/50, Beyhakî, *a.g.e.*, I, 607.
[570] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 610-612.
[571] Beyhakî, *a.g.e.*, I, 617-619.

gelir. Bu sebeple en çok Allah'ı sevmek, yalnız Allah'tan korkmak, Allah'ın rahmetinden asla ümit kesmemek, Allah'a tevekkül etmek ve O'na teslim olmak imanın şubelerinden sayılmıştır.

1. Allah'ı Sevmek

Kur'ân-ı Kerîm'de "*Mü'minlerin, Allah'a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir*"[572] buyrularak mü'minlerin Allah'a olan sevgisinin diğer insanların herhangi kimseyi veya birşeyi sevmelerinden daha güçlü bir duygu olduğu bildirilir ve mü'minlerin Allah'ı severken sevme duygusunu tam anlamıyla güçlü bir halde hissettikleri ifade edilir. Bahsi geçen âyet-i kerîme, bir yandan mü'minlerin özelliklerini anlatırken diğer yandan da mü'minlerin en çok Allah'ı sevmeleri gerektiğini vurgulaması bakımından önemlidir. Mü'minlerin Allah'a karşı hissettikleri güçlü ve derin bir kalbî amel olan sevgiyi[573] anlatan bu âyet-i kerîme'yi Allah sevgisinin imandan olduğuna delil olarak gösteren Beyhakî, Allah sevmeyi imanın onuncu şubesi olarak ele almıştır.[574] Sevmenin tabiî neticelerinden biri de sevileni çokça anmaktır. *"Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin. Onu sabah akşam tesbih edin"* âyeti[575] bu konuya işaret ederken iman ile zikir arasındaki sıkı bağa dikkat çeker.

Hz. Peygamber'in Allah'a iman ile O'nu sevmek arasındaki güçlü bağı anlatan hadisleri de Allah'ı sevmenin imandan olduğuna dair delil olarak gösterilmişlerdir. Söz konusu hadislerde imanın gerçek tadını almanın Allah sevgini hissetmeye bağlı olduğu vurgulanmıştır. Allah ve Resûlünü herşeyden çok sevmek, sevdiğini Allah için sevmek ve mensubu bulunduğu İslam dinini sevmek imanının bir göstergesi olarak kabul edilmiş, Allah ve Hz. Peygamber sevgisinin imandan olduğu açıklanmıştır.[576] Diğer yandan "Vallahi, Allah'ı herşeyden çok sevmedikçe imanın doruğuna varamazsınız. Her kim Kur'ân'ı severse Yüce Allah'ı sevmiş olur" rivâyeti de Allah sevgisi ile imanın doruğu arasındaki sıkı bağa dikkat çekmesi nedeniyle delil olarak gösterilmiştir.[577]

---

[572] *"İnsanlar arasında Allah'ı bırakıp da ona ortak koşanlar vardır. Onları, Allah'ı severcesine severler. Mü'minlerin Allah'a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir*" el-Bakara 2/165.

[573] Sülün, *Kur'ân-ı Kerîm'de İman-Amel İlişkisi*, 129.

[574] Beyhakî, *a.g.e*., II, 5-189.

[575] el-Ahzâb 33/41-42.

[576] Hadîste şu üç şey kimde bulunursa o kişinin imanın tadını aldığı belirtilmiştir: Allah ve Rasulü'nün sevgisinin herşeyden üstün olması, sevdiğini Allah için sevmek, küfre dönmeyi ateşe atılmak gibi kötü görmek. Bkz. Beyhakî, *a.g.e*., II, 7.

[577] Beyhakî, *a.g.e*., II, 9.

Allah'ın her yönden övgüye lâyık olduğuna, O'nun kullarına nimetleriyle ihsânda bulunduğuna, O'nun ihsânının kulun amelinden daha büyük olduğuna inanmak, O'nun emirlerini hor görmemek, O'nun kendisinden yüz çevirmesinden korkmak, O'ndan müstağnî olduğunu düşünmemek, O'nu zikretmek, farz ibadetleri edâ etme konusunda çok istekli olmak ve Allah'a yaklaşmak için nâfile ibadetleri yerine getirmek, O'nu sevenlerle dost olmak ve O'nu sevmeyenlerden uzaklaşmak Allah sevgisini ifade eden inanç, tutum ve davranışlardır. Bu hususların bildirildiği hadisler, Allah'ı sevmenin imandan olduğuna delil olarak nakledilmişlerdir.[578]

Hz. Peygamber'in "Allah'ı size verdiği nimetlerden dolayı seviniz, beni de Allah sevgisinden dolayı seviniz, ehl-i beytimi de benim sevgimden dolayı seviniz" buyurarak ashâbına Allah'ı ve Allah için sevmeyi ve Allah sevgisinin canlı tutulması için Allah'ın üzerimizdeki nimetlerini hatırlamamızı tavsiye etmesi Allah sevgisinin İslam dinindeki önemini anlatması sebebiyle delil olarak gösterilen rivâyetlerdendir.[579]

Hz. Peygamber'in kalbinde Allah sevgisi bulunan müslümanları bu sevgiyi yaymaları için teşvik etmesi de Allah sevgisinin imandan olduğunu göstermektedir.[580] "Bir şeyi sevmen seni kör ve sağır eder" hadisini, kişinin sevdiğinin sadece iyiliklerini görmesi gibi Allah'ı seven kişinin de maruz kaldığı musîbetleri Allah'tan bilmeyip yaşadığı olumsuz hadiseler dolayısıyla Allah'a karşı ibadetini ve sorumluluklarını azaltmaması manasında yorumlayan Halîmî'nin görüşünü iktibas eden Beyhakî, musibetlerin Allah'ı sevmeye engel teşkil etmeyeceğine ve mü'minin her durumda Allah'ı sevmesi gerektiğine dair delil olarak nakletmiştir.[581] Hz. Davud'un (a.s.) "Yarabbi Senin sevgini bana

---

[578] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 9.

[578] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 9-10.

[579] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 11.

[580] Hadis şöyledir: Resûlullah (s.a.) "Size bir kavimden haber vereyim mi? Onların cennetteki makamı şehitler ve nebiler derecesindedir ve nurdan minberlere otururlar" diye buyurdu. "Onlar kimlerdir?" diye sorulunca şöyle cevap verdi: "Onlar, Allah'ın kullarını Allah'a sevdirirler ve Allah'a da kullarını sevdirirler ve yeryüzünde nasihat ederek dolaşırlar." Biz de şöyle sorduk: "Allah'a kullarını sevdirirler peki kullarına Allah'ı nasıl sevdirirler?" Resûlullah (s.a.) "Onlara Allah'ın sevgisini emrederler ve onlara Allah'ın hoş görmediklerini nehyederler, eğer Allah'a itaat ederlerse Allah da onları sever" buyurdu. Beyhakî, *a.g.e.*, II, 12.

[581] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 15.

işitmemden, görmemden ve soğuk sudan daha sevimli kıl" duası da Allah'ı sevmenin imandan olduğuna dair nakledilen deliller arasındadır.[582]

Beyhakî'nin naklettiği diğer rivâyetlerde Allah'ın sevdiğini sevmek, O'nun sevmediğini sevmemek, Allah rızası için hayır yapmak, Allah ile meşguliyetten alıkoyan şeyleri istememek, Allah'la ilgili bir hususta kınayanın kınamasından korkmamak, kâfirlere karşı sert davranmak, mü'minlere karşı yumuşak davranmak din hususunda Resûlullah'ın sünnetine uymak, secde ve rükû' ile ibadetle meşgul olmak ve tefekkür etmek Allah'ı sevmenin tezâhürleri ve yöntemleri olarak zikredilmişlerdir.[583]

Hz. Peygamber'in "Kıyâmet ne zaman kopacaktır?" sorusuna "Kıyamet için ne hazırladın?" diye sorarak karşılık vermesi üzerine "Pek birşey hazırladığım söylenemez ancak ben Allah ve Resûlünü çok severim" cevabını aldığında "Muhakkak ki sen sevdiğinle beraber olacaksın" buyurduğu hadis de iman ile sevginin ayrılmaz bir bütün olduğunu anlatması bakımından önemlidir.[584] Başka hiçbir gölgenin olmadığı bir günde Allah'ın kendi gölgesi ile gölgelendireceği yedi grup mü'minler arasında birbirini Allah için sevip bir araya gelen ve ayrılan iki kişinin bulunduğunun anlatıldığı hadis de Allah sevgisinin imandan olduğuna delil olarak gösterilen hadislerdendir.[585]

Beyhakî Allah'ı sevmenin imandan olduğunu, merfû', mevkuf, maktu' hadîsler ve sufîlerin sözleriyle beraber toplam üç yüz on beş rivâyet ile temellendirmiştir.

2. Allah'tan Korkmak

İslam dininde sevilmeye en çok lâyık olanın Allah olması gibi bu sevgiyi kaybetmemek için kendisinden en çok korkulan da yalnızca Allah'tır.[586] Kur'ân-ı Kerîm'de mü'minlere Rablerini içlerinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam zikretmelerinin emredilmesi mü'minin Allah korkusunun sevgiden, saygıdan ve imandan kaynaklanan bir korku olduğunu göstermektedir.[587] Bir başka âyet-i kerîmede *"O şeytan sizi ancak*

---

[582] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 16.

[583] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 17-19.

[584] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 47.

[585] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 78-79.

[586] *"Yalnız benden korkun*" (el-Bakara 2/40) âyeti konuyla ilgilidir.

[587] el-A'râf 7/205.

kendi dostlarından korkutuyor. Onlardan korkmayın, eğer mü'min iseniz, benden korkun"[588] buyurularak yalnızca Allah'tan korkmak mü'min olmanın şartı olarak zikredilmekte ve Allah korkusu ile iman arasındaki sıkı bağ gözler önüne serilmektedir.

Beyhakî "Bir hurma ikram etmekle dahi olsa cehennemden sakınınız!" hadisini cehennem korkusu sebebiyle ümitsizliğe kapılmayıp aksine bu korkunun gereğine göre davranmak gerektiğine dikkat çekmesi sebebiyle Allah korkusunun imandan olduğuna delil olarak göstermiştir. Hadiste cehennemden sakınılması gerektiği vurgulanır, Allah'tan korkmanın O'nun sorgulamasından ve azâbından korkmak gerektiği ifade edilir.[589]

Korkunun en belirgin tezâhürü telaşa kapılmak ve ağlamaktır. Hz. Peygamber, mü'minlere kendilerini ve çocuklarını cehennem ateşinden korumalarının emredildiği âyet-i kerîmeyi okuyunca Allah korkusundan bayılan gencin anlatıldığı hadis ile ve Allah korkusundan hıçkırarak ağlayan gençlerin durumlarının anlatıldığı hadisler Allah korkusunun imandan olduğuna delil olarak gösterilen diğer rivâyetlerdendir.[590]

"Beni zikredeni ve benden korkanı cehennemden çıkarınız" kudsî hadisi ile kişinin Allah'ın kendisiyle beraber olduğunu bilmesinin, onun imanının fazîletinin bir göstergesi olduğunu belirten hadisler Allah korkusu hissedenin imanının geçerli sayıldığını ve azâbtan kurtulacaklarını ifade etmeleri bakımından Allah korkusunun imandan olduğuna dair gösterilen diğer delillerdendir.[591]

Hz. Peygamber'in Allah korkusunu 'hikmetin başı' olarak tanımladığı ve hikmet sahibi olabilmek için öncelikle Allah'tan korkarak O'na yakışır şekilde saygılı davranmak gerektiğini vurguladığı hadis ile mü'mini helâka sürükleyen üç şey ve kurtaran üç şeyi sıralarken, mü'mini kurtaran durumlardan biri olarak gizlilikte ve açıklıkta Allah'tan korkmanın olduğunu belirttiği hadis de delil olarak sunulmuştur.[592]

---

[588] Âl-i İmrân 3/175.

[589] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 194.

[590] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 197-198.

[591] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 200-201.

[592] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 202, 204.

Hz. Peyganber'in sıkça "Ey kalpleri evirip çeviren kalplerimizi dinin üzere sabit kıl" diye dua etmesi, kalp sıhhatliyse bütün vücudun sıhhatli olacağını ya da kalp hastalıklıysa bütün bedenin hastalanacağını anlatarak kalpte yer alan duygulara dikkat çekmesi, kızı Hz. Fâtıma'ya kendisinden işittiği tavsiyeleri dinlemekle yetinmemesini ve sabah akşam Allah'a "Yâ Hayy yâ Kayyûm Senin rahmetinle Senden yardım istiyorum, durumumu her haliyle düzelt, göz açıp kapayıncaya kadar beni nefsime bırakma!" diyerek dua etmesini öğütlemesi Allah korkusu ile iman arasındaki güçlü irtibatı göstermeleri ve mü'minin rehâvete kapılmayıp her an teyakkuz halinde bulunmasının ancak Allah korkusuyla mümkün olabileceğini anlatmaları bakımından delil olarak gösterilmişlerdir.[593]

Mü'minlerin yaptıkları sâlih amellerin Allah Teâlâ tarafından kabul edilmeyeceği korkusuyla yaşadıklarının anlatıldığı ve Hz. Âişe'nin *"Rablerine dönecekleri için verdiklerini kalpleri ürpererek verenler"*[594] âyetinde kastedilen kalpleri ürperen kişilerin hırsızlık yapmaları veya içki içmeleri sebebiyle mi korktuklarını sorması üzerine Hz. Peygamber'in "Ey Sıddîk'ın kızı, o kişi, oruç tutar, namaz kılar, sadaka verir ama yine de bu amellerinin kabul edilmeyeceğinden korkar" buyurduğu hadis de Allah korkusunun Allah sevgisini kaybetmekten kaynaklandığını ve bu korkunun da imandan olduğunu vurgulaması sebebiyle delil olarak gösterilen diğer hadislerdendir.[595]

Korku duygusu derinden hissedildiğinde çevredekilerin de görebileceği değişik hallerde tezâhür edilebilir. Başkalarından dinlemek Hz. Peygamber'in daha çok hoşuna gittiği için sahâbe-i kirâm'dan Kur'ân-ı Kerîm okumalarını istediğini ve dinlerken de Hz. Peygamber'in gözyaşlarının seller gibi aktığını yine Hz. Peygamber'in namaz kılarken ağlamasının şiddetinden göğsünden ses geldiğini bildiren rivâyetler de Allah korkusunun imandan olduğuna gösterilen delillerin arasındadır.[596]

Âhiretteki hesap ve azab korkusunu tüm kalbiyle hisseden Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi bazı sahabîlerin bir ağaç ya da kuş olarak yaratılmayı

---

[593] Beyhakî, *a.g.e,* II, 209, 211, 213.

[594] el-Mü'minûn 23/60.

[595] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 214.

[596] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 220-221.

dilediklerini ifade ettikleri rivâyetler de Allah korkusunun imandan olduğu konusunda delil olarak gösterilen rivâyetlerdendir.[597]

Hz. Peygamber'in Allah'ı zikrederek Allah korkusundan ağlayan kişinin hiçbir gölgenin bulunmayacağı günde Allah'ın gölgesiyle gölgelenenlerden biri olacağını müjdelediği, âhirette ateşin dokunmayacağı üç grup gözü anlatırken Allah yolunda kör olan ve Allah yolunda nöbet tutan gözün yanısıra Allah korkusundan ağlayan gözü de saydığı rivâyetler de Allah korkusunun imandan olduğuna delil olarak zikredilmişlerdir.[598]

"Gülüyorsunuz da ağlamıyorsunuz" âyet-i kerîmesi nâzil olunca ashâb-ı suffa'nın gözyaşları yanaklarından dökülürcesine ağlamaları üzerine Hz. Peygamber'in de ağladığını ve "Allah korkusundan ağlayan kimseye ateş dokunmaz" buyurduğu hadis ile ağaçtan dökülen yapraklar gibi Allah korkusundan titreyen bir kulun da günahlarının üzerinden dökülüp gideceğini bildirdiği hadis de Allah korkusunun imanla sıkı bağını anlatması bakımından delil olarak gösterilmişlerdir.[599]

Bir gün Hz. Peygamber ashabıyla bir ağacın altında otururlarken rüzgar eser, ağacın kahverengi yaprakları dökülür ve yeşil yaprakları asılı kalır. Bunun üzerine Hz. Peygamber mü'mini bu ağaçla kıyaslayarak Allah korkusuyla titreyen mü'minin günahlarının döküldüğünü ve geriye sevaplarının kaldığını bildirir. Bu hadis ile başka bir defasında mizahlar yaparak eğlenen ashâba Hz. Peygamber'in "Lezzetleri gideren ölümü sıkça hatırlayınız" buyurduğu hadis de Allah korkusunun imandan olduğuna dair delil olarak gösterilen hadislerdendir.[600]

Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Muaz b. Cebel, Amr b. el-Âs gibi sahâbe-i kirâmın da Allah korkusuyla ağladıklarını anlatan rivâyetler söz konusu sahâbîlerin örnekliğinde Allah korkusunun imandan olduğuna delil olarak gösterilirler.[601] Sahâbe-i kirâm'ın birbirlerine tavsiyede bulundukları zaman Allah'tan korkmayı ve günahlarından dolayı ağlamayı birbirlerine öğütlemeleri Allah korkusunun sahâbe nezdinde imanla irtibatlandırıldığını ortaya

[597] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 227-229.
[598] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 231,232.
[599] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 233, 237.
[600] Beyhakî, a.g.e, II, 238, 247-248.
[601] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 240-243.

koymaktadır. Muaz b. Cebel'in de ölüm döşeğindeyken kendisinden nasihat isteyen birine "Sana Allah'tan korkmanı, evine olan ilgini devam ettirmeni, dilini korumanı ve günahlarından dolayı ağlamanı tavsiye ederim" demesi de sahâbe'nin Allah korkusunu imandan saydıklarını göstermektedir.[602]

On birinci iman şubesi olarak Allah'tan korkmayı ele alan Beyhakî, konunun imandan olduğunu iki yüz elli iki hadis ile delillendirmiştir. Bu şubeyi "Allahım işlediklerimizi ortaya çıkararak bizi imtihan etme"[603] duasının bulunduğu rivâyetle tamamlayan Beyhakî Allah'tan korkmada esas olanın O'nun sorguya çekeceği hesap gününün farkındalığını ve davranış bilincini oluşturmak olduğuna işaret etmektedir.

3. Allah'tan Ümit Etmek

Beyhakî, Halîmî'nin ümit etmenin dört farklı yönüyle ilgili açıklamalarını aktararak konuya giriş yapar. İstenileni kazanmayı, onu elde ettikten sonra devamlı olmasını, istenilmeyen şeyin gerçekleşmemesini ve gerçekleştikten sonra ortadan kaldırmayı ümit etmektir.[604] Korku ve ümit birbiriyle içiçedir. Korkan kişi, korku anında korktuğu şeyin zıddını umut eder, bunun için Allah'a dua eder ve ancak Allah'tan yardım diler. Umut eden kimse umduğu şeyin zıddından korkar. Ondan Allah'a sığınır. Her korkan aynı zamanda umut edendir ve her umut eden de aynı zamanda korkan kişidir. *"Allah'a (azabından) korkarak ve (rahmetini) umarak dua edin. Şüphesiz, Allah'ın rahmeti iyilik edenlere çok yakındır"*[605] âyetinde Allah'tan korkmak ile O'ndan ümit etmenin birarada zikredilmiş olması Allah'tan korkmak gibi O'dan ümit etmek de imandan sayılmıştır.[606]

Beyhakî'nin Allah'tan ümit etmenin imandan olduğuna dair delil olarak gösterdiği hadisler arasında Hz. Peygamber'in "Eğer mü'min, Allah Teâlâ'nın azabını bilseydi, cennetini hiç kimse isteyemezdi. Eğer kâfir, Allah Teâlâ'nın rahmetini bilseydi kimse cennetten ümidini kesemezdi" hadisi ile Hz. Peygamber'in ölüm döşeğinde olan bir genci ziyaret ederek "Kendini nasıl hissediyorsun?" sorusuna "Allah'ın rahmetini umuyorum ve günahlarımdan

[602] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 245.
[603] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 313.
[604] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 314.
[605] el-A'râf 7/56.
[606] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 314.

korkuyorum" cevabını alması üzerine "Kulun kalbinde bu ikisi bulunursa Allah Teâlâ ona umduğunu verir ve onu korktuğundan emîn kılar" buyurduğu hadis bulunur.[607] Hz. Peygamber bu cevabıyla müslümanın hem ümitvâr olması ve hem de korku içinde olması gerektiğini vurgulamıştır. Ne fazla ümitvâr olup aşırı bir rahatlık hissetmek, ne de korku dolu olup ümitsizliğe kapılmak müslümanın içinde bulunacağı ruh hallerinden değildir. İslâm'ın beklediği, korku ve ümidi aynı anda kalbinde barındırıp her ikisi arasındaki dengeli tutumu yakalayabilmektir. Hz. Peygamber'in dünyada korku ve ümit duygularını kendisinde birleştiremeyen kişinin cehennemin kokusunu kokladığını, bu iki duyguyu birbirinden ayırmayan kişinin de cennet kokusunu kokladığını bildirdiği hadis bu durumu anlatan delillerdendir.[608]

Hz. Peygamber'in vefât etmeden önce "Sizden biriniz ancak ve ancak Allah hakkında hüsn-ü zan'da bulunarak vefât etsin" buyurduğu hadis, "Ey insanlar, âlemlerin Rabbi hakkında hüsn-ü zanda bulununuz, çünkü Rab kullarının zannı üzeredir" diye tavsiyede bulunduğu hadis ve yine bir kudsî hadiste "Allah Teâlâ şöyle buyurur: 'Ben kulumun benim hakkımdaki zannı üzereyim ve beni andığında onunla beraberim" ayrıca "Hüsn-ü zan hüsn-ü ibadettendir" buyurduğu rivâyetler Allah'ın rahmetini ümit etmenin imandan olduğuna delil olarak gösterilmişlerdir.[609]

"İman edenler, hicret edenler, Allah yolunda cihad edenler; şüphesiz bunlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir" âyet-i kerimesi de mü'minlerin hicret ve cihad gibi zorlukların yaşandığı anlarda nefisleriyle mücadele ederek hevâdan kaçınmalarının onların imanının bir özelliği olarak ifade edilmesi ve bu hususların imanla irtibatlandırılmasından dolayı Beyhakî tarafından Allah'ın rahmetini ümit etmenin imandan olduğuna delil olarak gösterilen âyetlerdendir.[610]

"Eğer mü'minin korkusu ve ümidi ölçülebilseydi, ne korkusu ümidinden fazla gelir, ne de ümidi korkusundan fazla gelirdi" rivâyeti de mü'minin korku ve ümit arasında sağladığı dengeyi ifade etmesi bakımından Allah'tan ümit etmenin imanın bir özelliği olduğuna dair delil olarak

---

[607] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 315-316.

[608] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 317.

[609] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 320, 322, 325.

[610] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 321. Âyet için Bkz. el-Bakara 2/218.

zikredilmiştir.[611] Korku ve ümit duygusunun dengeli olması hususunda Lokman (a.s.)'ın oğluna verdiği şu öğüdü de Allah'tan ümidi kesmemeye delil olarak gösterilmiştir: "Ey oğulcuğum, Allah Teâlâ'nın rahmetinden tam olarak ümitli ol, fakat bu ümidin seni Allah'a asî gelmeye sürüklemesin! Allah Teâlâ'dan tam anlamıyla kork, fakat bu korku Allah'ın rahmeti hususunda seni ümitsizliğe düşürmesin!"[612]

"Eğer korku duygusu seni korktuğun şeylerden uzaklaştırmıyorsa, korkmanın ne anlamı kalır? Eğer ümit duygusu seni ümit ettiğin şeylere yaklaştırmıyorsa ümit etmenin ne anlamı kalır ki?" sözü de korku ve ümit duygularının sadece kalpte kalmayıp kişiyi bu yönde davranmaya sevk etmesi gerektiğini vurgulaması bakımından Allah'tan ümit etmenin imanın bir özelliği olduğuna dair zikredilmiştir.[613]

"Rahmetim, öfkemi aşmıştır" kudsî hadisiyle "Allah Teâlâ, yüz şube rahmet yaratmıştır, dünyadaki bütün mahlûkatın birbirine merhametli davranması bu yüz şube rahmetin biriyle gerçekleşir. Yüz şube rahmetin doksan dokuzu ise kıyâmet gününe ayrılmıştır" buyurarak ümmetine ümitsizliğe kapılmamalarını nasihat ettiği hadisi de Allah'tan ümit etmenin imandan olduğuna delil olarak gösterilen hadislerdendir.[614]

Beyhakî'nin bu şubede Hz. Peygamber'in aç bir kediyi doyurmayan hatta onu bağlayarak yiyecek bulamayacak hale getiren kadının cehennemlik olduğunu bildirdiği rivâyeti nakletmesi işlenen günahların insanın merhamet duygularını yok ettiğini ve dolayısıyla bu kimselerin Allah'ın rahmetini de ümit edemeyeceklerine işaret etmektedir. Hayvanlara ve insanlara eziyet eden kişinin cehennemlik olduğunun bildirilmesi merhametli olmanın ve Allah'ın rahmetini ümit etmenin imandan olduğunu göstermektedir.[615] Dolayısıyla canlılara merhamet göstermeyen ve ihtiyaçlarını karşılamayı engelleyen kimse merhamet duygusundan yoksun olması sebebiyle Allah'ın rahmetini de ümit edemez.

---

[611] Beyhakî, *a.g.e.,* II, 327. Mü'minin korku ve ümidinin dengede olması gerektiğini bir kuş örneği ile açıklamıştır. Korku ve ümit bir kuşun iki kanadı gibidir. Eğer ikisi dengede olursa kuş da dengeli olur ve uçuşunu tamamlar. Fakat ikisinden biri azalırsa kuşta bir noksanlık oluşur, eğer her ikisi de giderse kuş ölüm sınırına gelir. Beyhakî, *a.g.e,* II, 328.

[612] Beyhakî, *a.g.e*., II, 337.

[613] Beyhakî, *a.g.e,* II, 328.

[614] Beyhakî, *a.g.e*., II, 331-332.

[615] Beyhakî, *a.g.e*., II, 339.

Hz. Peygamber, ashâbına "Eğer dilerseniz size kıyâmet gününde Allah'ın mü'minlere sorduğu ilk soru ve mü'minlerin de ilk olarak dedikleriyle ilgili hususlardan haber vereyim mi" diye sormuş ve şöyle buyurmuştur: "Allah mü'minlere şöyle sorar: Bana kavuşmayı sevdiniz mi? Mü'minler de "Evet, ey Rabbimiz" derler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, "Neden" diye sorduğunda mü'minlerin 'Biz senin affını ve rahmetini ümit ettik' demeleri üzerine Allah Teâlâ 'Rahmetimi sizin üzerinize yağdırmam vâcib oldu!' buyurur"[616] Allah Teâlâ, kullarının kendisinden, rahmetinden ümit kesmemelerinden hoşnut olur ve onların zannı ile onlara muamele eder ve onların daima Allah'a güvenip umutlu olmalarını arzu eder. Buradan da anlaşıldığı gibi ümit etmek ile iman arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in mü'minlerin Allah'a olan güven ve ümitlerinin yitirilmemesi hususunda uyarıldığının anlatıldığı rivâyette[617] Allah'ın rahmetini ümit etmenin imandan olduğuna delil olarak gösterilen bir diğer rivâyettir.

Sahâbîlerin, Hz. Peygamber'in yanındayken içinde bulundukları huşû halini diğer zamanlarda yaşamadıkları için ümitsizliğe kapılmaları da bu bölümde zikredilmiştir.[618] Beyhakî'ye göre, nasıl ki mü'min sadece Allah'tan korkuyorsa, ümidini de yalnızca Allah'a bağlamalıdır. Çünki Allah'tan başka zarar veya fayda verecek hiçbir kimse yoktur. Kim ki birinden O'nun sahip

---

[616] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 340.

[617] Söz konusu rivâyet şöyledir: "Bir gün Hz. Peygamber ashâbını birarada konuşurlarken görünce "Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki, eğer benim bildiklerimi bilseydiniz az gülerdiniz ve çok ağlardınız" buyurur. Hadisin râvîsi Ebû Hureyre oradan ayrıldıktan sonra Allah'ın Hz. Peygamber'e vahyederek *"Ey Muhammed, kullarımı neden umutsuzluğa düşürürsün?" diye buyurur. Bunun üzerine Hz. Peygamber ashâbının yanına geri giderek şöyle tavsiyede bulunur: "Müjdeleyin, birbirinize güzel güzel söz söyleyin, birbirinizi doğruluğa yöneltin!"* (Beyhakî, *a.g.e.*, II, 343)

[618] Hanzala, Hz. Peygamber'in yanındayken içinde bulunduğu huşû halini ailesinin yanında iken ve diğer zamanlarda yaşamadığı için ümitsizliğe kapılarak Hz. Ebu Bekir'e "Hanzala münafık oldu!" der. Hz. Ebu Bekir de "Ben de aynı durumdayım" demiştir. Hanzala, Hz. Peygamber'e gelerek "Ey Allah'ın Resûlü, senin yanında iken cenneti ve cehennemi sanki gözümün önündeymiş gibi hissederek müzâkere ediyoruz fakat ailemin yanına gittiğimde gülüyorum, (çeşitli işlerle) oyalanıyorum" demiştir. Hz. Peygamber "Ey Hanzala kimi zaman öyle kimi zaman böyle, siz her vaktinizi benim yanımda bulunduğunuz hislerle geçirseydiniz, evlerinizde ve sokaklarda melekler sizinle musâfaha ederdi. Ey Hanzala kimi zaman öyle, kimi zaman da böyle olur" diyerek Hanzala'nın endişesini gidermiştir. Beyhakî, *a.g.e.*, II, 344.

Aynı endişeyi Enes b. Mâlik de hissederek Hz. Peygamber'e "Ey Allah Resûlü, biz senin yanındayken bir hâl üzere bulunuyoruz fakat senin yanından ayrılınca başka bir hâle bürünüyoruz ve bu durumda nifâka düşmekten korkuyoruz" dediğinde Hz. Peygamber "Rabbinizle ilişkiniz nasıl?" diye sorar. Sahâbe-i kirâm "Allah gizli veya âşikâr her durumda bizim Rabbimizdir" deyince Hz. Peygamber bu defa "Nebînizle ilişkiniz nasıldır?" diye sorunca ashâb "Sen gizli durumda âşikâr durumda da bizim nebîmizsin" derler. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Yaşadığınız bu durum nifak değildir" diyerek ashâbı rahatlattığı rivâyet delil olarak gösterilen bir diğer rivâyettir. Beyhakî, *a.g.e.*, II, 345.

olmadığı birşeyi isterse, işte o cahillerdendir.[619] Hz. Peygamber'in, İbn Abbas'a nasihatte bulunurken bir şey isterken sadece Allah'tan istemesi gerektiğini hatırlattığı ve "tüm mahlukât sana bir iyiliğin dokunması için biraraya gelip bunu isteseler eğer Allah sana o hususu takdir etmediyse o işin olması için onların hiçbir gücü yetmez. Eğer sana bir kötülüğün dokunmasını isteseler, Allah sana bunu takdir etmediyse yine sana bir kötülük yapamazlar" buyurması, Allah'tan ümit etmenin imandan olduğunu dair delil olarak gösterilmiştir.[620]

Beyhakî, Halîmî'nin şu görüşünü nakleder: eğer kişi ümidini yalnızca Allah'a bağlarsa, küçük ya da büyük ihtiyacı olan herşeyi Allah'tan ister. Çünkü herşey Allah'ın kudretindedir ve ihtiyaçları gideren yalnızca O'dur.[621] Hz. Peygamber'in müminleri dua etmeye teşvik ettiği hadisleri de Beyhakî tarafından Allah'tan ümit etmenin imandan olduğuna delil olarak gösterilmiştir.[622]

Allah'tan ümit etmekle duâ etmenin irtibatını anlatan hadisler de Allah için duadan daha değerli bir şeyin olmadığı, Allah Teâlâ'nın duâda ısrarcı olanları sevdiği ve Allah'ın kendisini rahatlık anında hatırlayanları, zorluk anında da bileceği, duanın ya bu dünyada gerçekleşeceği ya da onun yerine bir şerrin önleneceği ya da âhirette kabul edileceğini, amellerine güvenmenin değil de Allah'ın rahmetini ümit etmenin cennete girmeyi sağlayacağını bildirmeleri bakımından delil olarak kullanmılmışlardır.[623] Beyhakî'nin dua etmenin önemi, şartları ve âdâbını da anlattığı Allah'ın rahmetini ümit etmekle ilgili iman şubesini temellendirmek amacıyla yüz elli iki hadis ve âlim ve sufî sözü nakletmiştir.

4. Allah'a Tevekkül Etmek ve O'na Teslim Olmak

Kur'ân-ı Kerîm'de mü'minlerin özelliklerinden biri olarak onların yalnız Rablerine dayanıp güvenenerek tevekkül eden kimseler olduklarının anlatıldığı[624] âyetler ışığında Beyhakî, Allah'a tevekkül etmenin imandan

---

[619] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 350.

[620] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 351.

[621] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 362.

[622] Söz konusu rivâyetler şöyledir: Hz. Peygamber "Muhakkak ki dua etmek ibadetin ta kendisidir" buyurmuş ve daha sonra "Rabbiniz şöyle dedi: *'Bana dua ediniz ki ben de duanıza icâbet ed*eyim" âyetini okumuştur (Beyhakî, *a.g.e.*, II, 363).

[623] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 364-365, 377, 383, 389.

[624] Âyetler için Bkz. el-Enfâl 8/2; et-Talâk 65/3; Âl-i İmrân 3/160-173.

olduğu görüşünü benimsemiş ve Allah'a tevekkül etmeyi imanın on üçüncü şubesi olarak eserinde ele almıştır.[625]

Allah'a tevekkül etmenin imandan olduğuna dair delil olarak zikredilen hadislerden birinde Hz. Peygamber, hesapsız ve azâbsız olarak cennete girecek müslümanların, zor anlarda birşeyi uğursuz saymayan, sihir yapmayan ve yalnızca Allah' tevekkül eden kimseler olduğunu bildirmiştir.[626] Bu kimseler, kurtuluşu sadece Allah'a bağlılıkta ve duada aramaktadırlar.[627] Nitekim Hz. Peygamber "Cennet ehlinin çoğu saf olanlardır" buyururken de saf olma özelliği ile dünya zînetlerinden ve şehvetlerinden haberdar olmamayı kastetmiştir.[628] Böylelikle gerçek tevekkülün zor durumlarda çözümü, sadece Allah'a dayanıp O'na güvenmek ve başka şeylere tevessül etmeyi aklına dahi getiremeyecek kadar saf olma hali olduğu belirtilmiştir.

Hz. Peygamber'in "Tıpkı ecel sahibini arayıp bulduğu gibi, rızk da sahibini arar ve bulur" buyurarak ashâbını rızk konusunda da endişe edip aşırı derecede rızk arayışına girmemeleri gerektiğini ifade ederek Allah'a tevekkül etmeye sevkettiği hadisi de Allah'a tevekkül etmenin imanın şubelerinden olduğuna dair delil olarak gösterilmiştir.[629] Bununla beraber rızk konusunda herhangi bir emek harcamayıp Allah'a tevekkül etme kisvesine bürünmek de müslümana yakışır bir davranış değildir. Hz. Peygamber devrinde Yemenli hacılar "Biz Allah'a tevekkül edenlerdeniz" diyerek hac yolculuğuna çıkarken yanlarına azık almazlar sonra da yolculukta dilenmek zorunda kalırlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ *"Azık toplayın, kuşkusuz azığın en hayırlısı takvâdır"*[630] âyetiyle kişinin kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir çaba harcamasının da takvâdan olduğunu bildirerek tevekkül konusundaki yanlış anlaşılmalar düzeltilmiştir.[631]

Hz. Peygamber tevekkül konusunu tam anlamıyla öğrenmek üzere kendisine "Ey Allah'ın Resûlü, devemi serbest bırakıp Allah'a tevekkül edeyim mi?" diye soran sahâbî'ye "Deveni bağla ve sonra Allah'a tevekkül et"

---

[625] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 390.
[626] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 391-392.
[627] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 393.
[628] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 393.
[629] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 411.
[630] el-Bakara 2/197.
[631] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 416-417.

buyurarak kişinin elinden gelen önlemleri almasının gerekliliğinin tevekkülün ön şartı olduğunu anlatmıştır.[632]

Kişinin kendi çabasıyla odun toplayıp satarak elde ettiği kazancının insanlardan bir şey istemekten çok daha hayırlı olduğunu anlatan ve başkalarından beklentide bulunmanın Allah'a tevekkül etmekle bir ilgisinin bulunmadığını belirten hadisler de tevekkül etmenin imandan olduğuna dair delil olarak gösterilmişlerdir.[633] Bir diğer hadis-i şerifte Hz. Peygamber "Sizden biriniz kendi el emeğinden daha hayırlı bir kazancın yemeğini yememiştir, Hz. Davud (a.s) da kendi el emeği kazancından başkasını yememiştir"[634] buyurarak ashâbını çalışıp kendi geçimlerini sağlamaya teşvik etmiş ve insanlardan beklentide bulunmakla ya da üzerine düşen çalışma vazifesini yerine getirmemekle tevekkülün bir ilgisinin olmadığını belirtmiştir.

Beyhakî, Allah'ın çalışan mü'mini sevdiğine dair hadisi aktararak geçimi sağlamak için çaba göstermek gerektiğini ve bu hususta sorumluluktan kaçınmanın tevekkül etmeye dahil olmadığını vurgularken diğer yandan da Hz. Peygamber'in helâl kazancın bereketlendiğini bildirip fakirlere, yetimlere ve ihtiyaç halinde bulunan yolculara yardım edenleri övdüğüne dair rivâyetleri naklederek gerçekten fakirlikten dolayı zorluk çekenlere de yardım etmeyi ihmal etmemek gerektiği üzerinde durmuş ve ihtiyaç sahibi olanların durumunun farklı olabileceğini anlatmaya çalışmıştır.[635]

Hz. Peygamber'in cennet ehlinin çoğunluğunu içlerinde kötülük olmayanların oluşturduğunu bildirdiği hadis ile bu hadisin açıklaması olarak Hz. Peygamber'in bahsettiği kişilerin, kötülüğe karşı kör olan ve sadece hayrı görenler olduğu bir diğer rivâyette de dünyalık konusunda saf ama âhireti konusunda akıllı davranan kimseler olduklarının ifade edildiği rivâyetler ile son olarak Hz. Peygamber'in asıl körün gözleri görmeyen değil fakat basireti kör olanın olduğunu bildirdiği hadisi nakleden Beyhakî, bu rivâyetlerle tevekkül ehli olmak için iyimser ve basiret sahibi olmak gerektiğini vurgulayarak konuyu tamamlamıştır.[636] Allah'a tevekkül etmek ve her konuda O'nun emrine teslim

[632] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 427-428.
[633] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 432.
[634] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 434.
[635] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 441, 447.
[636] Beyhakî, *a.g.e.*, II, 497, 500.

olmakla ilgili iman şubesinde Beyhakî, merfû, maktû' hadis ve beyitlerden oluşmak üzere yüz seksen sekiz rivâyete yer vermiştir.

C. HZ. PEYGAMBER'E YÖNELİK DUYGULARLA İLGİLİ ŞUBELER

Beyhakî'nin iman şubeleri tasnifinde on dördüncü ve on beşinci şubeler, Hz. Peygamber'e yönelik imanla irtibatlandırılan duygulara ayrılmıştır. Bu konuların Allah'a yönelik duygulardan sonra yer alması imanın tadı olarak belirtilen üç duyguyu anlatan hadisteki sıralamaya uygundur. Nitekim on altıncı sırada kişinin, ateşe atılmayı cehenneme girmeye tercih edecek kadar dînî hassâsiyete sahip olması konusu ele alınmıştır. Söz konusu hadiste Allah ve Resûlünü her şeyden çok sevmek, birini sadece Allah için sevmek ve küfre dönmektense ateşe atılmanın kişiye daha sevimli gelmesi imanın tadı olarak belirtilmiştir. Beyhakî de tasnifinin başında bu konuları aynı sıralamada işleyerek imanın duygularla olan ilişkisine dikkat çekmiş olup imanda hissî boyutun önemini vurgulamaktadır. Allah rızası için sevmek duygusu, imanı olgunlaştıran önemli bir etken olmaktadır.

1. Hz. Peygamber'i Sevmek

Hz. Peygamber'i sevmeyi imandan bir şube olarak gören Beyhakî, "Sizden biriniz beni, anne-babasından, çocuklarından ve insanların hepsinden daha çok sevmedikçe iman etmiş olmaz" hadisini delil olarak nakletmiştir. Söz konusu hadis Hz. Peygamber'i sevmenin olgun mü'minin bir özelliği olmasının yanında onun sevgisinin evlât, anne-baba ve diğer insanların sevgisinden daha kuvvetli ve öncelikli olması gerektiğini ifade etmektedir. Hz. Peygamber'i herkesten çok sevmenin, onun (s.a.) yoluna büyük bir şevkle tâbi olmakla ve onun (s.a.) getirdiği dinin hükümlerini uygulamayı diğer insanların beklentilerinden üstün tutmakla ilgili yönü vardır.[637] "Beni, Allah'ı sevdiğiniz için seviniz" hadisi de Hz. Peygamber sevgisinin kaynağını Allah sevgisinden alması gerektiğini bildirmektedir. Hz. Peygamber'i Allah sevgisi kaynaklı sevmek onun sünnetine temessük etmeyi, ona iştiyakla tâbi olmayı ve istek ve heyecanla yolunu takip etmeyi ifade etmeleri bakımından söz konusu hadisler onun sevgisinin Allah'a imanla olan bağlantısını ortaya koymaktadır.[638]

---

[637] Beyhakî, *a.g.e*, II, 501-502.

[638] Beyhakî, *a.g.e*, II, 502-504.

Sahâbe, Allah'ı sevmek yanında Hz. Peygamber'i de çok sevmişler ve sevgilerini de ona (s.a.) açıklamışlardır. Bir defasında Hz. Peygamber'e kıyâmet vaktini soran sahâbî Hz. Peygamber'in onun için ne hazırladığını sorması üzerine "Allah ve Resûlünü seviyorum" demiştir. Bunun üzerine "sen sevdiğinle berabersin" buyuran Hz. Peygamber, Allah'ı ve Hz. Peygamber'i sevmenin Allah ve Rasûlü ile beraberliği ifade ettiğini bildirmiştir.[639] Ashâb-ı Kirâm'ın bu güçlü ve derin Hz. Peygamber sevgisi âyet-i kerîmelere konu olmuştur. Hz. Peygamber'e gelerek onu çok sevdiğini, görmediği zaman ölecekmiş gibi hissettiğini ve onun âhirette yüksek makamda bulunmasından dolayı kendisini göremeyecek olmasına üzüldüğünü ağlamaklı bir halde anlatan sahâbînin bu sözleri üzerine Allah'a ve Hz. Peygamber'e itaat edenlerin peygamberlerle beraber olacaklarının bildirildiği âyet-i kerîme nâzil olmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in bahsi geçen sahâbîyi müjdelediği hadis Hz. Peygamber'i takip etmenin onun izini sürmenin önemini sahâbî örnekliğinde anlatması bakımından delil olarak gösterilen bir diğer hadistir.[640]

Hz. Peygamber, Hz. Ömer'in kendisine "Ey Allah'ın Resûlü, vallahi kendi nefsim hariç seni herşeyden çok seviyorum" demesi üzerine "Hayır, nefsim elinde bulunan Allah'a yemin olsun ki, beni kendi nefsinden daha çok sevmedikçe olmaz" buyurur. Bunun üzerine Hz. Ömer'in "Vallahi seni şu an kendi nefsimden daha çok seviyorum" dediği rivâyet Hz. Peygamber'i mü'minin kendi canından bile daha çok sevmesinin onun getirdiği dini ve sünnetini kendi nefsinin istek ve arzularına tercih etmesi gerektiğini ifade etmesi bakımından delil olarak gösterilen rivâyetlerden bir diğeridir.[641] Sahâbe'nin Hz. Peygamber'i kendi ailelerinden daha fazla sevdiklerine ve onunla beraber olmayı aileleriyle birlikte olmaya tercih ettiklerine dair bir diğer örnek ise kardeşi Zeyd b. Hârise'yi Hz. Peygamber'in yanından almaya gelen ağabeyi Cebele b. Hârise'nin naklettiği şu hadiste anlatılmaktadır. Hz. Peygamber ağabeyiyle gitme kararını Zeyd'in kendisine bırakınca o "Ey Allah'ın Resûlü hiçbir zaman kimseyi sana tercih etmem" diyerek Hz. Peygamber'e olan sevgisini ifade etmiştir.[642]

---

[639] Beyhakî, *a.g.e*, II, 504.

[640] Beyhakî, *a.g.e*, II, 504-505.

[641] Beyhakî, *a.g.e*, II, 505-506.

[642] Beyhakî, *a.g.e*, II, 508.

Beyhakî, Hz. Peygamber'i sevmenin imandan olduğunu hadislerle delillendirdikten sonra Hz. Peygamber'in övülecek üstün yönlerine, güzelliklerine, Allah'ın dini hususunda bıraktığı güzel izlere ve onun (s.a.) ümmeti üzerindeki haklarına dikkat çeker. Halîmî'den naklen bu hususları bilen ve aklıyla idrak edenlerin insanlar arasında muhabbeti en fazla hak edenin o (s.a.) olduğunu bileceklerini ifade ettikten sonra Halîmî'nin Hz. Peygamber'in üstün özelliklerine dair sözlerine yer verir. Buna göre, Hz. Peygamber'in soyunun şerefli ve temiz bir nesebinin olması, Allah'ın kendisine verdiği isimleri, daha önceki peygamberlerin onun geleceğini bildirmesi, ahlâkının ve yaratılışının güzel olması, cevâmi'ul-kelim oluşu, belağatinin fasîh oluşu, ümmetine olan merhameti, sevgisi ve şefâati, zühd sahibi olması ve zorluk ve musibetlere karşı sabrı onun üstün özellikleri olup bu konuları öğrenmenin Hz. Peygamber'i sevgisini kazanmaya vesile olacağı vurgulanmaktadır. Diğer yandan nübüvvet ve risâlet onun en üstün özelliğidir, o insanların ve cinlerin peygamberi, peygamberlerin efendisi ve sonuncusudur. Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de ona ismiyle ve künyesiyle değil de nübüvvet ve risâlet göreviyle hitâb ederek onu diğer peygamberlerden bu bakımdan da üstün kılmıştır.[643]

Beyhakî, Hz. Peygamber'i sevmekle ilgili iman şubesini sekiz fasıl halinde işlemiştir. Hz. Peygamber'in üstün soyu ve doğumuyla ilgili fasılda onun kendisi Hz. İbrahim'in duası, Hz. İsa'nın müjdesi ve annesinin rüyası ve peygamberlerin sonuncusu olduğunu bildirdiği hadisi nakleder. Hz. İbrahim'in kendi soyundan peygamber gönderilmesini istediği duası,[644] Hz. İsa'nın 'Ahmed' isminde bir peygamberin geleceğini müjdelemesi,[645] Tevrat ve İncil'de Hz. Peygamber'den bahsedildiğinin bildirildiği âyetler Hz. Peygamber'in soyunun üstünlüğünü anlatması bakımından nakledilmişlerdir.[646] Konuyla ilgili nakledilen diğer hadislerde Hz. Peygamber'in Rebîu'l-evvel ayının on ikinci gecesi dünyaya geldiği, doğduğu günün pazartesi olduğu ve Kur'ân'ın da Hz. Peygamber'e pazartesi günü nâzil olduğu, Hz. Peygamber'in

[643] Beyhakî, *a.g.e*, II, 509.
[644] Bkz. el-Bakara 2/129.
[645] Bkz. es-Sâf 6/6.
[646] Beyhakî, *a.g.e*, II, 511.

nesebinin baştan sona nikahla yapılan evliliklerden geldiği bildirilmekte olup onun doğumu, yetişmesi ve çocukluğu ile ilgili bilgiler verilmektedir.[647]

Sonraki fasılda ise Beyhakî Hz. Peygamber'in isimlerinin sayıldığı hadisleri naklederek isimlerle ilgili açıklamalarda bulunur. Hz. Peygamber'in Tevrat'ta anlatılan özelliklerinden bahseden hadisler ise onun yaratılmadan önce övgüyle anıldığını konu alan bir diğer fasılda nakledilmişlerdir.[648]

Hz. Peygamber'in yaratılış ve ahlâkının güzelliğini anlatan hadisler de onu sevmenin imandan olduğuna dair şubede Hz. Peygamber'in güzel yaratılışı ve ahlâkı ile ilgili fasılda zikredilir. Bu hadislerde Hz. Peygamber'in yüzünün ay gibi olduğu, onu görünce insanın sanki doğan güneşi görür gibi olduğu, Hz. Peygamber'in insanların en güzeli, en cömerdi, en cesuru olduğu, Hz. Peygamber'in hiçbir hizmetçiyi, kadını dövmediği ve hiçbirşeye asla vurmadığı, Hz. Peygamber'in insanların en güzel ahlâka sahip olanı ve onun ahlâkının Kur'ân olduğu bildirilmektedir.[649]

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'in âyet-i kerîmeleri anlatma ve açıklama görevinden bahseden[650] âyet-i kerîmeler ve kendisinin cevâmiu'l-kelim üzere gönderildiğini bildiren hadisler Hz. Peygamber'in fesâhatinin güzelliğinden ve az söz ile geniş manâlı sözler söyleme kâbiliyetini anlatan fasılda nakledilmişlerdir.[651]

Hz. Peygamber'in ümmetine karşı olan sevgi, şefkat ve merhametini ele alan fasılda nakledilen âyet-i kerîmelerde Hz. Peygamber'in ümmetine çok düşkün olup onlara karşı cok şefkatli ve merhametli olduğu ve müminlerin sıkıntıya düşmelerinin ona çok ağır geldiği[652], nur saçan bir kandil olduğu[653], insanları karanlıklardan aydınlığa çıkardığı[654] belirtilirken, hadislerde de Hz. Peygamber'in kıyâmet gününde ümmetine şefâat edeceği, Allah'ın kendisini

[647] Beyhakî, *a.g.e*, II, 510-518.
[648] Beyhakî, *a.g.e*, II, 523; III, 5-7.
[649] Beyhakî, *a.g.e*, III, 12-22.
[650] Bkz. el-Mâide 5/ 67; en-Nahl 16/ 44.
[651] Beyhakî, *a.g.e*, III, 32-38
[652] Bkz. et-Tevbe 9/128.
[653] Bkz. el-Ahzâb 33/46.
[654] Bkz. İbrahim 14/1.

lanet edici olarak değil, davetçi rahmet olarak gönderdiği, ümmetinin bağışlanması için Allah'a dua ettiği belirtilir.[655]

Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in hasırın üzerine yattığında vücudunun yan tarafındaki hasır izini görerek duygulanıp ağlamasının sebebini soran Hz. Peygamber'e saraylarda sefa süren hükümdarların durumunu hatırlatması üzerine Hz. Peygamber'in "dünyanın onların olup âhiretin bizim olması senin hoşnut etmez mi?" buyurduğu hadis, yine Hz. Peygamber'in Hz. Ömer'e "benimle bu dünyanın misâli, bir ağacın gölgesinde birkaç saatliğine dinlenip orayı terkeden yolcu gibidir" buyurduğu hadis, Hz. Peygamber'in âhiret hayatını seçtiğini bildiren hadis de Hz. Peygamber'in ertesi gün için yiyecek biriktirmeyip ikram etmeyi emrettiği, onun zühd hayatını ve dünyanın sıkıntılarına karşı gösterdiği sabrı ve sebatı anlatmaları bakımından Hz. Peygamber'in zühd sahibi, sabırlı ve kul peygamber oluşuna delil olarak gösterilmişlerdir.[656]

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'e ittibâ etmenin Allah'ın sevgisini kazanmanın şartı olduğunun bildirildiği âyet-i kerîme,[657] Hz. Peygamber'e kendisinin geçmiş ve gelecek günahlarının bağışlanacağı bildirilmiş iken ayakları şişinceye kadar ibadet etmesinin nedeni sorulması üzerine "Şükreden bir kul olmayayım mı?" buyurduğu hadis ile Hz. Peygamber'in kendisine kıyâmet vaktini soran sahabîye "kıyâmet için ne hazırladın?" diye sorup "Allah ve Resûlünün sevgisi" cevabını alınca "sen muhakkak ki sevdiğinle beraber olacaksın" buyurduğu hadis Hz. Peygamber'in nübüvvetteki üstün mertebesini açıklamaları bakımından Hz. Peygamber'i sevmenin imanın bir şubesi olduğuna dair delil olarak zikredilmişlerdir.[658]

Hz. Peygamber'i sevmenin imandan olduğunu âyet ve hadislerle ispatlayan Beyhakî, konunun sonlarına doğru ashâbı sevmenin de Hz. Peygamber'i sevmeye ve hatta Allah'ı sevmeye dahil olduğunu ifade eder. O bu görüşünü Fetih ve Tevbe sûrelerinde ashâbı öven, Allah'ın kendilerinden râzı olduğunu bildiren âyetleri[659] delil olarak gösterdikten sonra Hz. Peygamber'in

---

[655] Beyhakî, *a.g.e*, III, 43-47.
[656] Beyhakî, *a.g.e*, III, 47-66.
[657] Bkz. Âl-i İmrân 3/31.
[658] Beyhakî, *a.g.e*, III, 66-94.
[659] Bkz. el-Enfâl 8/74; et-Tevbe 9/100; el-Feth 48/18, 29.

ashâbına değer verilmesi gerektiğini bildirdiği, onlara dil uzatılmasını yasakladığı, onları sevmenin imanın delillerinden olduğu, onları sevenlerin kendisini sevdiğini ve onlardan buğzedenlerin de kendisinden buğzetmiş olacağını bildirdiği hadisleri nakleder. Dolayısıyla ona göre sahâbeyi sevmek de imandandır ve onlara değer vermek, hayır duada bulunmak, onların hatalarının peşine düşmeyip dillendirmemek, aksine iyiliklerini ve faziletlerini anlatmak, her birinin farklı bir şekilde olan İslâm'a katkılarını unutmamak gerekmektedir. Beyhakî son olarak Ehl-i sünnet'in, ashâbın aralarındaki ihtilâflarla ilgilenmeyip ve her birini hayırla andıklarına dair rivâyeti naklederek bir yandan okuyucularını bu konuda hassas davranmaya davet etmekte olup diğer yandan da fazîletli bir ashâba sahip olmanın Hz. Peygamber'in üstünlüklerinden olduğunu vurgulamıştır.[660]

Beyhakî, Hz. Peygamber'i sevmekle ilgili iman şubesinde bazıları konuya doğrudan delil, diğerleri ise ayrıntılı konularda olmak üzere yüz on beş hadis ile âlim ve mutasavvıf sözü nakletmiştir.

2. Hz. Peygamber'e Saygı Duymak

İman şubeleri tasnifinde Hz. Peygamber'i sevmek duygusunun akabinde ona saygı duymak imanın şubelerinden biri olarak zikredilmiştir. Beyhakî, konuya Halîmî'nin saygı ve sevgi ile ilgili açıklamalarını naklederek başlar. Bu açıklamalara göre birine saygı duymak onu sevmenin de ötesinde bir hâldir. Çünkü saygı duyulan kimse, ihtiyaçları giderme gibi bir işleve sahiptir ve dolayısıyla daha üst konumdadır. Anne-baba evlâdını sever ve aynı zamanda onun maddi ve manevî ihtiyaçlarını giderir. Evlâdından sevgi ve saygı görmek, anne-babanın hakkıdır. Evlât ise anne-babasını sever ve ayrıca onlardan gördüğü sevgi, iyilik ve yardımlar dolayısıyla onlara karşı minnet duyguları besler ve onlara saygı gösterir. Evlâdın anne-babasına yapabileceği en büyük iyilik onlara saygı göstermektir. Hz. Peygamber de tebliğ görevini yerine getirmiş, müslümanları uyarmış, hidâyeti göstermiş, cehennemden kurtulmanın yollarını öğretmiştir. Dolayısıyla onun müslümanlar üzerindeki hakkı, ebeveynlerin evlâtları üzerindeki haklarından daha büyük ve önemlidir. Müslümanların Hz. Peygamber'i severek ona saygı göstermeleri, Hz.

[660] Beyhakî, *a.g.e*, III, 88-94

Peygamber'in müslümanlar üzerindeki en temel hakkıdır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de müslümanları Hz. Peygamber'e saygılı davranma hususunda uyaran âyet-i kerîmeler ışığında Hz. Peygamber'e saygı duymak ve ona saygı göstermek Beyhakî'nin imanın şubeleri tasnifinde on beşinci şube olarak yerini almıştır.[661]

"Ve onlar ki ona (Hz. Peygamber'e) iman ederler, ona saygı duyarlar, ona yardım ederler, onunla birlikte indirilmiş olan Nûr'a (Kur'ân'a) uyarlar. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir"[662] âyet-i kerimesinde ilâhî müjdeye mazhar olmuş bulunan sahâbe-i kiramın Hz. Peygamber'e iman etme ve ona yardım etme özellikleri arasında ona saygı gösterdikleri de bildirilir. Söz konusu âyetteki saygı göstermekten kasdın onu yüceltmek olduğu ifade edilmiştir. Onu yüceltmenin tezâhürleri Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyette açıklanmıştır. Bu âyetlerde ashâba Hz. Peygamber'i kendi aralarından birini çağırır gibi çağırmamaları,[663] Hz. Peygamber'in yanında seslerini yükseltmemeleri,[664] Hz. Peygamber'in önüne geçmemeleri (ona karşı edebi koruma ve ona aykırı davranmama),[665] ona (s.a.) evin dışından yüksek sesle seslenmemeleri[666] gerektiği emredilmiştir.[667] Dolayısıyla Hz. Peygamber'i anarken saygı ifadesi olarak isminin yanında Resûlullah demek, hadisler okunurken dikkat ve saygıyla dinleyip yüksek bir sesle konuşmamak, onun sünnetine aykırı davranmamak bugün uygulanması gereken saygı ve davranışlardır.

Hudeybiye görüşmesi esnasında müslümanların Hz. Peygamber'e karşı olan saygılarından etkilenen Urve b. Mes'ud'un arkadaşlarına "Vallahi ben birçok kralla, kayserle, neçâşî ile görüştüm, Muhammed'e gösterilen hürmet ve ihtimâmı hiçbir kralda görmedim, bir iş buyurduğunda hemen yapıyorlar, yanında sessiz konuşuyorlar, saygıdan yüzüne bakmıyorlar" dediği hadis,[668] Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in yanında sessiz konuştuklarını

[661] Beyhakî, *a.g.e*, III, 95.
[662] el-Arâf 7/157.
[663] Bkz. en-Nûr 24/63.
[664] Bkz. el-Hucurât 49/2.
[665] Bkz. el-Hucurât 49/2.
[666] Bkz. el-Hucurât 49/4.
[667] Beyhakî, *a.g.e*, III, 95-102.
[668] Beyhakî, *a.g.e*, III, 104-105.

bildiren hadis[669], Berâ b. Azîb'in Hz. Peygamber'in yanındayken başlarında kuş varmış gibi oturduklarını ve onu öyle bir dikkatle dinlediklerini belirttiği hadis,[670] sahabe-i kirâmın Hz. Peygamber'in kabrinin yanında bile yüksek sesle ve dünya işleriyle ilgili konuşmadıklarını belirten hadis[671] Hz. Peygamber'e saygı göstermenin imandan olduğuna dair delil olarak nakledilmiştir.

Aynı konuda Allah ve meleklerinin Hz. Peygamber'e salavât getirdikleri ve müminlere de ona salavât getirmenin ve tam bir teslimiyetle selâm vermenin emredildiği âyet-i kerîme,[672] Hz. Peygamber'in kendisine bir kere salât getirene Allah'ın on kez salât edeceğini bildirmesi,[673] meleklerin Hz. Peygamber'e salavât getiren kişiye salavât getirmeleri,[674] yanında Hz. Peygamber'in ismi anıldığında ona salavât getirmeyen kişinin cimri olarak tanımlanması,[675] içerisinde Hz. Peygamber'e salavât getirilen duanın Allah tarafından beğenilmesi,[676] kendisine verilen selâmların Allah tarafından Hz. Peygamber'e bildirilmesi ve kendisinin de selâma karşılık vermesi,[677] yeryüzünde dolaşan (seyyâh) meleklerin müslümanların selâmını Hz. Peygamber'e ulaştırması[678] Hz. Peygamber'e salât ve selam getirerek ona saygı göstermenin imandan olduğuna delil olarak gösterilmişlerdir.

Beyhakî, Hz. Peygamber'e saygı göstermekle ilgili iman şubesinde ona salât ve selâm getirmeyi, salât, selâm, bereket ve rahmet kelimelerinin anlamlarıyla ilgili özel bir fasıl açarak konuyla ilgili yetmiş dokuz hadis ve sûfi sözü nakletmiş, Halîmî'nin açıklamalarına yer vermiştir. Ona göre namaz kılarken eğilerek ve secde ederek Allah'a saygı gösterilmesinden dolayı namaza salât denildiği gibi Hz. Peygamber'e salât getirmek de ona saygının bir ifadesidir. Hz. Peygamber'e salât getirmek onu medhü senâ etmektir. Allah'ın rahmetini dilemek sıkıntıların giderilmesini ve ihtiyaçların karşılanmasını istemektir. "Allâhümme bârik alâ Muhammed" duası ise onun zikrini, davetini,

---

669 Beyhakî, *a.g.e*, III, 102.
670 Beyhakî, *a.g.e*, III, 105.
671 Beyhakî, *a.g.e*, III, 118-119.
672 Bkz. el-Ahzâb 33/56.
673 Beyhakî, *a.g.e*, III, 124.
674 Beyhakî, *a.g.e*, III, 126.
675 Beyhakî, *a.g.e*, III, 130-131.
676 Beyhakî, *a.g.e*, III, 137.
677 Beyhakî, *a.g.e*, III, 139.
678 Beyhakî, *a.g.e*, III, 140.

şeriatını yüce kılmayı, ona uyanların artmasını dilemeyi ifade eder. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in adını zikredene ve zikredildiğini duyana salavât getirmek farzdır. Ondan nakledilen bir hadisi asla hafife almamalı ve onu değersizleştirebilecek ifadelerden kaçınılmalıdır. Meselâ "O fakir biriydi" veya onun sevdiği birşeyi "ben sevmiyorum" dememelidir. Üzerinde âyet veya hadis bulunan kitapların veya kağıtların üzerine başka bir şey konulmamalı, varsa tozları alınmalı, yırtılmamalı ve eğer yok etmek gerekirse ıslatılarak yazı silinmeli veya yakılmalıdır.[679]

Beyhakî daha sonra Arapların ve Kureyşliler'in faziletine dair rivâyetler zikrederek Arapça öğrenmenin gerekliliğine dikkat çeker. Nitekim Kâdı Ebû Ya'lâ'nın, İbn Şâhin'den naklettiği imanın şubeleri listesinde Arapları sevmek iman şubesi olarak zikredilmiştir. Lâlekâî ise *Kitâbü'l-iman*'ında Hz. Ali'yi ve Abdulmuttalib soyunu iki farklı şube olarak belirlemiştir. Ancak Şuabü'l-iman eserlerinde bu konuya ayrı bir şube olarak yer verilmemiştir. Beyhakî'nin Hz. Peygamber'i sevmek ve ona saygı duymakla ilgili şubede Hz. Peygamber'e duyulan sevginin bir uzantısı olarak bu tür rivâyetler nakledilmiştir.[680]

D. İNANÇTA HASSÂSİYET GÖSTERMEKLE İLGİLİ ŞUBE

Kişinin, dini hususunda bilgi sahibi olması, dinini ciddiye alması, dinini yaşama hususunda sebat göstermesi, hayatını ona göre düzenlemesi o kişinin imanının tezâhürlerindendir. Hz. Peygamber'in imanın tadını almayı sağlayan unsurları saydığı hadiste ateşe atılmayı, müslüman olduktan sonra tekrar dinini değiştirmeye tercih etmeyi de zikretmiştir. Kişinin mensubu bulunduğu dinini sevmesi ve dininden dönmektense ateşe atılmayı tercih edecek kadar iştiyak içinde olması, sebat etmesi imanın şubelerinden biri olarak kabul edilmiştir. Beyhakî bu hususu eserinde "*Kişinin Cehenneme Atılmayı Küfre Girmeye Tercih Edecek Kadar Dininde Tavizsiz Olması*" başlığıyla imanın on altıncı şubesi olarak işlemiştir.[681] Beyhakî bu konuya Allah'a ve Hz. Peygamber'e yönelik duyguların akabinde yer vererek imanın tadı ile ilgili hadisteki sıralamayı dikkate almıştır.

---

[679] Beyhakî, *a.g.e*, III, 143-155.
[680] Beyhakî, *a.g.e*, III, 163-166.
[681] Beyhakî, *a.g.e*, III, 167-169.

Beyhakî bu konuda ilk olarak Hz. Peygamber'den örnekler vermiş ve onun dini kurtuluş olarak tanımlaması, Allah'a tevekkül etmesi, Allah'a dua etmesiyle ilgili hadisler naklederek onun dini konusundaki sebatkâr tutumunu ortaya koymuştur.[682] Daha sonra Hz. Yusuf'un zina işlemektense zindana girmeyi tercih ettiğinin bildirildiği[683] âyet-i kerîmeye yer vermiştir. Onun zina işlememe emrine uyma kararlılığını ve dinini korumayı ve zindana girmeyi tercih etmesini delil olarak nakletmiştir. Mekke'de müşriklerin eziyetine sabreden Bilal Habeşî'nin sebatı,[684], yine Mekke'de işkence gören Yâsir ailesini Hz. Peygamber'in ziyaret ederek onları cennetle müjdelemesi,[685] Firavun'un hanımının dinî sebatı,[686] Hz. Yakub'un oğlu Hz. Yusuf kaybolduğunda onun dinini değiştireceğinden korkarak gözleri kör oluncaya dek ağlaması[687] ile ilgili rivâyetler, mü'minin dini hususunda ciddi, hassas ve istekli olmasının imandan olduğuna dair delil olarak gösterilen delillerden bazılarıdır.

Beyhakî, sahâbe-i kirâm'ın dinî hasâsiyetine örnek teşkil eden Enes b. Mâlik'in "Hangi konuyu alay konusu yaparsan yap, fakat dinini sakın alay konusu yapma" sözünü naklederek bölümü tamamlamıştır.[688] Bu bölümde otuz iki hadîs ve sûfi sözü nakledilmiştir.

II. İMANIN BİLGİ KAYNAĞI İLE İLGİLİ ŞUBELERİ

Hz. Peygamber'e ilk emir olarak *"Oku"*[689] denmesi, imanda bilginin önemini göstermektedir. *"Seni Yaratan Rabbinin adıyla oku"* emri, insanın Rabbini bildiği halde O'nun varlığını kabul ederek, O'nun ismini anarak bir eğitim ve öğretim faaliyeti içerisinde olması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla imanın eğitim ve öğretimle, mü'minin en önde gelen bilgi kaynağı olan vahiyle ilgili şubelerin var olması kaçınılmazdır. Bu sebepledir ki Beyhakî, imanın inanç konularıyla ilgili şubelerinden sonra tahkîkî

[682] Beyhakî, *a.g.e*, III, 167-169.
[683] Bkz. Yusuf 12/33.
[684] Beyhakî, *a.g.e*, III, 171-172.
[685] Beyhakî, *a.g.e*, III, 173.
[686] Beyhakî, *a.g.e*, III, 178.
[687] Beyhakî, *a.g.e*, III, 183.
[688] Beyhakî, *a.g.e*, III, 186.
[689] el-Alak, 99/1.

imanın önemli adımlarından olan ilimle meşgul olma ve İslâm dininin bilgi kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'e saygı göstermekle ilgili şubeye yer vermiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de insanları akletmeye,[690] geçmiş milletlerin yaşadıkları yerleri gezip görerek ibret almaya,[691] kuş,[692] deve[693] vs. gibi hayvanları gözlemleyerek Allah'ın yaratıcılığı ve büyüklüğü hakkında tefekkür etmeye teşvik eden birçok âyet-i kerîme bulunmaktadır. Zihnî faaliyet ile iman arasındaki kuvvetli irtibata dikkat çeken Beyhakî, ilim talep etmeyi ve ilmi yaymayı, inanç konularından hemen sonra ele almıştır. Bu sıralamadan da anlaşıldığı üzere İslam dinindeki iman olgusu statik bir yapıya sahip olmayıp bilakis hayat boyu ilme, tahkîke, araştırmaya ve dinamik ve ciddi bir eğitim ve öğretim faaliyetini gerektirir.

A. İLİM TALEP ETMEK

Beyhakî ilim talep etmenin imandan olduğuna dair delillerini zikretmeden önce hocası Halîmî'nin ve İmam Şafiî'nin ilimden neyi kastettiklerini nakleder. Halîmî'ye göre söz konusu ilimden kasıt Allah hakkında ve Allah'ın emirleri, yasakları ve hükümleri hakkında bilgi sahibi olmak olmak üzere iki kısımdır. Ancak bunların yanında Kur'ân-ı Kerîm ve sünnetten hüküm çıkarmak için Arapça'yı, Arapların örf ve âdetlerini, tarihini, şiirlerini vs. tahsil etmekte bu ilim faaliyeti kapsamındadır. Halîmî, ilim öğrenme hiyerarşisi de vererek ilim tâlibi öncelikle Arapça daha sonra Kur'ân ilmini öğrenmelidir. Ancak sahâbenin rivâyetleri olmadan Kur'ân tam manasıyla öğrenilemez, söz konusu rivayetler ise ancak tabîinin âsârı ile anlaşılabilir. Dolayısıyla Halîmî'nin ilim anlayışına göre Allah'ı tanımak ve O'nun hükümlerini tespit etmek ve anlamak amacıyla öğrenilmesi gereken her bilgi ilmin kapsamına girer denilebilir.[694] Şafîi'ye göre ise ilim, biri ibadet ve hükümler olmak üzere Kur'ân-ı Kerîm ve sünnetle sâbit olup nesilden nesile aktarılmış olan ve hakkında ihtilâf bulunmayan, diğeri ise hakkında nas bulunmayan, yorum ve kıyasa açık olan konulardaki ilim olmak üzere iki çeşittir. İkinci tür ilim faaliyeti mutlaka devam etmelidir. Nitekim her durum ve

[690] Bkz. Yusuf 9/109.
[691] Bkz. el-Enâm 6/6.
[692] Bkz. el-Mülk 67/19.
[693] Bkz. el-Gaşiye 88/17.
[694] Beyhakî, *a.g.e.*, III, 187.

şartta ilmî bir komisyonun bulunmasının gerekliliği Kur'ân'da mü'minlerinin hepsinin cihada katılmaması gerektiğini bir kısmının ilim faaliyetlerini yürütmeleri gerektiğini emreden âyet-i kerimede de bildirilmiştir.[695]

Bilenlerle bilmeyenlerin aynı seviyede olamayacağını,[696] ancak âlimlerin Allah'ın varlığına şehâdet edeceklerini[697] ve onların Allah'a karşı tam hakkıyla huşû duyabileceklerini[698] ve ilimle meşgul olan bir grubun bulunması gerektiğini belirten[699] âyet-i kerîmeler doğrultusunda Beyhakî, ilim talep etmenin imandan olduğuna on yedinci şubesinde yer vermiştir.[700]

İlim öğrenmenin her müslümana farz olduğunu, bir babanın evlâdına bırakabileceği en güzel mirasın güzel edeb olduğunu, ilim öğrenmek için bir yola girene Allah'ın cennetin yolunu kolaylaştıracağını, Hz. Peygamber'in mescidine ilim öğrenmek ve öğretmek için gelenin Allah yolundaki mücâhid gibi olduğunu, âlimin âbide olan üstünlüğünün ayın gökyüzündeki yıldızlara üstünlüğü gibi olduğunu, ilim öğrenmenin ibadet etmekten daha fazîletli olduğunu ve Hz. Peygamber'in mü'minlere ya âlim ya ilim öğrenen ya ilim dinleyen ya da ilmi sevenlerden olup asla beşincisi olmamalarını emrettiği hadisler ilim öğrenmenin imanla irtibatını ifade etmeleri bakımından delil olarak gösterilmişlerdir.[701]

Beyhakî, ilim talep etmenin imandan olduğunu âyet ve hadislerle ispatladıktan sonra ilim öğrenmenin fazileti hakkında oluşturduğu fasılla birlikte altmış beş hadis ve büyüklerin sözleriyle konuyu işlemiştir. İlim talep etmenin ibadet değerinde olduğunu, meleklerin ilim talep edene kanat gerdiklerini ifade eden rivâyetlerle ilim talep etmenin dindeki yerini vurgular ve kibirlenmenin ve günah işlemenin ilim öğrenmenin önündeki engellerden olduğunu anlatan rivâyetleri de nakleder. Konu, ilim tâlibinin yeterli vaktinin olması, maddî imkânı bulunması, tevâzu ve kanâat sahibi olması ayrıca zihninin

---

695 Bkz. Beyhakî, *a.g.e.*, III, 188-189. Âyet-i kerîme için Bkz. et-Tevbe 9/122.

696 *"De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar*" (ez-Zümer 39/9).

697 Bkz. Âl-i İmrân 3/18.

698 Bkz. el-Fâtır 35/28.

699 *"(Ne var ki) mü'minlerin hepsi toptan seferber olacak değillerdir. Öyleyse onların her kesiminden bir grup da, din konusunda köklü ve derin bilgi sahibi olmak ve döndükleri zaman kavimlerini uyarmak için geri kalsa ya! Umulur ki sakınırlar*" (et-Tevbe 9/122).

700 Beyhakî, *a.g.e.*, III, 187-218.

701 Beyhakî, *a.g.e.*, III, 187-229.

açık olması için günah işlememeye özen göstermesi gerektiğini anlatan rivâyetlerle son bulmaktadır.

B. İLMİ YAYMAK

Kur'ân-ı Kerîm'deki dinî ilimlerde geniş bilgi edinmek ve toplumu uyarmak için bir grubun var olması gerektiğini ve bu topluluğun savaşa katılmamasını emreden,[702] Allah'ın âyetlerini gizleyenlerin yerildiği[703] ve *"Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun*"[704] emrinin bulunduğu âyet-i kerîmeler, Beyhakî tarafından on sekizinci sırada ilmi neşretmenin imandan bir şube olduğuna dair delil olarak zikredilmişlerdir.[705]

Hz. Peygamber'in kendisinden hadis işitenlere bunu başkalarına aktarmalarını buyurduğu ve işittiği hadisi nakledenlerin Allah tarafından yüzünün aydınlatılması için dua ettiği ayrıca sahâbe-i kirâmın da Hz. Peygamber'in ilmi nakletmeye dair emrini yerine getirdiklerini anlatan hadisler ilmi yaymanın imandan olduğuna dair delil olarak gösterilen hadislerin başlıcalarıdır.[706] Yine Hz. Peygamber'in ilmi öğrenmeyi ve insanlara öğretmeyi emrettiği hadis ile kendisine ilim sorulduğunda gizleyen kişinin kıyâmet gününde cezalandırılacağını bildiren hadisler de ilmi yaymanın imandan olduğuna dair delil olarak gösterilmişlerdir.[707]

Hz. Peygamber'in faydası olmayan ilimden Allah'a sığındığını, Allah'tan faydalı ilim istediğini, kıyâmette âlime ilmiyle hesaba çekileceğinin bildirildiği hadisler ilmi yaymanın âhirette hesaba çekilecek hususlardan olup ilmî sorumluluğu ifade etmeleri bakımından ilmi yaymanın imandan olduğuna dair delil olarak gösterilen diğer rivâyetlerdendir.[708]

Yumuşak huylu öğretmenin sert davranandan daha hayırlı olduğunu, başkalarına ilim öğretmenin, ilmin şükrü olduğunu, birinin hidayetini arttıran ve onu günah işlemekten koruyacak olan bir sözü söylemenin ona verilecek en güzel hediye olduğunu ayrıca insanlara Rablerini anlatırken anlamakta zorlanmayacakları bir tarzda anlatmaları gerektiğini bildiren rivâyetleri imanın

---

[702] Bkz. et-Tevbe 9/122.
[703] Bkz. Âl-i İmrân 3/187.
[704] en-Nahl 16/43.
[705] Beyhakî, *a.g.e.*, III, 245.
[706] Beyhakî, *a.g.e.*, III, 246-250.
[707] Beyhakî, *a.g.e.*, III, 249-255.
[708] Beyhakî, *a.g.e.*, III, 273-280.

şubelerinden olan ilmi yaymayı uygulayanlara dikkat edilecek hususları aktarmak amacıyla nakletmiştir.[709]

Beyhakî, yüz yetmiş altı hadis, âlimlerin sözü ve beyitle anlattığı ilmi yayma konusuna kanâat sahibi olmanın, zengin fakir ayrımı gözetmeden öğrenciye yumuşak davranmanın ve yönetcilere uzak durmanın âlimlerde bulunması gereken hasletler olduğunu anlatan rivâyetle son verir.[710]

C. KUR'ÂN-I KERÎM'E SAYGI GÖSTERMEK

İnsanın Allah'ın varlığından haberdar olmasını, Allah'ın rızâsına uygun bir hayat yaşamasını sağlayan vahiy, insan hayatında önemli bir yer kaplar. Bundan dolayıdır ki Kur'ân-ı Kerîm'e Allah'ın kelâmı olması sebebiyle saygı göstermek imanın şubelerinden biri olarak kabul edilmiştir. Gece saatlerinde namaz kılan, secdeye kapanan Allah'ın âyetlerini okuyan topluluğu öven[711] ve âyetlerden yüzünü çevirenlerin kıyâmet gününde ağır bir günah yükleneceklerini,[712] Allah'ı anmaktan yüz çevirenlerin sıkıntılı hayatları olacağını ve kıyâmet gününde kör olarak haşrolunacaklarını bildiren âyetler[713] delil gösterilerek Kur'ân-ı Kerîm'e saygı duymak imanın on dokuzuncu şubesi olarak işlenmiştir.[714]

Beyhakî Kur'ân-ı Kerîm'e saygı göstermenin tezahürleri ve Kur'ân-ı Kerîm'i okuma adabıyla ilgili kısa bilgiler aktardıktan sonra yetmiş bir fasılda âdâb ve sûrelerin fazileti konularını, ayrıntılarıyla altı yüz altmış dokuz hadis ve âlimlerin sözlerini naklederek işler.

Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenen ve öğretenlerin mü'minlerin en fazîletlilerinin olduğunun bildirildiği, Hz. Peygamber'in Huzeyfe'ye Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenmeyi ve onu uygulamayı emrettiği, yine Kur'ân-ı Kerîm'i okuyup onu uygulayanların anne-babasına kıyâmette güneşin ışığından daha parlak bir tâc giydirileceğini, ancak iki kişiye gıpta edilebileceğini bunlardan birinin de Kur'ân-ı Kerîm ile gece ve gündüz meşgul olan kişinin olduğunun bildirildiği hadisler, Kur'ân-ı Kerîm'i okuyanın mü'minin kokusu ve tadı güzel olan turunç

---

[709] Beyhakî, *a.g.e.*, III, 256-265.
[710] Beyhakî, *a.g.e.*, III/ 326.
[711] Bkz. Âl-i İmrân 3/113.
[712] Bkz. Tâhâ 20/100.
[713] Bkz. Tâhâ 20/ 124.
[714] Beyhakî, *a.g.e.*, III, 327.

meyvesine benzetildiği, Kur'ân-ı Kerîm'in okunduğu ve öğrenilip öğretildiği mescitlere meleklerin geldiği ve onlara huzur ve rahmet getirdiğinin bildirildiği, kıyâmette Kur'ân'ın kendisini okuyanlara şefâatçi olacağını, okunan âyet-i kerîmelerin mü'mine kıyâmette nûr olacağını, Kur'ân-ı Kerîm'den okunan her harf için sevab verildiğini bildiren hadisler Kur'ân-ı Kerîm'e saygı göstermenin imandan olduğuna dair delil olarak gösterilmişlerdir.[715]

Beyhakî'ye göre Kur'ân-ı Kerîm'e saygı göstermek; onu öğrenmeyi, sık sık okumayı, okurken istiâze ile başlayıp kalpten düşünmeyi, Allah'ın öğütlerini okurken ağlamaklı olmayı ve okumayı bitirirken "Sadakallâhu'l-Azîm" demeyi ve Hz. Peygamber'e salavât getirerek bitirmeyi ihtiva eder. Secde âyetlerinde secde etmek, abdestsiz iken Kur'ân-ı Kerîm'e dokunmamak, taşımamak, okumaya başlamadan önce misvak kullanmak, temiz giysiler giyinip güzel koku sürünmek, okumanın gece açıktan gündüz ise sessiz olarak yapılması gerekir. Biriyle konuşmak için âyet yarıda kesilmemeli, okurken elinden geldiği kadar güzel sesle okumalıdır. Âyetler tane tane okunmalı, çok hızlı okunmamalı, isteyene Kur'ân-ı Kerîm'i okumayı öğretmeli ve bundan dolayı kibre kapılmamalıdır. Her gün Kur'ân okumalı, her yıl en az bir hatim yapılmalıdır, hatim ise Ramazan ayına ve namaz vaktine denk getirilmeli, hatmin bitiminde aile ve çocuklar da hazır bulundurulmalıdır. Sûrelere besmele ile başlanmalı, bir sûre bitmeden diğerine geçilmemeli, sûrelerin fazîletiyle ilgili hadisler öğrenilmelidir. Mushafın üzerine başka bir kitap ya da giysi koymamalı, Kur'ân-ı Kerîm'i en güzel hat ile yazılmalı, Kur'ân okunulacak ev aydınlatılmalı ve süslenmeli, Kur'ân âlimlerine de diğer âlimler gibi saygı gösterilmelidir.[716]

III. İMANIN İBADETLE İLGİLİ ŞUBELERİ

İnancın insanın davranışlarını etkilediği bilinen bir gerçektir. Diğer yandan insan inancını yaşantısına aktardığı ölçüde sağlıklı ve mutlu bir ruh yapısına sahip olabilir. Bu bakımdan mü'minin imanı ile uyumlu tutum ve davranışlarda bulunması ve inandığını yaşama cesareti ve iradesini göstermesi beklenir. İslam dininde Allah'a imanının dışa yansıması olarak O'nun

[715] Beyhakî, *a.g.e.*, III, 327-371.
[716] Beyhakî, *a.g.e*, III, 327-330.

hoşnutluğunu kazanmak niyetiyle yapılan tutum ve davranışlar ibadet olarak isimlendirilir. Sözlükte "boyun eğmek, alçakgönüllülük, tapma, tapınma, itaat, kulluk etmek" anlamlarına gelen ibadet aslında kulun Rabbi karşısındaki acziyetini, alçak gönüllülüğünü, sıkıntı ve dertlerden kurtulma çabasını, Yaratıcıya olan muhabbetini, bağlılığını ve şükran duygularını göstermesi bakımından önemlidir.[717]

Fatihâ sûresinde âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdın dile getirilmesinden oluşan giriş bölümünden sonra "Ancak Sana ibadet ederiz" buyurularak mü'minler için ibadetin hayatın merkezinde olduğu vurgulanmaktadır. Bu nedenle imanın göstergesi ve delili olan ibadetlerin imanın şubeleri olarak kabul edilmesi kaçınılmazdır. Bu bölümde Beyhakî'nin iman tasnifinde ard arda gelen temizlik, namaz, zekât, oruç, i'tikâf ve hac şubeleri tarafımızdan oluşturlan ibadetlerle ilgili şubeler başlığı altında ele alınacaktır. Söz konusu ibadetlerin, imanla irtibatını ortaya koyan hadisler üzerinde durulacaktır.

A. TEMİZLİK

Beyhakî, temizliğin imanın bir şubesi olduğuna delil olarak "Temizlik imanın yarısıdır" hadisini gösterir. Akabinde *"Allah sizin imanınızı zâyî edecek değildir*"[718] âyetindeki iman kelimesiyle namazın kasdedildiğini bildiren hadîsi aktarır ve imanın diğer yarısı olarak namazı zikreder, bir sonraki hadiste abdestsiz namaz olmayacağını anlatan hadisi naklederek bu görüşünü delillendirir. Dolayısıyla yukarıdaki âyet-i kerîme'de iman ile ifade edilen namazın yarısı olan temizliğin de imana dahil olduğunu anlatmaktadır. Bir sonraki hadiste de abdestin namazın anahtarı olarak tavsif edildiğini nakleder. Binâenaleyh temizliğe, ibadetlerle ilgili şubelerin ilki olarak yer verilmiştir.[719]

Abdest almanın imandan olduğunu 'abdesti itina ile almak' başlığıyla işleyen Beyhakî'nin bu konuda abdesti ancak mü'min olanın itina ile aldığının buyurulduğu hadisleri naklederek Hz. Peygamber'in itina ile abdest almayı olgun iman sahibi olmakla irtibatlandırdığını ortaya koymaktadır.[720]

---

[717] Sinanoğlu, Mustafa "İbadet", *DİA*, İstanbul 1999, XXI, 233-234.

[718] el-Bakara 2/143.

[719] Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 236-239.

[720] Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 240-241.

Hz. Peygamber'in Bilâl-i Habeşî'ye cennette kendisinin ayak seslerini duyduğunu ve hangi ameliyle cennete girmiş olabileceğini sorması üzerine onun, abdesti bozulduğunda hemen yenilediğini ve iki rek'at namaz kıldığını söylediğinde Hz. Peygamber'in "işte bununla" buyurduğu hadis de sürekli abdestli halde bulunmaya özen göstermenin cennete girmeye vesile olduğunu bildirmesi bakımından imanla irtibatlandırılmış ve delil olarak gösterilmiştir. Diğer yandan Hz. Peygamber'in abdest alırken topuklarını iyi yıkamayanları gördüğünde "Çekecekleri ateş azabından dolayı vay o topukların haline" buyurduğu, ayrıca abdesti itina ile almayı imanın yarısı olarak nitelediği hadisleri de bu konuda gösterilen diğer delillerdendir.[721]

Beyhakî, abdestin ve guslün fazîleti hakkında oluşturduğu fasılda nakledilen hadislerde ise abdest alarak iki rek'at namaz kılanın geçmiş günahlarının bağışlanacağı, emredildiği gibi abdest alarak kılınan namazların vakitleri arasında işlenen günahlara kefâret olacağı, abdest alanın günahlarının ağaçtan yaprakların dökülmesi gibi döküleceği, usûlüne uygun alınan abdest ile Allah'ın kulunun günahlarını bağışlayacağı ve derecesini yükselteceği, Hz. Peygamber'in kıyâmet gününde ümmetini abdest azâlarının parlaklığından tanıyacağı, Hz. Peygamber'in ensâra "Allah'ın sizi kendisiyle övdüğü temizliğiniz nedir?" diye sorduğunda namaz için abdest aldıklarını, cenâbet halinde gusül abdesti aldıklarını ve su ile istincâ ettiklerini cevap olarak verdikleri, temizliğin cennete girmenin şartlarından biri olduğu, abdest alıp kelime-i şehâdet getirene cennetin sekiz kapısının açılacağı ve dilediğinden cennete gireceği, soğuk kış günlerinde abdest almanın imanın altı özelliğinden biri olduğu bildirilmektedir.[722]

Ayrıca traş olmanın, sünnet olmanın, bıyık kesmenin, sakalı düzeltmenin ve tırnak kesmenin, misvak kullanmanın fıtrattan olduğunu, Hz. Peygamber'in ashâbına sakal temizliği ve bakımını emrettiğini, Hz. Peygamber'in cuma namazından önce tırnaklarını kestiğini ve bıyıklarını kısalttığını, kendisiyle birlikte namaz kılıp temizliklerine dikkat etmeyenleri isim vermeyerek uyardığını, ümmetine zor gelmeseydi her abdest aldıklarında misvak kullanmayı emredeceğini, misvakla abdest alıp kılınan namazın bu

[721] Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 241-244.

[722] Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 244-270.

şekilde yapılmayandan yetmiş kat daha fazîletli olduğunu, kulun ilk hesaba çekileceği şeyin temizliği olduğunu, temizliği güzel olursa namazının da güzel ve namaz güzel olursa diğer bütün amellerinin de güzel olacağını, temiz olarak uyuyanlara meleklerin istiğfâr edeceğini, Hz. Peygamber'in Enes b. Mâlik'e her zaman abdestli bulunmayı öğütlediği ve abdestli vefât edenin şehit olacağını bildiren hadisler de temizliğin imanın şubelerinden biri olduğuna dair delil olarak gösterilmişlerdir.[723]

Temizliğin imandan olduğuna dair seksen bir hadis hadis ve âlimlerin sözlerini nakleden Beyhakî, konuyu sadece abdest ve gusül bağlamında ele almayıp abdest alırken suyu israf etmemeye ve İslâm'ın kolaylık dini olması gibi konulara da dikkat çekmiştir. O, konuyu Hz. Peygamber'in akan nehirde bile olsa abdest alırken suyu israf etmemek gerektiğini ve abdest alırken toprak testi yerine ibrik kullanmayı tercih ettiğini bildirdiği hadisleri naklederek tamamlamıştır.

B. NAMAZ

İmanın yirmi birinci şubesi olarak namaz ibadetini ele alan Beyhakî, Allah'ın ibadetler arasında sadece namazı, iman olarak isimlendirdiğini ve Hz. Peygamber'in de namazdan başka hiçbir ibadetin terkini küfür olarak nitelendirmediğini ifade ederek namazın imandan olduğunu belirtmiştir. Kıblenin, Kudüs'ten Kâbe'ye tahvili üzerine ashâbın "Ey Allah'ın Resûlü Beytü'l-makdis'e yönelerek namaz kılmış olup vefât edenlerin durumu ne olacak" diye sormaları üzerine *"Allah imanınızı boşa çıkaracak değildir"*[724] âyet-i kerîmesinin nâzil olduğunu bildiren hadis, âyetteki iman kelimesi ile namazın kastedildiğini anlatması bakımından namazın imanın bir şubesi olduğuna dair nakledilen ilk delildir.[725] Bu konuda ikinci delil olarak "Kul ile şirk ve küfür arasında namazın terki vardır" hadisi nakledilmiştir. Şirk ve küfrün bulunduğu yerde imanın bulunamayacağından hareketle namazın iman anlamına geldiği ve namaz kılmanın imanın bir gereği açıkça ortaya çıkmaktadır. Beyhakî'ye göre namazı terk etmek, imanı terketmek anlamına gelir.[726]

---

[723] Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 270-287.

[724] el-Bakara 2/143.

[725] Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 288.

[726] Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 289.

Bir seferinde bir münâfığı ve diğer seferinde ise bir muhannesi öldürme konusunda kendisinden izin isteyen kimseye, Hz. Peygamber'in kendisine namaz kılanları öldürmenin yasaklandığını ifade ettiği hadisler namazın onu ifâ eden kimsenin can güvenliğinin korunması gerektiğini anlatmaktadırlar. Söz konusu hadisler de namaz ibadetinin kelime-i şehâdet ile aynı işlevi taşıdığını göstermeleri bakımından namaz kılmanın imandan olduğuna delil olarak gösterilmişlerdir.[727]

Beyhakî'ye göre namazın zekâtla birlikte anıldığı âyetlerde[728] namazın ilk olarak zikredilmesi onun dindeki üstünlüğünü anlatan ve imandan olduğunu gösteren bir diğer tespittir. Ayrıca Hz. Peygamber'in davetini kabul etmeyen bir inkârcının özellikleri anlatılırken onun inkarından sonra namazı da kılmadığının ifade edildiği,[729] diğer yandan rükûya varmayanların (namaz kılmayanların) kınandığı,[730] namazı bırakanların yerildiği ve namazı terketmenin cezalandırılmaya sebep olacağını bildiren[731] âyetler de namaz ile iman arasında sıkı bir bağa delâlet ederler.[732]

Bir bedevînin Hz. Peygamber'e gelerek kendisini cennete yaklaştıracak ve cehennemden uzaklaştıracak amellerden bahsetmesini istemesi üzerine Hz. Peygamber'in "Allah'a ibadet etmen, O'na hiçbir şeyi ortak koşmaman, namazı kılman, zekâtı vermen ve sıla-i rahîm yapmandır" hadîsinde de Allah'a şirk koşmamaktan hemen sonra namazın zikretmesi de Beyhakî'ye göre namazın imandan olduğunu ifade eden delillerdendir.[733] "Allah'ın en fazla hoşlandığı amel hangisidir?" sorusuna Hz. Peygamber'in vaktinde kılınan namazı, anne-babaya iyi davranmak ve Allah yolunda cihad etmekten önce belirtmesi namazın önemini vurgulamaktadır.[734]

Beyhakî daha sonra açtığı ara başlıklarda namazın edâsının küçük günahlara kefâret olacağı, beş vakit namazı cemaatle kılmanın fazileti, özürsüz olarak cemaatle namazı terketmenin cezaya sebep olacağı, camiye yürüyerek

[727] Beyhakî, *a.g.e*., IV, 292-292.
[728] Bkz. el-Bakara 2/3, 43.
[729] Bkz. el-Kıyâme 75/31.
[730] Bkz. el-Mürselât 77/48-50.
[731] Bkz. Meryem 19/59.
[732] Beyhakî, *a.g.e*., IV, 293-294.
[733] Beyhakî, *a.g.e*., IV, 294.
[734] Beyhakî, *a.g.e*., IV, 295.

gitmenin sevap olduğu, cuma namazının fazîleti, cuma gecesi ve gününde Hz. Peygamber'e salavât-ı şerîfe getirmenin ve Kehf Sûresi'ni okumanın fazîleti, ezan okumanın ve kâmet getirmenin ve müezzinlerin fazîleti, namazı tâdîl-i erkân üzere kılmanın, çok namaz kılmanın, Ramazan ayında namaz kılmanın fazîleti konularıyla ilgili hadisler nakletmiştir.[735] Beş vakit namazın evin önünde akan bir nehirde her gün beş kere yıkanmaya benzetilerek suyun bedenin kirini temizlemesi gibi namazların da günahları sileceğini belirten hadis namazın imandan olduğuna dair gösterilen delillerdendir.[736]

Namazın imanla irtibatlandırıldığı hadislerdeki bir diğer husus da ta'dîl-i erkân üzere kılındıkları takdirde büyük günah işlemedikçe farz namazların namaz aralarında işlenen küçük günahlara kefâret olacağıdır. Bu durum Cuma namazı için de geçerlidir.[737] Hz. Peygamber, namazın manevî arınma işlevine ve imanın belirtisi olduğuna dikkatleri çekmektedir. Beş vakit namazı kılanların âhirette nûr, delîl ve kurtuluş bulacaklarının ve ateşin kendilerine haram olacağının hadislerde bildirilmesi namazın imanın şubelerinden biri olduğu görüşünü kuvvenlendirmektedir.[738] Hz. Peygamber'in meleklerin nöbetleşerek mü'minlerin yanlarına geldiklerini, onların namaz kıldıklarına şahitlik ettiklerini ve namaz kılanlar için "Ey Allah'ım onu bağışla, ey Allah'ım ona merhamet et" diye dua ettiklerini bildirdiği hadis ile ikindi namazını terk edenin amelinin boşa gittiğini bildiren hadisler de beş vakit namazların önemini vurgulamaları bakımından Beyhakî tarafından delil olarak zikredilmişlerdir.[739]

Cemaatle kılınan namazın, tek başına kılınan namazdan yirmi beş derece bazı hadislere göre de yirmi yedi derece daha fazîletli olduğuna[740] cemaatle yatsı namazını kılanın gecenin yarısını ibadetle geçirmiş gibi sabah namazını cemaatle kılanın gecenin tamamını ibadetle geçirmiş gibi sayılacağına[741] dair hadisler, imandan olduğuna dair delil olarak gösterilmiştir. Bir başka hadiste "Kim evinde abdest alıp farz bir namazı kılmak için Allah'ın evlerinden birine giderse adımlarından biri günahlarının silinmesine diğeri ise derecesinin

[735] Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 301-560.
[736] Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 301-305.
[737] Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 307-308.
[738] Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 312-313.
[739] Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 332.
[740] Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 314-320.
[741] Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 333.

yükselmesine vesile olur" buyurarak mü'minleri namazları camide cemaatle kılmaya teşvik ettiği hadisler de bu hususta delil olarak kullanılmışlardır.[742]

Cuma günü namaza çağrıldığında namaza koşmanın emredildiği âyet-i kerîme[743] ve cuma gününün müslümanlara Allah tarafından hediye edildiğinin bildirildiği hadis namaz ibadetinin imandan olduğunu gösteren diğer delillerdendir.[744] Konuyla ilgili diğer hadislerde güneşin üzerine doğduğu günlerin en hayırlısının cuma günü olduğu, Hz. Âdem'in cuma günü yaratıldığı, cuma günü cennete girdiği ve yine cuma günü cennetten çıkarıldığı ve kıyâmetin de cuma günü kopacağı ifade edilir.[745] Hz. Peygamber cuma günü edilen duanın kabul edileceği özel bir saatin olduğunu bildirmiştir.[746] Cuma günü ile ilgili rivâyetlerde Hz. Peygamber abdesti güzelce almayı hatta gusül abdesti almayı, güzel koku sürünmeyi, güzel elbise giyinmeyi, misvak kullanmayı ve hutbe esnasında susup dikkatlice imamı dinlemeyi, konuşan arkadaşına 'dinle' bile dememeyi öğütlemektedir.[747] Hz. Peygamber'in cuma namazını üç kere arka arkaya mazereti olmadan terkedenin kalbini Allah'ın mühürleyeceğini buyurduğu hadisler de cuma namazının imandan olduğuna delil olarak kabul edilmiştir.[748] Beyhakî 'cumanın fazileti' ile ilgili bölümü "kim cumaya gelirse gusül abdesti alsın" hadisiyle bitirir. [749]

Namaz konusunu hadis, âlim sözü ve beyitlerden oluşmak üzere toplamda üç yüz seksen dört nakille işleyen Beyhakî, son olarak gece ve gündüz namaza devam ederek onu güzelleştirmek gerektiğini ve selef-i sâlihînin namazla ilgili tutumlarını ele almıştır. Böylelikle o, şubelerin işlenişinde sadece söz konusu şubenin imandan olduğu hakkında âyet ve hadisler nakletmekle yetinmemiş aynı zamanda okuyucuya konuyla ilgili detay bilgiler vermiş ve ibadetleri yapmaya teşvik edici örnekler de sunmuş olmaktadır. Beyhakî namaz şubesini Ramazan ayını ikâme etmekle ilgili başlıkta teravih namazını cemaatle kılmanın fazileti, kıyâmet gününde kulun hesaba çekileceği ilk şeyin namaz

[742] Beyhakî, *a.g.e*., IV, 348.
[743] Bkz. el-Cum'a 62/9.
[744] Beyhakî, *a.g.e*., IV, 389-431.
[745] Beyhakî, *a.g.e*., IV, 393-394.
[746] Beyhakî, *a.g.e*., IV, 394-400.
[747] Beyhakî, *a.g.e*., IV, 405-414.
[748] Beyhakî, *a.g.e*., IV, 417-418.
[749] Beyhakî, *a.g.e*., IV, 430.

olduğu hakkındaki hadisler ile mü'minin vefâtıyla yeryüzünün kırk gün ağladığını anlatan rivâyetlerle namazın önemini vurgulayarak tamamlamıştır.

C. ZEKÂT

Beyhakî namazı emreden âyet-i kerîmelerde "*Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin*"[750] örneğinde olduğu gibi namaz ile zekât emri arasında başka bir amelin zikredilmemiş olması, zekâtın namazdan hemen sonra anılması ve Hz. Peygamber'in namazla zekâtı peşpeşe zikretmesi sebebiyle zekât vermeyi namazın akabinde gelen bir iman şubesi olarak kabul etmiştir.[751] Bu bölümdeki ilk hadis, zekât vermenin İslam'ın beş temel esasından biri olduğunun bildirildiği hadistir.[752]

Daha sonra Hz. Peygamber'in Muaz b. Cebel'i Yemen'e vali olarak gönderdiği zaman ondan, oradakileri İslâm'a davet etmesini, kabul ederlerse namaz kılmaları ve zekât vermeleri gerektiğini bildirmesini istemiş "onlara Allah'ın zenginlerinden alınıp fakirlerine verilecek olan zekâtı farz kıldığını bildir. Eğer bunu kabul ederlerse, sakın mallarının en kıymetlilerini alma!" diye tenbihlemiştir.[753] Zekât vermenin, İslâm toplumu içerisinde sayılmanın bir belirtisi olduğuna dair başka hadîsler de vardır.[754] Aynı şekilde Cerîr b. Abdullah'ın "Resûlullah'a namaz kılmak, zekât vermek ve her müslümana nasihat etmek hususunda biat ettim (söz verdim)" sözü, zekât vermeyi kabul etmenin, Müslüman olma şartı olduğunu göstermektedir.[755]

Hz. Peygamber'in Allah'a ibadet etmek, Allah'tan başka ilah olmadığına inanmaktan sonra zekât vermeyi de imanın tadını tattıracak olan amellerden saydığı hadisi de bu konuda delil olarak gösterilen hadislerdendir.[756]

Zekât vermemenin cezası, sadaka vermeye teşvik, yedirmenin ve içirmenin fazileti, ödünç vermenin fazîleti, ihtiyaç dışı mal tutmak, isteyeni geri çevirmemek, sadakayı malın iyisinden vermek, temiz ve helal kazançtan

---

[750] el-Bakara 2/110. Bu konudaki bir diğer âyet-i kerîme şöyledir: "*Halbuki onlara, ancak dini Allah'a has kılarak, hakka yönelen kimseler olarak O'na kulluk etmeleri, namazı kılmaları ve zekâtı vermeleri emredilmişti. İşte bu dosdoğru dindir"* (el-Beyyine 98/5).

[751] Bkz. Beyhakî, a.g.e, V, 5-189.

[752] Beyhakî, *a.g.e*, V, 6.

[753] Beyhakî, *a.g.e*, V, 6.

[754] "İnsanlarla 'Lâ ilâhe illallah' deyinceye, namazı ve zekâtı verinceye kadar savaşmakla emrolundum. Eğer bunu yaparlarsa canlarını ve mallarını korumuş olurlar, hesapları da Allah'a aittir." (Beyhakî, *a.g.e*, V, 7).

[755] Beyhakî, *a.g.e*, V, 7.

[756] Bkz. Beyhakî, *a.g.e*, V, 9-11.

tasadduk etmek, îsâr hakkında gelen rivâyetler, vereceği şey elinde olmadığında isteyene özür beyan etmek, dilenmekten kaçınmak, kişi istemeden Yüce Allah'ın ona mal vermesi, borç vermek konularındaki hadisler, zekâtın imanın şubelerinden biri olduğuna dair delil delil olarak gösterilmişlerdir.[757]

Zekâtı vermemenin cezâsı hakkında Allah Teâlâ *"Allah'ın kendilerine lütfundan verdiği nimetlerde cimrilik edenler, bunun, kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Hayır! O kendileri için bir şerdir. Cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır"*[758] âyeti ile cimrilik nedeniyle zekât vermeyenleri îkaz ederek zekât ibadetinin önemini vurgulamıştır. Hz. Peygamber ise yukarıdaki âyeti izah mâhiyetinde "Allah kime mal verir de o malın zekâtını vermezse, kıyâmet gününde zekâtı verilmeyen mal, sahibi için çok zehirli bir yılana dönüşür. Bu yılanın iki gözü üstünde iki nokta vardır. Bu azgın yılan kıyâmet gününde mal sahibinin boynuna gerdanlık yapılır. Sonra yılan, ağzıyla sahibinin çenesini iki tarafından yakalar. Sonra 'ben senin malınım, senin hazinenim' der" buyurmuştur.[759]

İhtiyaç sahibini rencide etmeyip imkân dahilinde ihtiyaçlarını gidermeyi tavsiye eden Hz. Peygamber'in "isteyeni bir hurma ile bile olsa reddetmeyiniz" buyurması zekâtın imandan olduğun delil olarak gösterilmiştir.[760] Sadaka ve zekât verirken başa kakmamak ve gönül kırmamak gerektiği ile ilgili âyet[761] ve "Gizli verdiğin sadaka, Rabbinin gazâbını söndürür, sıla-i rahîm ömrü arttırır" hadîs de nakledilmiştir.[762]

Müslümanların, zekât alanlardan değil de zekât verenlerden olmalarını teşvik etmek amacıyla Hz. Peygamber "Veren el, alan elden üstündür" buyurduğu hadîs de zekât vermenin imandan olduğuna delil olarak gösterilmiştir.[763] "Bir hurma ikram etmekle dahi olsa cehennemden kendinizi koruyunuz. Hurma bulamazsanız en azından güzel söz söyleyiniz" hadîsiyle de Hz. Peygamber az ya da çok mal varlığına sahip olan herkesin infâk

[757] Beyhakî, *a.g.e*, V, 12-189.
[758] Âli İmrân 3/180.
[759] Beyhakî, *a.g.e*, V, 12.
[760] Beyhakî, V, 81.
[761] Bkz. el-Bakara 2/264.
[762] Beyhakî, V, 116.
[763] Beyhakî, V, 74.

edebileceğini, infâk etmenin kişiyi cehennemden koruyacağını hatta infâk niyetiyle söylenen güzel sözün bile sevap kazandıracağını buyurduğu hadisler zekât ve sadaka vermenin imandan olduğuna delil olarak gösterilmiştir.[764]

Beyhakî'ye göre "Her iyilik sadakadır" hadisi de yapılan her iyiliğin sadaka vermek kadar sevap kazandırdığını vurgulamaktadır.[765] Tebessüm etmek, iyiliği emredip kötülüğü yasaklamak, su ikram etmek de sadaka olarak zikredilen davranışlar arasındadır. Hadislerde, sadakanın kapsamının geniş olduğu ve sadece maddî olarak değil, bilakis kişinin davranışlarıyla da sadaka sevabını kazanabileceği bildirilmiştir.[766]

Hz. Peygamber "Aç olan kişiyi doyurunuz, hasta olanı ziyaret ediniz, yardıma muhtaç olana yardım ediniz" buyurarak huzurlu bir toplumun oluşması için gerekli davranışları bildirmiştir.[767] Toplumda hiçbir ferdin yiyeceksiz kalmaması üzerinde hassâsiyetle duran Hz. Peygamber'in komşusu aç iken tok olarak geceleyenin mü'min olmadığını belirtmesi insanların yeme ihtiyaçlarını gidermenin imanın bir göstergesi olduğunu ifade etmektedir.[768] "Hangi İslam(î davranış) en hayırlısıdır" diye soran sahabîye Hz. Peygamber'in "yemek yedirmen ve tanıdığın tanımadığın herkese selam vermendir" buyurması toplumun huzuru için önemli olan refah seviyesinin ve güven duygusunun güçlenmesini sağlayan iki önemli davranışın imanın şubelerinden olduğuna delil olarak kullanılmıştır.[769]

Hz. Peygamber mü'minleri zekât verme hususunda teşvik etmek amacıyla temsîlî anlatımlara başvurarak cennette içi dışardan görülen, dışarıdan da içi görülen güzel bir oda olduğunu anlatmıştır. Bu odaların kimler için hazırlandığını merak edip soran sahâbîye, bu odanın güzel söz söyleyen, selamı yayan, diğer insanların uyuduğu vakitte gece namaz kılanların yanında yemek yedirenlere de hazırlandığını belirtmesi mâlî bir ibadet olan zekât ve sadaka vermenin imandan olduğuna delil olarak gösterilen diğer rivâyetlerdendir.[770]

---

[764] Beyhakî, *a.g.e*, V, 30.
[765] Beyhakî, *a.g.e*, V, 35.
[766] Beyhakî, *a.g.e*, V, 67-68.
[767] Buhârî, Et'ime 6.
[768] Beyhakî, *a.g.e*, V, 77.
[769] Beyhakî, *a.g.e*, V 56.
[770] Beyhakî, *a.g.e*, V, 57.

Bir defasında ensârdan bazılarının Hz. Peygamber'den mal istemeleri ve onun da vermesiyle yine isteyip yine vermesi sonunda verecek hiçbirşeyinin kalmamasıyla yine de kendisinden mal beklentisinde olan kişilere onun "Benim yanımda sizden daha hayırlı birşey kalmadı. Kim af olunmak isterse Allah onu affeder, kim zenginlik isterse Allah onu zengin eder, kim sabırlı olmayı dilerse Allah onu sabırlı eyler. Kişinin elde edebileceği en büyük zenginlik ve hayır sabretmektir" buyurduğu hadisini Beyhakî ihtiyaçları karşılanamayan kişileri sabırlı olmaları gerektiğini anlatmak üzere nakletmiştir.[771]

Hz. Peygamber'in "mallarınızı zekâtla koruyun, hastalarınızı sadaka ile iyileştirin ve belayı dua ile uzaklaştırın" hadisini ise zekât ve sadaka vermenin mala ve cana olumlu etkilerinin olduğunu vurgulaması bakımından teşvik mâhiyetinde nakletmiştir.[772] Beyhakî borç vermenin de sadaka vermek kadar sevap olduğunu anlatan hadislerle konuya son vermiştir. Zekâtın imandan olduğu bölümde, toplam iki yüz altmış yedi hadis, âlim sözü ve beyit bulunmaktadır.[773]

D. ORUÇ

Beyhakî, yirmi üçüncü şube olarak oruç ibadetine yer vermiş,[774] orucun iman edenlere farz kılındığını bildiren âyet-i kerîme'yi[775] delil göstermiştir. Söz konusu âyet-i kerîmede oruçla takvâ arasındaki bağa vurgu yapılmış, Allah için oruç tutan mü'min O'nun emrine uyarak kötülüklerden uzak durmaya çalışır. Bu farkındalıkla tutulan oruç, mü'minin Allah'a olan imanını güçlendirerek takvâ sahibi olmasını sağlar. Namazın da takvânın hâlini arttırarak insanı kötülüklerden alıkoyması aynı durumu ifade eder.[776] Beyhakî'ye göre aç ve susuz kalarak oruç tutmanın, mü'mini kötülük yapmaktan alıkoyması gibi yemek ve içmek için yemeğin, suyun bulunmasından öte Allah'ın buna izin vermesi ve mübah kılması gerektiğini hissettirmesi bakımından Allah'a iman etmekle yakından ilişkisi vardır. Mü'min, Allah'ın izniyle yiyip içebileceğinin farkına vararak Allah'a itaat eder. Bu itaatin içinde bulunduğu her an onun için

---

[771] Beyhakî, *a.g.e*, V, 153.

[772] Beyhakî, *a.g.e*, V, 185.

[773] Beyhakî, *a.g.e*, V, 185-189.

[774] Beyhakî, *a.g.e*, V, 190-431.

[775] "*Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı*" (el-Bakara 2/183).

[776] el-Ankebût 29/45.

ibadet sayılır. Acıkma ve susamaya karşı sabreden mü'min, Allah'ın nimetlerini hatırlayarak Allah'a verdiği nimetlerden dolayı şükreder. Zengin mü'min ise oruçluyken aç ve susuz kalan fakirleri hatırlar, onların zor durumlarını anlar ve onlara karşı şefkat duyguları güçlenerek onlara yardım ve iyilikte bulunma ihtiyacı duyar.[777]

Beyhakî, ilk olarak İslâm'ın beş esas üzerine bina edildiğini bildiren hadîsi, orucun imanın şubelerinden olduğuna delil gösterir.[778] Hz. Peygamber'in orucu kalkan olduğunu belirterek orucun bir kalkan gibi mü'mini günahlardan ve cehennemden koruduğunu bildirdiği hadisi de delil olarak kullanmıştır.[779]

Hz. Peygamber'in oruca verdiği bir diğer ismin de sabır olduğunun, Ramazan ayının, sabır ayı ve sabrın aydınlık olduğunu ve orucun sabrın yarısı olduğunun belirtildiği hadisler de delil olarak nakledilen diğer hadislerdir. Beyhakî sabrın, Arap dilindeki kelime anlamının hapis olmasını, oruçlunun oruçluyken nefsini Allah için hapsetmesini, orucun Allah için tutulmasını Allah'a iman ile ilişkilendirir.[780] Hz. Peygamber, orucu bedenin zekâtı ve mükâfâtı olan bir farz olarak nitelendirmiştir.[781]

Beyhakî konuları, otuza yaklaşık alt başlıkta ayrıntılı olarak işlemiştir.[782] Bu bölümlerde nakledilen hadislerde Yüce Allah'ın oruçlunun mükâfâtını bizzat kendisinin vereceği, oruçlunun iftar vaktindeki duasının kabul olunacağı, oruçlunun ağız kokusunun Allah katında miskten daha hoş olduğu, oruçta riyâ olmadığı, oruçluların cennette Reyyân kapısından girecekleri, oruçlu kişinin yanında yemek yenilirken onun sabretmesinden dolayı meleklerin oruçlu için duâ ve istiğfar ettikleri, oruçlunun bütün uzuvlarının Allah'ı tesbih ettiği, evlenemeyenlere orucun tavsiye edildiği, Ramazan ayında rahmet kapılarının

---

[777] Beyhakî, a.g.e, V, 190-191.

[778] Beyhakî, *a.g.e*, V, 191.

[779] Beyhakî, *a.g.e*, V, 192-195.

[780] Beyhakî, *a.g.e*, V, 195-196.

[781] Beyhakî, *a.g.e*, V, 196-200.

[782] Bu bölümdeki alt başlıklarda şu konular işlenmiştir: Orucun fazîleti, Ramazan ayının fazîleti, Ramazan ayının son on günü, kadir gecesi, iki bayramın gecesi ve gündüzü, Şevval ayında altı gün oruç tutmak, haram aylarda oruç tutmak, Zilhicce ayının on günü, Arefe günü, Muharrem ayı, Aşure orucunun dokuzuncu günü onuncu gün ile beraber oruçlu olarak geçirmek, Receb ayı, Şaban ayı orucu, Şaban ayının ortasındaki gece ile ilgili rivâyetler, her ay üç gün oruç tutmak, haftanın Pazartesi, Perşembe ve Cuma günleri oruç tutmak ve Hz. Davud'un orucu, Allah yolunda oruç tutmak, ibadetteki maksat, oruçlunun iftar ettiği yiyecek ve iftar duası ile ilgili rivâyetler, oruçla ilgili haberler ve hikâyeler, oruçluya iftar vermek. Beyhakî, a.*g.e*, V, 200-430.

açılarak cehennem kapılarının kapandığı, orucun geçmiş günahların bağışlanmasına vesile olacağı, Ramazan ayı orucunun bir önceki Ramazan ayı orucundan o güne kadar işlenen günahların bağışlanmasına vesile olacağı, oruçlunun kötü söz söylemeyerek kendisine sataşanlara "ben oruçluyum" demeleri gerektiği, Allah'ın oruçluyken yalan söyleyenin yemeyi ve içmeyi terk etmesine ihtiyacı olmadığı, oruçlunun haramlardan uzak durup hizmetçilerine eziyet etmemesi gerektiği, Ramazan orucunu herhangi bir mazeret olmadan terkeden kişinin bütün ömrünü oruçla geçirse bile o günün orucunu kazâ edemeyeceği, Hz. Peygamber'in Ramazan ayının son on gününde ibadet etmeyi daha bir önemsediği, sahur yemeğinin tavsiye edilerek sahur yemeğinde bereket olduğu, oruçluya iftar yemeği sunan kişinin oruçlunun sevabı kadar sevaba nâil olacağı bildirilir.[783]

Beyhakî diğer şubelerde de olduğu gibi naklettiği hadisin kaynağını bildirir, rivâyetlerin sıhhat durumu hakkında verir.[784] Oruç şubesinde üç yüz seksen beş hadis nakledilmiştir.

E. İ'TİKÂF

İ'tikâf, mü'minin ibadet amacıyla câmide kalmasını ifade eder. Bu ibadeti yapana mu'tekîf veya âkif denilir.[785] İbadet niyetiyle bir müddet camide bulunan mu'tekîf zaruri bir haceti olmadıkça dışarıya çıkmaz, oruç tutması ise sünnettir.[786] Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'e, tavâf edenler, kendini ibadete verenler, rukû ve secde edenler için evini (Kâbe'yi) tertemiz tutmalarını emredildiğinin bildirildiği âyet-i kerîmede[787] "kendini ibadete verenler" ibaresiyle i'tikâf ibadetinde bulunanlardan bahsedilir. Beyhakî, bu âyeti zikreder ve camide i'tikâfa girmeyi, tavâf etmek, namaz kılmak gibi ibadetlerden sayarak imanın bir şubesi olarak işlemiştir. Ayrıca oruç gecesinde cinsî münasebetin helâl kılındığını bildiren âyetin devamında *"Siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın*"[788] buyurulmasından i'tikâf ibadetinin de

[783] Beyhakî, *a.g.e*, V, 200-431.

[784] Bkz. Beyhakî, *a.g.e*, V, 201,206-207, 216,225, 227, 230, 237, 243, 244, 251, 252, 258, 260, 261, 262-269; V, 238, 241, 246, 311.

[785] Şener, "İ'tikâf", *DİA,* İstanbul, 2001, XXIII, 457.

[786] Beyhakî, *a.g.e*, V, 433.

[787] el-Bakara 2/125.

[788] Bkz. el-Bakara 2/187.

aynı yasağın geçerli olduğu oruç ya da ihramlı iken yapılan umre ve hac gibi özgün bir ibadet olduğu anlaşılmaktadır.

Beyhakî eserinde imanın yirmi dördüncü şubesi olarak ele aldığı i'tikâf konusunu âyetlerle delillendirdikten konuyla ilgili delil olarak on hadis nakletmiştir. Bu hadislerde Hz. Peygamber'in Ramazan ayında on gün i'tikâfa girdiği, vefât ettiği sene ise yirmi gün i'tikâfa girdiği belirtilmiştir.[789] Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'in Ramazan ayının son on günü i'tikâfa girdiğini, o vefât ettiğinde ise eşlerinin i'tikâfa girdiklerini bildirdiği hadis de zikredilir.[790]

Konuya dair delil olarak gösterilen diğer hadislerde ise Hz. Peygamber'in mu'tekîf'i, günahlardan uzak duran kimse olarak tanımladığı, i'tikâfta iken birine yardımcı olmak için camiden ayrılan İbn Abbas'a Hz. Peygamber'in bir müslüman kardeşinin ihtiyacını giderene on senelik i'tikâf sevabı verileceğini söylediği, müslüman olmadan önce Mescid-i Harâm'da i'tikâfa girme niyetinin müslüman olduktan sonra da geçerli olup olmadığını soran Hz. Ömer'e Hz. Peygamber'in "Adağını yerine getir" buyurduğu bildirilmiştir.[791]

F. HAC

Gücü yetenlerin, imkân bulunların Kâbe'yi haccetmesi,[792] Hz. İbrahim'e hac ibadetini müminlere ilan etmesi emri,[793] hac ibadetinin Allah için tamamlanmasının emredildiği âyetler,[794] delil gösterilerek hac ibadetinin imanın bir tezâhürü olarak işlenmiştir.[795] Haccın, İslam'ın beş esas üzerine bina edildiği ve Cibrîl hadisinde zikredilmesi de delil gösterilmiştir.[796] Hz. Peygamber'in, kabul olunmuş haccı en faziletli ameller arasında zikretmesi,[797] kabul olunmuş haccın karşılığının cennet olduğu,[798] "Her kim günah işlemeden

---

[789] Beyhakî, *a.g.e*, V, 432.

[790] Beyhakî, *a.g.e*, V, 433.

[791] Beyhakî, *a.g.e*, V, 433-437.

[792] "*Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır"* Âl-i İmrân 3/97.

[793] *"Hani biz İbrahim'e, Kâbe'nin yerini, "Bana hiçbir şeyi ortak koşma; evimi, tavaf edenler, namaz kılanlar, rükû ve secde edenler için temizle" diye belirlemiştik. İnsanlar arasında haccı ilan et ki gerek yaya olarak gerek uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler*" (el-Hac 22/26-27).

[794] "*Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın*" el-Bakara 2/196.

[795] Beyhakî, *a.g.e.*, V, 437.

[796] Beyhakî, *a.g.e.*, V, 439-440.

[797] Beyhakî, *a.g.e.*, VI, 5.

[798] Beyhakî, *a.g.e.*, VI, 8-10.

haccederse, doğduğu gün gibi günahsız olarak döner"[799] hadîsleri, haccın değerini göstermek için nakledilen hadîslerden bazılarıdır.

Hac ibadeti; Kâbe, Mescid-i Harâm, ihram, telbiye ve telbiye getirirken sesi yükseltmek, Hacer-i Esved'in fazîleti, Hacer-i Esved'i selâmlamak, tavâf etmek ve Safâ ile Merve arasında sa'y etmek, Arefe günü Arafat'ta vakfe yapmak, vakfenin fazîleti, şeytan taşlama ve kurban kesme, Hac ve umrenin fazileti, Medine'ye geliş, Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret ve Mescid-i Nebî'de ve Kuba Mescidinde namaz kılmak gibi alt başlıklarda nakledilen hadisler doğrultusunda imanın bir özelliği olarak işlenmiştir.[800] Beyhakî hac şubesinde iki yüz yirmi hadis nakletmiştir.

IV. İMANIN DEVLETLE İLGİLİ ŞUBELERİ

Beyhakî'nin tasnifinde yirmi altı ile otuz bir arasındaki şubeler kişinin devlet ile ilişkilerindeki hususları ihtivâ etmekte olup bu konuların imanla ilgisini anlatmaktadır. Bu şubeler toplum olarak dış tehditlere karşı korunmakla, ganîmet vermekle ve toplumda adâleti tesis etmekle ilgili olmak üzere üç ana başlık altında ele alınabilir.

A. DIŞ TEHDİTLERE KARŞI KORUNMAKLA İLGİLİ ŞUBELER

Müslüman toplumunu dış tehditlere karşı korumak için zaruret olduğunda cihad etmek, toplumun güvenliğini sağlamak amacıyla Allah yolunda nöbet tutmak ve tehditlerle karşılaşıldığında sebat etmek gerekir. Beyhakî, bu hususları müstakil birer şube olarak işlemiştir.

1. Cihad Etmek

Hz. Peygamber, en fazîletli amelleri sayarken hac ile cihadı zikretmiş,[801] başka bir hadîste hac ile gazve sevaplarını kıyaslamıştır.[802] Beyhakî de hacda sonra cihad şubesini işlemiştir. O, cihadın imanın bir şubesi sayılmasını gerektiren hadisleri nakletmeden önce konuya giriş niteliğinde cihadın tarihi seyri ile ilgili bilgiler vermiştir.

---

[799] Beyhakî, *a.g.e.*, VI, 6-7.

[800] Beyhakî, *a.g.e.*, V, 438-512; VI, 5-75.

[801] Beyhakî, *a.g.e*, VI, 83.

[802] Beyhakî, *a.g.e*, VI, 90-91.

İlk vahiyden sonra "*Ey örtünüp bürünen, kalk da uyar*"[803] emrine muhatab olan Hz. Peygamber sonrasında "*Ey Allah'ın Resûlü tebliğ et*"[804] emrine muhatab olmuştur. Karşılaştığı zorluklar karşısında "*Onların söylediklerine sabret ve onlardan güzellikle ayrıl*"[805] buyurularak müşriklerden uzaklaşması emredilmiştir. Müşriklerin baskısı artıp Allah yolunda bir hayat sürdürmek mümkün olmayınca Allah Teâlâ, Allah yolunda hicret edenlere yeryüzünde çok yer bulunup genişlik bulacaklarını va'd ederek hicret etmelerini emretmiştir.[806] Daha sonraları Medine döneminde "*Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın*"[807] âyeti ile savaş ilan edenlere karşı Allah yolunda savaşmaya izin verilmiştir. "*Ancak aşırı gitmeyin çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez*"[808] âyeti ile de savaş halinde insan canını ve onurunu tehlikeye sokmamayı gerektiren kurallara riâyet etmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Haksız yere saldırmak, savaşta aşırıya gitmek, çocukları, kadınları ve yaşlıları öldürmek, gereksiz yere kan dökmek, çevreye zarar vermek yasaklanmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah yolunda savaşarak öldüren ve öldürülenlerin mallarının ve canlarının cennet karşılığında Allah tarafından satın alındığı ve bu davranışın asıl başarı olduğu bildirilerek dini yaşama özgürlüğünün elde edilebilmesi için gerektiğinde savaşmanın onurlu bir davranış olduğu vurgulanmıştır.[809] İslam dininde aslolan barıştır ancak savaşmayı gerektirecek durumlarda cihad emrini yerine getirmek imandandır. Şehid olanların cennetle müjdelendiğinin bildirilmesi de cihâdın gereğini ve ehemmiyetini göstermektedir.[810] Allah Teâlâ'nın iman edip hicret eden ve Allah yolunda cihad edenler için bir bağışlanma ve bol bir rızık olduğunu,[811] Allah yolunda öldürülenlerin diri oldukları, Allah tarafından kendilerine verilen nimetlerin sevincini yaşayarak rızıklandırıldıklarının[812] âyetlerde bildirilmesi Beyhakî'ye

[803] Bkz. el-Müdessir 74/2.
[804] Bkz. el-Mâide 5/67.
[805] el-Müzemmil 73/10.
[806] Bkz. en-Nisâ 4/100; el-İsrâ 17/80.
[807] el-Bakara 2/190.
[808] el-Bakara 2/190.
[809] Bkz. et-Tevbe 9/111.
[810] Beyhakî, *a.g.e*, VI, 77.
[811] Bkz. el-Enfâl 8/74.
[812] Bkz. Âl-i İmrân 3/169.

göre cihad etmenin önemini ve imandan olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Yine Medine döneminde bazı kimselerin "Allah katında en sevimli işin ne olduğunu bilsek de yapsak" demeleri üzerine cihada katılma hususunda samimiyet ve kararlılık gösteremeyenler hakkında *"Ey iman edenler yapmayacağınız şeyi neden söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında büyük gazap gerektiren bir iştir. Şüphesiz Allah kendi yolunda duvarları kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak çarpışanları sever*"[813] âyetlerinin nâzil olması, gerektiği yerde ve zamanda cihad etmenin Allah katında en sevimli iş olup imandan olduğuna delil gösterilmiştir.[814]

Hz. Peygamber'in kendisine yöneltilen "En fazîletli amel hangisidir" sorusuna Allah ve Resûlü'ne imandan sonra Allah yolunda cihad etmeyi zikretmesi, cihadın imanla olan ilgisine delildir.[815] Bir başka hadiste de Hz. Peygamber vaktinde kılınan namazı ve Allah yolunda cihad etmeyi en faziletli amel olarak vasıflandırmıştır.[816] En fazîletli insanın kim olduğu sorulduğunda ise "Allah yolunda nefsi ve malı ile cihad eden mü'mindir" buyurmuştur.[817]

Hz. Peygamber Allah yolunda beden ile cihad etmenin yanı sıra mal ile de cihad edilebileceğine dikkat çekmiş ve "Allah yolunda malını harcayana, harcadığının yedi yüz misli ecir verilir" buyurmuş, bir gâziyi techiz etmenin sevabından da bahsederek mü'minleri malları ile de cihad etmeye teşvik etmiştir.[818]

Hz. Peygamber âbid ile mücâhid arasında kıyaslama yaparak Allah yolundaki safta bulunan kişinin Allah katındaki değerinin altmış sene ibadeti bulunan kişiden daha üstün olduğunu, bir başka hadisinde ise mücâhidin oruçlu gibi her an ibadet halinde olduğunu bildirmiştir.[819] Diğer bir hadiste Allah yolunda yapılan bir sabah ve akşam yürüyüşünün, hiç şüphesiz dünyadan ve dünya varlıklarından daha hayırlı olduğunun ifade edilmesi de cihad için gösterilen her bir çabanın ödülünün insanın tahayyül edemeyeceği kadar büyük

[813] es-Sâf 61/1-4.
[814] Beyhakî, *a.g.e*, VI, 76-79.
[815] Beyhakî, *a.g.e*, VI, 83.
[816] Beyhakî, *a.g.e*, VI, 84, 87.
[817] Beyhakî, *a.g.e*, VI, 84.
[818] Beyhakî, *a.g.e*, VI, 127, 133.
[819] Beyhakî, *a.g.e*, VI, 85,97.

olduğunu göstermektedir.[820] Cihad anında yapılan bir hareketin bile çok değerli olduğunu ifade etmek üzere Hz. Peygamber Allah yolunda bir ok atanın bu hareketinin bir köleyi âzat etme sevabına denk olacağını ve Allah yolunda saçları ağaranın da kıyâmette bunun kendisi için nur olacağını buyurmuştur.[821] Allah yolunda cihadın sayesinde Allah Teâlâ'nın kulunu cennette yüz derece yükselttiğini ve herbir derecenin arasının da yerle gök arası kadar olduğunu haber vermiştir.[822] Cennete giren hiçbir kimsenin, yeryüzündeki herşey kendisinin olsa bile dünyaya geri dönmeyi arzu etmeyeceğini ancak sadece şehidin gördüğü ikram ve itibar sebebiyle tekrar dünyaya dönmeyi ve on defa şehit olmayı arzulayacağını bildiren hadis de şehidin âhiretteki memnuniyetini anlatır.[823]

Beyhakî cihad konusuna son verirken Hz. Peygamber'in savaşa giden mücahidlerin hanımlarının geride kalanlar tarafından korunup kollanması ve onları anneleri gibi görmeleri gerektiğini bildiren hadisi naklederek toplumun mücahidin ailesiyle ilgili sorumluluklarına dikkat çekmiştir. Son olarak ise Ömer b. Abdülaziz'in Konstantiniyye'de esir düşen müslümanlara ailelerinin devlet tarafından geçimlerinin sağlandığını ve sevinmeleri gerektiğini ifade ettiği ve onların gönüllerini rahatlattığı mektubunu naklederek Hz. Peygamber'in emirlerinin İslâm tarihi boyunca uygulandığını gösteren örnekle konuyu tamamlamıştır.[824] Diğer şubelerin işlenişinde de görüldüğü gibi Beyhakî ele aldığı şubenin imandan olduğunu delilleriyle ispat etmekle yetinmemiş aynı zamanda o şubenin Hz. Peygamber, sahabe, tabiîn ve etbau't-tâbiîn tarafından uygulandığına dair rivayetleri de naklederek konunun imandan olduğuna dair tarihî yaşanmışlıklarının da bulunduğunu vurgulamıştır. Bu bölümde yetmiş iki hadis ve âlim sözü nakledilmiştir.

2. Allah Yolunda Nöbet Tutmak

"Ey iman edenler sabredin, kararlılıkta yarışın, hazırlıklı ve uyanık olun ve Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz"[825] âyet-i kerîmesindeki

[820] Beyhakî, a.g.e, VI, 116.
[821] Beyhakî, *a.g.e*, VI, 125.
[822] Beyhakî, *a.g.e*, VI, 119.
[823] Beyhakî, *a.g.e*, VI, 107.
[824] Beyhakî, *a.g.e*, VI, 135-137.
[825] Âl-i İmrân 3/200.

ribât kelimesi sözlükte "düşmanın geleceği yeri bekleyip korumak" anlamına gelmektedir. Beyhakî âyette geçen bu emirden dolayı vatanı düşman saldırılarından korumak için Allah yolunda nöbet tutmayı, imanın şubelerinden biri saymıştır.[826] Halîmî'nin yorumunu nakleden Beyhakî'ye göre vatanın sınır bölgesinde nöbet tutmak, camide i'tikâf'a girmeye benzemektedir. Nöbet tutmak her an uyanık ve dikkatli olmayı gerektirdiğinden i'tikâftan bile daha meşakkatlidir. İ'tikâfta bulunan kimsenin namaza durmak için namaz vaktinin girmesini beklediği gibi nöbet tutan asker de vatanını savunmak için her türlü saldırıya karşı hazır bulunur ve vatanını korur.[827]

Beyhakî delil olarak on dokuz hadis nakletmiştir. Söz konusu hadislerden birinde Hz. Peygamber, Allah yolunda bir gün hudut nöbeti tutmanın dünyadan ve dünya üzerindeki şeylerden daha hayırlı olduğunu belirtmiştir.[828] Konuyla ilgili diğer hadislerde Hz. Peygamber konunun önemini vurgulamak amacıyla nöbet esnasında kişinin ibadet halinde olduğuna dikkatleri çekmiş bir gün ve bir gece sınırda nöbeti tutmanın, gündüzü oruçlu gecesi ibadetli geçirilen bir aydan daha hayırlı olduğunu bildirmiştir. Ayrıca bu vazife anında hayatını kaybedenlerin de yapmakta olduğu işin sevabının kıyâmete kadar devam edeceği, şehid olarak rızıklandırılacağı ve kabirdeki sorgu meleklerine karşı güven içinde olacağı müjdelenmiştir.[829]

"Allah yolunda yüzü tozlanan kişinin yüzünü Allah Teâlâ kıyâmet gününde mutlaka emîn kılar, Allah yolunda ayakları tozlanan kişinin ayaklarını da Allah Teâla kıyâmet gününde mutlaka emîn kılar" hadisi de nöbet tutmanın imandan olduğuna delil olarak zikredilmiştir. [830]

---

[826] Beyhakî, *a.g.e*, VI, 138-154.

[827] Bkz. Halîmî, *el-Minhâc*, 2, 492.

[828] Beyhakî, *a.g.e*, VI, 138.

[829] Beyhakî, *a.g.e*, VI, 139; "Bir gün ve bir gece sınırda nöbeti tutmak, gündüzü oruçlu gecesi ibadetli geçirilen bir aydan daha hayırlıdır. Şayet kişi bu nöbet esnasında vazife başında iken ölürse, yapmakta olduğu işin ecri ve sevabı kıyamete kadar devam eder, şehid olarak rızkı da devam eder ve kabirdeki sorgu meleklerinden güven içinde olur." Müslim, İmâre 2.

Hz. Peygamber, nöbet tutarken şehid olanın amel defteri kapanmadığını ve nöbet tutarken vefât eden kimsenin Allah Teâlâ'nin kabir azabından emîn kıldığını haber vermiştir. O (s.a.) şöyle buyurmuştur: Hz. Peygamber "Allah yolunda düşmana karşı nöbet tutan kimselerin dışında bütün ölülerin amel defterleri kapanır. Murabıtların (nöbetçilerin) ise, iyi amelleri kıyâmet gününe kadar yazılmaya devam eder ve bu kimseler kabir azâbı konusunda emîndirler." Beyhakî, *a.g.e*., VI, 141, 145

[830] Beyhakî, *a.g.e*., VI, 145.

Allah yolunda bir gece nöbet tutmanın önemli bir amel olduğu şu hadisle de bildirilmiştir: Hz. Peygamber, bir cenaze merasimine katılır, bunu gören Hz. Ömer o kişinin bir fâsık olduğunu ileri sürer. Bunun üzerine Hz. Peygamber orada bulunanlara "Sizden biri bu kişiyi hiç İslam ameli işlerken gördü mü" diye sorar. Orada bulunanlardan birisi "Evet, ya Resûlallah o, Allah yolunda bir gece nöbet tutmuştur" deyince Hz. Peygamber o kişi için dua ederek onun üzerine toprak atar ve "Arkadaşların senin cehennem ehlinden olduğunu düşünüyorlar, oysa ben şehâdet ederim ki sen cennet ehlindensin" buyurur. Daha sonra "Ey Ömer, sen insanların amellerinden değil, fıtratlarından sorumlusun" buyurur. Vefât eden kimsenin Allah yolunda nöbet tutması, onun imanının tezâhürüdür.[831]

3. Sebat Etmek

Mü'minlerin, düşman karşısında sebât etmelerini ve Allah'a duâ etmelerini emreden[832] âyet-i kerîme ile mü'minlerden sabırlı yüz kişinin iki yüz kişiye galip geleceğini, bin kişinin ise Allah'ın izniyle iki bin kişiye galip geleceğini ifade eden[833] âyet-i kerîmelerden hareketle Beyhakî, sebât etmeyi imanın yirmi sekizinci şubesi olarak işlemiştir. Beyhakî, savaş alanından kaçmanın haram kılındığını ifade ederek savaş hilesi gereğince ya da savaşı daha uygun bir alana taşıma ya da başka bir yerde bekleyen kuvvetle birleşmek gibi farklı amaçlarla düşmana geri çekiliyormuş izlenimi vermenin bu yasağın kapsamında olmadığını belirtir.[834]

Sebat etmenin imandan olduğuna dair nakledilen hadislerin başında "Bilin ki cennet kılıçların altındadır" hadisi gelmektedir. Hz. Peygamber'in savaş alanından kaçmayı büyük günah olarak zikrettiği hadis de sebat etmeyip savaştan kaçmanın büyük günah olduğunu bildirmesi bakımından delil olarak nakledilmiştir. Bu konudaki bir başka delil ise bir savaş sırasında müslüman olmaya karar veren zırhlı birinin Hz. Peygamber'e gelerek önce savaşayım mı ya da müslüman mı olayım diye sorması üzerine Hz. Peygamber'in önce müslüman olup sonra savaşmasını emrettiğini bildiren hadistir. Bu kişinin müslüman olup savaşarak vefat etmesi üzerine Hz. Peygamber'in o kişi

[831] Beyhakî, *a.g.e.*, VI, 146.
[832] Bkz. el-Enfâl 8/45.
[833] Bkz. el-Enfâl 8/ 66.
[834] Beyhakî, *a.g.e*, VI, 155.

hakkında ‘Az amel işledi ama çok sevap kazandı’ buyurması sebat etmenin imandan olduğunu göstermektedir.[835] Beyhakî, bu bölümde on sekiz adet hadis ve âlim sözü nakletmiştir.

4. Ganîmetin Beşte Birini Devlete Vermek

Mü’minlere *“eğer iman etmişseniz”*[836] buyurularak ganîmetin beşte birinin Allah’a, Resûlullah’a, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolcuya âit olduğunu bildiren âyet-i kerîmede ganimeti vermenin doğrudan imanla irtibatlandırılması sebebiyle ganîmetin beşte birinin devlete vermek Beyhakî tarafından imanın şubesi olarak ele alınmıştır.[837]

Bir başka delil, Hz. Peygamber’in, Abdülkays kabilesinin elçilerine dört şeyi emredeceğini ve dört şeyi yasaklayacağını bildirdiği hususlar arasında ganîmetin beşte birini devlete vermeyi saymasıdır. Aynı hadisin bir başka rivâyetinde Hz. Peygamber, imanı tanımlarken kelime-i şehâdet getirmeyi, namaz kılmayı, zekât vermeyi, Ramazan ayında oruç tutmayı ve ganîmetin beşte birini devlete vermeyi saymıştır. Beyhakî hıyânet edenin kıyâmet günü hıyânet ettiği şeyle geleceğini bildiren hadisi naklederek ganimeti vermemenin dinî bir sorumluluk olduğunu ve mü’minin bu sorumluluktan âhirette hesaba çekileceğini vurgulamıştır.[838] Bu bölümde dair sekiz hadis nakledilmiştir.

B. ADALETİ SAĞLAMAKLA İLGİLİ ŞUBELER

Köle âzad etmenin ve kefâretleri ödemenin toplumda adaleti sağlamaya etkisi vardır ve mü’mini Allah’a yaklaştıran amellerdendir.

1. Köle Âzad Etmek

Beyhakî, Allah rızası için köle azâd etmeyi imanın şubelerinden biri olarak kabul etmiş ve “Allah’a Yaklaşma Yolu Olarak Köle Âzâd Etmek” başlığını oluşturmuştur. Delil olarak gösterdiği âyetlerde inkâr eden kimse, sarp yokuşu aşamamakta ve sarp yokuşu aşmayı sağlayan amellerin arasında ilk olarak köle azâd etmek zikredilmiştir.[839] Beyhakî, hocası Halîmî’nin sarp yokuşu cehennem yokuşu olarak yorumladığını nakleder ve yokuşu aşmayı

[835] Beyhakî, *a.g.e*, VI, 156-161.
[836] el-Enfâl 8/41.
[837] Beyhakî, *a.g.e*, VI, 169.
[838] Beyhakî, *a.g.e*, VI, 169-171, 186.
[839] Bkz. el-Beled 90/11-17.

kolaylaştıran, kişiyi cehennemden kurtaran ve Allah'a yakınlaştıran bir amel olarak köle azâd etmeyi gösterir.[840]

Nakledilen hadislerin birinde cennete girmeye vesile olacak bir ameli soran sahâbîye Hz. Peygamber, köle azâd etmeyi bildirmiştir. Köle azâd eden kimsenin azâd ettiği kölenin her bir organı için aynı organının ateşten azâd edileceği müjdesi bir başka teşviktir. Hz. Peygamber'in güneş tutulmasında köle azâd etmeyi emretmesi, bu davranışın Allah'ın rahmetini celbetmeye sebep olacağı şeklinde yorumlanabilir. Hz. Peygamber, ölüm anında köle âzad etmeyi doyduktan sonra yemek ikram etmeye benzetmiş, bu hayırlı işi ertelememek gerektiğine işaret etmiştir.[841] İnsanın temel haklarından olan hür olmanın ihlâli durumunda bu hakkın bir an önce verilmesi gerektiğinin vurgulanması sebebiyle insan onuruna yakışmayan köleliğin sonlandırılması adaleti tesis etme açısından imanla irtibatlandırılmıştır. Dolayısıyla kölelik ve ismi köle olmadığı halde bir köleye gösterilen tarzdaki muamelelerden kaçınmak da imanın bir gereğidir. Beyhakî, bu bölümde on üç hadis nakletmiştir.

2. İşlenen Suçlara Karşılık Kefâret Vermek

İslâm Dini'nde bazı suçlara karşılık kefâret ödenmesi gerekmektedir. Cinâyet, zıhâr, yemin ve Ramazan orucu kefâretlerini edâ etmek mü'mini Allah'a yakınlaştıran ameller olmaları ve hakların ihlâli anlamına gelen suçların cezalandırılmasını sağlamaları bakımından imanın şubelerinden biri olarak sayılmıştır. Beyhakî okuyucuyu ayrıntılı bilgi için *es-Sünenü'l-kübra* adlı eserine yönlendirerek kısa olan bu bilgiyi vermekle yetinir.[842]

İslam dininde, günahların Allah'ın ve diğer canlıların haklarına gasb etmek gibi bir yönü vardır ve bu haksızlığın, cezaların uygulanmak suretiyle mutlaka ortadan kaldırılması gerekir. Ancak bu takdirde Allah katında ve toplumda adalet tesis edilmiş olabilir. Adaletin tesis edilmesi o derece önemlidir ki kefâret vermek ile iman arasındaki irtibat kaçınılmaz olduğundan kefâret vermek imanın şubelerinden biri olarak değerlendirilmiştir.

---

[840] Beyhakî, *a.g.e.*, VI, 178.

[841] Bkz. Beyhakî, *a.g.e.*, VI, 178-186.

[842] Beyhakî, *a.g.e.*, VI, 187.

V. İMANIN ÂDÂB VE AHLÂKLA İLGİLİ ŞUBELERİ

Beyhakî'nin tasnifinde otuz ikinci şubeden itibaren kırk altı şube; mü'minin kendisi, ailesi, anne-babası, akrabaları, iş arkadaşları, uzak çevresi, bağlı bulunduğu yönetim ve ülke bazında imanla irtibatlandırılan âdâb ve ahlâk konuları üzerinde durulmuştur. Bu konuların sıralamasında söz söyleme ile ilgili hususlar ilk önce yer alır. Daha sonra emanet sorumluluğu bilinci vurgulandıktan sonra kesinlikle yapılmaması gereken büyük günahlar üzerinde durulur. Akabinde gündelik hayatta Allah rızasına uygun bir yaşamı sürdürmek için dikkat edilmesi gereken meseler ele alınır. Dinin iktisâdî alandaki uyarıları işlendikten sonra kişinin kaçınması gereken kötü huylardan uzaklaşmasına vurgu yapılır. Sonrasında kişinin öncelikle kendi nefsini ıslâh etme konusundaki ahlâk düsturları üzerinde durulduktan sonra toplumsal âdâb ve ahlâk, ebeveyn ve akraba ilişkilerine yönelik ilâhî düzenlemeler vurgulanır. Genel manada güzel ahlâk unsurları anlatıldıktan sonra ise iş, aile ve yakın çevre ile ilgili edebî ve ahlâkî kurallar işlenir. Nefsi terbiye ve muhâsebe etmeyi sağlayan şubelerden sonra bencilliği aşmayı sağlayıp çevredekilerle hemhâl olma seviyesine ulaştıran imanın şubeleri zinciri tamamlanır.

Bu bölümde imanın âdâb ve ahlâkla ilgili kırk altı şubesi, Beyhakî'nin sıralamasına sadık kalınarak tarafımızdan oluşturulan on beş üst başlık altında incelenecektir.

A. SÖZLE İLGİLİ ŞUBELER

Beyhakî'nin tasnifinde otuz ikinci şubeden itibaren ele aldığı sözünde durmak, nîmeti anmak ve şükretmek, dili korumak başlıklarıyla ele alınan üç iman şubesi söz ahlâkıyla ilgilidir.

1. Sözünde Durmak

Kefâret vermekten sonra ahde vefâ diye tabir edilen sözünde durma konusunu 'sözleşmelere uymak' başlığı ile bir sonraki şube olarak işlemesi kefâreti yerine getirmenin de bir bakıma yapılan sözleşmeye uyulmaması durumunun bir sonucu olmasıyla irtibatlı olsa gerektir.

Beyhakî sözünde durmanın imandan olduğuna dair Allah'ın iman edenlere akitlerinin gereğini yerine getirmelerini emrettiği[843] âyet-i kerîmeyi ilk

[843] Bkz. el-Mâide 5/1.

delil olarak sunmaktadır. İbn Abbas'a göre söz konusu âyetteki emir, helal ve haramlara, farzlara ve Kur'ân'da bildirilen emirlere uymakla ilgilidir.[844] Antlaşma yapıldığı zaman Allah'a karşı verilen sözün yerine getirilmesini emreden[845] âyet-i kerîme de sözleşmelerde verilen sözün Allah'a verilmiş bir söz olması sebebiyle sözünde durmak iman ile irtibatlandırılmıştır. Ayrıca verdikleri sözü yerine getirmelerinin Allah'ın kullarının vasıflarından biri olarak zikredilen[846] âyet ışığında da sözünde durmak imanın şubelerinden biri olarak kabul edilmiştir.[847]

Bu bölümde, Hz. Peygamber'in antlaşma şartlarını yerine getirmeyi Müslüman'lığın bir gereği saydığı hadîs ziredilmiştir. Beyhakî, kelime-i şehâdet'i İslâm akdi olarak tanımlayan Halimî'nin yorumunu aktarır ve namazın ve orucun da kul ile Allah arasında yapılmış bir akit olduğunu vurgular. Bu ibadetleri yerine getirmek bir nevî Allah'a verilen sözü yerine getirmek olarak yorumlanır.[848]

Sözünde durmanın Allah'la ilgili olduğu gibi kul hakkıyla ilgili yönü de bulunmaktadır. Nitekim ilk olarak yerine getirilmesi gereken antlaşma şartlarının nikahta hanıma mehir olarak kabul edilen şartların olduğunu bildiren hadisi nakleden Beyhakî nikah akdi sırasında verilen sözün, yerine getirilme önceliği olup ertelenmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Söz konusu hadis nikah akdindeki şartları yerine getirmenin sözde durmayı ifade etmesi bakımından delil olarak göstermiştir.[849]

Münâfıklığın dört alâmeti arasında yalan söylemenin, sözleşme şartlarına uymamanın ve sözünde durmamanın zikredildiği hadis söz konusu davranışların doğrudan hâlis münafığın belirtisi olduğunu açıkça bildirmesi bakımından delil olarak nakledilmiştir. Ayrıca kişinin verdiği sözden âhirette hesaba çekileceğini bildiren hadîs, güvenilir olmayanın imanı olmadığını ve sözünde durmayanın dini olmadığını ifade eden hadisler de delil olarak gösterilmişlerdir.[850]

---

[844] Beyhakî, *a.g.e.*, VI, 198.
[845] Bkz. en-Nahl 16/91.
[846] Bkz. el-İnsan 76/7.
[847] Beyhakî, *a.g.e.*, VI, 188.
[848] Beyhakî, *a.g.e.*, VI, 188-190.
[849] Beyhakî, *a.g.e.*, VI, 193.
[850] Beyhakî, *a.g.e.*, VI, 188-198.

Diğer yandan Hz. Peygamber'in ashâbının altı şey hususunda güvence vermeleri şartıyla kendisinin de onlara cennet hakkında bir güvence verebileceğini söylediği ve bu altı şeyden birinin söz verdiklerinde sözlerinde durmak olduğunu ifade ettiği hadis sözleşmelere uymanın imandan olduğuna dair delil olarak gösterilmiştir.[851]

Beyhakî yapılan her anlaşmanın Allah ile yapılmış bir anlaşma gibi olduğunu ve karşı tarafın müslüman ya da kâfir de olsa anlaşma şartlarının mutlaka yerine getirilmesi gerektiğini bildiren hadisi de delil olarak naklederek karşı tarafın dininin farklı olmasının anlaşma şartlarını yerine getirme hususunda bir ciddiyetsizliğe mahal vermemesi gerektiğini vurgulamıştır.[852]

Sözünde durmakla ilgili iman şubesinde on altı hadis nakleden Beyhakî son olarak şartları yerine getirmek niyetiyle sözleşen birinin elinde olmayan nedenlerden dolayı sözünü tutamamış olan birinin günaha girmediğini ifade eden hadisi nakletmiştir.[853]

2. Nîmeti Anmak ve Şükretmek

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de insanlara kendisine kulluk yapmaları gerektiğini bildirirken kendisini Yaratıcı olarak tanıtarak insanlara verdiği nimetleri hatırlatır. İnsanların içinde bulundukları nîmetlerin farkında olup bunların Allah'tan olduğunu bilip şükretmeleri, kulluğun önemli bir yönüdür.[854]

Allah Teâlâ, insanlara bahşettiği nimetleri hatırlatarak bu nimetlerin karşılığında şükürlerinin az olduğunu ifade ederek onları ikaz etmiş,[855] "Bana şükredin, sakın bana nankörlük etmeyin"[856] diye buyurmuştur. Beyhakî, konuyla ilgiler naslardan hareketle Allah'a şükretmenin imandan olduğu kabul etmiş ve "Allah'ın Nimetlerini Saymak ve Şükür Olarak Gerekenleri Yerine Getirmek" şubesini tertip etmiştir.[857]

Yaratılmış olmak, hayatta olmak, akıl sahibi olmak, beş duyu organı, kalp, yeryüzü, gökyüzü, su, çeşitli yiyecek ürünleri, insanın ahseni takvim üzere mükemmel olarak yaratılmış olması, yemeği yiyebilmek, merâmını dil ve

---

[851] Beyhakî, *a.g.e.*, VI, 197-198.
[852] Beyhakî, *a.g.e.*, VI, 203.
[853] Beyhakî, *a.g.e.*, VI, 204.
[854] Bkz. el-Bakara 2/21-22.
[855] Bkz.el-Mülk 67/23.
[856] el-Bakara 2/152.
[857] Beyhakî, *a.g.e.*, VI, 205.

kalemle anlatabilmek, öğrenebilmek, dinlenmek için uyuyabilmek, meslek edinmek, sanatla iştiğal etmek Allah Teâlâ'nın insanlara sunduğu sayısız nîmetlerden sadece birkaçıdır.[858] "*Allah'ın sizin üzerinizdeki nîmetini hatırlayın"* emri gereğince bu nîmetlerin farkında olup bunların Allah tarafından bahşedildiğini kabul edip buna inanmak, Allah'a imanın bir gereğidir.[859]

Mü'min kalbinde bulunan imanı diliyle ikrar ederek, Allah Teâlâ'nın emir ve yasaklarına itaat konusunda gayret göstererek, O'na istiâzede bulunup yalnızca O'ndan isteyerek, O'na dua edip yalvararak, O'nun verdiği nîmetleri O'nun yolunda infak ederek, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyacını gidererek, camileri imar ederek Allah Teâlâ'ya şükreder. Allah'ın verdiği nimetlerle övünmemek de şükrün bir gereğidir.[860]

Hz. Peygamber, Allah'a hamd etmekten daha sevimli birşeyin bulunmadığını belirtmiş[861] ve çeşitli vesilelerle hamdedilecek pekçok şey bulunduğunu ifade etmiştir. Meselâ, İslam dinine mensup olunduğu, asker cihaddan sağ salim döndüğü için hamdedilir. Yatınca, uyanınca, aksırınca, aynaya bakınca, giyilen kıyafet ve yeme-içme için hamdedlimiştir.[862]

Hz. Peygamber'in "Bana faydalı olacak olan dua hangisidir?" ve "Namazımda okuyabileceğim en hayırlı dua hangisidir?" diye soran ashâba "Allahümme leke'l-hamd küllühû" diye başlayan duâyı zikrettiği rivâyetler de Allah'a şükretmenin imandan olduğuna delil olarak gösterilen hadislerdendir.[863] Hz. Peygamber'in kulun bir nîmet karşısında Allah'a hamdetmesinin ona verilmiş olan nîmetten daha fazîletli olduğunu bildiren hadis ile Hz. Peygamber'in duâsında Allah'tan kendisine lâyıkıyla şükür edebilmek, O'nu

---

[858] Bkz. el-Bakara 2/21-22; en-Nahl 16/78; el-İsrâ 17/70; er-Rahmân 55/1-4; en-Nebe' 78/9; et-Tîn 95/4.

[859] el-Bakara 2/231.

[860] Beyhakî, *a.g.e*., VI, 208-209.

[861] Allah'a hamdetmekle ilgili hadîslerden bazıları şöyledir: Lâ ilâhe illallah'ın en fazîletli dua, elhamdülillah'ın en fazîletli zikir olması, sabah ve akşam vakitlerinde Allah'ı ve verdiği nîmetleri hatırlayıp O'na hamdederek dua eden kimsenin günün şükrünü eda etmiş olması, Allah'a sevinç anında da sıkıntı anında da hamdedenlerin cennete ilk çağırılacak kimseler olmasıdır. Hz. Peygamber'in konuyla ilgili dualar şöyledir: O (s.a.) sevinçli bir hâdisede "nîmetleri ile sâlih amellerin tamamlandığı Allah'a hamdolsun", sıkıntılı bir durumda da "her hâl üzere Allah'a hamdolsun" diyerek dua etmiştir. Bir başka duası da şöyledir: "Ey Allah'ım öğrettiğini bana faydalı kıl, bana faydalı olanı bana öğret, ilmimi arttır! Her hâl üzere Allah'a hamd olsun. Ey Allah'ım ateşten sana sığınırım." Bkz. Beyhakî, *a.g.e*., VI, 211-218.

[862] Beyhakî, *a.g.e*., VI, 220; 222; 224; 227-228; 261-262, 272-273; 281.

[863] Beyhakî, *a.g.e*., VI, 231-232.

zikir edebilmek ve ibadetini güzelleştirmek için yardım dilediğini bildiren hadisler de bu konuda delil olarak gösterilen hadislerdendir. [864]

Hz. Peygamber Muaz b. Cebel'e şükreden bir kalbin, zikreden bir dilin ve dünya ve din işlerinde yardımcı olan sâlih bir zevcenin hazinelerden daha hayırlı olduğunu buyurduğu hadisle[865] şükrederek yemek yiyen birini tıpkı sabrederek oruç tutan kimseye benzettiği hadis[866] de Beyhakî'ye göre Allah'a şükretmenin imandan olduğunu vurgulamaktadır.

Hz. Peygamber'in, sevinç halinde iken Allah'a şükretmesi, sıkıntı halinde iken de sabretmesi sebebiyle her iki durumun da aslında mü'min için hayır olduğunu bildirmesi ve bu durumun hayret verici olduğuna da dikkat çekmesi[867] ve cennete ilk davet edilecek olan kimselerin sevinç ve sıkıntı halinde Allah'a hamd etmeye devam edenlerin olacağını müjdelediği hadisler[868] de şükretmenin imanla sıkı irtibatını anlatmaları bakımından delil olarak gösterilmişlerdir.

Hz. Peygamber "Ey Allah'ın Resûlü, senin geçmişte ve gelecekte olan hataların bağışlanmadı mı?" sorusuna "Şükreden bir kul olmayayım mı" buyurarak cevap vermesi Allah'a şükretmenin dindeki önemini anlatması bakımından Beyhakî tarafından delil olarak nakledilmiştir.[869]

Hz. Peygamber'in nîmetin geri alınmaması hususunda Allah'a istiâze ettiği,[870] Allah Teâlâ'nın verdiği nîmetler hususunda cimri davranılmayıp yeme-içme, giyinme gibi ihtiyaçların karşılanmasını ashâbına öğütleyerek Allah'ın kuluna ihsan ettiği nîmetinin eserinin onun üzerinde görülmesinden hoşlandığını ifade ettiği,[871] dünyevî konularda kendinden daha üst seviyedekilere bakıp onlara özenmek ve daha fazlasını istemek yerine kendinden daha alt seviyedekileri göz önünde bulundurup sahip olduklarına

[864] Beyhakî, *a.g.e.*, VI, 234-237.
[865] Beyhakî, *a.g.e.*, VI, 247.
[866] Beyhakî, *a.g.e.*, VI, 263.
[867] Beyhakî, *a.g.e.*, VI, 276.
[868] Beyhakî, *a.g.e.*, VI, 274-275.
[869] Beyhakî, *a.g.e.*, VI, 290-291.
[870] Beyhakî, *a.g.e.*, VI, 301-302.
[871] Beyhakî, *a.g.e.*, VI, 314-315.

şükretmenin Allah katında değerli olduğunu anlattığı[872] hadisler Allah'a şükretmenin imandan olduğunu delil olarak kullanılmışlardır.

Hz. Peygamber bir defasında Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'le birlikte ensârdan birine misafir olup yemek yedikten sonra bu nîmetten dolayı âhirette hesaba çekileceklerini söyleyip insanın faydalandığı her nîmete hamd etmesi gerektiğini hatırlattığı hadis[873] şükretmenin gerekliliğini anlatması bakımından delil olarak gösterilmiştir.

Allah'a şükretmenin öneminden bahseden bir diğer rivâyete göre birgün Abdullah b. Amr soğuk su içince ağlar, kendisine neden ağladığı sorulunca "*kendileriyle arzuladıkları arasına bir engel konmuştur*"[874] âyetini hatırladığını söyler. Abdullah b. Amr soğuk suya kavuştuğunda âyette bahsedilen cehennemliklerin durumunu hatırlamış ve özlemini duyduğu soğuk suya kavuşmanın şükrünü ağlayarak edâ eder. Beyhakî bu rivâyeti de şükretmenin imandan olduğuna delil olarak göstermiştir.[875]

Mü'minin yaptığı ibadetlerin çokluğu ile değil ancak Allah'ın rahmetiyle cennete girebileceğini[876] anlatan hadisle "hiçbirinizi ameli kurtaramayacak"[877] hadisi de Allah'a şükretmenin önemini anlatması bakımından şükretmenin imandan olduğuna delil olarak zikredilmiştir.

Beyhakî, bir âbid'in ibadeti sebebiyle cennete girmek istemekle yanıldığını anlatan hadisi naklederek her şeyin Allah'ın rahmetiyle olduğunu ve kulların ibadetleriyle değil ancak Allah'ın rahmetiyle cennete girebileceklerini ve Allah'ın kullarına verdiği ibadet etme gücünün de aslında Allah'ın verdiği bir nimet olduğunu vurgulamıştır.[878] Beyhakî oluşturduğu diğer fasıllarda Allah'ın kullarına verdiği akıl nimetinin fazileti, Allah'ın bahşettiği nimetlerden uyku nimeti ve âdâbı, çok uyumanın kınanması, Allah'ın nimetlerden biri olarak rüya konularını detaylarıyla işleyerek bunlardan her birinin de birer nimet olduğuna dikkat çekmiş olup toplamda üç yüz doksan bir hadis ve âlim sözü nakletmiştir.

---

[872] Beyhakî, *a.g.e.*, VI, 315-318.
[873] Beyhakî, *a.g.e.*, VI, 301-329.
[874] es-Sebe' 34/54.
[875] Beyhakî, *a.g.e*, VI, 338.
[876] Beyhakî, *a.g.e*, VI, 341-343.
[877] Beyhakî, *a.g.e*, VI, 344.
[878] Beyhakî, *a.g.e*, VI, 341-343.

3. Dili Korumak

Dili lüzumsuz olan şeylerden korumanın en başında doğru sözlü olmak ve yalandan kaçınmak gelir. Beyhakî, konuyla ilgili âyetlerden bir kısmına yer vermiştir. Doğru sözlü erkekler ve doğru sözlü kadınlar,[879] Allah'a verdikleri sözü yerine getiren müminler,[880] iman edenlerin doğrularla beraber olmalarının emredilmesi,[881] iman edenlere, yapmayacakları şeyleri söylediklerinin sorulması ve yapılmayacak olan işlerin yapılacakmış gibi söylenmesinin Allah katında büyük bir nefretle karşılanacağı[882] âyetleri, dili lüzumsuz olan şeylerden koruyup doğru sözlü olmaya delil olarak getirilmiş, bu şubeye "Gereksiz Durumlarda Konuşmamak" başlığı konulmuştur.[883]

Beyhakî, Halîmî'nin yalanın dereceleri hakkındaki açıklamalarını iktibas eder. En ağır yalan, Allah adına yalan söylemektir. Sonra sırasıyla Hz. Peygamber adına yalan söylemek, kişinin gözlerine, diline ve diğer organlarına yalan söyletmesi, anne-babaya yalan söylemek, diğer Müslümanlara, birine zarar verecek yalan söylemek gelir. Yemin ederek söylenen yalan ise daha fenadır. Birini aşırı derecede övmek de böyledir ve yüzüne karşı övmek ise daha ağırdır. Faydası olmayan durumlarda da konuşmak gereksizdir ve lafı uzatarak anlatmak ve aynı sözleri tekrar etmek de faydasızdır.[884]

Hz. Peygamber'in doğruluğu emrettiği ve doğruluğun mü'mini iyiliğe, iyiliğin de cennete götüreceği, doğru sözlünün Allah katında sıddîk olarak kaydedileceği, yalanı yasakladığı, yalanın kötülüğe ve onun da mü'mini cehenneme sürükleyeceğinin bildirildiği hadisler nakledilmiştir.[885] Daha sonra yalanın; yalnızca harpte, iki kişinin arasını düzeltmekte ve aile birliğinin bozulmaması için hanımın rızasını almak maksadıyla başvurulabileceği hadîsi delil olarak gösterilmişlerdir.[886] Doğru sözlü Mslümanın, insanların en hayırlısı olduğu,[887] doğru sözlülüğün dünyada elde edilebilecek en değerli dört şeyden

---

[879] Bkz. el-Ahzâb 33/35, el-Enfâl 8/45.
[880] Bkz. el-Ahzâb 33/23.
[881] Bkz. et-Tevbe 9/119.
[882] Bkz. es-Saff 61/2-3.
[883] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 435-436.
[884] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 435.
[885] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 438-440.
[886] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 447-448.
[887] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 449.

biri sayıldığı,[888] cennete girmeye vesile olacak altı önemli ahlâk esasından birinin doğruyu söylemek olduğu[889] hadîsleri doğru sözlü olmanın imandan olduğuna delil olarak gösterilen diğer rivâyetlerdendir.

Hz. Peygamber'in yalan söylemenin mü'minde asla bulunamayacağını,[890] mü'minin yalancı olup olamayacağının bildirmiştir.[891] Hz. Peygamber, yalandan nefret etmiş[892] ve yalanın şeytanın balı olduğunu haber vermiştir.[893] Hz. Peygamber, çocuğa bile yalan söylenmeyeceğini bildirmiştir. Çocuğuna hurma vereceğini söyleyen bir anneye eğer vermezse yalan söylemiş olacağını ifade etmiştir.[894] Hz. Peygamber'in söylemediği birşeyi ona (s.a.) isnad etmenin cezası ise cehennemdir.[895] İnsanları güldürmek için yalan söylemek ise bir başka kusurdur. Hz. Peygamber böyle kimselere "yazıklar olsun" buyurmuştur.[896]

Doğru sözlü olmayı gerektiren bir diğer durum da şahitliktir. Hz. Peygamber, yalan yere yemin ederek başkasının hakkına giren kimseye cennetin haram kılınacağını,[897] kıyâmet gününde Allah'ı çok kızgın bir halde bulacağını haber vermiştir.[898] Hz. Peygamber'in kendisine en büyük günahlar nelerdir diye sorulması üzerine yalan yere yemin etmeyi de saydığı,[899] yalan yere yemin eden tâcirlerin günahkâr olduklarının[900] Allah'tan korkan ve doğru sözlü olanlarının dışındaki tâcirlerin kıyâmet gününde fâcir olarak haşredileceklerinin,[901] Allah'ın kıyâmet gününde yalan yere yemin edenlerin yüzüne bakmayıp onlarla konuşmayacağının bildirildiği hadîsler[902] doğru sözlü olmanın imandan olduğuna delil olarak gösterilmiştir.

---

888 Beyhakî, *a.g.e*, XI, 450.
889 Beyhakî, *a.g.e*, XI, 451.
890 Beyhakî, *a.g.e*, XI, 455.
891 Beyhakî, *a.g.e*, XI, 456.
892 Beyhakî, *a.g.e*, XI, 458-459.
893 Beyhakî, *a.g.e*, XI, 460.
894 Beyhakî, *a.g.e*, XI, 464.
895 Beyhakî, *a.g.e*, XI, 468-469.
896 Beyhakî, *a.g.e*, XI, 472.
897 Beyhakî, *a.g.e*, XI, 478.
898 Beyhakî, *a.g.e*, XI, 480.
899 Beyhakî, *a.g.e*, XI, 480.
900 Beyhakî, *a.g.e*, XI, 482-483.
901 Beyhakî, *a.g.e*, XI, 485.
902 Beyhakî, *a.g.e*, XI, 487-488.

Doğru sözlü tâcirin kazancının en hayırlı kazanç olduğunun ve doğru sözlü, güvenilir tâcirin kıyâmette şehitlerle beraber olacağının bildirildiği hadisler de doğru sözlü olmanın imandan olduğuna delil olarak gösterilmişlerdir.[903]

Hz. Peygamber'in en büyük günahlar arasında yalan yere yemin etmeyi de saydığı hadis[904], yalancı şahitlik yapmanın Allah'a şirk koşmaya denk olduğunu bildirdiği hadis[905], yağcılık yapmanın ve söz verip sözünde durmamanın mü'minin ahlâkından olmadığını bildirdiği hadis[906], dünyada iki yüzü olanın kıyâmette ateşten iki dili olacağını bildirdiği hadis[907] doğru sözlü olmanın imandan olduğunu gösteren diğer delillerdendir.

Lüzumsuz yerlerde susarak gereksiz yere konuşmamak da doğru sözlü olmanın bir diğer yönüdür. Hz. Peygamber belânın söz ile başladığını buyurarak, şunu asla yapmam diyen mü'mine şeytanın o iş yaptırana kadar uğraştığını bildirmiştir. Yine Hz. Peygamber iyiliği emretmek, kötülüğü yasaklamak ve Allah'ı zikretmek dışında kişinin her sözünün aleyhinde olduğunu, bir başka hadiste ise Allah'ın razı olduğu sözü söyleyenin cennete, Allah'ı kızdıracak sözü söyleyenin cehenneme gideceğini bildirmiş, bir başka seferinde de ashâbına Allah'ın en sevdiği amelin ne olduğunu sormuş, cevap verilmemesi üzerine "dili korumaktır" buyurmuştur.[908]

Hz. Peygamber güzel ahlâklı olanların âhirette kendisine en sevimli ve en yakın olanların olacağını, ahlâkı kötü, geveze ve kibirli olanların en uzak olanlardan olacağını bildirmiş bir diğer hadiste de "size bu ümmetin en kötülerini bildireyim mi?" diye sormuş ve "geveze, övünen ve kibirlenenlerdir" buyurarak gereksiz yere konuşmamanın da mü'minin önemli bir özelliği olduğunu vurgulamıştır.[909]

---

[903] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 489.
[904] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 493.
[905] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 493.
[906] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 496.
[907] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 508.
[908] Beyhakî, *a.g.e*, XII, 27-31.
[909] Beyhakî, *a.g.e*, XII, 42.

Allah'ın dedikoduyu ve çok soru sormayı sevmediğinin bildirildiği hadis[910], susan kimsenin kurtulduğunun bildirildiği hadis[911], Hz. Peygamber'in ashâbına az konuşan ve zühd sahibi olan kimseyi gördüklerinde hikmet sahibi olmasından dolayı ona yaklaşmalarını buyurduğu hadis[912], kişinin boş işleri terketmesinin onun İslâm'ının güzelliğinden olduğunu bildirdiği[913] hadis yine Hz. Peygamber'in mü'minin dilini muhafaza etmedikçe imanın hakîkatine eremeyeceğini bildirdiği hadis[914] doğru sözlü olmanın imandan olduğuna delil olarak gösterilmişlerdir.

Doğru sözlü olmak, yalan söylememek, yalan yere yemin etmemek, yapmayacağı şeyi söylememek, geveze olmamak, çok konuşmamak, gerektiğinde susmak imanın şubelerinden biri olarak kabul edilse de Hz. Peygamber yerinde ve ölçüsünde mizah yapmaktan geri durmamış, ashabıyla olan ilişkilerini mizahı kullanarak güçlendirmiş ve neşeli davranmaya özen göstermiştir. Beyhakî, Hz. Peygamber'in Enes b. Malik'e "Ey iki kulaklı" diye hitab ederek, kuşu ölen çocuğa taziyeye gittiğinde "Nuğayr'a ne oldu?" buyurup onu neşelendirdiğinin anlatıldığı hadis ile yine bir sahâbe için pazarda "bu köleyi kim satın alır?" diyerek onunla sakalaşmasının anlatıldığı hadisleri naklederek insanlarla nezaket ölçüsü içerisinde doğru sözlü olarak da şakalaşılabilineceğini anlatmış olmaktadır.[915]

Beyhakî, bu şubede doğru sözlü olmanın fazileti, sükûtun fazileti, çirkin ve yalan ifade eden şiir ve şarkılardan uzak durmak, atalarla övünmemek ve atalar üzerine yemin etmemek, insanları dinden saptırmak için söylenen sözlerden ve faldan uzak durmak, konuşma âdâbı, konuşmada uygun kelimeleri seçmeye özen göstermek, eşler arasında yaşananların gizli kalması ve bunların anlatılıp övünülmemesi gerektiği, hava şartlarına ve zamana lanet etmemek gerektiği ve şaka hususunda dikkat edilmesi gereken hususlarla ilgili konuları on bir fasılda işleyerek toplamda dört yüz yirmi dört hadis, âlim sözü ve beyit nakletmiştir.

---

[910] Beyhakî, *a.g.e*, XII, 49.
[911] Beyhakî, *a.g.e*, XII, 52.
[912] Beyhakî, *a.g.e*, XII, 53.
[913] Beyhakî, *a.g.e*, XII, 54.
[914] Beyhakî, *a.g.e*, XII, 65.
[915] Beyhakî, *a.g.e*, XII, 192-194.

B. EMANETLE İLGİLİ ŞUBE

Kur'ân-ı Kerîm'de emaneti sahibine mutlaka vermeyi[916] ve kendisine emanet bırakılan kimsenin emaneti sahibine vermesini emreden[917] âyet-i kerîmeler delil gösterilerek emaneti yerine teslim etmek "Emanetler ve Emaneti Ehline Vermenin Gerekliliği" başlığı ile otuz beşinci sırada tasnife dahil edilmiştir.[918]

Âyet-i kerîmelerde emanet her zaman mal ve mülk manasında kullanılmamış olup, bazen insana yüklenen kulluk ve akıl, bazen de Allah ve Resûlüne sâdık olmak anlamında kullanılmıştır.[919] Dolayısıyla Beyhakî ve diğer müfessirlere göre emanet sadece maddi unsurlarla sınırlandırılmamalıdır.[920]

Emaneti yerine vermemenin münafıklığın belirtilerinden biri olduğunun ifade edildiği, abdestli olmayanın namazı olmayacağı gibi emaneti sahibine teslim etmeyenin de açıkça imanının olmayacağının belirtildiği, Hz. Peygamber'in cennete girebilmeleri için ashâbından teminat istediği altı hususta birinin emaneti yerine teslim etmek olduğunun anlatıldığı hadîs-i şerîfler emaneti sahibine teslim etmenin imandan olduğuna dair Beyhakî tarafından delil olarak kullanılmışlardır.[921]

Hz. Peygamber'in mü'minde bulunduğu takdirde dünyada hiçbirşey kaçırmış olmayacağını ifade ettiği dört hususta biri olarak emaneti korumayı saydığı hadis de bu konuda delil olarak gösterilen hadislerdendir.[922]

Horasan'ın ilk büyük sufilerinden olan Fudayl b. İyaz'ın[923] imanın aslı ve fer'i hakkındaki görüşünü ifade ederken aslının Allah'a ve kelime-i tevhide iman, fer'inin ise farzların edâ edilmesinden sonra doğru sözlülüğün, ahde vefânın, sıla-i rahîmin, müslümanların hepsine nasihat etmenin yanında emaneti korumanın ve hıyâneti terketmeyi saymıştır. Beyhakî onun bu sözünü emaneti

---

[916] Bkz. en-Nisâ 4/58.

[917] Bkz. el-Bakara 2/283.

[918] Beyhakî, *a.g.e*, VII, 198.

[919] Âyetler için Bkz. el-Ahzâb 33/72, el-Enfâl 8/27.

[920] Karaman, Hayreddin, Çağrıcı, Mustafa, Dönmez, İbrahim Kâfi, Gümüş, Sadrettin, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/ 81-83.

[921] Beyhakî, *a.g.e*, VII, 199-201.

[922] Beyhakî, *a.g.e*, VII, 202.

[923] Türer, Osman, "Fudayl bin İyaz", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 208.

olduğu gibi sahibine teslim etmenin imandan olduğuna dair delil olarak nakletmiştir.[924]

Beyhakî'ye göre mü'minin kendi hakları, eşinin, anne-baba, evlât, müslüman kardeşine yardım etme, istişâre esnasında görüş bildirme, yetim malını koruma hususunda velî olma ve yöneticinin hakları da emanet kapsamına girer. Hak sahiplerinin hakkını vermek de emaneti yerine teslim etmeye dahildir. Hz. Peygamber'in çoban ve sürüyü örnek vererek üzerinde hakkı bulunana hakkını teslim etme hususunda dikkatli olmayı buyurduğu hadisi bu hususta delil olarak gösterilmiştir.[925]

Hz. Peygamber'in Arafat'taki hutbesinde mü'min erkeklere kadın hakları hususunda Allah'tan korkmalarını emrederek hanımları Allah'ın emaneti olarak tanımladığı hadîs-i şerîfi de hanımların hakkının verilmesinin de emaneti teslim etmenin kapsamına girmesi bakımından söz konusu hadisler Beyhakî tarafından delil olarak gösterilmiştir.[926]

Cerîr b. Abdullah'ın biat ederken Hz. Peygamber'in kendisinden müslümanlara nasihat etmesini istediğini bildirdiği rivâyet ile Hz. Peygamber'in üç kere dinin nasihat olduğunu tekrarladığı, kime diye sorulunca da Allah'a, Kitâbına, Resûlüne, müslümanların hepsine buyurarak üzerimizde hakları bulunanları sayarak bu hususlara olan emanetimizi yerine getirmeyi vurguladığı rivâyet de emaneti edâ etmenin imanın şubelerinden biri olduğunu gösteren delillerdendir.[927]

Beyhakî ticaret hayatında da güvenilir olmanın emaneti yerine teslim etme kapsamına dahil olmasından dolayı Medine'ye hicretten sonra tartıda hile yapanların yerildiği âyetin nazil olduğunu anlatan hadisi de delil olarak nakletmiştir. Bu konuda 'Satacağınız süte başka şeyler karıştırmayın' hadisi ile hıyânet bulunan evde bereketin bulunmadığını bildiren hadis insanlardan mal ve para kaçırmanın da emanete hıyânetin bir çeşidi olması bakımından emaneti yerine teslim etmenin imandan olduğuna dair delil olarak gösterilmişlerdir.[928]

---

[924] Beyhakî, *a.g.e*, VII, 202.
[925] Beyhakî, *a.g.e*, VII, 203.
[926] Beyhakî, *a.g.e*, VII, 204.
[927] Beyhakî, *a.g.e*, VII, 206-207.
[928] Beyhakî, *a.g.e*, VII, 220.

Beyhakî'nin elli dokuz hadis, âlim sözü ve az da olsa beyitlerle delillendirdiği bu şube "Allah, bir işin en güzel şekilde yapılmasından hoşnut olur"[929] hadisiyle tamamlamasından onun kişinin meşgul olduğu işi en güzel şekilde yapmasının da emaneti teslim etme kapsamında ele aldığı anlaşılmaktadır.

C. YASAKLARLA İLGİLİ ŞUBELER

Emanet sorumluluğu bilincini vurgulandığı otuz beşinci şubeden sonra kesinlike yasak olan ve işlenmemesi konusunda çok hassas ve titiz davranılması gereken cana kıymamak, zinadan kaçınmak ve haram kazançtan uzak durmakla ilgili şube ardarda ele alınarak şubeler tasnifindeki yerlerini almışlardır.

1. Cana Kıymamak

Rahmân ve Rahîm olan Allah Teâlâ çok merhametlidir ve insanların da birbirlerine karşı merhametli davranışlar sergilemelerini ister. Bu nedenle Nisâ sûresinde *"Birbirinizi öldürmeyin"*[930] buyururken kendisinin insanlara karşı çok merhametli olduğunu vurgular. Öldürme fiilinin yasaklanması Allah Teâlâ'nın mahlûkâta gösterdiği büyük rahmetinin bir tecellisi olduğundan Beyhakî'ye göre cana kıymamak imanın otuz altıncı şube olarak işlenmiştir.[931] Nitekim cana kıymanın haramlığının ciddiyetini belirtmek üzere söz konusu âyetin devamında düşmanlık ve tecavüz yoluyla bu yasağı işleyenlerin ateşe atılma cezasının pek yakında gerçekleşeceği ve bu cezayı vermenin de Allah'a pek kolay olduğu[932] bildirilmiştir.

Bir başka âyet-i kerîmede haksız yere cana kıymak, şirk koşmanın hemen peşinden zikredilerek cana kıyma fiilinin Allah'a şirk koşmak kadar günah olduğu vurgulanmış ve cezasının kıyâmet gününde kat kat verileceği[933] belirtilmiştir. Nasıl ki Allah'a şirk koşmamak imandan ise cana kıymamak da değerli bir iman şubesidir.

Allah'a şirk koşmadan ve haram olan cana kıymadan vefât eden kimseyi Allah'ın dilediği kapıdan cennetine koyacağının bildirildiği hadiste de cana

---

[929] Beyhakî, *a.g.e*, VII, 233-234.
[930] en-Nisâ 4/29.
[931] Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 236.
[932] Bkz. en-Nisâ 4/30.
[933] Bkz. el-Furkân 25/68-70.

kıymak günahının şirk ile beraber zikredilmesi bu günahın büyüklüğünü göstermektedir.[934]

Allah'a şirk koşmak günahıyla beraber geçim endişesiyle kişinin çocuğunu öldürmesinin Allah katındaki en büyük günah olduğunun bildirildiği hadis de cana kıymamanın imandan olduğuna dair delil olarak gösterilmiştir.[935]

Üsâme b. Zeyd'in[936] bir savaş esnasında kaçarken yakaladığı bir düşman askerini kelime-i şehâdet getirmesine rağmen öldürmesini Hz. Peygamber'in büyük bir tepki göstererek onaylamadığının ve Üsâme b. Zeyd'in pişmanlıktan dolayı daha önceleri değil de o gün İslâm dinini kabul etmiş olmayı dilediğinin anlatıldığı hadis de konunun ciddiyetini anlatması bakımından Beyhakî tarafından gösterilen delillerden biridir.[937]

Vedâ hutbesinde Hz. Peygamber'in can, mal ve namusun korunmasının gerekliliğini, Zilhicce ayı, Mekke şehri ve Arefe gününün kudsiyeti ile temsil ederek anlattığı hadîs-i şerîf insan hayatının mukaddes olup korunması gerektiğinin imanın şubelerinden olduğuna dair gösterilen diğer delillerdendir.[938]

Yine vedâ hutbesinde sahabe-i kirâmın "Bizi ne ile sorumlu tutarsın?" diye sormaları üzerine Hz. Peygamber'in cevaben namaz, zekât, oruç ve hac ibadetlerinin yanısıra müslümanların can ve namuslarının korunması gerektiğini bildirdiği hadis de insan hayatının korunmasının imandan olduğunu göstermektedir.[939]

Hz. Peygamber'in kıyâmet gününde insanların arasında görülecek ilk hesaplaşmanın öldürme, cana kıyma meselesi olduğunu bildirmesi konunun İslam dinindeki önemini vurgulamaktadır.[940]

Hz. Peygamber'in Allah'a yemin ederek bir mü'minin katledilmesinin Allah katında dünyanın yok olmasından daha şiddetli olduğunu belirttiği hadis

---

[934] Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 248.

[935] Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 237.

[936] Üsâme b. Zeyd b. Hârise b. Şurâhîl el-Kelbî, h. 54 yılında altmış beş yaşında iken Medine'de vefât etmiş olan meşhur bir sahâbîdir (İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb,* Riyad 1416, 124).

[937] Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 238-239.

[938] Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 240.

[939] Beyhakî, a.g.e., VII, 248-249.

[940] Beyhakî, a.g.e., VII, 253.

de kan dökmeme yasağının ciddiyetini vurgulaması bakımından gösterilen bir diğer delildir.[941]

Dünyada iken insanlara eziyet ve azâb eden kimselerin âhirette Allah Teâlâ'nın azâbına maruz kalacaklarını bildiren hadisler de bu konudaki yaptırımları anlatmaları bakımından Beyhakî tarafından delil olarak gösterilmiştir.[942] Hz. Peygamber'in konunun önemine dikkat çekmek için kıyâmette azâbı en şiddetli olan kimselerin dünyada iken insanlara en şiddetli azâbı uygulayanların olduğunu bildirdiği hadis ile insanları döven kimselerin cehennem ehlinden olduğunu bildiren hadisler cana kıymaya sebebiyet verecek davranışları bile uygulamamanın imandan olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.[943]

Hz. Peygamber'in ashâbına âdâbı muâşeret kurallarını öğretmek amacıyla verdiği öğütler arasında davete icâbet etmek ve verilen hediyeyi geri çevirmemenin yanında insanlara ve müslümanlara vurmamayı zikrettiği hadis de Beyhakî tarafından cana kıymanın dövme ile de gerçekleşebileceği sebebiyle bu konuda öne sürülen delillerdendir.[944]

Hz. Peygamber'in ayrıca kendini boğmak ve bıçaklamak suretiyle canını tehlikeye atan kimsenin cehennemlik olduğunu bildiren rivâyeti de insanın kendi canına kıymasının İslam dininin asla tasvip etmediği bir davranış olduğunu açıklaması bakımından Beyhakî tarafından delil olarak gösterilmiştir.[945] Beyhakî'ye göre dövüşmemek, her ne surette olursa olsun insanlara eziyet etmemek, onları acıtmamak, onların canınlarına kıymamak ve intihar etmemekte imanın bir gereğidir. Beyhakî kırk dört hadis naklettiği ve "Canlara Zarar Vermenin ve Onları Öldürmenin Haram Olması" başlığını verdiği şubede sadece birini öldürmemenin değil her tür canlıyı öldürmeden öte onların canlarını acıtacak zararın dahi verilmemesi gerektiğini vurgulamıştır.

2. Zinadan Kaçınmak

Beyhakî 'Irzı korumak ve İffetli Olmada Gerekenleri Yapmak' başlığı altında doğrudan müslüman erkek ve kadınların gözlerini haramdan

---

941 Beyhakî, a.g.e., VII, 254-255.
942 Beyhakî, a.g.e., VII, 261-262.
943 Beyhakî, a.g.e., VII, 263.
944 Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 265.
945 Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 266.

sakınmalarının, ırzlarını korumalarının emredildiği[946], mü'minlerin özelliklerinden biri olarak nâmuslarını koruduklarının belirtildiği[947], zinâya işlemekten öte zinaya yaklaşmamanın dâhi emredildiği[948] âyet-i kerîmeleri naklederek zinadan kaçınmayı yüz yirmi üç hadis ve âlim sözüyle delillendirdiği imanın otuz yedinci şubesi olarak eserinde işlemiştir.[949]

Bu konuda delil olarak gösterilen hadislerin ilki Hz. Peygamber'in "Zinayı işleyen kişi zina anında mü'min değildir" buyurarak zina günahının bir mü'mine asla yakışmadığını bildirdiği hadistir. Kişi zinâ işlediğinde imanın ondan ayrıldığını, üzerinde bir gölge gibi durduğunu ve zina halinden çekilince imanın ona geri döndüğünün bildirildiği hadis de zinâ ile imanın birarada bulunamayacağını ve zinanın imanı eksiltmesi sebebiyle Beyhakî tarafından zinâ etmemenin imandan bir şube olduğuna delil olarak gösterilen ikinci hadistir.[950]

Daha sonra nakledilen hadislerde ise Hz. Peygamber imanı Allah'ın dilediği kimseye giydirdiği bir gömleğe benzeterek kulun zina etmesi durumunda bu gömleğin onun üzerinden çıkartılıp alındığını bildirir. Zina eden kişi tevbe ettiğinde ise kendisine geri verilir.[951] Bu ve önceki hadislerde bir gölge ve gömleğe benzetilerek zina halinde kişiden ayrılan iman tasviri anlatımları zina günahı ile kişinin kâfir olduğunu değil iman duygularının noksanlığını anlatmaktadır.

"En büyük günah hangisidir?" sorusuna Hz. Peygamber'in Allah'a şirk koşmak ve haksız yere cana kıymaktan sonra üçüncü sırada komşunun eşiyle zina etmesini zikrettiği ve söz konusu hadisi tasdik eden *"Onlar, Allah ile beraber başka bir ilaha kulluk etmeyen, haksız yere, Allah'ın haram kıldığı cana kıymayan ve zina etmeyen kimselerdir. Kim bunları yaparsa ağır azaba uğrar"*[952] şeklindeki âyetin nâzil olduğunu bildiren hadis de zinâ etmemenin imandan olduğuna dair delil olarak gösterilen diğer hadislerdendir.[953]

---

[946] Bkz. en-Nûr 24/30-31.
[947] Bkz. el-Meâric 70/29-31.
[948] Bkz. el-İsrâ 17/32.
[949] Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 267.
[950] Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 267-268.
[951] Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 268-269.
[952] el-Furkân 25/68.
[953] Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 271-273.

Irz ve namusu korumanın imanın şubelerinden olduğuna dair öne sürülen delillerden biri de Hz. Peygamber'in Kureyş gençlerine hitaben "Ey Kureyş gençleri, ırzınızı koruyunuz, zinâ etmeyiniz, dikkat ediniz, namusunu koruyan kimse cennete girer!" buyurduğu hadistir.[954]

Hz. Peygamber'in Allah'ın lânetlediğini ve ümmetinin içine düşmesinden en çok korktuğunu bildirdiği durum olarak Lût kavminin amelini zikrettiği hadisler, hanımlarına arkadan yaklaşanların yüzüne Allah'ın kıyâmet gününde bakmayacağını bildiren hadis ile kadına benzemeye çalışan erkek, erkeğe benzemeye çalışan kadın, hayvan ya da erkeğe yaklaşan kimsenin sabah akşam Allah'ın öfkesini üzerine çektiğini bildiren hadis, Allah'ın kıyâmette zinâ eden kimse ile konuşmayacağını ifade eden hadis de ırz ve namusu korumanın imandan olduğuna Beyhakî tarafından delil olarak gösterilmişlerdir.[955]

Hz. Peygamber'in mü'minleri zinâdan korumak amacıyla sakalının arasında ve iki bacak arasında bulunanları koruyanların cennete gireceğini, bir diğer hadiste de bu ikisini koruyacaklarını Hz. Peygamber'e taahhüt edenlere kendisinin de cenneti taahhüt edebileceğini bildirdiği ayrıca insanların cennete girmelerini sağlayacak en önemli davranışların arasında Allah korkusu ve güzel ahlâkın yanında dili ver ferci korumayı da zikrettiği hadis de bu konuda gösterilen deliller arasındadır.[956]

Zinâ etme hususunda kendisinden izin isteyen sahâbîye anlayışlı davranarak böyle bir durumu kendi annesi, kızı ve kızkardeşi için hoş görüp göremeyeceğini sorarak onu zinâdan tiksindiren, ona yakın davranarak "Allah'ım onun günahlarını bağışla, kalbini temizle ve fercini koru" diye dua eden Hz. Peygamber'in ashâbını zinâdan koruma hususunda gösterdiği ihtimâmı anlatan hadis de delil olarak zikredilen diğer hadislerdendir.[957]

Hz. Peygamber'in önlem olarak kadının mahremi olmadan yolculuk yapmamasını ve yanında mahremi olmadan bulunduğu yere girilmemesini bildiren hadis ile bir erkek ve kadının bulunduğu ortamda üçüncülerinin şeytan

[954] Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 270-271.
[955] Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 272-279,288.
[956] Beyhakî, a.g.e., VII, 289-292
[957] Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 295.

olduğunu ifade eden hadis de Beyhakî tarafından bu meyanda yorumlanıp ırz ve namusu korumanın imandan olduğuna delil olarak gösterilmiştir.[958]

Hz. Peygamber'in gücü yeten gençlere evlenmelerini, yetmeyenlere oruç tutmalarını emrettiği, nikahın sünneti olduğunu buyurduğu, asla evlenmeyeceğini söyleyen sahâbîye Allah'a yemin ederek kendisinin Allah'tan en çok korkan ve sakınan kimse olarak evlendiğini ve sünnetinden yüz çevirenlerin kendisinden olmadığını bildirdiği ve "Evlenmeye imkanı olduğu halde evlenmeyen benden değildir" buyurduğu hadis ile sâliha bir kadın ile evlenen kimsenin dininin yarısını tekmil etme hususunda Allah'ın yardımına mazhar olduğunu ifade edilen hadisler de konunun önemini anlatan hadisler olarak zikredilmiştir.[959] Beyhakî ırz ve namusu korumak için evlenmenin dinin yarısı olduğunu ifade eden hadisleri de naklederek günaha dalmamak için Hz. Peygamber'in evliliğe teşviklerine yer vererek konuyu tamamlamıştır.

3. Haram Kazanç Elde Etmemek

Âyet-i kerîmelerdeki *"mallarınızı bâtıl yollarla yemeyin"*[960], *"rüşvet vermeyin"*[961], *"ölçüyü tam yapın ve doğru terazi ile tartın"*[962], *"hırsızlık yapanın ellerini kesin"*[963] emirleri toplumsal huzuru sağlamaya yönelik ilâhî emirlerdir. Bu emirlerde haram mala dokunulmaması gerektiğinin açık ve kesin bir dille vurgulanması sebebiyle haksız kazanç elde etmemek konusu can güvenliğini işleyen şubenin hemen ardından mal güvenliğini ele alması bakımından imanın otuz sekizinci şube olarak yerini almıştır.[964]

Diğer yandan eksik ölçüp tartanların yerildiği âyet-i kerîme[965] de haram mal konusunda ticaret hayatında da hassâsiyet sahibi olmanın gerekliliğini anlatması bakımından imanın bir şubesi olduğuna delil olarak zikredilmişlerdir.[966]

---

[958] Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 310-312,321.
[959] Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 333-341.
[960] el-Bakara 2/188.
[961] el-Bakara 2/188.
[962] el-İsrâ 17/35.
[963] el-Mâide 5/38.
[964] Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 342-343.
[965] Bkz. el-Mutaffifîn 83/1-3.
[966] Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 342.

Beyhakî bu konuyu ‘Hırsızlık ve Yol Kesme de Dahil Olmak Üzere Her Türlü Haram Mala El Uzatmamak’ başlığını kullandığı bu şubede kumarın haram kılınması ile ilgili âyet-i kerîmeleri de nakletmiştir. Ayrıca Allah ve Resulüne karşı çıkanlara yönelik cezaların anlatıldığı âyet-i kerîmeleri de naklederek bu hususlardaki emirlere uymayanların cezalandırılması gerektiğini de vurgulamaktadır.[967]

İnsanların canlarının ve mallarının Arefe günü, Zilhicce ayı ve Mekke şehri gibi mukaddes olduğunu belirten hadisler de cana kıymanın haram olması gibi mala dokunmamanın da haram olduğunu kutsal günlere kıyasla anlatması bakımından nakledilen delillerin başlıcalarındandır.[968]

Müslümanın malının ancak kendi gönül rızası ile helâl olabileceğini, ödünç alınan malın geri iâde edilmesi gerektiğini, hırsızın hırsızlık yaptığı anda mü’min olarak bu davranışı gerçekleştirmediğini, bir malın çalınmış olduğunu bile bile satın alan kişinin hırsızın suçuna ortak olduğunu bildiren hadisler de sahibinin rızası olmadan bir malın alınıp kullanılamayacağını ve hırsızlık yoluyla mal edinmemek gerektiğini vurgulamaları bakımından delil olarak gösterilmişlerdir.[969]

Hz. Peygamber’in rüşvet veren ve alana lânet ettiğini, yine Hz. Peygamber’in faiz yiyen kişilere rüyasında nehirde kurtulmaya çalışırken taş yedirildiğini gördüğünü, faizin yetmiş kadar derecesi olduğu ve en düşüğünün ise faiz yemenin anne ile cinsel ilişkide bulunmak kadar aşağılık bir durum olduğunu anlattığı hadisler toplumsal huzuru ve refahı bozan rüşvetin ve faizin olumsuz etkilerinin ciddiyetini çarpıcı örneklerle anlatması bakımından rüşvet ve faizi terketmenin imandan olduğunu temellendiren hadisler olarak zikredilmişlerdir.[970]

Hz. Peygamber’in dünyayı hoş ve yeşillik bir alan olarak nitelediği ve helâl yolla para kazanıp infâk edenleri Allah’ın cennetle ödüllendireceğini, helâl olmayan yolla kazananın ise kıyâmet gününde cehenneme atılacağını bildirdiği, yine Allah’ın kendilerini cennete sokmayıp nîmetlendirmeyeceği kişilerin davranışları arasında fâiz ve yetim malını yemeyi de saydığı hadisler helâl

[967] Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 343. Âyetler için Bkz. el-Mâide 5/ 3, 33, 38.
[968] Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 343-344.
[969] Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 346-352.
[970] Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 356-358, 363-364.

yoldan para kazanmanın âhiret boyutunu anlatması ayrıca da haram kazancın farklı yönlerini bildirmeleri bakımından delil olarak gösterilmişlerdir.[971]

Bir köyde zinâ ve fâiz olaylarının görülmesiyle o köyün üzerine Allah'ın azâbının hak olduğunun bildirildiği hadis de azâbın daha dünyada iken başlayabileceğini anlatması bakımından zikredilen delillerden biridir.[972]

Müslümanın Allah yolunda şehid edilse bile bu şehitliğin borcuna keffâret olmayacağını, Allah yolunda şehid olanın üç kere diriltilip tekrar şehid edilse bile borcu olduğu sürece cennete giremeyeceğini, üzerinde borç olmadan vefât eden kimsenin ise cennete gireceğini bildiren hadisler de borcu ödemenin ciddiyetinden bahsetmeleri bakımından borcun sorumluğunun üstlenilmesi gerektiğinin imandan olduğuna delil olarak gösterilmişlerdir.[973]

Hz. Peygamber'in mevtânın cenaze namazını kılmaya başlamadan evvel "Arkadaşınızın borcu var mı?" diye sorduğunu bildiren hadisler de insanın ödemediği borcunun mutlaka ödenmesi gerektiğini anlatması bakımından delil olarak zikredilmişlerdir.[974]

Hz. Peygamber'in karısına mehir borcunu ve borçlandığı kişiye de borcunu ödemeden vefât eden kimseyi hırsız olarak nitelendirdiği, borcunu ödemeden vefât eden kişinin borçlarının karşılığı olarak hasenâtının alınacağı eğer hasenâtı yok ise borçlu olduğu kimsenin günahlarının kendisine verileceğini bildirdiği ve geceleri kederlenmeye, gündüzleyin ise rezil olmaya sebep olan borçlanmaktan kaçınmayı ashâbına öğütlediği hadisler de bu konuda Beyhakî tarafından delil olarak gösterilen diğer rivâyetlerdendir. Beyhakî borcun ödenmemesi halinde alacaklının mağdur olma, borçlunun ise daha da fazla borç yükü altına girme ihtimalinin bulunması sebebiyle borçtan sakındırma konusunu özel bir başlık halinde işleyerek borç almanın zararlarına dikkat çekmiştir. Yetmiş beş hadisin sonuncusu olarak Hz. Peygamber'in insanların kazançlarının helâl mi haram mı olduğunu umursamamalarının kıyâmet alâmeti olmasına dikkat çektiği hadisi nakleden Beyhakî helal kazanç konusunda hassas davranmamanın iman zayıflığı olduğunu vurgulamıştır.[975]

---

[971] Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 368, 370.

[972] Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 370.

[973] Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 372-373, 376.

[974] Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 374-375.

[975] Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 381, 384, 387, 390.

D. GÜNDELİK HAYAT ÂDÂBIYLA İLGİLİ İMANÎ ŞUBELER

Gündelik hayatta karşımıza çıkan hususlar olarak yeme ve içmede haramlardan korunmak, mekruh olan elbise, zînet ve ev eşyalarını kullanmamak ve İslam'a muhâlif olan oyun ve eğlencelerden uzak durmak imanın yapısına ait birer şube olarak görülmüşlerdir.

1. Yeme ve İçmede Haramlardan Korunmak

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadis-i şerîflerde bazı yiyecek ve içeceklerin haram kılındığının ve kendilerinden kaçınılması gerektiğinin açıkça betlirtilmesi sebebiyle yeme içmede haramlardan korunulması gerektiği imanın şubelerinden biri olarak sayılmış ve otuz dokuzuncu şube olarak işlenmiştir.[976] Söz konusu âyetlerde kendiliğinden ölen hayvan eti, kan, domuz eti, Allah'tan başkasının adına kesilen hayvan eti, boğulmuş, bir şey vurularak öldürülmüş, putlara ait sunaklarda kesilen hayvanların etleri, zar atarak kumar oynanarak elde edilen etleri yemek ve şarap içmek haram kılınmıştır.[977]

Hz. Peygamber'in içki içenin içki içtiği anda mü'min olmadığını ifade ettiği hadis ışığında Beyhakî içki içme halini imanı zayıflığı olarak yorumlamıştır. Dolayısıyla bu halin tam tersi olan içki içmemek imanın şubelerinden biridir ve söz konusu hadis de bu görüşün başlıca delillerindir.[978]

Hz. Peygamber'in Medine halkına içkiyi haram kılındığını ilân ettiği hadis, İsrâ gecesinde Hz. Peygamber'e şarap ve süt sunulduğunu, Hz. Peygamber'in sütü almasına sevinen Cebrâil'in Allah'a hamdettiğini bildiren hadis, İbn Ömer'in içkinin tedrîcen haram kılındığını anlattığı hadis, dünyada iken şarap içenin tevbe etmediği sürece âhirette onu içemeyeceğine dair hadis, her sarhoş eden şeyin şarap olduğunu ve her şarabın da haram olduğunu bildiren hadis ile Hz. Peygamber'in içkiyi, onu yapanı, içeni, satanı, müşteriyi, taşıyanı, içireni, içeni ve ondan para kazananı lânetlediği hadisler içkiden korunmanın imandan bir şube olduğuna dair delil olarak gösterilmişlerdir.[979]

Hz. Peygamber'in "her türlü kötülüğün anahtarı" ve "kötülüklerin anası" olarak tanımladığı içkiden kaçınmayı ümmetine emrettiği hadisler, kendisine nasihat etmesini isteyen Ebu Derdâ'ya Allah'a şirk koşmayıp namazı

---

[976] Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 391.

[977] Âyetler için Bkz. el-Mâide 5/3, 90; el-En'âm 6/145; el-Bakara 2/219.

[978] Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 392.

[979] Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 392-406.

terketmemesinin yanında içki içmemeyi de emrettiğini bildiren hadis, içki içenin ve nankör evlâdın cennete girmeyeceğini bildiren hadis, Allah'a ve âhiret gününe iman edenin içkili sofraya oturmaması gerektiğini bildiren hadis de içkiden korunmanın imandan olduğuna dair gösterilen delillerdendir.[980]

Beyhakî'ye göre mü'minin bir mide, kâfirin ise yedi mide ile yediğini bildiren hadis, aşırı yemek yeme konusunda haramlardan sakınmanın da imanın bir gereği olduğuna delildir. Ayrıca bir kişinin yemeğinin iki kişiye yeteceğini, iki kişinin yemeğinin dört kişiye ve dört kişinin yemeğinin ise sekiz kişiye yeteceğini bildiren hadis de bir önceki hadisi destekler mâhiyettedir. Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'ye günde iki öğün yemenin israf olduğunu ve Allah'ın israf edenleri sevmediğini bildirdiği hadis ile Hz. Peygamber'in vefât edinceye kadar günde iki öğün yemek yemediğini bildiren hadis aşırı yemek yemekten sakınarak yemek hususunda haramdan korunmanın imanın bir gereği olduğuna Beyhakî tarafından delil olarak gösterilmişlerdir.[981]

Komşusu yanıbaşında aç olduğu halde karnını doyuranın mü'min olmadığını anlatan hadis ile Hz. Peygamber'in ümmetinin en kötülerinin vasıflarını sayarken nîmetler içerisinde azarak çeşit çeşit giyinenler ve övünerek konuşanların yanında çeşit çeşit yemek yiyenleri de zikrettiği hadis de yeme-içme hususunda cimri davranmamanın ve tutumlu olup israf etmemenin de imanın bir şubesi olduğuna dair delil olarak gösterilen hadislerdendir.[982]

Helal ve haramın belli olduğu ve şüpheli şeylerden kaçınmak gerektiğini bildiren hadis, ağzını ve fercini koruyanın cennete gireceğini bildiren hadis, insanların en fazla ağız ve fercleriyle işlediklerinden dolayı cehenneme girebileceklerini bildiren hadis, kişinin ağzına toprak almasının haram olan şeyi almasından daha hayırlı olduğunu ve en hayırlı yemeğin kişinin kendi eliyle kazandığı olduğunu bildiren hadis de yeme-içme hususunda haramlardan sakınmanın imandan olduğunu temellendiren hadislerin bazılarıdır.[983]

Beyhakî yemek yeme adâbı üzerinde de durmuştur. O bu konuda yemeğin bereketinin öncesinde ve sonrasında elleri yıkamada olduğunu bildiren hadis, Hz. Peygamber'in yemeğe besmele ile başlamayı unutana hatırladığında

[980] Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 407-427.
[981] Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 433-441.
[982] Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 455-460.
[983] Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 491-520.

"bismillahi evvelihi ve âhirihî" demeyi tavsiye ettiği hadis, "yemek yiyiyoruz ama doymuyoruz" diyen sahabî'ye Hz. Peygamber'in "beraber yemek yiyiniz, Allah'ın adını anın ki, bereketleniniz" buyurduğu hadis, Hz. Peygamber'in sağ el ile yiyip-içmeyi buyurduğu hadis, Hz. Peygamber'in Amr b. Ebû Seleme'ye "Allah'ın ismini an, sağ elinle ye ve önünden ye" buyurduğu hadis, Hz. Peygamber'in üç parmağı ile yediği, yemekten sonra parmaklarını yaladığı ve düşen lokmayı alıp yemeyi tavsiye ettiği, suyu üç nefeste içtiğini ve Ebu Hureyre'nin Hz. Peygamber'i hiçbir yemeği ayıplarken duymadığını, hoşuna giderse yediğini ve hoşuna gitmezse sustuğunu, yemekten sonra dua ettiğini anlatan hadisler de yeme-içme hususundaki adâbı anlatmaları bakımından delil olarak nakletmiştir.[984]

Yeme içmeyle ilgili iman şubesini otuz üç başlık ve beş yüz bir hadis ve âlim sözüyle işleyen Beyhakî son olarak yemeğe ikram edilen kişiye koku ikram etmekle ilgili açtığı fasılda konuyla alâkalı hadisleri naklederek güzel kokunun önemini vurgulamıştır.[985]

2. Mekruh Olan Elbise, Zînet ve Ev Eşyalarını Kullanmamak

Beyhakî kırkıncı olarak işlediği şubeye hadisleri naklederek başlamıştır. O, Hz. Peygamber'in sağ tarafına ipeği, sol tarafına da altını alarak "bu ikisi ümmetimin erkeklerine haramdır, kadınlarına helaldir" buyurduğu hadisler mekrûh olan kıyafetlerle ilgili olarak nakledilen hadislerdendir.[986]

Hz. Peygamber'in kendisine ipek bir cübbeyi cuma günleri giyip giyemeyeceğini soran Hz. Ömer'e ipeği âhiretten nasibi olmayanların giydiğini başka bir defasında da Hz. Peygamber'in kendisine neden bir ipek cübbe gönderdiğini soran Hz. Ömer'e hanımlarının giymesi için gönderdiğini bildirdiği hadis, dünyada ipeği giyenlerin âhirette giyemeyeceklerini bildirdiği hadis, Hz. Ali'nin hediye edilen ipeği annesi ve hanımına vermesi gerektiğini ifade ettiği hadis Beyhakî tarafından müslüman erkeklerin ipek kıyâfet giymemelerinin imanın bir gereği olduğuna dair kullanılan delillerdendir.[987]

Beyhakî'ye göre hadislerde kıyafet hususunda imanın gereği olarak sakınılması gereken bir diğer husus da kibirlenerek sürünen elbise giymektir.

---

[984] Beyhakî, *a.g.e.*, VIII, 5-47, 138,164.
[985] Beyhakî, *a.g.e.*, VIII, 182-189.
[986] Beyhakî, *a.g.e.*, VIII, 190-192.
[987] Beyhakî, *a.g.e.*, VIII/193-198.

Hz. Peygamber kibirlenerek elbisesini sürükleyen kimseye Allah Teâlâ'nın kıyâmette yüzüne bakmayacağını, onlarla konuşmayacağını, namazını kabul etmeyeceğini açıklamıştır. Beyhakî bu hadisleri de delil olarak nakletmiştir.[988]

Hz. Peygamber'in giyimde o dönemde tevâzu göstergesi olarak kabul edilen yün kumaş kullanımını önerdiği rivâyetler ile Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken "Ey Muaz, bolluk içinde yaşamaktan sakın! Allah'ın kulları bolluk içerisinde yaşamazlar" buyurduğu hadis de Beyhakî tarafından kıyâfet hususunda lükse kaçmayıp mütevazîliğin imandan olduğunu bildirmesi bakımından nakledilmişlerdir.[989]

Hz. Ebu Bekir'in, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın elbisesini sürüklememe hususundaki titizliğini, Hz. Ali'nin altın kullanımını müslüman erkeklere yasaklaması, Mus'ab b. Umeyr'in elbisesinin kısa oluşu ile ilgili rivâyetler de sahâbe-i kirâm'ın da Hz. Peygamber'in buyrukları doğrultusunda kıyâfetlerine dikkat ettiklerini göstermesi bakımından bu bölümde Beyhakî tarafından nakledilmişlerdir.[990]

Eski kıyâfet giyinmiş birine Hz. Peygamber'in parasının olup olmadığını sorarak yemesini, içmesini, giyinmesini ve kalan parasını tasadduk etmesini tavsiye ettikten sonra Allah'ın kullarına verdiği nîmetin eserini kullarının üzerinde görmeyi sevdiğini bildirdiği, bir başka seferinde ise "Allah'ın seni nîmetlendirdiği gibi sende nefsini nîmetlendir" buyurduğu, yine Hz. Peygamber'in sağlam nalın ve güzel elbise giymeyi tavsiye ettiği rivâyetler Beyhakî tarafından kıyâfet hususunda bakımlı olmanın da imandan olduğunu göstermesi bakımından delil olarak gösterilmişlerdir.[991]

Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'i hiçbir zaman pis görmediğini, onun elbise, nalın ve herşeyinde temizliği sevdiğini, onu hiçbir zaman dağınık görmediğini, saçını taradığını ve Allah'ın pislikten ve dağınıklıktan buğzettiğini buyurduğunu bildirdiği hadis temiz ve bakımlı olmanın da kıyafet konusunda imandan olduğunu ifade etmeleri bakımından nakledilmiştir.[992]

---

[988] Beyhakî, *a.g.e.*, VIII/211-219.
[989] Beyhakî, *a.g.e.*, VIII/230-250.
[990] Beyhakî, *a.g.e.*, VIII/250-257.
[991] Beyhakî, *a.g.e.*, VIII, 257-266.
[992] Beyhakî, *a.g.e.*, VIII, 272-273.

Diğer yandan şan, şöhret elde etmek için gösterişli giyinen kimselerin kıyâmet gününde Allah tarafında rezil bir halde giydirileceği hakkındaki rivâyet, bir defasında Hz. Peygamber'in iki şöhreti yasaklaması ve ashâbın da bu iki şöhretin ne olduğunu sorması üzerine elbisenin incelik ve kalınlığının, yumuşaklılık ve sertliliğinin, uzunluk ve kısalığının olup bu ikisi arasındaki dengenin olduğunu belirttiği rivâyetler kıyafette mütevâzi olup orta yolu tutmanın da imandan olduğuna dair delil olarak kullanılmıştır.[993]

Hz. Peygamber'in vücut temizliğinde, saçların taranmasında, ayakkabıların bağlanmasında sağdan başlamayı sevdiğini, giyinirken ve abdest alırken sağdan başlamayı buyurduğunu, elbise giyerken Allah'a hamdederek dua edenin geçmiş ve gelecek günahlarının bağışlanacağını, sahâbe-i kirâmın da yeni bir elbise giyen arkadaşlarına "eskisin ve yenilerini giymek nasib olsun" diye dua ettiklerini, Hz. Peygamber'in beyaz renk elbise giymeyi ve kefen olarak da beyaz renk kumaş kullanmayı tavsiye ettiğini, ehl-i kitâba muhalefet ederek kına yakmayı ve saçları onlarınkinden değişik şekilde taramayı ve güzel koku kullanmayı, gözlere sürme çekmeyi, sakalı uzatıp bıyığı kısaltmayı, saçı olanın saçını tarayarak, yağlayarak bakımını yapmayı tavsiye ettiğini ve beş fıtrat olarak tanımladığı sünnet olmak, traş olmak, bıyığı kısaltmak, tırnakları kesmek, koltuk altını yolmak gerektiğini bildiren hadisler vücut ve kıyâfet bakımının ve temizliğinin, kıyafet konusunda Allah'a dua ederek hamd etmenin, kıyâfet hususunda ehl-i kitaba benzememenin de imandan olduğuna dair delil olarak gösterilen hadislerdendir.[994]

Genel olarak giyimde mütevâzî olmak, temiz giyinmek, giyinirken yapılacak dua, ev süsleri, yatak ve yastıklar, erkeklerin süslenmesi, altın ve gümüş kap kullanmamak, güzel koku, sürme, saç ve tırnak bakımı konularını ayrıntılarıyla otuz fasılda işleyen Beyhakî üç yüz doksan üç hadis ve âlim sözü nakletmiştir. O, son olarak Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'in mescidinde ve sefer anında yanında tarak, sürmedanlık, ayna, misvak ve ustura bulundurduğuna dair rivâyetini nakletmiş ve mekruh olan kıyafet, zînet ve ev eşyalardan sadece

[993] Beyhakî, *a.g.e.*, VIII, 274-276.

[994] Beyhakî, *a.g.e.*, VIII, 305-448.

mekruh olanlar üzerinde durmakla kalmayıp bu konularda edinilmesi gereken alışkanlıkları da gündeme getirmiştir.[995]

3. Gayr-i Meşru Oyun ve Eğlencelerden Uzak Durmak

Beyhakî kırk birinci şubede gündelik hayatla ilgili bir konu olarak yasak oyun ve eğlencelerden uzak durmayı işlemiştir. Konuya *"De ki: Allah'ın nezdinde olan eğlenceden de ticaretten de üstündür Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır"*[996] âyetiyle başlayarak Allah rızasının ve O'nun nezdindeki mükâfâtın mü'minin öncelikli ilgi alanına girmesi gerektiğini vurgulamış olmaktadır.[997]

Konuya delil olarak nakledilen ilk hadislerde Hz. Peygamber'in bir cuma günü camide hutbe verdiği sırada Şam'dan bir kervanın gelmesi üzerine on iki kişi dışında cemaatin çoğunun kervana doğru gitmesinin ardından *"Onlar bir ticaret ve eğlence gördüklerinde ona yönelip seni ayakta bırakıverdiler*"[998] âyetinin nâzil olduğu bildirilmektedir. Âyet-i kerîme mü'minin günlük yaşamında ibadetin merkezde olması gerektiğini vurgulamaktadır. Nitekim ashâbın kervana gitmesi günah olmamakla birlikte ibadet halindeyken ve Hz. Peygamber hutbe verirken camiyi terketmeleri nedeniyle günah olmayan bir durum zararlı bir hale gelmiştir. Halîmî'den naklen bu bilgileri veren Beyhakî, mübah olan bazı durumların vaktinin de önemli olduğuna, ibadet vakitlerinde ibadetleri îfâ etmek gerektiğine dikkatleri çekmiş olmaktadır. Diğer yandan yasak olan oyun ve eğlenceleri terketmekle ilgili iman şubesine mübah olan durumları ibadetin önüne geçirmenin günah olduğunu vurgulayarak başlamaktadır.[999]

Beyhakî mübah olan oyun ve eğlenceler konusunda zaman yönetimine dikkat çektikten sonra vakti faydalı işlerle geçirmenin ve boşa geçirmemenin önemini anlatan hadisi nakletmiştir. Söz konusu hadiste cihada hazırlık için atış yapmak, atı eğitmek ve aile ile eğlenceli vakit geçirmek, vakti boşa harcamama konusunda üç örnek olarak zikredilmişlerdir. Bu üçü dışındakilerin ise bâtıl olduğu bildirilmiştir. Hz. Peygamber bu gruplama ile vakti boş geçirmemenin,

---

[995] Beyhakî, *a.g.e.*, VIII, 446-447.
[996] el-Cum'a 62/11.
[997] Beyhakî, *a.g.e.*, VIII, 449.
[998] el-Cum'a 62/11.
[999] Beyhakî, *a.g.e.*, VIII, 450-451.

faydasız işlerden uzak durmanın ve faydalı işlerle vakti değerlendirmenin önemine dikkat çekmiştir.[1000]

Bir bedel karşılığında tavla ve satranç oynamanın ittifakla haram olduğunu ifade eden Beyhakî bu konuda Hz. Peygamber ve sahâbeden nakledilen hadisleri delil olarak göstermiştir. Bu hadislerde zarla oynayanın Allah ve Resûlüne isyan etmiş olduğu, Hz. Peygamber'in zardan uzak durmayı emrettiği, zarları kumar olarak nitelediği, zarla oynanan her oyunun kumar olduğu, zarlarla kumar oynayanın domuz eti yemiş gibi olduğu ve elde iki kor parçasını çevirmenin zar oynamaktan daha iyi olduğu bildirilmektedir.[1001]

Hz. Ali'nin satranç oynayan bir topluluğu gördüğünde onların oyunu dikkatle oynamaları halini heykellere tapma olarak zikrettiği ve satrancı Acemlerin kumarı olarak nitelediği hadisler bu konuda nekledilen diğer hadislerdendir.[1002]

Elli hadis ve âlim sözüyle vakti boş geçirmemenin, kumar oynamamanın imandan olduğunu delillendiren Beyhakî tavla ve satrancın haram olduğuna dair görüşünü belirterek bu konudaki delilleri nakletmiştir. Tavla oynayanın şahitliğini kabul etmediğini, satranç oynayan birinin şahitliğini ise satranç hakkında ihtilâf bulunduğundan dolayı bedel karşılığında oynamamak ve namazı ihmal etmemek şartıyla kabul edebileceğini belirtmiştir.[1003]

4. Harcamada Dengeli Olmak ve Haksız Kazanç Elde Etmemek

Beyhakî kırk ikinci şubede harcamada dengeli davranmanın emredildiği ve haksız yere başkasının malını yemenin yasaklandığı âyet-i kerîmeleri naklederek ıspat etmiştir. Söz konusu âyet-i kerîmelerin ilki cimriliğin ve aynı zamanda eli açık olmanın da nehyedildiği[1004] âyettir. Bir diğer âyette ise tutumsuz olanlar şeytanların dostu[1005] olarak tanımlanmaktadır. Konuyla ilgili delil olarak gösterilen bir diğer âyette ise harcadıklarında ne israf ne de cimrilik etmeyip ikisi arasında orta bir yol tutmak mü'minlerin özelliği olarak

[1000] Beyhakî, *a.g.e.*, VIII, 451-454.
[1001] Beyhakî, *a.g.e.*, VIII, 454-467.
[1002] Beyhakî, *a.g.e.*, VIII, 467-469.
[1003] Beyhakî, *a.g.e.*, VIII, 473-474.
[1004] Bkz. el-İsrâ 17/29.
[1005] Bkz. el-İsrâ 17/26.

açıklanmıştır.[1006] Diğer yandan Allah'ın israf edenleri sevmediğinin[1007] bildirildiği âyet-i kerîme de iman ile harcamada dengeli davranmanın arasındaki irtibatı açığa kavuşturması bakımından delil olarak nakledilen bir diğer âyete-i kerimedir. Başlığın oluşturulmasına esin kaynağı olan *"Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin"*[1008] âyeti de delil olarak nakledilir. İbn Abbas'a göre bu âyetteki durum satın alınan malın iade edilirken üzerine para verilmesiyle ilgilidir. Malla birlikte parayı da alan tüccarın haksız kazancı âyette kasdedilen bâtıl kazanca bir örnektir. Diğer bir örnek ise eğlence ve şehvet nedeniyle yapılan harcamalardır. Eğlenme ve şehvet ihtiyacının haram yolla gidermesine sebep olması bakımından bu tür harcamalar da haramdır. Dolayısıyla âyet-i kerîme alış-veriş ve ilişkilerde birbirinin hakkına girmeme prensibini vurguladığından bu husus iman şubeleri arasında yerini almaktadır.[1009]

Hz. Peygamber'in Allah'ın yasakladığı üç şeyi anlatırken bunlardan birinin malı israf etmek etmek olduğunu bildirdiği hadis israfın Allah tarafından yasaklandığını açıkça vurgulaması bakımından Beyhakî'nin bu konuda kullandığı elli üç delilin birincisidir. Beyhakî gösteriş ve şöhret için harcanan paranın şeytanın payı olarak tanımlandığı rivâyeti de naklederek bu sebeplerle para harcamanın da israf olduğunu vurgular.[1010]

Diğer yandan harcamaların gereksiz yerlere değil de aile için yapılmasını gerektiğini anlatmak için Beyhak israf etmeksizin ve cimrilik yapmaksızın aile için harcamanın Allah yolunda harcanmış gibi sayıldığını bildiren rivâyetleri nakleder.[1011]

Tutumlu olmanın peygamberliğin yirmi beş parçasından biri olduğunu, diğer yandan en değerli ve bereketli nikahın masrafının en az olduğunu, iktisatlı olanın muhtaç duruma düşmeyeceğini, işlerin e hayırlısının orta yollu olanının olduğunu bildiren hadisler iktisatlı olmanın imandan olduğuna dair Beyhakî tarafından delil olarak gösterilen diğer hadislerdendir. Beyhakî Hz. Ali'nin

[1006] Bkz. el-Furkân 25/67.
[1007] Bkz. el-A'râf 7/31.
[1008] el-Bakara 2/188.
[1009] Beyhakî, *a.g.e.*, VIII, 488-489.
[1010] Beyhakî, *a.g.e.*, VIII, 489, 491.
[1011] Beyhakî, *a.g.e.*, VIII, 492-493.

sevgide ve nefrette itidalli olmakla ilgili bir şiirini aktararak konuya son verir. Bu nakille o sevgi ve nefrette itidalin önemli olması gibi hayatın her alanında olduğu gibi alış-verişte de dengeyi gözetmenin önemli olduğunu vurgulamıştır.[1012]

E. KÖTÜ HUYLARDAN KAÇINMAKLA İLGİLİ ŞUBELER

İnsan ilişkilerinde huzuru sağlamada önemli etkenlerden olan kin ve hasetten kaçınmak, namusa dil uzatmamak ve ihlâslı olup riyâyı terk etmek birer iman şubesi olarak kabul edilmişlerdir.

1. Kin ve Hasetten Kaçınmak

Beyhakî kin ve hasetten kaçınmanın imandan olduğunu dair delilleri nakletmeden önce kin, haset ve gıpta duygularının tanımını yaparak aralarındaki farklardan bahseder. Beyhakî'ye göre haset başkasının üzerindeki nîmeti gördüğünde üzülmeyi, o nîmetin yok olmasını ve sadece kendinde bulunmasını istemeyi ifade eder. Kin ise hasetten bir derece daha ileri olup başkasının kötülüğünü istemektir. Oysa gıpta ise bu ikisinden farklı olup başkasında olan bir nimetin kendisinde de bulunmasını istemektir. Haset ve kin duyan kimse başkası üzerindeki nimetten dolayı duyduğu rahatsızlıktan pişman olmaz ve tevbe etmezse Allah'ın hükmüne karşı gelmiş olur. Bu hâl üzere buunmak onu küfre yaklaştırır.

Beyhakî'nin konuyla ilgili naklettiği yetlerde âhasetçilerin şerrinden Allah'a sığınmayı istemek gerektiği bildirilmekte ve hased duygusuna kapılanların yerildiği görülmektedir.[1013] Her iki âyette haset duygularına sahip olanların gayri müslimlerden oluşması bu duyguların müslümanlarda bulunamayacağını göstermektedir.

Beyhakî söz konusu âyetlerden sonra gıpta duygusundan bahsedilen bir hadisi nakledilerek müslümanların haset ve kin duygularından uzak olup ancak hayırlı işlerde gıpta edebileceklerini vurgulamaktadır. Bu hadiste Hz. Peygamber haset kelimesini kullanmış olmakla birlikte Beyhakî hadiste anlatılan durumlara bakıldığında bu kelimeden gıpta manasının çıkarılabileceğini söylemiştir. Söz konusu hadiste Hz. Peygamber Allah'ın ilim nasip ettiği ve bu ilmi öğreten kişiye bir de Allah'ın kendisine mal veripte gece

---

[1012] Beyhakî, *a.g.e*., VIII, 495-520.

[1013] Âyetler için Bkz. en-Nisâ 4/54 el-Felak 113/5.

gündüz o malı infâk eden kişiye yalnızca gıpta edilebileceğini bildirmektedir.[1014]

Kin ve hasetten kaçınılması gerektiğine dair imanın kırk üçüncü şubesinde on biri şiir ve kırkı da hadis ve âlim sözü olmak üzere nakledilen delillerden ilki Hz. Peygamber'in açıkça "birbirinize hased etmeyin" buyurduğu hadisidir.[1015]

Delil olarak nakledilen diğer hadislerde ise Hz. Peygamber kalbinde haset bulunmayan kişiyi 'insanların en hayırlısı' olarak tanımlaması dikkat çekicidir. Yine Hz. Peygamber'in hasetten kaçınmayı emrederek ateşin odunu yiyip bitirdiği gibi hasedin de iyi amelleri yiyip bitirdiğini buyurması haset etmemenin kazanılan sevapları yok eden olumsuz bir yönünün olduğunu ve imana zarar verdiğini anlatmaktadır.[1016]

Mü'minin kalbinde imanın ve hasedin birarada bulunamayacağını bildiren hadis de kin ve hasetten kaçınmanın imanla irtibatını açıkça ortaya koyan bir delil olarak nakledilmiştir. Yine Hz. Peygamber'in 'hased etmeyin' buyurarak devamında mü'minlerin üç geceden fazla küs kalmalarının helâl olmadığını söyleyerek haset etmenin dargınlığa ve ayrılığa sebep olacağına ve hasedin hemen ortadan kalkması için üç gün süre vererek bir an önce barışılması gerektiğine dikkat çektiği ve dargın olanların en hayırlılarının da ilk olarak selâmı verenin olduğunu buyurduğu hadisler de hased ve kini terketmenin imandan olduğuna delil olarak gösterilen diğer hadislerdendir.[1017]

Pazartesi ve perşembe günleri cennetin kapılarının açıldığı ve Allah'a şirk koşmak ve mü'min kardeşiyle küs kalmak dışındaki günahların affedildiğinin ve küs olanların durumunun ise barışmaları beklenerek ertelendiğinin bildirildiği hadisler de hasedi engelleyen unsurlardan biri olan küs durmamanın emredildiği hadisler hased ve kini terketmenin imandan olduğuna delil olarak gösterilen diğer hadislerdendir.[1018]

[1014] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 5.
[1015] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 6.
[1016] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 5-10.
[1017] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 11-18.
[1018] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 23-24.

Beyhakî konuyu tamamlarken Hz. Peygamber'in insanların haset duygularına sebebiyet vermemek için nimetleri gizlemeyi bildirdiği hadisleri okuyucularına tavsiye niteliğinde nakletmiştir.[1019]

2. Namusa Dil Uzatmamak

Beyhakî kin ve hasetten kaçınmakla ilgili iman şubesinde olduğu gibi onun sonrasında yapılmaması gereken davranışlardan bir ikincisini 'İnsanların Namusuna Dokunmanın Haram Oluşu ve Namusa Dil Uzatmaktan Uzak Durulması' başlığı ile işlediği kırk dördüncü şubede konuyla ilgili Nûr Sûresi'ndeki âyetleri naklederek başlar.[1020]

Mü'minlerin arasında hayâsızlığın yayılmasını dileyenlerin dünyada ve âhirette can yakıcı azâb çekeleceklerinin[1021] bildirildiği âyet-i kerîme hem hayâsızlığın yaşanmasını hem de yayılmasını isteyenlere dahi azâbın olduğunu ifade etmesi konuya delil olarak gösterilen ilk âyettir. Âyette hayâsızlığı dileyenlerin kâfir mi mü'min mi olduklarından bahsedilmemesi söz konusu azâbın mü'min olarak bu işi dileyenlere de geçerli olduğunu düşündürtmektedir. Dolayısıyla iman ile başkalarının kusurlarını ifşa etme davranışının birarada bulunamayacağı anlatılmış olmaktadır. Başka bir âyet-i kerîmede ise namuslu mü'min kadınlara zina isnadında bulunanların dünya ve âhirette lanetlendiği ve onlar için büyük bir azabın olduğu[1022] bildirilerek yalan yere iftira atmanın, mü'minin onuruna dil uzatmanın ne derece büyük bir suç olduğunu göstermektedir. Yine Kur'ân-ı Kerîm'de bu suçu işleyenlerin tevbe edene kadar şahtliklerinin kabul edilmeyeceğinin ve bu çirkin işi işleyene kamçılanma cezasının verilmesi gerektiği[1023] bildirilmektedr. Dünya ve ahirette azâbı gerektiren, sahiplerini lânetli kılan ve toplum nezdinde şahitliklerinin kabul edilmemesine sebep olan ve hatta bedensel cezâyı gerekli kılan insanların namusuna dil uzatmamak kaçınılması âyetlerle sâbit olan bir davranış olarak imanın şubelerinden kabul edilmiştir.[1024]

[1019] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 34-36.
[1020] Beyhakî, *a.g.e*, IX/38-134.
[1021] Bkz. en-Nûr 24/19.
[1022] Bkz. en-Nûr 24/23.
[1023] Bkz. en-Nûr 24/4-5.
[1024] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 38.

Beyhakî'nin bu konunun imandan olduğuna dair delil gösterdiği ilk hadis Hz. Peygamber'in iffetli kadınlara iftirayı da yedi günahtan biri olarak saydığı hadisidir. O iffetli birine iftira atmanın günah olması gibi gerçekten bu konuda suçu bulunan birinin suçunu ifşâ etmenin de günah olduğu görüşünü savunur ve delil olarak Hz. Peygamber'in Allah'ın bir müslümanın ayıbını örtenin kıyâmet gününde ayıplarını örteceğini bildirdiği hadisi nakleder. Kadın suçlu bile olsa onun suçunu ifşâ etmenin ona eziyet vereceğini bildirerek karşılaştığı ayıbı örtenin diri diri gömülmüş kız çocuğunu diriltmiş gibi olacağının buyrulduğu hadisle görüşünü kuvvetlendirir.[1025]

Beyhakî âyet ve hadislerden oluşan delillerini ileri sürdükten ırzı veya dini konusundaki konularda müslümanın onuruna dil uzatmanın sorumluluğu ile ilgili rivâyetleri naklettiği, Veysel Karanî hadisini naklettiği, itham edilmeye sebep olabilecek yerlerden uzak durmakla ilgili rivâyetleri naklettiği üç fasıla konuyu ayırarak işler.

Her müslümanın diğer bir müslümana kanının, malının ve namusunun haram ve müslümana dil uzatmanın fâsıklık olduğunu, yine mü'min birine kâfir demenin onu öldürmek gibi olduğunu ifade eden hadisler müslümanın onurunu zedelememenin imandan olduğuna delil olarak gösterilmişlerdir.[1026]

Tartışma esnasında birbirine kötü sözler sarfedenlerin Hz. Peygamber tarafından şeytan olarak tanımlanması sövmemenin de imandan olduğu görüşünü desteklemiştir. Bir diğer hadiste mağdur olan kişinin karşılık vermesi durumunda vebalin tartışmayı başlatanın üzerine olacağı bildirilmiştir. Burdan hareketle Beyhakî tartışma esnasında haddi aşmamak kaydıyla kişinin kendisini edebi bir dille savunması gerektiğini söyleyerek hadisi yorumlar. Beyhakî bu noktada can ve mala kasdetme durumunda dünyada kısasın geçerli olduğunu fakat onura ve namusa dil uzatma durumunda ise insanların bu iftirayı bir defa işittikten sonra unutamayacaklarından dolayı kısasın bu dünyada geçerli olamayacağını düşünen hocası Halimî'nin görüşünü nakleder.[1027]

Hz. Peygamber'in Câbir b. Süleym'e kendisini hatalarıyla ayıplayan birinin hatalarını yüzüne vurmamayı öğütlediği ve böylelikle vebâlin karşı

[1025] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 39-41.
[1026] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 42-46.
[1027] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 47-48.

tarafta olacağının ifade edildiği hadis ile Hz. Ebu Bekir'in kendisine dil uzatan birine cevap vermesiyle Hz. Peygamber'in şeytanın olduğu bir yerde bulunmak istemediğini bildirdiği hadisler onura ve namusa dil uzatmanın şeytandan olduğunu vurgulamaları bakımından insanları ayıplamaktan kaçınmanın imandan olduğuna delil olarak gösterilen hadislerdendir.[1028]

Âhiretteki azabının yanında dünyada iken cezası en çabuk verilen günahlardan biri olarak zulüm yapmanın zikredildiği, zalim olmamanın emredildiği, Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e zulüm ehli değil de tevâzu sahibi olmayı emrettiğinin bildirildiği hadislerin de bu başlık altında nakledilmesi Beyhakînin insanların onuruna ve namusuna dil uzatmayı bir çeşit zulüm olarak gördüğünü göstermektedir.[1029]

Yine insanların soyuna dil uzatmanın küfür adetlerinden biri olduğunu ifade eden, zulmün onu işleyen sahibine geri döneceğini bildiren hadisler de bu konuda delil olarak gösterilen diğer hadislerdendir.[1030]

Hz. Peygamber'in "mü'min, insanlara dil uzatan, lanet eden, çirkin sözler söyleyen kaba biri değildir" buyurarak mü'minin asla yapmayacağı, yapmaması gerektiği davranışlarla onu tanımladığı hadisinde dil uzatmamayı da saydığı hadisi dil uzatmamanın imandan olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.[1031]

Vefat etmiş olanlara dahi sövmemenin emredildiği, müslüman olmayan bir akrabasına sövmekle müslüman birini incitmemek gerektiğini bildirerek müslüman nezâketini ortaya koyan hadisler de bu konuda Beyhakî tarafından delil olarak gösterilen hadislerdendir.[1032]

Hiç kimse için "Allah seni asla bağışlamaz, cennete sokmaz" dememek gerektiğini, günah işleyen birine Allah'ın kendisini bağışlamayacağını söyleyenin Allah'a iftira atmış olacağından cehenneme gideceğini bildiren ayrıca hata işleyen müslüman birine karşı şeytana yardımcı olmamanın öğütlendiği hadisler de günahkar bile olsa kimsenin günahından dolayı

[1028] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 49-50.
[1029] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 51-52.
[1030] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 53-54.
[1031] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 54.
[1032] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 55-56.

kınanmaması gerektiğini ifade etmeleri bakımından onura ve namusa dil uzatmamanın imandan olduğunu vurgulamaktadırlar.[1033]

Ayrıca günahkar kimseyi aşağılamak yerine onu tıpkı kuyuya düşen biri gibi farzedip onu kurtarmak gerektiğini öğütleyen rivâyet, Allah adına insanları hesaba çekmeyenlerin övüldüğü rivâyet, işlediği bir günahtan dolayı kardeşini ayplayan kimsenin o günahı işlemeden ölmeyeceğini bildiren rivâyetler günah işleyen müslüman kardeşi yargılamak ve dışlamak yerine ona sahip çıkmayı ve içinde bukunduğu durumdan kurtamada ona yardımcı olmayı öğütlemeleri bakımından dil uzatmamanın imandan olduğunu ifade eden diğer rivayetlerdir.[1034]

Zandan sakınmayı emreden ve gıybet etmeyi yasaklayan hadisler de bu başlık altında nakledilerek insanlar hakkında sû-i zanda bulunmanın ve onların ayıbını araştırıp gıybet etmenin de dil uzatmanın çeşitlerinden olması bakımından bu davranışların da imanı zedeleyeceği vurgulanmıştır.[1035]

Oruçlu iken gıybet yapanların oruç tutmamış gibi olduklarınının, gıybetten dolayı abdesti ve namazı yenilemek gerektiğinin, ağızdan dolayı da abdest alınabileceğini ve buna sebep olan şeyin yalan ve gıybet olduğunun, sahâbe ve tâbiûnun gıybetten dolayı abdest tazelediklerini ve oruç tuttuklarını anlatan, yine onlara göre abdestin pislikten temizlenmenin yanında müslümanlara eziyet etmekten uzak durma gibi işlevinin de olduğunu ayrıca gıybetin kabir azâbı nedenlerinden biri olduğunu, kıyâmet gününde gıybet edenden gıybetini ettiği kişilere haklarını vermesi istenileceğini anlatan rivâyetler de gıybetin bir tür dil uzatmak olduğunu ifade etmeleri bakımından dil uzatmamanın imandan olduğuna delil olarak gösterilirler. Beyhakî'ye göre abdest namaz ya da orucu yenilemek gıybetin kefâreti yerine geçer. Bir diğer kefâret ise gıybet ettiğin kimseden bağışlanma dilemektir.[1036]

Göz, mimik, el veya dil ile insanlarla alay etmenin ve lakap takmanın yasaklandığı ve kişinin kendi hatalarına odaklanması gerektiğinin vurgulandığı, insanların başına gelen musibete sevinmemek ve onu ayıplamamak gerektiğini anlatan, elinden ve dilinden herkesin güven içinde olduğu kimseden Allah'ın

[1033] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 62-62.
[1034] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 62-67.
[1035] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 68-77.
[1036] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 87-100, 123.

râzı olacağını ve ayrıca kendini beğenmenin insanı helâka sürükleyeceğini, en üstün amelin insanların kötülükleriyle meşgul olmayı terk etmek olduğunu, Hz. Peygamber'in günde yüz defa Allah'a istiğfar ettiğini bildiren hadisler de çeşitli yollarla insanlara dil uzatmanın imanı zedeleyeceğini ifade etmeleri bakımından delil olarak zikredilmişlerdir. Zulmedenleri uyarma, onlar hakkında şikayette bulunma, açıkça yapılan fâsıklığı bildirmenin gıybetten sayılmadığını bildiren rivâyetleri de nakleden Beyhakî hadis rivâyetinde râvîlerin durumu hakkında bilinenlerin anlatılmasının ve şahidin de bildiklerini anlatmasının gıybet kapsamı dışında olduğuna dair yorumlarda bulunmaktadır.[1037]

Beyhakî çevresi tarafından alay edilen Veysel Karanî'nin daha sonradan Hz. Peygamber'in hediyesine mazhar olduğunu anlatan rivâyeti kimsenin Allah katındaki değerini bilinemeyeceğini vurgulaması ve insanların gerek dış görnğşleri gerekse bazı amelleri nedeniyle onlara dil uzatmamanın imandan olduğuna delil olarak nakletmiştir.[1038]

Beyhakî'nin bir önceki kin ve haset etmemekle ilgili şubeyi, haset duygularına sebebiyet verebilecek şeylerden kaçınmak gerektiği hususundaki rivâyetlerle tamamladığı gibi dil uzatmamak konusunun da son rivâyetlerini itham edilmeye sebep olabilecek durumlardan kaçınmakla ilgili rivâyetleri ayırdığı görülmektedir. Hz. Peygamber'in ithamda bulunmamak için bir keresinde yanında bulunanın eşi Safiyye olduğunu belirterek şeytanının vücutta kanın aktığı gibi akıp gittiğini ve insanlar kötülük düşünmeseler bile onlara her an etki edebileceğini bildirdiği hadisler toplamda nakledilmiş olan yüz elli beş hadisin sonuncularındandırlar.[1039]

3. İhlâslı Olmak ve Riyâyı Terk Etmek

Beyhakî'nin imanın kırk beşinci şubesi olarak ele aldığı amelde ihlâslı olmak ve riyâyı terk etmek gerektiği âyet-i kerîmelerde dini yalnız Allah'a has kılmak[1040], âhiret kazancını istemek[1041], Allah'ın rızasını isteyerek zekât vermek[1042], Allah'ın rızasını istemek[1043] şeklinde açıklanmaktadır. Allah

[1037] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 102-126.
[1038] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 128-130.
[1039] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 130-133.
[1040] Bkz. el-Beyyine 98/5.
[1041] Bkz. eş-Şûrâ 42/20.
[1042] Bkz. er-Rûm 30/39.
[1043] Bkz. el-Leyl 92/20.

rızâsını ve âhiret kazancını bertaraf ederek dünya hayatı ve zînetini isteyenlerin yaptıklarının âhirette boşa çıkacağı bildirilmektedir. Beyhakî bu âyetleri konunun imandan olduğuna dair zikrettikten sonra Hz. Peygamber'in Allah'ın kıyâmette riyakârı amllerini insanların ilgisini kazanmak için yaptığından dolayı cehenneme götürülmesini emrettiği hadisini de delil olarak nakleder. [1044]

Hz. Peygamber'in riyânın şirk olduğunu[1045] bildirdiği hadisi gösterişin bir mü'minin ameli olamayacağını açıkça ifade etmesinden dolayı delil olarak nakledilen hadislerdendir. Diğer yandan Hz. Peygamber'in ümmeti hakkında en çok korktuğu şeyin riyâ olduğunu ifade ettiği[1046] hadis de riyanın sakınılması gereken bir davranış olması bakımından önemlidir. Kıyâmet gününde yaptığı hayırlı amelin karşılığını bekleyen kula Allah'ın "amelini benden başkası için yaptın, ben sadece benim rızam umularak yapılan ameli kabul ederim" buyuracağının[1047] bildirildiği hadis ile amellerin ancak niyetlere göre değerlendirileceğinin[1048] bildirildiği hadis niyetin önemini ve yapılan amellerin Allah katındaki değerlerinin niyetle ölçüldüğünü anlatmaları bakımından delil olarak gösterilen diğer hadislerdendir.

Sahâbe-i kirâmın kendilerinin Hz. Peygamber zamanında riyâyı küçük şirk olarak tanımladıklarını bildirdikleri[1049] rivâyet de Hz. Peygamber dönemindeki riyâ algısını bildirilmesi bakımından önem arzetmektedir. Diğer yandan yeni müslüman olan birine Hz. Peygamber'in "bana istediğinizi sorun" demesiyle "Ey Allah'ın Resûlü, iman nedir?" diye sorması üzerine "İhlâstır" cevabını verdiği[1050] hadis imanın Hz. Peygamber tarafından ihlâs olarak tanımlandığını açıkça ifade etmesi ve ihlasın ilk öğrenilmesi gereken hususlardan olması bakımından Beyhakî tarafından ihlâsın imandan olduğuna dair nakledilmiştir.

Muaz b. Cebel'in Yemen'e giderken "Ey Allah Resûlü, bana nasihat et" demesi üzerine Hz. Peygamber'in "Dininde ihlâslı ol, az da olsa ihlâslı amel

[1044] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 135-230.
[1045] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 141.
[1046] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 151-154.
[1047] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 159.
[1048] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 160.
[1049] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 165.
[1050] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 174.

sana yeter" buyurduğu[1051] hadis dinde asıl olanın çok amel işlemek değil az da olsa ihlâslı amel olduğunu ifade etmesi bakımından nakledilen bir diğer hadistir. Hz. Peygamber'in mü'minin niyetinin onun amelinden daha önemli ve ciddi olduğunu[1052] bildirdiği hadis, bir iyiliği yapmaya niyet edip onu yapamazsa bile sahibine sevap verileceğinin bildirildiği[1053] rivâyet mü'minin ameli yerine getiremese bile ettiği niyetin dahi güzel bir amel olarak sevaba vesile olacağını bildirmesi bakımından delil olaral nakledilmiştir.

Hz. Peygamber'in "ihlâs sahiplerine müjdeler olsun!" buyurduğu[1054] hadis müjde vererek ihlâslı olmaya teşvik etmesi bakımından ihlâs sahibi olmanın ve riyâyı terketmenin imandan olduğuna dair Beyhakî tarafından delil olarak gösterilen iki yüz beş hadis ve âlimlerin sözlerinden biridir. Beyhakî son olarak kalpteki niyetin önemini ve sadece Allah rızâsını ummayı anlatan "Ya göründüğün gibi ol ya da olduğun gibi görün"[1055] rivâyetini de naklederek konuyu tamamlar.

F. NEFİSLE İLGİLİ ŞUBELER

İman şubeleri tasnifinde kaçınılması gereken ameller üzerinde durulduktan sonra mü'mini hiçbir insanın kusursuz olamayacağı gerçeğinden dolayı sonraki şubede nefis muhasebesi ve terbiyesi ile ilgili konular ele alınmıştır. Kırk altıncı ile kırk sekizinci şubeler bir bakımdan mü'minin nefis muhasebesi yapmasına vesile olan diğer yandan da nefis muhasebesinin sonucu olan iyiliğe sevinmek ve kötülüğe üzülmek, tevbe etmek ve kurban kesmek gibi konular ele işlerler. Bu konuların kaynağında nefis terbiyesinin önemli bir yeri bulunmaktadır. İnsanın duygularının farkına varması ilk adım olarak onun nefis terbiyesini gerçekleştirmesine vesile olduğu gibi özünde mü'minin nefsine en hoş gelen şeyi Allah için vermesini ve Allah'a yaklaşma arzusunu ifade eden kurban kesmek de nefis muhasebesinin bir sonucudur.

1. İyiliğe Sevinmek ve Kötülüğe Üzülmek

Beyhakî Hz. Peygamber'in bir iman ölçüsü olarak kişinin sevindiği ve üzüldüğü konulara dikkat etmesi gerektiğini vuguladığı hadisleri kırk altıncı

[1051] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 174.
[1052] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 176.
[1053] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 177.
[1054] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 178.
[1055] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 229.

şubenin başlığını oluşturmada, konusunu işlemede ve delil olarak sunmada kaynak olarak kullanmıştır. Söz konusu hadislerde Hz. Peygamber yaptığı iyilikten dolayı sevinen ve işlediği kötülükten dolayı da üzüntü duyan kimsenin mü'min olduğunu belirtmiştir. Mü'minlerin kalplerindeki duyguları dinleyerek imanlarını değerlendirebileceklerini bildiren hadis Beyhakî tarafından iyiliğe sevinmenin ve işlediği kötülüğe de üzülmenin imanın şubelerinden biri olduğuna dair delil olarak gösterilmiştir.[1056] Dolayısıyla iyiliğe sevinmek ve işlediği kötülüğe üzülmek imanın yapısına dahil olan bir konudur.[1057]

Hz. Peygamber'in imanın ne olduğunu soran kişiye "Eğer işlediğin kötülük seni üzüyorsa ve yaptığın iyilik seni sevindiriyorsa sen mü'minsin" buyurduğunun anlatıldığı bir diğer rivâyet de delil olarak nakledilmiştir. Diğer yandan Hz. Peygamber'in "Ey Allah'ım, beni yaptığı iyiliğe sevinen ve işlediği kötülüğe tevbe edenlerden eyle" buyurarak bir iman ölçüsü olarak sunduğu bu hususu dua konusu olarak ele aldığının bildirildiği rivâyet de duygularımızı sâlih kılma yönünde Allah'a dua edilmesi gerektiğini anlatması bakımından delil olarak gösterilen rivayetler arasında yerini almıştır. Bir başka seferinde Hz. Peygamber'in "bir kötülüğü daha işlerken üzüntü duyuyorsan ve yaptığın iyiliğe seviniyorsan sen mü'minsin" buyurduğu rivâyet ile yine Hz. Peygamber'in cennete girecek olan dört grubun içinde kelime-i tevhîde sarılan ve ondan şüphe etmeyen, kendisine bir musibet gelince "Biz O'ndan geldik ve yine O'na döneceğiz" diyenlerin yanında yaptığı iyiliğe sevinen ve işlediği günaha üzülenleri de saydığı rivâyet iyiliğe sevinmenin ve günahlara da üzülmenin imandan olduğuna dair gösterilen diğer delillerdendir. Beyhakî, bu şubede yirmi yedi hadis ve âlim sözü nakletmiştir. O mü'minin Allah'ın farzı olan bir ameli açıktan yapmanın ve yaptığını açıkça söylemenin gizlemekten daha iyi olduğuna dair rivâyeti son olarak naklederek kişinin yerine getirdiği bir farz amelden dolayı sevinmesi ve bunu diğer insanlarla paylaşarak sevincini belli etmesinde bir sakınca olmadığını vurgulamıştır.[1058]

[1056] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 231.
[1057] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 231.
[1058] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 232-234, 246.

2. Günahları Tevbe İle Tedavi Etmek

Beyhakî kişinin yaptığı kötülüklere üzülmesinin imandan olduğunu ifade ettiği şubeden sonra kırk yedinci şube olarak üzülmenin ve pişmanlığın sonucunda yapılması gereken bir iş olarak tevbe etme konusunu ele almıştır. O konunun başlığını 'Tevbe İle Her Günahı İyileştirmek' şeklinde belirleyerek günahların hastalık olup onları iyileştirme yolunun ise tevbe etmekten geçtiğine ve tevbenin ilaç olduğuna dikkati çekmiştir. Ona göre mü'minin yaptığı herhangi bir kötü davranışdan dolayı kalbinde duyduğu huzursuzluk, üzüntü ve pişmanlık duygusu onu bu konuda Allah'tan bağışlanma dilemeye sevkederse işlediği günahına tevbe etmiş olur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de mü'minlere açıkça bildirilen emirlerinden biri de o kötü davranışı, günahı bir daha asla işlememeye azmederek tevbe-i nasûh etmektir.[1059]

Beyhakî tevbe etmenin imandan olduğuna dair mü'minlere nasûh tevbenin emredildiği âyet-i kerîme'nin yanında Hz. Peygamber'e "*akrabalarını uyar*"[1060] emri ile gelen âyeti de delil olarak nakletmiştir. Akabinde Hz. Peygamber'in bu uyarma emrinden sonra akrabalarını Allah'a yönelme konusunda uyararak kızı Fâtıma'ya da âhirette kendisine bir faydası olamayacağını buyurduğu rivâyet herkesin kendi sorumluluğunu üstlenip hataları konusunda bizzat kendisinin Allah'tan istiğfar etmesinin imandan olduğunu gösteren başlıca hadis olarak nakledilmiştir. Diğer yndan Hz. Peygamber'in kendisinin günde yüz kere Allah'a istiğfâr ettiğini belirterek "Rabbinize tevbe ediniz" buyurduğu rivâyet, yine başka bir seferinde Hz. Peygamber'in bir günde yetmişden fazla kez tevbe ettiğini buyurduğu rivâyet de Hz. Peygamber'in tevbe etmeye gösterdiği özeni ifade etmeleri bakımından delil olarak nakledilen hadislerdendir. Ayrıca Ifk hadisesi sırasında Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'ye eğer bir günahı varsa tevbe etmesi gerektiğini bildiren rivâyetler de onun yakınlarını tevbe etmeye teşvik ettiğini anlatması bakımından tevbenin imandan olduğunu vurgulayan hadis olarak delil gösterilmiştir.[1061]

[1059] Bkz. et-Tahrîm 66/8.

[1060] eş-Şuarâ 26/214.

[1061] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 247-260.

Duyulan pişmanlık hissinin işlenen günahın kefâreti olduğunu, günahına tevbe edenin o günahı işlememiş gibi sayıldığını, günah işleyen müslümanın bu amelinin belki tevbe eder ümidiyle altı saat bekletildiğini, pişmanlık duyarak tevbe ettiğinde ise bu amelin kaydedilmediğini, Hz. Peygamber'in ashâbından bazılarının günahlarının affedilmesi için duâ ettiğini ve ölmeden önce günahları için Allah'tan bağışlanma dileyip tevbe eden kimsenin tevbesinin kabul edileceğini bildiren rivâyetler tevbe etmeye teşvik etmeleri bakımından tevbenin imandan olduğuna delil olarak gösterilen diğer rivâyetlerdendir.[1062]

Bu konuda delil olarak gösterilen diğer hadiste Hz. Peygamber günah işleyen birinin abdest alarak iki rek'at namaz kılıp Allah'tan bağışlanma dilediği takdirde bağışlanacağını, yine işlediği günahtan bağışlanmayı isteyen bir sahâbî'ye evden gelirken abdestini güzelce alıp almadığını, cemaatle birlikte namazını kılıp kılmadığını sorarak olumlu cevap alması üzerine günahının bağışlandığını bildirmiştir.[1063]

Delil olarak gösterilen hadislerde kişinin günahı çok olsa da onu tevbe etmete teşvik etmek amacıyla günahkâr birinin her günahından sonra tevbe ettiği, Allah'ın da kulunun her defasında tekrar kendisine yönelmesinden memnun olarak affettiği, Hz. Peygamber'in günah işleyerek her defasında tevbe eden sahâbî'ye şeytan hüsrana uğrayıncaya kadar tevbe etmesini emrettiği, Hz. Peygamber'in ashâbtan birine günahlarından daha fazla tevbe etmesini emrettiği, Allah'ın da kullarına "Benden bağışlanma dileyin ki, sizi affedeyim" buyurduğu ifade edilir.[1064]

Üç defa aynı günahı işleyip her defasında tevbe eden sahabîye mü'minlerin tevbe etmekten bıkmadıkça Allah'ında tevbeyi kabul etmekten bıkmayacağını, Hz. Peygamber'in yanında bulunmadıkları zamanlarda aile ve çocuklarıyla şakalaşıp eğlenmeleri sebebiyle imanlarından endişe eden sahabe'ye eğer günah işlemeselerdi Allah'ın günah işleyen ve bağışlanma dileyen başka bir topluluk yaratıp onların günahlarını affedeceğini bildiren rivâyetler günah işlemenin insanın doğal özelliklerinden olduğunu ancak kendisine düşenin bu günahtan pişman olarak Allah'a tevbe etmesi gerektiğini

[1062] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 266-287.
[1063] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 291-298.
[1064] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 299-304.

anlatmalarından dolayı tevbe etmenin imandan bir şube olduğuna dair delil olarak gösterilmişlerdir.[1065]

Mü'minin tevbe etmesine sevinen Allah'ın sevincinin, yiyecek ve içecek yüklü bineğini kaybeden yolcunun uyuyup uyandıktan sonra bineğini başucunda görerek sevinmesinden daha büyük olduğunu anlatan rivâyet de Allah'ı çok sevindiren bir davranış olarak tevbe etmenin imandan olduğuna delil olarak gösterilmiştir.[1066]

Her insanın hatasının olabileceğini ancak hata edenlerin en hayırlısının tevbe eden olduğunu, günahın bir hastalık ve af dilemenin de bu hastalığın ilacı olduğunu, günahına tevbe edenin o günahı işlememiş gibi olacağını, Allah'ın tevbe edenleri çok sevdiğinin belirtildiği, kulun günah işlediğinde kalbinde siyah bir noktanın belirdiğini ancak tevbe ettiğinde bu noktanın cilâlanarak yok olduğunun belirtildiği, tevbe etmenin günahlardan hicret etmek anlamına geldiğini ve günahın affedilene kadar mü'minin hicrette olduğunun anlatıldığı, her bir günahın kişinin üzerinden çıkarılan bir giysiye benzetildiği ve tevbe edildiği takdirde o giysinin tekrar mü'minin üzerine giydirildiğinin ve eğer tevbe etmezse mü'minin çıplak kalacağının belirtildiği, günahları küçük görmemek gerektiğini emreden ve günahkârların 'nasıl olsa affedilmem' düşüncesine kapılmayıp Allah'ın rahmetinden ümitlerini kesmemeleri gerektiğinin anlatıldığı rivâyetler de Beyhakî tarafından tevbe etmenin imandan olduğuna delil olarak gösterilmişlerdir.[1067]

Beyhakî mağarada mahsur kalan üç kişini birinin anne-babasının içecekleri sütün saatini geciktirmesinden sonra tevbe ederek sabah kadar beklemesini, diğerinin ise zina hususnda bir kadınla anlaşmışken tevbe ederek vazgeçmesini, bir diğerinin ise işçisine ücretini vermeyip sonradan bundan pişman olmasıyla o işçisinin parasıyla yatırım yaparak işçisine olan borcunu o yatırımdan elde ettikleriyle beraber ödemesini dile getirerek dua ettiklerinde mağaradan kurtulabildiklerinin anlatıldığı[1068] hadis temelinde pişmanlık olan tevbenin sadece pişmanlık duygusuyla kalmayıp aynı zamanda kişiyi iyi ve güzel davranışlar yapmaya sevketmesi gerektiğini bildirmesi bakımından delil

[1065] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 308-312.
[1066] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 312-314.
[1067] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 331-431.
[1068] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 315-316.

olarak gösterilen hadislerden biridir. Beyhakî tevbenin imandan olduğuna dair toplamda üç yüz onbeş hadis, âlim sözü ve şiir rivâyet etmiştir.

3. Kurban Kesmek

Beyhakî kurban kesmenin anlamını Halîmî'nin anlatımlarıyla açıklar. Buna göre hac ibadetini yerine getirmeye çalışan kimse, dünya zînetlerinden ve şehvetlerinden uzak durarak onları geride bırakır, günahlarından tevbe eder, kalbini kötülüklerden temizler ve Rabbinden özür dileyerek ona ilticâ eder. Allah Teâlâ'ya yakınlaşmak amacıyla da O'nun helal kıldığı hayvanlardan kurban eder. Kul kurban keserek Rabbine "Ey Allah'ım! Senin hakların hususunda kusurlu olarak Sana geldim, günahlar işledim, eğer bir yolu olsaydı kendimi sana kurban etmeyi dilerdim fakat sen bunu bana haram kıldın ve hayvan kurban etmeyi helal kıldın. Ben bu kurbanımla sana yakın olmayı diliyorum, nasıl ki Hz. İbrahim oğluna fidye olarak bir hayvanı kurban ettiyse bu kurbanımı da öylece benim yerime kabul buyur. Rahmetin ve fazlınla Hz. İbrahim'in ve Hz. Muhammed'in kurbanını kabul buyurduğun gibi bu kurbanımı da benden kabul buyur" demiş olmaktadır.[1069] Bu ifadelerden anlaşıldığına göre kurban kesmek mü'minin nefsini öldürmesi olarak yorumlanmaktadır. Tevbenin pişmanlığı ifade etmesi gibi kurban kesmekte nefsin arzularına gem vurmak anlamına gelmektedir. Bu nedenle kurban kesmek şubesi tevbe etmekte acele etmek konusunda sonra işlenmiş olmalıdır.

Beyhakî *"Rabbin için namaz kıl, kurban kes"*[1070] âyet-i kerîmesi ile kurbanlık hayvanların kurban edilecekleri zaman Allah'ın adını anmayı emreden âyet-i kerîmeleri[1071] delil göstererek kurban kesme ibadetini kırk sekizinci şube olarak işler.

Beyhakî kurban ibadetinin imandan olduğu konusunda Hz. Peygamber'in uygulamalarını anlatan hadisleri delil olarak öne sürer. Söz konusu hadislerde Hz. Peygamber'in Hudeybiye anlaşmasının yapıldığı yıl Zu'l-huleyfe'ye yaklaştığında kurbanlıklarının boyunlarına ip bağlayarak işaretlediği, yanında yetmiş tane kurbanlık getirdiği ve haccı esnasında ise altmış üç kurban kestiği bildirilmektedir.[1072]

[1069] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 443. Ayrıca Bkz. Halîmî, *a.g.e*, III, 140.

[1070] el-Kevser 108/2.

[1071] Âyetler için Bkz. el-Hac 22/32, 36-37, el-Mâide 5/97.

[1072] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 433-434.

Delil olarak gösterilen diğer hadislerde ise Hz. Peygamber'in kurban keseceği zaman güzelinden ve semizinden iki koç satın aldığı, bayram hutbesini verip namazını kıldıktan sonra koçları biri ümmeti ve biri de ailesine olmak üzere kurban ettiği, kurban etmeden önce dua ettiği, bayram günü bayram namazı kılarak kurban kesen kimsenin sünnete uygun olarak hareket ettiğini buyurduğu bildirilmektedir.[1073]

Hz. Peygamber'in kurban bayramında "Kurban bayramı günü, âdemoğlunun yapacağı en faziletli iş, kurban kesmektir. Şüphesiz o kurban kıyamet gününde, boynuzları, kılları, çatal tırnaklarıyla (sevap olarak) gelecektir. O kurban, daha kanı yere düşmeden önce, Allah katında (makbul bir davranış olarak sevap defterine) kaydedilir. Bu yüzden nefislerinizi onunla temiz hale getirin" buyurduğu hadis de Beyhakî tarafından kurban kesmenin öneminin anlatılarak emredilmesi nedeniyle kurban ibadetinin imandan olduğuna dair delil olarak zikredilmiştir.[1074]

Hz. Peygamber kurban kesmenin hükmü konusunda kendisine soru soran ashâba atası Hz. İbrahim'in sünnetine tabi olduğunu bizzat kendi uygulamalarıyla göstermiştir. Bu sünnetin kendileri için de geçerli olup olmadığını merak edip soran ashâba onları kurban kesme konusunda teşvik etme amacıyla da kurban edilen hayvanın her bir kılı adedince sevap kazanacaklarını belirtmiştir.[1075]

Hz. Peygamber, bir kurban bayramı günü, kızı Hz. Fatıma (r.anhâ)'ya **"**Ey Fatıma! Kalk, kurbanının yanında bulun, şunu iyi bil ki onun kanından yere düşen ilk damla ile, işlemiş olduğun günahların tümü affedilir. Kurban kesilmeden önce şöyle dua et: 'Benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbi içindir. Onun ortağı yoktur. Bana böyle emrolundu ve ben müslümanlardanım" buyurduğunda Hz. Peygamber'in bu sözlerini işiten İmran b. Husayn'nın "Ey Allah'ın Resûlü! Bu (bağışlanma ve sevap) yalnız senin ehl-i beytine mi mahsustur, yoksa tüm müslümanlar için de durum aynı mıdır?" diye

---

[1073] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 437-441.

[1074] Beyhakî, a.g.e, IX, 449.

[1075] Hadis şöyledir: "Bir gün Resûlullah'a şöyle sorduk: 'Ey Allah'ın Resûlü, bayram günü kesilen şu kurban nedir?' Peygamberimiz şu cevabı verdi: 'Bu, babanız İbrahim (a.s.)'ın sünnetidir'. Bunun üzerine biz: 'Kurban kesersek bize ne gibi bir sevap var?' diye sorduk. Peygamberimiz şöyle buyurdu: 'Kurbanın her bir kılı için bir sevap.' O zaman, dedik: 'Kesilen kurban, yünlü ise sevap nasıl olacak?' Peygamberimiz de: 'Yünün her bir kılı için de bir sevap var!' buyurdu" (Beyhakî, *a.g.e*., IX, 452).

sorması üzerine Hz. Peygamber'in 'Tüm mü'minler için aynı sevap vardır" buyurduğu hadis Beyhakî tarafından kurban ibadetinin imandan olduğuna dair zikredilen yirmi beş delilden birisidir.[1076]

G. TOPLUM DÜZENİYLE İLGİLİ İMANÎ ŞUBELER

Toplum düzeni ve huzuru sağlayan yöneticiye itaat, müslümanların ittifak ettikleri konulara uymak, insanlar arasında adaletle hükmetmek, iyiliği emretmek ve kötülüğü nehyetmek, iyilik ve takvâda yardımlaşmak, utanma duygusuna sahip olmak gibi hususlar toplum düzeyinde İslam dininin hayata geçirilmesini sağlayan konular olmaları bakımından imanın birer şubesi sayılmışlardır.

1. Yöneticiye İtaat

Allah'a, Hz. Peygamber'e ve ulu'l-emre itaat etmenin emredildiği[1077] âyet-i kerîme ışığında yöneticilere itaat etmek konusu imanın kırk dokuzuncu şubesi olarak tasnifteki yerini almıştır.[1078] Beyhakî bu âyette kasdedilen ulu'l-emrin hakkında âlimler ya da ordu komutanları olmak üzere farklı görüşler ileri sürüldüğünü, kendisine göre her ikisinin de doğru olabileceğini ancak ordu komutanları hakkında olduğunu iddia eden görüşü tercih ettiğini belirtir ve bu konudaki delilini zikrederek konuya başlar. O ulu'l-emre itaat edilmesini emreden âyeti kerimenin nüzul sebebininin Hz. Peygamber'in oluşturduğu bir askerî birliğe Abdullah b. Huzâfe'yi komutan olarak tayin etmesi olduğunu açıklayan hadisi bu konuda delil olarak nakleder.[1079]

Hz. Peygamber'in kendisine itaat edenlerin Allah'a itaat etmiş olacaklarını, kendisine isyan edenlerin Allah'a isyan etmiş olacaklarını, yöneticiye itaat edenlerin kendisine, onlara isyan edenlerin de kendisine isyan etmiş olacaklarını bildirdiği hadis ile Habeşistanlı bile olsa idareciyi dinleyip itaat etmeyi emreden hadisler de yöneticilere itaat etmenin imanın şubelerinden biri olduğuna dair delil olarak gösterilmişlerdir.[1080]

[1076] Beyhakî bu rivâyetin senedinin tenkid edildiğini bildirir ancak âlimlerimizden bazılarının amellerin fazileti konusunda bunlara benzer rivayetleri zikrettiklerini ifade etmesinden onun amellerin faziletleri konusunda gelen zayıf haberleri delil olarak kullandığı anlaşılmaktadır (Beyhakî, *a.g.e*, IX, 453).

[1077] Bkz. en-Nisâ 4/59.

[1078] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 458.

[1079] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 458-459.

[1080] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 459-461.

Vedâ Haccında Hz. Peygamber'in mü'minlere yöneticilerine itaat etmeyi emrettiği rivâyet, Allah'ın kıyâmet gününde kendi gölgesiyle gölgelendireceği yedi kişiden birinin "âdil yönetici" olarak bildirildiği rivâyet, Allah'ın âdil yöneticinin duasını geri çevirmeyeceğinin bildirildiği rivâyet, âdil, sâdık ve başarılı yöneticinin cennetin üç ehlinden biri olduğunu anlatan rivâyet, yöneticinin bir çoban olduğunu ve sorumluluğunun bulunduğunu anlatan, tebâsını aldatmış olarak vefat edene Allah'ın cenneti haram kılacağını bildiren, Allah'ın buğzettiği dört kişiden birinin zâlim yönetici olduğunu bildiren yine kıyâmette Allah'a en sevimli gelen ve Hz. Peygamber'e en yakın olan kimsenin âdil yönetici olacağını ve Allah'ın en sevmediği ve en çok azâbı görecek olanın da zâlim yönetici olacağını bildiren rivâyetler de yöneticilerin vasıflarını bildirmeleri bakımından delil olarak gösterilen hadislerdendir.[1081]

Allah'ın kulları hakkında razı olduğu üç hususun birinin yöneticilerine nasihatte bulunmak olduğunu bildiren hadis ile Hz. Peygamber'in üç kere dinin nasihat olduğunu buyurduğu, "Kimin için?" diye sorulduğunda "Allah'ın kitabı ve Resûlullah hakkında mü'minlerin yöneticileri için" diye cevap verdiği hadis de yöneticileri gerektiği yerde uyarmanın önemini anlatması bakımından delil olarak gösterilmişlerdir.[1082]

Allah'ın en sevdiği kullarının O'nun mahlûkâtına en faydalı olanın olduğunu, Hz. Peygamber'in zulümden kaçınmayı emrettiği rivâyet, Allah'ın mü'minlere iki zayıfın, kadının ve yetimin hakkını yemeyi haram kıldığını bildiren rivâyet ile Hz. Peygamber'in mazlûmun duasından kaçınmayı emrettiği ve mazlûmun hakkını bizzat Allah'ın soracağını bildiren rivâyet yöneticilere dikkatli olmaları gereken hususları bildirmeleri bakımından delil olarak gösterilen diğer rivâyetlerdendir.[1083]

Yukarıdan aktarılanlardan görüldüğü üzere Beyhakî bir yandan nasslarda belirtilen yöneticiye itaat etme emrini imandan sayarken diğer yandan da yöneticilerin uymaları gereken kuralları da onların görevleri açısından imanın kapsamı içerisinde ele almış ve yöneticileri de görevleri konusunda uyaran rivâyetleri de nakletmiştir. O bu şubede liderlerin özellikleri, âdil liderin

[1081] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 461-474.
[1082] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 495-498.
[1083] Beyhakî, *a.g.e*, IX, 521-534.

fazileti, yöneticilere nasihat etmek, Evzâî'nin Halife Mansur'a nasihati, göreve ehil olmayan göreve talip olmamaları gerektiği ve zulmü engellemek konularında hadis, âlim sözü ve şiirlerden oluşan toplamda yüz yirmibir nakilde bulunmuştur.

2. Müslümanların İttifak Ettikleri Konulara Uymak

Beyhakî Kur'ân-ı Kerîm'de mü'minlere hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı sarılmayı ve ayrılmamayı emreden[1084] âyet-i kerimeden hareketle mü'minlerin birbirlerine bağlı olmalarının imanın şubelerinden olduğu görüşünü benimseyerek yöneticilere itaat etmek konusundan sonra cemaatle birlik olmayı ellinci şube olarak eserinde ele almıştır.[1085] Beyhakî'nin itaat edilmesi gereken otoriteler sıralamasından yöneticilerden sonra toplumun ittifâkını esas alması dikkat çekicidir. O, Allah'ın razı olduğu üç ve razı olmadığı üç hususun bildirildiği ve hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı sarılmanın ve ayrılmamanın Allah'ın razı olduğu hususlardan biri olarak zikredildiği hadisi cemaatle birlik olmanın imanın şubelerinden biri olduğuna dair ilk hadis olarak nakletmiştir.[1086]

Hz. Peygamber'in Allah'ın kendisine emrettiği beş şeyi anlatırken ilk olarak cemaate bağlı olmayı emrettiğini bildirdiği hadis, cemaati terkedenin öldüğü takdirde câhiliyye âdeti üzerine öleceğini bildiren hadis ile bereketin üç şeyde olduğunu ve bunlardan birinin de cemaat olduğunu anlatan hadis mü'minin cemaatine olan bağlılığın önemini anlatmaları bakımından imandan olduğuna dair delil olarak gösterilen diğer hadislerdendir.[1087]

Beyhakî cemaat olmanın ve ülfetin fazileti, gruplaşmanın hoş olmaması, yöneticiye saygı ve ikramda bulunma konuları da dahil olmak üzere bu şubeyi temellendirmede otuz iki hadis ve âlim, sûfi sözü nakletmiştir.

3. İnsanlar Arasında Adâletle Hükmetmek

Allah'ın mü'minlere insanlar arasında hükmettikleri zaman adâletle hükmetmelerini emreden[1088] âyet-i kerîme ile Allah'ın adâletli davrananları

[1084] Bkz. Âl-i İmrân 3/103.
[1085] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 5.
[1086] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 5-6.
[1087] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 6-7, 24-25.
[1088] Bkz. en-Nisâ 4/58.

sevdiğini belirten[1089] âyet-i kerîmeler delil olarak gösterilerek insanlar arasında adâletli davranmak imanın elli birinci şubesi olarak işlenmiştir.[1090]

Beyhakî yöneticilikte âdil olmayı emreden âyetlerin yanında hüküm vermede, ticarette ve şâhitlikte de âdil olmayı emreden birçok âyet bulunduğunu belirterek bu şubenin sadece yöneticilerle ilgili olmayıp diğer konuları da kapsadığını ve daha geniş açıdan ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre hâkim istediği gibi hüküm verme yetkisine sahip olmayıp Allah'ın hükümlerini uygulamakla görevlendirilmiş olan biridir ve bu sorumluluğun bilincinde olarak hareket etmelidir. Ona verilen görev bir emanettir, ihânet ederse münafık durumuna durumuna düşmüş olup Allah adına yalan söyleme suçunu işler. Lider durumunda olan kişi de bu sorumluluğu taşıyacak olan kişileri seçerken ağır başlı, sebatkâr, anlayışı derin, sabırlı, yumuşak huylu, âdil ve güvenilir olmak gibi ölçüleri göz önünde bulundurmalıdır. Böyle bir görevi îfâ etmeye cesareti olmayanlar ise bu göreve tâlip olmamalıdırlar. Görevi yapabileceğini düşünenler ise bu talepleri konusunda âlimlerle ve güvenilir kişilerle göreve uygun olup olmadıkları hakkında istişarede bulunmalıdırlar.[1091]

Beyhakî'nin delil olarak sunduğu hadislerde ancak kendisine hikmet verilip de insanlar arasında hikmetle ve adaletle hükmeden ve bunu öğreten iki kişiye hased edilebileceği, valinin ictihad edip doğruyu bulduğunda kendisine iki sevap verileceği, hata yaptığında ise bir sevap verileceği bildirilmektedir. O istişâre etmeyi emreden[1092] âyet-i kerîmeyi nâzil olduktan sonra Hz. Peygamber'in Allah'ın ümmetine bir rahmeti olarak istişare etmesinin buyurulduğunu bildirdiği hadis de Beyhakî'nin delil olarak naklettiği hadislerdendir. O bu konuda on beş hadis ile âlim ve sûfî sözü nakletmiştir.[1093]

4. İyiliği Emretmek ve Kötülüğü Nehyetmek

Beyhakî, elli ikinci şubeye mü'min toplumun içersinde hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten bir topluluğun bulunmasının emredildiği[1094], iyiliği emredip kötülükten alıkoyanların övüldüğü[1095] ve iyiliği emredip kötülükten

[1089] Bkz. el-Hucurât 49/9.
[1090] Beyhakî, *a.g.e*, X, 30.
[1091] Beyhakî, *a.g.e*, X, 30-32.
[1092] Bkz. Âl-i İmrân 3/159.
[1093] Beyhakî, *a.g.e*, X, 32-42.
[1094] Bkz. Âl-i İmrân 3/104.
[1095] Bkz. Âl-i İmrân 3/110.

alıkoymanın mü'minlerin özelliği olarak zikredildiği[1096] âyet-i kerîmeleri delil göstererek başlar. Onun konuya delil olarak naklettiği hadislerde Hz. Peygamber'in Allah'a yemin ederek ashâba zâlimlerin zulmüne engel olmayı ve onu hakka yöneltmeyi emreder ve aksi takdirde lanetleneceklerini bildirir. Beyhakî bu hadise yaptığı yorumda müslümanların kendilerine zarar gelmesinden korkup zalimin zulmünü engellemedikleri takdirde zulmün artacağını ve korktuklara zarardan daha büyük bir zararla karşılaşacaklarını ayrıca da zamanında tepki göstermediklerinden bir zaman sonra varlıklarıyla yokluklarının bir olacağını ifade etmektedir.[1097]

Bir kadının kendisine yapılan haksızlığa karşı susmayıp tereddütsüzce hakkını savunduğu bir olay Hz. Peygamber'e anlatılanca Hz. Peygamber'in dişleri görünür bir halde güldüğünü ve memnûniyetini ifade ettiğini bildiren hadis ile mü'minlere iyiliği emretmelerini ve kötülüğü nehyetmelerini emrettiği hadis iyiliği emretmenin ve kötülüğü nehyetmenin imandan olduğuna dair Beyhakî tarafından delil olarak gösterilen diğer hadislerdir.[1098]

Hz. Peygamber'in bir kötülük görenin onu eliyle değiştirmesini emrettiği ve eğer gücü yetmezse diliyle düzeltmesini emrettiği buna da gücü yetmezse kalbiyle buğzetmesini emrettiği ve bunun da imanın en zayıf hali olduğunu bildirdiği hadis zulmün giderilmesi için yapılabilecek her şeyin sonuna kadar uygulanması gerektiğini vurgulaması bakımından konun imandan olduğuna delil olarak gösterilmiştir.[1099]

Nakledilen bir diğer hadiste ise kişinin bir kötülük gördüğünde sözünün etkili olmayacağını düşünüp kendisini küçümsememesi gerektiği ve insanlardan zarar gelmesinden değil öncelikle Allah'a karşı olan kötülüğü alıkoyma sorumluluğundan korkulması gerektiği bildirilmektedir.[1100]

Bir diğer hadiste ise Hz. Peygamber'in zâlim idareciye karşı adâleti savunmayı en üstün cihad olarak nitelediği bildirilmektedir.[1101]

[1096] Bkz. et-Tevbe 9/112.

[1097] Beyhakî, *a.g.e*, X, 43-47.

[1098] Beyhakî, *a.g.e*, X, 47-54.

[1099] Beyhakî, *a.g.e*, X, 55.

[1100] Beyhakî, *a.g.e*, X, 56-57.

[1101] Beyhakî, *a.g.e*, X, 68.

Beyhakî gücün yettiği ölçüde iyiliği emredip kötülükten alıkoymayı emreden ve bu görevin terkedilmesi halinde görülebilecek zararların anlatıldığı rivâyetlerle ilgili açtığı fasılla birlikte bu şubede altmış iki hadis, âlim sözü ve şiirlerden oluşan deliller nakletmiştir.

5. İyilik ve Takvâda Yardımlaşmak

Beyhakî mü'minlere iyilik yapmakta ve Allah'ın yasaklarından sakınmakta yardımlaşmaları, günah ve düşmanlıkta yardımlaşmamalarının emredildiği[1102] âyet-i kerîme ışığında iyilik ve takvâda yardımlaşmanın imanın yapısına dahil olduğunu kabul ederek konuyu elli üçüncü şube olarak ele alır. Âyette bahsedilen iyilik ve takvâda yardımlaşmanın da bir iyilik olduğuna dikkat çeker ve toplum halinde emirlerin yerine getirilmesini de iyilikte yardımlaşma olarak yorumlar.[1103]

Hz. Peygamber'in zâlim de olsa mazlûm da müslümanın kardeşine yardım etmesini öğütlediği, zâlime yardım etmenin onun zulüm yapmasını engellemek olduğunu bildirdiği, mü'minlerin tek bir beden gibi olduğunu, bedende gözün ya da başın acı çekmesiyle bütün bedenin bundan rahatsız olduğunu, yine mü'minlerin birbirine merhamet etmede ve yardımlaşmada tek bir beden gibi olduklarını, parmaklarını birbirine geçirerek mü'minin mü'mine karşı durumunun birbirine geçmiş tek bir bina gibi olduğunu bildirdiği hadisler yardımlaşmanın imanın şubelerinden biri olduğuna dair Beyhakî tarafından delil olarak gösterilmişlerdir.[1104]

Müslümanların kardeş olduklarını, birbirlerine zulüm etmediklerini, kardeşinin bir sıkıntısını giderenin sıkıntısını Allah'ın gidereceğini, müslüman kardeşinin bir sıkıntısını giderenin kıyâmet günündeki sıkıntılarının giderileceğini, müslüman kardeşinin bir ayıbını örtenin Allah tarafından ayıplarının örtüleceğini bildiren hadisler de ayıbı örtmenin ve sıkıntıları gidermenin de bir nevi yardım olmalarından dolayı yardımlaşmanın imandan olduğuna dair delil olarak gösterilmişlerdir.[1105]

Hz. Peygamber'in müslümanın her gün sadaka verdiğini söylemesi üzerine bazılarının buna güçlerinin yetmediklerini bildirmeleri üzerine hayır

---

[1102] Bkz. el-Mâide 5/2.

[1103] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 83.

[1104] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 83-86.

[1105] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 88-89.

kapılarının çok olduğunun, teşbih, tahmîd, tekbir ve tehlîlin yanında iyiliği emredip kötülüğü yasaklamanın, yoldan zararlı birşeyi kaldırmanın, âmâ ve sağıra yardım etmenin, ihtiyacı olana yardımcı olmanın da sadaka yerine geçtiğinin, yine yolda oturmanın hoş olmadığının kendilerine bildirilmesine rağmen bunu yapanlara en azından yoldan geçenlere haklarının verilmesi gerektiğinin ve bu hakların da onların selâmına cevap vermek, aksırana dua etmek, gözü korumak ve yolcuya yol göstermek, mazlûma yardım etmek olduğunu bildiren rivâyetler de yardımlaşmanın mutkala maddiyatla olmayıp insan ilişkilerinde olması gibi başka şekillerinin de olduğunu bildirmesi bakımından yardımlaşmanın imandan olduğunu gösteren diğer delillerdendir.[1106]

Mü'minin mü'min kardeşinin aynası olduğunu, gıyâbında arkasından konuşulan kardeşini koruduğunu, mü'minlerinin kendilerinin ve evlerinin uzakta olsalar da birbirlerini korudukları ve yardımlaştıklarının, hayra yönlendirene hayrı yapan kadar sevap verildiğini, Allah'ın yardım edenleri sevdiğinin, mü'minin seven ve sevilen kimse olduğunun, Hz. Peygamber'in yardımlaşan ashâbına Allah'ın kendilerini sevmesi ve merhamet etmesi için dua ettiğinin bildirildiği hadisler de yardımlaşmanın imandan olduğuna Beyhakî tarafından delil olarak gösterilen hadislerdendir.[1107]

Toplamda yüz hadis, âlim ve sûfî sözüyle delillendirilen iyilik ve takvâda yardımlaşma şubesi Hz. Peygamber'in hayır yollarının çok olduğunu ifade ettiği hadis ile son bulur.[1108]

H. HAYÂ DUYGUSUNA SAHİP OLMAK

İmanın elli dördüncü şubesi olan hayâ konusuna Beyhakî kardeşine fazla utangaç olmama konusunda öğüt veren birine Hz. Peygamber'in onu rahat bırakmasını emrettiği hadislerle başlar. Söz konusu hadis hayânın insana ait duygulardan olup vicdanla ilgili olduğunu anlatması bakımından önemlidir. Hayâ duygusu Yaratıcı'ya karşı işlenebilecek günahlardan uzak durmaya yardımcı olması bakımından imanın şubesi olarak kabul edilmiştir.[1109]

[1106] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 91-94.

[1107] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 106-123.

[1108] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 142.

[1109] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 144-145.

Hayânın ancak hayır getireceğini, hayânın tamamının hayır olduğunu, hayânın imandan bir şube olduğunu bildiren hadisler de hayanın imanla ilgisini açıkça ortaya koymaları bakımından Beyhakî tarafından delil olarak gösterilen başlıca hadislerdendir.[1110]

Her dinin bir ahlâkı olduğunu ve İslam dininin ahlâkının da hayâ olduğunu, hayânın peygamberlerin sünnetlerinden olduğunu bildiren hadisler de hayânın peygamberlerin ahlâkıyla irtibatlandırılması bakımından imandan olduğuna dair gösterilen delillerdendir.[1111]

Hayânın ve imanın birbirlerine bağlı olduklarını ve biri bozulursa diğerinin de bozulacağını, Hz. Peygamber'in sahâbeden birine kendisinde Allah'ın sevdiği iki huyun bulunduğunu ve bunların hilm ve hayâ olduğunu, Hz. Peygamber'in ashâbına Allah'tan tam manasıyla hayâ etmelerini ve bunun da başı, karnı koruyarak, ölümü hatırlayarak, âhireti isteyenin dünya süsünü terketmesiyle ancak gerçekleşebileceğini buyurduğu ve ilk peygamberlerden bize ulaşan bir söz olarak kişinin utanmazsa dilediğini yapabileceğini bildiren rivâyetler de hayâ etmenin kişiyi kötülüklerden koruduğunu ve hayâ sahibi olmak için dikkate alınacak hususları bildirmeleri bakımında hayânın imanın şubelerinden biri olduğuna dair delil olarak gösterilmişlerdir.[1112]

Beyhakî 'kadınların başlarını örtmesi' alt başlığında mü'minlere Hz. Peygamber'in eşlerinden bir şey isteyecekleri zaman perde arkasından konuşmalarını emreden âyet ve bu âyet nâzil olduktan sonra Hz. Peygamber'in Enes b. Mâlik'e içeri girerken izin istemesi gerektiğini buyurduğu hadisleri karşı cinsle olan ilişkide hayânın önemini anlatmaları bakımından delil olarak nakletmiştir. Hz. Peygamber'in Esmâ bint Ebî Bekr'e kıyâfeti hususunda ikâzda bulunarak sadece yüzünün ve ellerinin gözükebileceğini bildirdiği hadis hayâ ile imanın sıkı bağını anlatması bakımından hayânın imandan olduğuna dair delil olarak gösterilen bir diğer hadistir. Buradan anlaşıldığına göre Beyhakî örtünmenin temelinde hayâ duygusunun bulunduğuna vurgu yaparak İslâm'da örtünme emrinin insanın yaratılışında bulunan hayâ duygusunda kaynaklandığına dikkat çekmektedir.[1113]

[1110] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 145-147.
[1111] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 153-159.
[1112] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 166-174.
[1113] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 217-222.

Hayâ ile ilgili şubede setr-i avret, hamam ve kadınların örtünmeleri ve bu hususta dikkatli olmaya özen göstermek gerektiği ile ilgili fasıllarla birlikte hayânın imandan olduğuna dair âyet zikredilmeyip yüz otuz altı hadis ile âlim ve sûfî sözü delil olarak nakledilmiştir.

İ. EBEVEYN VE AKRABAYLA İLGİLİ ŞUBELER

Beyhakî'nin iman tasnifinde toplumun huzuru ile ilgili imânî şubelerden sonra toplumda kişinin yakın çevresi olarak anne-babaya iyilik etmek ve akraba ile ilgiyi devam ettirmek konuları birer iman şubesi olarak yer almıştır.

1. Anne-Babaya İyilik Etmek

Allah Teâlâ'ya ibadetin emredildiği bir âyette bu emirden sonra anne-babaya ihsânda bulunmanın emredilmesi ile bir diğer âyette de Allah'a şükür etmenin ardından anne-babaya şükretmenin emredilmesi anne-babaya iyilik etmenin Allah'a yönelik emirlerin hemen ardından ikinci derecede zikredilmesi konunun imandan sayılmasının delillerindendir. Söz konusu âyetlerde anne-babaya öf bile dememek, onları azarlamamak, ikisine de güzel söz söylemek, onlara merhamet ederek alçak gönüllü davranmak ve vefâ duygusuyla küçükken anne-babanın kişiyi yetiştirmesi gibi Allah'ın da onlara merhametle muâmelede bulunması için dua edilmesi gibi anne-babaya iyilikte bulunmanın çeşitli yönleri örneklerle açıklanmıştır. Beyhakî bu âyet-i kerîmelere dayanarak imanın elli beşinci şubesinde anne-babaya iyilik ve ihsân konusunu incelemiştir.[1114]

Anne-babaya iyilik şubesini açıklanırken anne-babaya kötü davranmanın sonuçları, annenin kalbini kazanmak, anne-babanın duasını almak, öldükten sonra anne-babanın hakkını gözetmek ve günaha girmemek şartıyla kâfir bile olsalar anne babaya iyi davranmakla ilgili rivâyetler nakledilmiştir. Söz konusu hadislerde Hz. Peygamber'in Allah'ın en çok sevdiği amellerin arasında anne-babaya iyilik yapmayı zikrettiği, kendisinden cihada katılmak isteyen sahabîye anne-babasının hayatta olduklarını öğrenince onlarla ilgilenmesini emrettiği, Allah rızasının anne-babanın rızasında olduğunu bildirdiği, yine cihada katılmak isteyen sahâbîye cennetin annelerin ayaklarının altında olduğunu buyurduğu nakledilmiştir. Yine anne-babası hususunda Allah'tan korkarak onların bakımını üstlenenlerin hac, umre, cihad sevaplarını

[1114] Âyetler için Bkz. el-İsrâ 17/23-24; el-Ankebût 29/8; el-Ahkâf 46/15; Lokmân 31/14-15; Beyhakî, *a.g.e.*, X, 242.

kazanacakları, anne-babayı memnun ederek onların yanında uyumanın Allah yolunda kılıçla cihad etmekten daha fazîletli olduğunu bildiren hadisler anne-babaya iyi davranmanın imanın şubelerinden olduğuna dair Beyhakî tarafından dair delil olarak gösterilmiştir.[1115]

Hz. Peygamber'e en çok iyiliğe hakkı olanın kim olduğunun sorulması üzerine üç defa "Annendir" ve dördüncüsünde de "Babandır' diye buyurduğu hadisler ile anne-babadan sonra kardeşlerin ve diğer akrabaların da zikredildiği hadisler de anne-babaya iyi davranmanın imandan olduğuna dair delil olarak gösterilen diğer hadislerdendir.[1116]

Allah'ın ömrünü uzatmasını ve rızkını arttırmasını isteyenin anne-babasına iyi davranmasını ve akrabalarıyla ilgisini sürdürmesini öğütleyen, Hz. Peygamber'e gelerek işlediği büyük günahtan dolayı kendisi için tevbe olup olmadığını soran sahâbîye Hz. Peygamber'in annesi sağ ise ona, değilse babasına, o da sağ değilse halasına iyilik yapmasını emrettiği hadis ile Allah'a şirk koşmayı yasakladıktan sonra anne-babaya itaat etmeyi emrettiği hadisler anne-babaya iyilik yapmanın imandan olduğuna dair delil olarak gösterilen hadislerdendir.[1117]

Hz. Peygamber'in büyük günahları anlatırken Allah'a şirk koşmaktan sonra anne-babaya isyan etmeyi ikinci sırada zikrettiği, anne-babasına lânet edene Allah'ın lânet ettiğini söylediği, Allah'ın kıyâmette kendileriyle konuşmayıp yüzüne bakmayacağı üç kişiden biri olarak anne-babaya isyan edenleri saydığı, yine anne-babaya isyan edenlerin azâbını Allah'ın dünyada vereceğini bildirdiği, Allah'ın ana-babaya isyan günahını bağışlamayacağını ve anne-babanın evladına yaptığı duanın kabul olacağını bildirdiği hadisler anne-babaya iyilik yapmanın imandan olduğuna dair delil olarak gösterilmişlerdir.[1118]

Anne-baba vefat ettikten sonra da olsa onlar için bir iyilik yapılıp yapılamayacağını soran sahâbiye Hz. Peygamber'in onlara dua etmeyi, onlar için istiğfar etmeyi, sözlerini yerine getirmeyi, arkadaşlarına ikram etmeyi bildiren hadisler anne-babaya olan vefâ duygusunu anlatmaları bakımından delil olarak zikredilmişlerdir.

[1115] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 242-251.
[1116] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 252-258.
[1117] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 264-270.
[1118] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 272-292.

Beyhakî kâfir bile olsalar anne-babaya iyilik yapmanın emredildiği hadislerle tamamladığı anne-baya iyilik yapmakla ilgili şubeyi yüz onyedi hadis rivâyet ve şiirlerle delillendirmiştir.[1119]

2. Akraba İle İlgiyi Devam Ettirmek

Âyet-i kerimede yeryüzünde bozgunculuk yapmak akrabalık bağlarını koparma davranışı ile yanyana zikredilmesi[1120] sebebiyle her iki günah aynı derecede görülmüştür. Bunun yanında akrabayla ilgiyi kesmenin yerilmesi konunun önemini arttırmaktadır. Söz konusu âyetler ışığında akrabalık bağlarını koparmamak imanın yapısına dahil edilerek imanın elli altıncı şubesi olarak ele alınmıştır.[1121]

Akraba ile ilgiyi devam ettirmenin imandan olduğuna dair delil olarak nakledilen hadislerde mü'mini cennete yakınlaştıracak ve cennetten uzaklaştıracak amelleri soran sahâbîye Hz. Peygamber'in Allah'a ibadet etmek ve şirk koşmamanın yanında sıla-i rahîm'i de emrettiği, sıla-i rahîm'in rızkı arttırdığını, ömrü uzattığını, kötülüğü defettiğini bildirdiği nakledilmiştir. Diğer yandan akrabaya verilen sadaka en fazîletli sadaka olarak vasıflandırılırken, bir başka hadiste de akrabalarla ilişkileri keseni arayıp soran kişi öncekilerin ve sonrakilerin en iyi ahlâkına sahip olan kişi olarak tarif edilmektedir. Ayrıca akrabaları ziyaret etmek, vefât etmelerinden sonra bile anne-babaya yapılan bir iyilik olarak anlatılmaktadır.[1122]

Beyhakî kırk dokuz hadis ve âlim ve sûfî sözü naklettiği bu şubede yardım etmeme konusunda yemin etmenin akrabayla ilişkiyi koparmak hususunda bir engel olmadığını, eğer kızgınlıktan dolayı akrabaya yardımcı olmama konusunda yemin edilmişse yeminin bozulup kefaretinin ödenmesi gerektiğini ve günah olmayan konular dışında akrabayı savunarak onlarla dayanışma içerisinde olmak gerektiğini anlatan hadislerle konuyu tamamlamıştır.[1123]

[1119] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 293-316.

[1120] Âyet-i kerîme şöyledir: "Demek, yüz çevirdiğinizde yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak ve akrabalık bağlarını koparacaksınız, öyle mi? İşte bunlar, Allah'ın lânetleyip, kulaklarını sağır, gözlerini kör ettiği kimselerdir" (Muhammed 47/22-23).

[1121] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 317.

[1122] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 318-349.

[1123] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 348-349.

K. GÜZEL AHLÂKLA İLGİLİ ŞUBE

Hayâ konusunda sonra elli yedinci şube olarak işlenmiş olan güzel ahlâk sahibi olmakla ilgili konuya diğer şubelerden farklı bir yöntem izleyen Beyhakî öncelikle güzel ahlâkın tanımını vererek ve konuyla ilgili açıklamalarda bulunarak başlar.

Güzel ahlâkı "herkese iyi davranmak ve güzel işler yapmak gibi güzel özelliklere sahip olmaktır" şeklinde tanımlayan Beyhakî öfkeyi kontrol etmenin, yumuşak huylu ve mütevazi olmanın da bu konuya dahil olduğunu belirterek güzel ahlâkın kapsamını geniş tutmuştur. Ona göre güzel ahlâkın Allah'a ve insanlara yönelik olmak üzere farklı boyutları bulunmaktadır. Allah'ın emir ve yasaklarını içtenlikle kabul etmek, emirlerini isteyerek yerine getirmek, işlemeye imkânı bulunsa bile yasaklardan hiçbir sıkıntı duymadan uzak durmak, hatta mübah olanları bile Allah için terketmek, farzların yanında nafile amelleri yapmaya özen göstermek gibi hususlar Allah'a karşı güzel ahlâklı olmanın esaslarındandır. Beyhakî'ye göre insanlara yönelik güzel ahlâklı olmanın başlıcaları müsamahakâr olmak, kendi hakkından seve seve ferâğat edebilmek, kendi hakkını ödemekten öte başkasının hakkını bile ödemeyi istemektir. Bir diğer güzel ahlâk davranışı ise kırılmamak ve incinmemektir. Ona göre mü'minin zor zamanlarda kendisine kötü davranıldığını ve yalnız bırakıldığını düşünmemesi onun güzel ahlâkındandır. Mü'min insanlardan kötülük gördüğünü hissettiği durumlarda onlara aynı tarzda muamelede bulunmaz, insanların olumsuz davranışlarına ilgi göstermez ve takvâya en uygun ve en güzel şekilde davranışlar sergiler.[1124]

Güzel ahlâkın kaynağı konusunda ise Beyhakî doğuştan ya da sonradan da öğrenilebileceği kanâatindedir. Güzel ahlâkın oluşmasında arkadaş ve çevre faktörünün önemli olduğunu vurgular.[1125]

Beyhakî güzel ahlâklı olmanın imandan olduğuna dair görüşüne delil olarak öncelikle mükemmel iman ile güzel ahlâk arasındaki ilişkinin doğru orantılı olduğunu açıkça ifade eden hadislerle başlar. Nitekim Hz. Peygamber'in

[1124] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 350.

[1125] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 351.

bu konuya dikkat çektiği hadislerde "Mü'minlerin iman bakımından en olgun olanı ahlâkı en güzel olanıdır" buyrulmaktadır.[1126]

Beyhakî iman ile güzel ahlâk irtibatını açıkça ortaya koyan hadisleri naklettikten sonra Hz. Peygamber'in gönderilme sebebinin güzel ahlâkla ilgili olduğunu ifade eden hadisleri naklederek hem Hz. Peygamber'in örnekliğine hem de İslâm dininin amacına vurgu yapar. Söz konusu hadislerde Hz. Peygamber güzel ahlâkı, bir başka rivâyette ise sâlih ahlâkı tamamlamak için gönderildiğini buyurmaktadır. Bu konudaki bir başka rivâyette ise Hz. Peygamber "Allah beni ahlâkın güzelliklerini ve sâlih davranışları tamamlamak için gönderdi" buyurmuştur.[1127]

Daha sonraki hadislerde en olgun iman belirtisi olarak en güzel ahlâk sahibi olmanın yanında kadınlarına karşı en iyi olma ve ailesine karşı en yumuşak davranma özelliklerinin ifade edildiği hadislerin delil olarak zikredilmesi Beyhakî'nin güzel ahlâk anlayışında kişinin ahlâkının güzelliğini belirlemede ailesi ile olan ilişksinin öncelikli olduğunu göstermektedir.[1128]

"Mü'minlerin iman bakımından en olgun olanları insanlarla en iyi geçinenler, insanları sevenler ve insanlar tarafından da sevilenlerdir. İnsanlarla ülfeti bulunmayanlar bizden değildir" şeklindeki hadisin bir sonraki hadis olarak zikredilmesi mü'minin ailesinden sonra diğer insanlarla geçiminde iyi olmasını ifade etmesi ayrıca Hz. Peygamber'in güzel ahklâklı olmayanları kendisinden saymaması gibi bir ihtârı bulundurması bakımından güzel ahlâkın imandan olduğuna dair delil olarak gösterilmiştir.[1129]

Güzel ahlâklı olmanın imandan olduğuna delil gösterilen hadislerde Hz. Peygamber, ahlâkı en güzel olanları en çok sevdiğini ve bu kişilerin kıyâmette kendisine en yakın olacak kimseler olduğunu, en sevmediği ve kıyâmette kendisinden en uzak olacak olanların da ahklâkı en kötü olanlar olacağı, ümmetin en kötülerinin boş konuşan ve kibrli kimselerin olduğunu, en hayırlı kimselerin güzel ahlâklı olanlar ve alçakgönüllü olanların olduğunu ve en

[1126] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 351.
[1127] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 351-354.
[1128] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 354-355.
[1129] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 356.

kötülerin ise konuşurken ağzıvı eğip büken ve çok konuşanların olduğunu belirtilmiştir.[1130]

Kula Allah tarafından verilen en hayırlı ve en kötü şeyin ne olduğunun sorulması üzerine en hayırlı şey olarak güzel ahlâk ve en kötü şey olarak da kötü ahlâk cevabının verildiği, kötü ahlâkın da insanların ırzı hakkında konuşmak, bir diğer hadiste kendini beğenmek olduğu, bir başka hadiste ise vicdanını rahatsız eden ve insanların bilmesini istemediğin şey olduğu açıklamalarını veren hadisler de delil olarak gösterilen hadislerdendir.[1131]

Diğer yandan bir mü'minin kardeşine verebileceği en güzel hediyenin güzel ahlâklı davranmak olduğu, en faziletli mü'minin en güzel ahlâklı olanının olduğu, Allah'ın mü'mini güzel ahlâkıyla oruç tutan ve namaz kılanların derecesine yükselteceği, kıyâmet gününde mü'minin mizanda en ağır gelen amelinin güzel ahlâkı olduğu, mü'minin dünyada elde edebileceği en iyi şeyin iffet, doğru sözlülük ve emaneti korumanın yanında güzel ahlâk olduğunun bildirildiği hadisler de Beyhakî tarafından güzel ahlâklı olmanın imandan olduğuna dair gösterilen delillerdendir.[1132]

Allah'ın onur ve şeref sahibi olduğunu ve güzel ahlâkı sevdiğini, Hz. Peygamber'in nefsi elinde bulunan Allah'a yemin ederek ashâbına ancak güzel ahlâkları ile cennete girebileceklerini bildirdiği hadisler de güzel ahlâkın iman ile irtibatını anlatmaları bakımından gösterilen diğer delillerdendir.[1133]

Sahabe-i kirâm'ın zaman zaman imanın veya İslamı'ın ne olduğunu sordukları sorulara Hz. Peygamber tarafından güzel ahlâk cevabının verildiği hadisler de güzel ahlâklı olmanın imandan olduğuna dair gösterilen delillerdendir. Söz konusu hadislerde Hz. Peygamber imanın sabır, müsâmaha ve güzel ahlâk olduğunu bir başka seferinde de İslâm'ın güzel söz söylemek ve yemek ikram etmek olduğunu bildirmiştir. İslâm ile imana aynı anlamı yükleyen Beyhakî bu hadisleri güzel ahlâklı olmanın imandan olduğuna delil olarak nakletmiştir.[1134]

[1130] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 358-360.
[1131] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 360-363.
[1132] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 363-371.
[1133] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 373-374.
[1134] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 374-375.

Güzel ahlâklı olanların cennetin en üst katındaki saraylarda oturacaklarının ve mü'minde kötü ahlâkın ve cimriliğin bulunamayacağının bildirildiği hadisler de güzel ahlâklı olmanın imandan olduğuna dair delil olarak zikredilmişlerdir.[1135]

Hz. Peygamber'in Muaz b. Cebel'i Yemen'e uğurlarken onun Hz. Peygamber'in kendisine nasihat etmesini istemesi üzerine Hz. Peygamber'in nerede olursa olsun Allah'a karşı saygılı olmasını, işlediği bir kötülükten sonra onu silmesi için iyilik yapmasını ve insanlara karşı iyi ve güzel davranmasını buyurduğu hadis ile güzel ahlâk gibi başka bir asâletin bulunmadığının bildirildiği hadisler de güzel ahlâklı olmanın çeşitli yönlerini sunmaları bakımından Beyhakî tarafından bu konuda delil olarak gösterilen rivâyetlerdendir.[1136]

Kötü ahlâkın imanı bozduğu, sirkenin balı bozduğu gibi kötü ahlâkın da amelleri bozduğunu anlatan rivâyetler de güzel ahlâkın imandan olduğunu gösteren diğer hadislerdendir. Amelleri de imandan bir parça olarak kabul eden Beyhakî'ye göre bu hadisler güzel ahlâkın imandan olduğunu açıkça ortaya koymaktadırlar.[1137]

Güneşin buzu erittiği gibi güzel ahlâkın günahları erittiği, yine güzel ahlâkın sahibini iyiliğe ve cennete sürükleyen Allah'ın rahmetinden gelen bir bağ olduğu, güzel ahlâkın mutluluk olduğu, güzel ahlâktan ancak iyiliğin geleceğini, insana Allah'a imandan sonra en çok fayda verenin güzel ahlâklı bir eşin olduğunu bildiren hadisler de bu hususta delil olarak gösterilen hadislerdir.[1138]

Cerîr b. Abdullah'ın müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber'i her görüşünde kendisine tebessüm ettiğini, ata binemediğini söylemesi üzerine Hz. Peygamber'in kendisine dua ettiğini, Abdullah b. el-Hâris'in Hz. Peygamber'den çok tebessüm eden birini görmediğini belirttiği, güleryüzlü konuşmanın da sadaka olduğunun belirtildiği, Ebû Hureyre'nin kendisini cennete götürecek amelleri sorması üzerine Hz. Peygamber'in selâmı yaymasını, güzel konuşmasını, sıla-i rahîm yapmasını ve geceleyin insanlar

[1135] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 376.
[1136] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 380-384.
[1137] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 386-387.
[1138] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 387-394.

uykudayken namaz kılmasını buyurduğu, Allah'ın insanlara kolaylık sağlayan kişiyi sevdiğini belirten, Allah'a imandan sonra insanlarla iyi geçinmenin geldiğini bildiren ve güzel ahlâkın değişik yönlerini anlatan rivâyetler de güzel ahlâklı olmanın imandan olduğuna dair Beyhakî tarafından delil olarak gösterilen rivâyetlerdendir.[1139]

Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'in kendi nefsi için asla intikam almadığını, onun eliyle ne bir hizmetçiye ne de bir kadına asla vurmadığını bildiren rivâyetler ile on yıl kadar Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunan Enes b. Mâlik'in de Hz. Peygamber'in kendisine bir kere olsun 'öf' demeyip, yaptığı veya yapamadığı bir iş için neden yapıp yapmadığını sormayıp azarlamadığını, herhangi bir işi yapamadığında "kaderde olsaydı yapardın" buyurduğunu bildirdiği rivâyetler de Hz. Peygamber'in güzel ahlâkının örnekleri olması dolayısıyla güzel ahlâklı olmanın imandan olduğuna delil olarak gösterilmişlerdir.[1140]

Sadaka vermenin malı azaltmadığı, affetmenin izzeti arttırdığı, tevâzunun kişiyi yücelttiği, ayıplayan ve söven kişiye aynısıyla karşılık vermemek gerektiği, Hz. Peygamber'in Hz. Ebu Bekir'e (r. anh) kendisine söven kişiye karşı susarken meleklerin onun yerine konuştuğunu ama cevap vermeye kalkınca meleklerin giderek şeytanın geldiğini bildirdiği, bir müslümanın hatasını affedenin kıyâmet gününde Allah tarafından affedileceğinin ve Hz. Peygamber'in misafiri ağırlamayı tavsiye ettiği rivâyetler de çeşitli güzel ahlâk davranışlarını anlatmaları bakımından güzel ahlâklı olmanın imandan olduğuna dair delil olarak gösterilmişlerdir.[1141]

Hz. Peygamber'in ashâbına güzel ahlâkın ayrıntılarını öğretmek için "Size dünya ve âhiretteki en şerefli ahlâk kurallarını anlatayım mı?" diye sorarak zulmedeni affetmeyi, ilişkiyi keseni arayıp sormayı, vermeyene vermeyi öğütlediği, bir başka seferinde de dili tutmayı, günahlara ağlamayı, ailenin geçimini sağlamayı emrettiği hadis ile yine Hz. Peygamber'e güzel ahlâkın ne olduğunun sorulması üzerine "insanlara tahammül etmendir"

[1139] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 394-406.
[1140] Beyhakî, *a.g.e.*, X/ 409-411.
[1141] Beyhakî, *a.g.e.*, X/ 409-414.

buyurduğu hadisler de güzel ahlâklı olmanın imandan olduğuna dair delil olarak gösterilen rivâyetlerdendir.[1142]

Kıyâmet gününde fazîlet ehlinin nerede olduğu sorulduğunda ve onların da koşarak melekler tarafından cennete götürüldüğü sırada diğerleri tarafından kim olduklarının sorulması üzerine kendilerinin fazîlet ehl-i olduklarını, kendilerine eziyet edildiğinde sabrettiklerini, kötülük yapıldığında affettiklerini, alay edildiklerinde tahammül ettiklerini söyleyeceklerinin bildirildiği hadis, kişinin ahlâkını güzelleştirmedikçe, öfkesine sahip olmadıkça, kendisi için istediğini başkaları için de istemedikçe imanını olgunlaştıramayacağını, cennete ise müslümanlara nasihet eden ve müsâmaha gösterenlerin gireceğini bildiren hadisler de güzel ahlâkın imandan olduğuna dair gösterilen diğer rivayetlerdendir.[1143]

Hz. Peygamber'in hoşnut olmadığı bir şeyi yapanların ismini vermeden uygun olmayan davranışa dikkati çektiği, hatayı yüze vurmadığının bildirildiği, insanlarla görüşüp onların eziyetine sabreden mü'minin görüşmeyenden daha hayırlı olduğunun bildirildiği rivâyetler de güzel ahlâklı olmanın imandan olduğuna dair delil olarak gösterilmişlerdir.[1144]

Alış-verişte kolaylık sağlayana Allah'ın merhamet edeceğini, Hz. Peygamber'in boş işlerden uzak durduğunu, mü'minin onurlu ve saygın olduğunu, mü'minin kendisiyle anlaşılıp geçinilen bir kimse olduğunu, sevilmeyen kimsede hayır olmadığını, yumuşak huylu, kolaylık sağlayan, geçimli kimseye Allah'ın ateşi haram kıldığını, Hz. Peygamber'in elini tutan birinin elini o kişi bırakıncaya kadar bırakmadığını bildiren rivâyetler de güzel ahlâkın imandan olduğuna dair delil olarak gösterilen diğer rivâyetlerdendir.[1145]

Hz. Peygamber'in kimsenin kimseye karşı övünmemesi için Allah'ın kendisine mütevâzi olmasını vahyettiğini bildirdiği, tevâzunun mü'mini yücelttiği, sadaka vermekle malın eksilmeyeceğinin, sadeliğin imandan olduğunun, Allah için mütevâzi olanı Allah'ın yücelteceğini, en fazîletli ibadetin tevâzu olduğunu, kalbinde zerre kadar kibir bulunanın cennete giremeyeceğinin bildirildiği rivâyetler de güzel ahlâkın önemini anlatması

[1142] Beyhakî, *a.g.e.*, X/ 415-417.
[1143] Beyhakî, *a.g.e.*, X/ 421-423.
[1144] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 427-429.
[1145] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 432-449.

bakımından güzel ahlâkın imanın şubelerinden biri olduğuna dair delil olarak gösterilmişlerdir.[1146]

Allah'ın kıyâmette kibirlenenlerin, yalancıların, kibirden elbiselerini yerde sürükleyerek yürüyenlerin yüzüne bakmayacağı, insanların kendi önünde ayakta durmalarını isteyenlerin cehennemdeki yerine hazırlanması gerektiği, kibirlenerek yürüyenlerin kıyâmette Allah'ı kızgın olarak görecekleri, mazlumun cennete zâlimin ise cehenneme gireceğini, kibirlenenlerin kıyâmette ateşten sandıklarda olacakları ve Hz. Peygamber'in Abdullah İbn Ümmü Mektum'la ilgilenmemesi sebebiyle Allah tarafından uyarıldığının anlatıldığı hadisler güzel ahlâklı olmanın imandan olduğuna dair Beyhakî tarafından delil olarak gösterilen diğer rivâyetlerdendir.[1147]

Hz. Peygamber'in elbisesini yamadığı, ayakkabılarını onardığı, herkes gibi evdeki her işi yaptığını anlatan ve mü'minlerin en hayırlısının ailesine en faydalı olanların olduğunu bildiren hadisler de kişinin kendi sorumluluğunu üzerine alması gerektiğini bildirmeleri bakımından güzel ahlâklı olmanın imandan olduğuna dair delil olarak gösterilmişlerdir.[1148]

Öfke anında kendisine hâkim olanın en güçlü kişi olduğu, Hz. Peygamber'in kendisini cennete götürecek ameli soran sahâbeye öfkelenmemesini bildirdiği, Hz. Peygamber'in öfkelenenlere eûzu-besmele çekmelerini, abdest almalarını, öfke anında ayakta iseler oturmalarını, öfke dinmezse yatmalarını, susmalarını tavsiye ettiği, sirkenin balı bozduğu gibi öfkenin de imanı bozduğunun bildirildiği hadisler de kişinin kendisini kontrol edebilmesinin önemini bildirmeleri bakımından güzel ahlâklı olmanın imandan olduğuna dair delil olarak gösterilen diğer delillerdendir.[1149]

Hz. Peygamber'in kötülüğe kötülükle karşılık vermediği, kendisine zulmedeni affetmenin dünya ve âhiretteki en güzel ahlâk olduğunun bildirildiği, öfkesine hâkim olanların en fazîletli kimseler olduklarının anlatıldığı, yine öfkesine hâkim olan kişinin Allah'ın en çok sevdiği kişi olduğunun belirtildiği, bir mü'minin yanlışını affedenin de kıyâmette Allah tarafından affedileceğinin, öfkesine hâkim olana Allah'ın kıyâmette azab etmeyeceğinin, Allah katında en

[1146] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 450-462.
[1147] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 464-482.
[1148] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 486-491.
[1149] Beyhakî, *a.g.e.*, X, 516-532.

izzetli kimsenin eziyet etmeye gücü yettiği halde affedenin olduğunun belirtildiği hadisler Beyhakî tarafından güzel ahlâklı olmanın imandan olduğuna dair delil olarak zikredilmişlerdir.[1150]

Allah'ın yumuşak huylu olup yumuşak huyluluğu sevdiğini, Allah'ın sevdiği iki özelliğin yumuşak huyluluk ve ağırbaşlılığın olduğunu, yumuşak huylu olmayanda bir hayır bulunmadığını, yumuşak huyluluğun bulunduğu kişiyi süslediğinin belirtildiği, güzel bir sözle dahi olsa ateşten korunmayı öğütleyen, insanlara karşı kibar ve hoşgörülü olmanın sadaka olduğunu, Allah'a imandan sonra en akıllıca şeyin insanlara karşı kibar ve hoşgörülü davranmak olduğunu, Hz. Peygamber'in ridâsını çekerek almak isteyen kişiye tebessüm ederek istediğini verdiğinin bildirildiği hadisler de güzel ahlâklı olmanın imanın şubelerinden biri olduğuna dair öne sürülen rivâyetlerdendir.[1151]

Güzel ahlâk şubesinde tebessüm etmek, intikam almaktan vazgeçip affetmek, insanlarla iyi geçinmek, yumuşak huylu ve temiz kalpli olmak, mütevazi olmak ve kibri terketmek, hilm ve rıfk sahibi olmak konuları hakkında fasıllar oluşturan Beyhakî son olarak güzel ahlâklı olmak için Allah'a dua etmek konusunu işlediği alt bölümde Hz. Peygamber'in "Ey Allah'ın beni güzel yarattığın gibi ahlâkımı da güzel eyle"[1152] şeklinde dua ettiğine dair rivâyeti naklederek iman gibi ahlâkı güzelleştirme konusunda da Hz. Peygamber'in Allah'a dua etmesini güzel ahlâkın imandan olduğuna delil olaral zikretmiştir. Beyhakî bu hususa hadis, âlim sözü ve bir kaçı şiir olmak üzere beş yüz seksen beş nakille temellendirmiştir.

L. ÇALIŞMA HAYATIYLA İLGİLİ ŞUBELER

Beyhakî'nin, güzel ahlâk sahibi olmak şubesinde genel anlamda güzel ahlâk kurallarından bahsettikten sonra elli sekizinci ve elli dokuzuncu şubelerde çalışma hayatında ön plana çıkan güzel ahlâk esaslarını devrinin şartları bağlamında 'Kölelere İhsânda Bulunma' ve 'Köleler Üzerindeki Efendilik Hakkı' başlıklarıyla işlemiştir. Çalışmamızda söz konusu şubelerin başlıkları, ele aldıkları konuları günümüzün diliyle anlatma amacına binâen 'İdaresi

[1150] Beyhakî, *a.g.e*., X, 532-550.
[1151] Beyhakî, *a.g.e*., XI, 5-61.
[1152] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 60-63.

Altındakilere İyi Muâmelede Bulunmak' ve 'İşverenin Haklarına Riâyet Etmek' olarak güncelleştirilmiştir.

1. İdaresi Altındakilere İyi Muâmelede Bulunmak

Beyhakî'nin hocası Halîmî'den farklı olarak konuya başlarken ilk önce yalnızca Allah'a kulluk edilmesini ve anne-baya iyi davranılmasını emreden[1153] âyet-i kerimeyi zikretmesi onun, anne-baba bakımıyla ilgili sorumluluğu da 'İhsanu ile'l-memâlik' başlığı altında değerlendirdiğini göstermesi bakımından dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Beyhakî'ye göre mü'minin sorumlu olduğu kişilere iyi davranması, onun için yapmış olduğu bir iyilik gibi görülmeyip bizâtihî yerine getirmek zorunda olduğu bir görevi olmaktadır.

Bir diğer âyet-i kerimede yine Allah'a kulluğun emredilmesinden hemen ardından kendilerine ihsân ile davranmanın emredildiği anne baba, akrabalar, yetimler, yoksullar, komşular, yolcular gibi gruplar arasında son olarak 'elin altındakiler' ifadesiyle kişinin idaresi altında bulunan köle ve hizmetçilerin[1154] de iyi davranılması gereken kişiler arasında açık ve net olarak zikredilmesi onlara iyi davranmanın imanın şubelerinden biri olduğunu gösteren en açık delil olmaktadır. Beyhakî bu konuyu imanın elli sekizinci şubesi olarak ele almıştır.[1155]

Hz. Peygamber'in vefatından önceki hastalığı sırasında nasihatte bulunurken namazı kılmanın gerekliliği yanında köle ve hizmetçilere iyi davranmayı da vasiyet ettiğini bildiren hadisle onun son sözlerinden birinin köle ve hizmetçilere iyi davranmak hususunda Allah'tan korkmak gerektiğini bildiren hadis mü'minin idaresi altındakilere iyi muâmelede bulunmasının imanın şubelerinden olduğuna delil olarak gösterilen ilk hadislerdendir. Beyhakî hocası Halîmî'den naklen söz konusu hadislerde köle ve hizmetçilere iyi davranmanın namazla beraber zikredilmesinin onun namaz kadar önemli bir konu olduğunu ifade ettiğini söylemektedir.[1156] Diğer yandan kişinin sorumlu olduklarına karşı iyi davranması, Hz. Peygamber'in vefatının öncesinde onun son nasihatine konu olması dikkate şâyandır.

[1153] Bkz. el-İsrâ 17/23.

[1154] Bkz. en-Nisâ 4/36.

[1155] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 68.

[1156] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 68-70.

Hz. Peygamber'in "Cibrîl bana kölelere iyi davranmak üzerinde o denli tavsiyede bulundu ki bir vakit sonra kölelerin özgür bırakılma vaktinin gelip onların âzâd edilecekleri kanaatine vardım" buyurduğu hadis de kölelerin sanki özgür işçiler kadar haklarının olması gerektiğini ifade etmesi bakımından mü'minin idaresi altındakilere iyi davranması gerektiğinin imandan olduğuna delil olarak gösterilen hadislerdendir.[1157]

Herkesin insan olarak eşit konumda olduğunu onların hepsinin Allah'ın kulları olmalarına bağlayarak anlatan Hz. Peygamber'in işçi ve kölelere 'kulum' hitabıyla değil de 'oğlum' ve 'kızım' hitaplarıyla seslenmek gerektiğini bildiren hadisi de hizmetlilere nezâket kuralları dairesinde davranış yöntemlerini bildirmesi ve onlara sözlü tacizde bulunmamak ve onları aşağılamamak gerektiğini anlatması bakımından konunun imandan olduğuna dair delil olarak zikredilmiştir.[1158]

Gücünün yettiğinden fazla yük yüklememek gerektiğini bildiren, işçinin işini hafifletmesi sebebiyle mü'minin mizanda sevabının artacağını ifade eden ve Hz. Ömer'in kendilerine yerine getirebileceklerinde fazla iş verilen işçilerin işini azalttığını anlatan rivâyetler işçi ve hizmetlilere güçleri oranında iş verilmesi gerektiğini bildirmeleri bakımından mü'minin idaresi altındakilere iyi davranmasının imandan bir şube olduğuna dair Beyhakî tarafından delil olarak gösterilen diğer rivâyetlerdendir.[1159]

Konuyla ilgili diğer rivâyetlerde ise hizmetlilere yediğinden yedirip giydiğinden giydirmek gerektiği bildirilerek onların ihtiyaçlarının güzel bir şekilde giderilmesi emredilmiştir. Yine onlarla beraber yemek yemek tavsiye edilerek statü farkı gözetilmemesi üzerinde durulmuştur. Gücünden fazla iş yükleyerek hizmetlilere eziyet etmemek emredilmiş olup onların kardeşler gibi görülmesi gerektiği ve kişinin onlara karşı olan davranışlarından da âhirette hesaba çekileceği hatırlatılmıştır.[1160]

Köle ve hizmetçiye fizîkî şiddet uygulayan sahâbîye Hz. Peygamber'in Allah'ın daha kudretli olduğunu bilmesi gerektiğini emrettiği ve kişinin uyguladığı fizîkî şiddetten dolayı bir tokat bile olsa tazminatı ödeyememesi

---

[1157] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 69.
[1158] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 71.
[1159] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 71-90.
[1160] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 71-76.

durumunda köleyi azâd etmesi gerektiğini, fizikî şiddetin kefaretinin köleyi âzâd etmek olduğunu, köleye yalan yere zinâ isnâdında bulunmanın da cezâyı gerektirdiğini bildiren hadisler de köleye her türlü şiddetin yasak olduğunu anlatmaları bakımından delil olarak gösterilen hadislerdendir.[1161]

Köleye iyi davranmanın bereket ifade ettiğini, bir müslümana zarar veren kişinin lânetlendiğini ve köleye kötü davrananın cennete giremeyeceğini açıkça bildiren hadislerde konunun konunun öenmini ve âhirete yönelik yaptırımını bildirmeleri bakımından delil olarak gösterilen diğer hadislerdendir.[1162]

Köle ve hizmetlilere ihsânda bulunmanın imanın şubelerinden olduğunu, otuz yedi hadis ile âlim ve sûfî sözüyle izah eden Beyhakî son olarak hizmette kusuru olan bir kölesini ağıbaşlı davranmayı öğrenmek amacıyla onu âzâd etmeyen bir kişinin bu yöndeki sözlerini naklederek işveren ve işçi ilişkisinin de kişiyi iyi bir insan olma yönünün bulunduğunu hatırlatıp işveren durumundakilere sabrı tavsiye etmiş olmaktadır.[1163]

2. İşverenin Haklarına Riâyet Etmek

Beyhakî'nin 'Efendilerin Köle Üzerindeki Hakları' başlığı ile ele aldığı bu bölümde var olan sözleşmeden dolayı hizmetlilerin işverenlerinden ayrılmamaları, sözleşmedeki görevlerini yerine getirmeleri ve güçlerini aşmayan konularda verilen emirleri uygulamalarının gerekliliği bakımından hizmetlilerin kendilerine bağlı oldukları işverenlerinin haklarına riâyet etmeleri üzerinde durulmuştur. İşverenin sorumluluklarının işlendiği şubeden sonra elli dokuzuncu şube olarak ele alınan bu hususta Allah ve Hz. Peygamber'in bir işe hükmettiklerinde inanan erkek ve kadına başka bir yolu seçmenin yakışmayacağının bildirildiği[1164] âyet-i kerîme delil olarak gösterilmiştir. Söz konusu âyet-i kerîme hüküm verenlere itaat emrini vermesinden dolayı bu konuda delil gösterilmiş olmalıdır. Nitekim işverenden de işçi açısından yönetici konumunda olup işçiden beklenin kendi üst makamında bulunan yöneticisine uymak ve onun emirlerine itaat etmektir. Ayrıca evlenmek, çocuklarına bakmak, hasta olduğunda dinlenmek ve tedavi görmek gibi

[1161] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 76-79.
[1162] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 81-84.
[1163] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 90.
[1164] Bkz. el-Ahzâb 33/36.

durumlarda çalışmama konusunda da işvereninden izin almak zorundadır. İşveren karşısındaki işçi statüsü ile Hüküm verici olan Allah karşısındaki mü'minin durumunun benzetilerek işverenin haklarına riâyet etmek imandan sayılmıştır.[1165]

Kölenin efendisinin malının idarecisi olup onun malını korumaktan sorumlu olduğunu bildiren hadis işçinin kendisine emanet edilen malları korumasını, dikkatli kullanmasını vs. sorumluluklarını anlatması ve bu hususun işçinin hesaba çekileceği konulardan olduğunu bildirmesi bakımından delil olarak gösterilmiştir.[1166]

İşçinin Allah'a karşı ibadetleri yerine getirip işverenine sâdık ve dürüst olup görevini yapmasıyla kendisine iki kat sevap verileceğini bildiren hadisler işverenin hakkına riâyet etmenin Allah'a ibadet etmekle beraber zikredilmesinden dolayı konunun imandan olduğuna dair delil olarak gösterilmişlerdir.[1167]

Beyhakî diğer yandan cariyesini yetiştirip, terbiye eden, eğiten azâd ederek evlendiren kimseye de iki kat sevap verileceğini bildiren hadisleri rivâyet ederek işverenin sorumluluğuna bu bölümde de dikkat çekmiş olup hem işverenin hem de işçinin aynı oranda birbirlerinden sorumlu olduklarını vurgulamaktadır.[1168]

Efendilerinin hakkını riâyet edenlerin cennetin kapısını ilk çalanlar olacaklarının bildirildiği hadis işlerini iyi bir şekilde yapanları müjdelemesi bakımından nakledilmişlerdir.[1169]

Yirmi hadis, âlim ve sûfî sözü işçilerin işverenlerine karşı olan sorumluluklarını yerine getirmenin imandan olduğunu izah eden Beyhakî işçinin işverenin malından çalarak hırsızlık yapmasından âhirette hesaba çekileceğini bildiren hadisi son olarak naklederek işveren yönelik sorumluluğun işini yapmak, malı başkalarına karşı korumak ve aynı zamanda hırsızlık

[1165] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 91.
[1166] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 93.
[1167] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 92-98.
[1168] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 99.
[1169] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 101.

yapmayarak emanete hıyânet etmemek şeklinde farklı yönlerle yerine getirebileceğine dikkat çekmiştir.[1170]

M. AİLE HAYATIYLA İLGİLİ ŞUBE

Beyhakî iş hayatında işveren ve işçi açısından olmak üzere iki ayrı şubede öne çıkan âdâb ve ahlâk konularını işledikten sonra konunun aile hayatına yansıyan yönlerine yer vermiştir. Beyhakî 'Evlât ve Âile Fertlerinin Haklarına Riâyet Etmek' başlığını koyduğu altmışıncı şubede başta baba olmak üzere ebeveynin çocuklarına karşı sorumlulukları ve eşlerin birbirlerine olan sorumlulukları yerine getirmenin imanın yapısına dahil olduğunu savunmuştur. O, Allah'ın insanlara kendi cinslerinden eşler var ettiğinin, eşlerle de çocuklar ve torunlar verildiğinin[1171] ve Allah'ın dilediğine kız ve dilediğine erkek çocuk verdiğinin bildirildiği[1172] âyetleri naklederek eşlerin ve çocukların Allah'ın üzerimizdeki bir nimeti, lütfu ve ihsânı olduğuna dikkat çekip bu nimetlerden dolayı Allah'a hamd etmek gerektiğini vurgulayarak başlar. Kız çocuğuna sahip olmaktan dolayı sinirlenenler Kur'ân-ı Kerîm'de kınanarak[1173] içinde bulundukları durumun kötülüğü vurgulanmıştır.[1174]

Beyhakî Halîmî'den naklen babanın çocuğa yönelik görevleri üzerinde durarak konuyla ilgili rivâyetleri nakleder. Çocuk doğduğunda sağ kulağına ezan okumak ve sol kulağına kamet getirmek, hurma ile tahnîk yapmak, akîka kurbanı kesmek, bebeğin saçını kesmek, çocuğa isim koymak, çocuğu sünnet ettirmek ve çocuğu terbiye etmek babanın çocuğa karşı görevleri olarak zikredilmiştir. Beyhakî çocuğun eğitimi ve terbiyesi konusunda uygun yaş ve aklî olgunluk faktörlerine dikkat edilmesi gerektiğini vurgulayarak çocuğa ahlâklı kişilerden ve arkadaşlardan oluşan bir çevre sağlanması gerektiği üzerinde durur ve kötü ahlâklı kişilerden çocuğun korunması gerektiğine dair

---

[1170] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 103.

[1171] Âyet-i kerîmede şöyle buyrulmaktadır: *"Allah size kendi cinsinizden eşler var etti. Eşlerinizden de oğullar ve torunlar verdi ve sizi temiz şeylerden rızıklandırdı"* (en-Nahl 16/ 72).

[1172] Âyet-i kerîmede şöyle buyrulmaktadır: *"Göklerin ve yerin mülkü (hükümranlığı) Allah'ındır. O, dilediğini yaratır. Dilediğine kız çocukları, dilediğine erkek çocukları verir. Yahut o çocukları erkekler, dişiler olmak üzere çift verir, dilediği kimseyi de kısır yapar. Şüphesiz O, her şeyi hakkıyla bilendir, hakkıyla gücü yetendir*" (eş-Şûrâ 42/49-50).

[1173] Âyet-i kerîmede şöyle buyrulmaktadır: *"Onlardan biri, kız ile müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir. Kendisine verilen kötü müjde yüzünden halktan gizlenir. Şimdi onu, aşağılanmış olarak yanında tutacak mı, yoksa toprağa mı gömecek? Bak, ne kötü hüküm veriyorlar*!" (en-Nahl 16/58-59).

[1174] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 104.

görüşlerini açıklar. Aklî olgunluğa ulaştığında ise kolayından başlama yöntemi benimsenerek delilleri ışığında öncelikle Allah'ın varlığı ve birliği daha sonra ise peygamberlerle ilgili konular anlatılmalıdır. Sonrasında ise Allah'a inanmayanların görüşleri anlatılarak çocukları bu konudaki bilgilendirerek uyarmaklı ilerde bu konuda karşılaşabilecekleri durumlara karşı onları hazırlamalıdır. Çocuklara öğretilmesi gereken konular arasında Kur'ân-ı Kerîm'i, Arapçayı, Hz. Peygamber'in sünnetini, selefin sözlerini, kendisine gereken dînî hükümleri zikreder. Çocuğa verilmesi gereken bir diğer eğitim ise meslek eğitimidir.[1175]

Bebek doğduğunda kulağına ezan okuyarak güzel bir isim koymak, hurma ile tahnîk uygulamak, akîka kurbanı kesmek, bebeğin doğduğundaki saçını keserek ağırlığınca tasadduk etmek, anne sütü ile beslenmesini sağlamak, oğlan çocuğunu sünnet ettirmek, çocuklara ilk olarak kelime-i tevhîdi öğretmek, yedi yaşında namaz kılmasını emretmek, babanın evlâdına vereceği en güzel hediye olarak edeb kurallarını öğretmek, vakti geldiğinde evlendirmek Beyhakî'nin konuya delil olarak naklettiği hadislerde bildirilen anne-babanın evlâdı karşı Hz. Peygamber'in sünneti ile sabit olan görevleridir.[1176]

Mü'minlere kendilerini ve ailelerini, yakıtı insanlar ve taştan olan ateşten korumaları gerektiğini emreden[1177] âyet-i kerimenin onlara Allah'a itaatin emredilip hayırlı olan şeylerin öğretilmesi veya bu eğitimi alma imkanlarının sağlanması gerektiğini açıklayan rivâyetle, üç veya iki kız çocuğunun bakımını sağlayan, onlara güzel davranarak sıkıntılara sabreden, merhametli davranan, onları yedirip, içirip, giydirenlerin kıyâmette Hz. Peygamber ile beraber olacağını, cehennemle arasında perde olacağını ve cennete gireceğini bildiren hadisler ile Hz. Peygamber'in evlâtlar arasında adil davranmayı emrettiği hadisler evlât ve aile haklarına riâyet etmenin alanlarını bildirmesi bakımından Beyhakî tarafından olduğuna dair delil olarak gösterilmişlerdir.[1178]

Beyhakî hanımların göreviyle ilgili olarak en hayırlı hanımın çocuğuna en şefkatli davranan annenin ve kocasıyla uyumlu olan hanımın olduğunu ve

---

[1175] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 105-127.

[1176] Beyhakî, *a.g.e*., XI, 105-139.

[1177] Bkz. et-Tahrîm 66/6.

[1178] Beyhakî, *a.g.e*., XI, 141-150.

böyle davranan hanımların cennete gireceğini bildiren rivâyetleri de hanımların evlât ve aile haklarına riâyet etmesinin imandan olduğuna dair delil olarak göstermiştir.[1179]

Kız evlâtlarını hor görmenin yasaklandığı ve iki evlâdından birini kucağına diğerini yanına oturtan kimsenin Hz. Peygamber tarafından evlâtları arasında adaletli davranması hususunda uyarıldığı hadisler de evlât hakkına riâyet etmenin imandan olduğuna dair gösterilen diğer delillerdendir.[1180]

Hz. Peygamber'in her bir bireyin çoban olduğu ve güttüklerinden sorumlu olduğunu, erkeğin geçimini sağlayanları ihmal etmesinin kendisine günah olarak yeteceğini, anne-baba ve ailesine bakanların Allah yolunda olduğu, küçük çocukların bakımının cihad olduğu, erkeğin hanımının ağzına koyduğu lokmanın ve eve yaptığı harcamaların sadaka olduğunu bildiren hadisler de babanın ve kocanın aile ve evlât haklarına riâyet etmesinin imandan olduğuna dair Beyhakî tarafından delil olarak gösterilen rivâyetlerdendir.[1181]

Mü'minlerin en hayırlılarının ailesine karşı en iyi davrananlar olduğunu, iman bakımından en olgun olanların en güzel ahlâklı olanların ve ailesine karşı en nazik davrananlar olduğunu, yine en hayırlı erkeklerin hanımlarına ve kızlarına en iyi davrananlar olduğunu bildiren hadisler de baba ve eş olarak erkekler açısından aile ve evlatların haklarına riayet etmenin imandan olduğuna dair delil olarak gösterilmişlerdir.[1182]

Hanımın eşine itaat etmesinin kendisi için cihad sevabı kazandırdığını, Hz. Peygamber'in evli bir hanıma eşine güzel davranmasını emrettiği ve eşinin kendisi için ya cennet ya da cehennem olacağını, cennete girecek olan hanımların eşlerini seven ve onlara yardımcı olan, eşleri ile araları açıldığında araları düzelinceye kadar içi rahat etmeyen hanımlar olduğunun bildirildiği, hanımların evdeki sıkıntılarına karşılık olarak cihad sevabı verileceğinin ve eşi kendisinden razı olarak vefât eden hanımın cennete gireceğinin ifade edildiği hadisler de hanımlar açısından aile ve evlât haklarına riâyet etmenin imandan

[1179] Beyhakî, *a.g.e.*, XI, 151-153.
[1180] Beyhakî, *a.g.e.*, XI, 154.
[1181] Beyhakî, *a.g.e.*, XI, 155-162.
[1182] Beyhakî, *a.g.e.*, XI, 164-165.

olduğuna dair Beyhakî tarafından delil olarak gösterilen yüz yirmi sekiz hadis ile âlim ve sûfî sözü konunun sonunda zikredilenlerindendir.[1183]

Beyhakî erkeklerin cuma namazı, cenaze namazı, cemaatle namaz kılmak, hasta ziyaretine gitmek, cihada katılmak, hacca gitmek gibi ibadetlerine katılamayıp evde ev işleri, çocuk bakımı vs. gibi işlerle meşgul olmalarından dolayı erkeklerin kazandıklara sevaplara ortak olup olmayacaklarını soran Esma binti Yezîd el-Ensârî'ye Hz. Peygamber'in kocalarına iyi davrandıkları, onun rızâsını gözettikleri ve onunla uyumlu davrandıkları takdirde hanımların ev ve çocuklarla ilgili yaptıklarının da bu ibadetlere denk geleceğini ifade ettiği hadis hanımların yerine getirdikleri görevlerinin de Allah katında değerli olduğunu ifade etmesi bakımından delil olarak nakledilen son hadislerdendir.[1184]

N. TOPLUM HAYATIYLA İLGİLİ ŞUBELER

Beyhakî, aile ile ilgili imanî şubeleri açıkladıktan sonra mü'minin ailesinden sonra gelen yakın çevresinde huzuru ve saadeti sağlamada etkili olan konularla ilgili şubelere yer vermiştir. Mü'minin ailesine yönelik olduğu gibi içinde yaşadığı topluma karşı yerine getirmekle sorumlu olduğu imanla irtibatlandırılan ahlâkî görevleri de bulunmaktadır. Bu bölümde sırasıyla Allah için sevmek ve selâmı yaymak, selâma karşılık vermek, hastayı ziyaret etmek, ehl-i kıbleden vefât edenlerin cenaze namazını kılmak, aksırana rahmet ve bereket duasında bulunmak, kâfir ve müfsitlere karşı heybetli duruş sergilemek, komşuya ikram etmek, misafire ikram etmek ve olumsuz haberlerin duyulmasını engellemek konuları birer iman şubesi olarak ele alınmıştır.

1. Din Kardeşiyle Yakınlaşmak, Ona Sevgi Göstermek ve Selâmı Yaymak

Hz. Peygamber'in Allah'a yemin ederek ashâbına iman etmedikçe cennete giremeyeceklerini, birbirlerini sevmedikçe iman etmiş olmayacaklarını bildirdiği ve birbirlerini sevmeleri için de selamlaşmayı yaymalarını tavsiye ettiği hadisleri nakleden Beyhakî mü'minlerin birbirlerini Allah için sevmeleri, birbirlerine yakınlaşmalarını ve aralarında selâmı yaymalarını hadislerle temellendirerek imanın altmış birinci şubesi olarak ele almıştır.[1185] Beyhakî'nin

[1183] Beyhakî, *a.g.e*., XI, 169-179.
[1184] Beyhakî, *a.g.e*., XI, 177-179.
[1185] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 180.

şubenin başlığını, ilk delil olarak naklettiği bu hadislerdeki ifadelerden esinlenerek oluşturduğu dikkati çekmektedir. Hem ailede hem de toplumda bulunması gereken birbirini sevme ve sevgiyi sağlayan selamlaşma esaslarının aileyle ilgili şubeden sonra zikredilmiş olması onun toplumun en küçük ve en büyük alanında bulunması gerektiğini anlatmaktadır.

Hz. Peygamber'in selâmı yaymayı tavsiye ettiği, selâm vermenin cennete girmeye vesile olacak amellerden olduğunu bildirdiği, en hayırlı amel olarak tanıdık olan veya olmayana selâm vermeyi zikrettiği, selâm vermeyi müslümanın müslüman kardeşi üzerindeki hakkından biri olduğunu belirttiği ve ashâbına kardeş olmayı emrettiği hadisler Beyhakî tarafından bu hususta delil olarak gösterilen rivâyetlerden bazılarıdır.[1186]

Mü'minin karşılaştıklarına selâm vermesiyle ömrünün uzayacağının, iyiliklerin çoğalacağının, eve girerken selâm verildiğinde hayırların artacağının bildirildiği hadisler de bu şubede delil olarak gösterilmiştir.[1187]

Hz. Peygamber'in selâm vermeyeni 'insanların en cimrisi' olarak tanımladığı, selâm vermemeyi kıyâmet alâmetlerinden biri olarak anlattığı ve selâm vermenin insanların sevgisini kazanmaya vesile olacağını bildirdiği hadisleri de bu konudaki diğer delillerdendir.[1188]

Selâm'ın Allah'ın isimlerinden biri olduğunun ve selâm verenin Allah'ı zikrettiğinin belirtildiği, ilk önce selâm verenin Allah'a en yakın olduğunun ifade edildiği, selâm vermenin bereket olduğunun, Hz. Ömer'in bir ihtiyacı olmadığı halde insanlara selâm verip almak için çarşıya gittiğinin belirtildiği hadisler de müslümanların birbirini sevmesine vesile olacağından selâm vermenin imandan olduğuna delil olarak gösterilmiştir.[1189]

Enes b. Mâlik'in çocuklara selâm verip Hz. Peygamber'in çocuklara selâm verdiğini belirttiği hadis de ashâbın Hz. Peygamber'i selamlaşma konusunda örnek aldıklarını göstermesi bakımından delil olarak gösterilen rivâyetlerdendir.[1190]

[1186] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 181-188.
[1187] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 189-192.
[1188] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 194-197.
[1189] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 200-207.
[1190] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 254.

Allah için birbirini seven iki kişinin karşılaştıklarında musâfaha edip Hz. Peygamber'e salât ettiklerinde ağacın yapraklarını döktüğü gibi geçmiş ve gelecek günahlarının bağışlanacağının belirtildiği[1191], hediyeşmenin ve birbirini sevmenin tavsiye edildiği[1192], birbirini Allah için sevenlerin kıyâmette Allah'ın gölgesinde gölgeleneceğinin anlatıldığı[1193], Allah için birbirini sevenlerin imanın tadını hissettiklerinin bildirildiği[1194], Hz. Peygamber'in birini Allah için sevenin bunu gidip ona söylemesini emrettiği[1195], mü'minin birini Allah için sevmesinin Allah'ın ikramı olduğu[1196], imanın hakîkatini yaşamak isteyenlerin sevdiği kişiyi Allah için sevmelerinin tavsiye edildiği[1197], Allah için seven kişinin imanının olgunlaşacağı[1198], Allah için birbirini seven iki kişinin biri doğuda diğeri batıda da olsa cennette buluşacaklarının bildirildiği[1199], birbirini Allah için seven iki kişiden arkadaşını en şiddetli sevenin sevabının daha büyük olacağının bildirildiği[1200], mü'minin kardeşine ettiği duanın etrafındaki melekler tarafından duyulup 'âmin' denildiği ve kendisi için de aynı duanın melekler tarafından söylendiğinin bildirildiği[1201] rivâyetler birbirini Allah için sevmenin ve selamı yaymanın önemini vurgulamaları bakımından imana dahil olduğuna dair Beyhakî tarafından delil olarak zikredilmişlerdir.

O, bu bölümde toplam iki yüz doksan üç hadis ile âlim ve sûfî sözünü nakletmiştir. Allah için sevmenin ve selâmı yaymanın imandan olduğunu izah ederken; eve girmek için üç defa izin istemek verilmemesi durumunda geri dönmek, izin isterken kapıyı çalmak, kapıda bekleme âdâbı, eve girerken ve çıkarken selâm verme, bir meclise girerken ve çıkarken selam verme, iş yerine girerken selam verme, selam vermede öncelikli olanlar, selamın verilme ve alınma âdâbı, selamlaşmada kullanılan ifadeler, çocuklara, kadınlara, kötü kişilere zimmîlere, Müslümanlarla müşriklerin birarada bulunduğu topluluğa

[1191] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 281.
[1192] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 302.
[1193] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 310.
[1194] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 319.
[1195] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 323.
[1196] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 326.
[1197] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 327.
[1198] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 327.
[1199] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 329.
[1200] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 343.
[1201] Beyhakî, *a.g.e*, XI, 351.

selam verme âdâbı, gelen selama karşılık verme, saygıdan ayağa kalkmak, musafaha, sarılma ve saygıya yönelik durumlarla ilgili konularda yirmi üç fasıl açarak konunun âdâb ve ahlâka dair yönlerini detaylarıyla incelemiştir. Beyhakî, naklettiği son hadislerle Hz. Peygamber'in yirmi ya da daha fazla kişiden oluşan bir toplulukta içerisinde Allah'ı hatırlatan bir kişinin dahi bulunmamasının toplumda dinin zayıflaması olarak yorumlamasına dikkat çekerek dindar kimselere önem vererek onlarla birlikte olmanın önemini vurgulamıştır.[1202]

2. Selâma Karşılık Vermek

Beyhakî selâm vermek konusunu imanın bir şubesi olarak işledikten sonra alınan selâma daha güzeli ile ya da aynısı ile karşılık vermenin emredildiği[1203] âyet-i kerîmeyi delil göstererek selâma karşılık vermeyi imanın altmış ikinci şubesi olarak eserinde ele almıştır.[1204] O diğer yandan selâma karşılık vermenin gerekliliğini İslâm dinindeki 'selâmün aleyküm' ifadesinin karşı tarafa esenlik ve emniyet dileyerek kötülüğünün dokunmayacağını ifade etmek anlamına geldiğini belirterek anlatır. Dolayısıyla selâm veren kişiyi endişeye düşürmemek amacıyla selâma karşılık vermek güvenli ve huzurlu insan ilişkileri geliştirmek açısından da gerekli olmaktadır. Diğer yandan mü'minlerin evlere girdiklerinde selâm vermelerini[1205] ve başkalarının evlerine izin alıp ve selâm vererek girmeyi[1206] emreden âyet-i kerîmeler de esenlik ve güvenlik dileğinin karşılıklı olması gerektiğinden selâma karşılık vermenin imandan olduğuna dair delil olarak gösterilen diğer âyetlerdendir.[1207]

Beyhakî'nin delil olarak gösterdiği hadislerin başında Hz. Peygamber'in yolda oturmaktan sakındırdığı ancak yine de oturulucaksa en azından yoldan geçenlere yol yardımında bulunmak, haksızlığa uğrayanlara yardım etmek ve iyiliği emredip kötülükten sakındırmak gibi tavsiyelerinin yanında selâmına

---

[1202] Beyhakî, *a.g.e.*, XI, 355- 356.

[1203] Bkz. en-Nisâ 4/86.

[1204] Beyhakî, *a.g.e.*, XI, 358.

[1205] Âyet-i kerîmede şöyle buyrulmaktadır: *"Evlere girdiğiniz zaman birbirinize, Allah katından mübarek ve hoş bir esenlik dileği olarak, selâm verin. İşte Allah, düşünesiniz diye âyetleri size böyle açıklar*" (en-Nûr 24/61.

[1206] Âyet-i kerîmede şöyle buyrulmaktadır: "*Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, geldiğinizi hissettirip (izin alıp) ev sahiplerine selam vermeden girmeyin. Bu davranış sizin için daha hayırlıdır. Düşünüp anlayasınız diye size böyle öğüt veriliyor"* (en-Nûr 24/27).

[1207] Beyhakî, *a.g.e.*, XI, 358-359.

karşılık vermeyi de emrettiği hadislerle yoldan geçenlerin selâmına karşılık vermenin onların haklarından olduğunu ifade ettiği hadisler gelir. Söz konusu hadisler selâma karşılık vermenin selâmı verenin bir hakkı olduğunu ifade etmesi bakımından önemlidirler.[1208]

Diğer yandan Müslümanın müslüman kardeşi üzerindeki beş hakkından birinin de onun selâmına karşılık vermek olduğunu bildiren hadis de kardeşlik hukuku açısından önem arzetmesi sebebiyle delil olarak gösterilen diğer hadislerdendir.[1209]

Üç günden fazla küs kalmanın uygun olmadığını, karşılık verilmeyen selâmın melekler tarafından alındığını, Hz. Peygamber'in namaz kılarken kendisine verilen selâmı işaretle aldığını bildiren hadislerle İbn Abbas'ın gelen mektuba cevap vermeyi de selâma karşılık vermek gibi değerlendirdiğini bildiren rivâyet selâma karşılık vermenin imandan olduğuna dair delil olarak gösterilmişlerdir.[1210]

İnsanlara teşekkür etmeyenin Allah'a da şükretmeyeceğinin bildirildiği, Allah'a en hakkıyla şükredenin insanlara teşekkür eden kimsenin olduğunun, bir kötülük görüldüğünde iyilikleri unutmamak gerektiğinin anlatıldığı hadisler de selâma karşılık vermenin imanın şubelerinden olduğuna dair delil olarak nakledilen diğer hadislerdendir.[1211]

Beyhakî Hz. Peygamber'in yahudilerin kendisine 'es-Sâmu aleyke (ölüm üzerine olsun)' şeklindeki ifadelerine karşılık 'Sizin de üzerinize olsun' buyurması üzerine Hz. Âişe'nin bu durumu yadırgaması üzerine Allah'ın kabalığı ve edepsizliği sevmediğini belirttiği hadisler onun kendisine yapılan sözlü bir tacize nezâketle karşılık verdiğini ve herkese hakettiği davranışı göstermek gerektiğini bildirmesi bakımından nakledilmiştir.[1212]

Selâma karşılık vermeyi iyiliğe karşılık vermek kapsamında değerlendiren Beyhakî, altmış iki hadis, âlim sözü ve yedi beyitle delillendirdiği

[1208] Beyhakî, *a.g.e.*, XI, 359-361.
[1209] Beyhakî, *a.g.e.*, XI, 361.
[1210] Beyhakî, *a.g.e.*, XI, 362-368.
[1211] Beyhakî, *a.g.e.*, XI, 376-381.
[1212] Beyhakî, *a.g.e.*, XI, 364-367.

bu şubeyi İmam Şâfîi'nin gönlü alınmasına rağmen razı olmayan kişiyi şeytan olarak tanımladığı sözü ile tamamlamıştır.[1213]

3. Hastayı Ziyaret Etmek

Beyhakî doğrudan Hz. Peygamber'in "Hastayı ziyaret edin" buyurduğu hadisle başladığı imanın altmış üçüncü şubesinde hastayı ziyaret etmenin imanla irtibatını ortaya koyduğu hadislerle delillendirmiştir. Bu şube onun sadece haber-i vâhidleri delil olarak kullandığı şubelerden biridir.[1214]

Hz. Peygamber'in emrettiği yedi şeyden birinin hastaları ziyaret etmek olduğunun bildirildiği hadis de bu konuda delil olarak gösterilen bir diğer hadistir.[1215]

Müslümanın müslüman kardeşi üzerindeki altı hakkından birinin onu hastayken ziyaret etmesi olduğunu ve müslüman kardeşine hasta ziyaretinde bulunanın evine dönene kadar cennetteymiş gibi olacağını anlatan hadisler de delil olarak gösterilen diğer hadislerdendir.[1216]

Allah rızası için hasta ziyareti yapanın Allah'ın rahmetini kazanacağını, her adımına sevap verileceğini, hasta kulu ziyaret etmenin Allah'ı ziyaret etmek gibi olduğunu, Hz. Peygamber'in ashâbından biri hastalanınca diğerlerini onu ziyaret etmeye teşvik ettiğini, hastayı ziyaret etmenin mü'mini cennete götürecek amellerden olduğunu bildiren hadisler de hastayı ziyaret etmenin imandan olduğuna dair delil olarak gösterilen hadislerdendir.[1217]

Hz. Peygamber'in hasta ziyaretindeyken hastanın iyileşmesi için Allah'a dua ederek hastanın yüzünü ve göğsünü eliyle meshettiğini, hasta ziyaretinde bulunacak olanlara elini hastanın alnına ya da eline koyarak halinin nasıl olduğunu, nasıl sabahladığını ve akşamladığını sormayı tavsiye ettiğini, hastanın yanında onun hoşlandığı şeylerden bahsetmeyi buyurduğunu, hastanın duasının meleklerin duası gibi olduğunu, ziyareti kısa tutmayı buyurduğunu, hastaları yeme-içme hususunda zorlamamak gerektiğini ve vefât edecek olan hastalara kelime-i tevhîdi telkîn etmek gerektiğini bildiren hadisler hasta

[1213] Beyhakî, *a.g.e.*, XI, 399.
[1214] Beyhakî, *a.g.e.*, XI, 400.
[1215] Beyhakî, *a.g.e.*, XI, 400-401.
[1216] Beyhakî, *a.g.e.*, XI, 401-403.
[1217] Beyhakî, *a.g.e.*, XI, 408-420.

ziyaretinin imandan olduğuna dair Beyhakî tarafından delil olarak gösterilen diğer hadislerdendir.[1218]

Beyhakî, altmış dokuz hadis ve âlim ve sûfî sözünü naklettiği bu şubeyi Hz. Peygamber'in Yahudi ve Hristiyanlara da hasta ziyaretinde bulunarak hal ve hatırlarını sorduğunu bildiren hadisleri naklederek hasta ziyaretinde bulunmanın aynı zamanda bir insanlık görevi olduğunu vurgulayan hadislerle tamamlamıştır.[1219]

4. Ehl-i Kıbleden Vefât Edenlerin Cenaze Namazını Kılmak

Hasta ziyareti şubesinden sonra vefât durumunda ehl-i kıbleden olan müslüman kardeşin cenaze merasimine katılmak imanın altmış dördüncü şubesi olarak işlenmiştir. Daha önceki şubede olduğu gibi bu şube de Beyhakî'nin yalnızca hadisleri delil göstererek haber-i vâhidi itikâdî konularda delil olarak kullandığını gösteren bir şubedir. Beyhakî'nin cenaze namazını kılmanın imandan olduğuna dair naklettiği ilk delil Hz. Peygamber'in "İyi olsun kötü olsun büyük günahlar işlemiş dahi olsa vefat eden müslümanın cenaze namazını kılmanız gerekir" buyurduğu hadistir.[1220]

Hz. Peygamber kardeşlik hukukuna işaret ederek müslümanların birbirleri üzerindeki beş hakkından biri olarak selama cevap vermek, hasta ziyaretinde bulunmak, aksırana dua etmek ve davet edildiğinde icabet etmenin yanısıra cenaze merasimine katılmayı da zikrettiği hadis toplumsal boyutu bulunan bu ibadetin imanın şubelerinden olduğuna delil olarak gösterilmiştir.[1221]

Cenaze namazına katılmanın sevabından bahseden, sadece namazla yetinmeyip cenazenin defnedilmesinde bulunmanın iki katı sevabı ve bu ibadetle kazanılan bir sevabın Uhud dağı büyüklüğünde olduğunu belirten hadisler cenaze merasiminin tümüne katılmayı teşvik etmeleri ve böylelikle de cenaze yakınlarına destekte bulunmayı vurgulamaları bakımından cenaze namazını kılmanın imanın şubelerinden olduğuna delil olarak gösterilen diğer hadislerdendir.[1222]

[1218] Beyhakî, *a.g.e.*, XI, 420-439.
[1219] Beyhakî, *a.g.e.*, XI, 441-442.
[1220] Beyhakî, *a.g.e.*, XI, 443.
[1221] Beyhakî, *a.g.e.*, XI, 444.
[1222] Beyhakî, *a.g.e.*, XI, 444-445.

Vefât eden mü'minin cenaze namazına katılanların onun için yaptıkları bağışlanma dualarının kabul edileceği, diğer yandan mü'min kula vefât ettikten sonra verilecek ilk mükâfâtın da cenaze namazına katılanların bağışlanacağının bildirilmesi cenaze namazının toplum olarak dua etmedeki önemini vurgulaması bakımından iman ile irtibatını gösteren delillerdendir.[1223]

Hz. Peygamber vefât eden kimseyi yıkayıp kusurlarını gizleyen kimsenin Allah tarafından günahlarının temizleneceğini, kefen giydirmesiyle de Allah tarafından sündüs kıyafetiyle ödüllendirileceğini bildirdiği hadisler cenazeye yapılan yardımların önemini anlatmaları bakımından Beyhakî tarafından delil olarak gösterilmişlerdir.[1224]

Hz. Peygamber'in ashâbına kabir ziyaretinde bulunmayı tavsiye etmesi, bunun gerekçesi olarak da kabir ziyaretinin insanın kalbini titrettiğini, duygulandırarak gözyaşı dökmesine ve âhireti hatırlamasına vesile olduğunu ifade etmesi cenaze namazının âhiret gününe imanla ilişkisini vurgulaması bakımından cenaze namazının imanın yapısına dahil olduğunu gösteren diğer delillerdendir.[1225]

Beyhakî'nin kabir ziyâreti konusuna da yer verdiği bu şubede yetmiş iki hadis ile âlim ve sûfî sözü nakletmiştir.

Namaz çeşitleri arasından özellikle cenaze namazının müstakil bir şube olarak ele alınması konunun hem kardeşlik hukukuna dayanan hem de mü'mine ölümü hatırlatarak Allah'a ve âhirete imanını canlı tutması gibi boyutları olmasından olsa gerektir. Bu şubedem anlaşıldığına göre imanın hayatın her alanı kapsayan ve toplumu ilgilendiren bütün konulara uzanan boyutları bulunmaktadır.

5. Aksırana Rahmet ve Bereket Duasında Bulunmak

Beyhakî'nin yalnızca hadislerle temellendirdiği bir başka şube de aksırana dua etmekle ilgili olan altmış beşinci şubedir. Hz. Peygamber'in mü'minlere yedi şeyi emrettiğinin ve yedi şeyi de yasakladığının bildirildiği ve emrettiklerinden birinin de aksırana rahmet ve bereket duasında bulunmak olduğunun ifade edildiği hadis bu şubede ilk delil olarak nakledilen hadistir.[1226]

[1223] Beyhakî, *a.g.e.*, XI, 447-453.
[1224] Beyhakî, *a.g.e.*, XI, 458.
[1225] Beyhakî, *a.g.e.*, XI, 469.
[1226] Beyhakî, *a.g.e.*, XI, 484.

Allah'ın aksıranları sevdiğini ve aksıranın "Elhamdülillah" demesi gerektiği ve bunu duyanın da "Allah rahmet etsin" demesinin onun kardeşi üzerindeki hakkı olduğunu bildiren hadisler delil olarak gösterilen bir diğer hadistir.[1227]

Sadece haber-i vâhidlerin delil olarak kullanıldığı bu şubede kırk altı hadis ile âlim ve sûfî sözü nakledilmiştir. Aksırana yerhamukellah demek, aksırdıktan sonra hamd edene yerhamukellah demek ve bu durumda karşı tarafın vereceği cevap, hamd etmeyene yerhamukellah dememek, azınlıktan aksıranlara yapılan dua, kısık sesle aksırmak, üst üste aksırmak ve esnemek gibi fasıllara ayrılarak işlenmiştir. Konuların âdâb ve ahlâkıyla ilgili olarak üst üste aksırana her defasında yerhamukellah demenin gerekmediğini, esnerken ağzın kapatılması gerektiğini anlatan hadisler nakledilerek dua ederken aksırmanın kişinin saadetine delalet ettiğini ifade eden hadisle şube tamamlanmıştır.[1228]

6. Kâfir ve Müfsitlerden Uzak Durmak ve Onlara Karşı Heybetli Duruş Sergilemek

Kâfirlere ve münafıklara karşı cihadı emreden âyet-i kerimede onlara karşı sert davranmayı[1229] ve küfrü imana tercih eden babaları ve kardeşleri dost edinmemeyi emreden[1230] âyet-i kerîmelerden hareketle kâfir ve müfsitlerden uzak durmak ve onlara karşı sert davranmak imanın altmış altıncı şubesi olarak işlenmiştir.[1231]

Beyhakî'nin bu konuda delil olarak gösterdiği hadislerin ilki kâfirlere ve münafıklara karşı cihadı emreden âyet-i kerîme nazil olduğunda Hz. Peygamber'in onlara karşı eliyle buna gücü yetmezse diliyle mücadele etmesinin emredildiği buna da gücü yetmediği takdirde kalbiyle buğz ederek onlara karşı sert bir yüz ifadesiyle davranmasının emredildiğini bildiren hadistir.[1232]

Müşrikler arasında ikamet ettikleri için bir çatışma esnasında müşrik zannedilerek öldürülen Müslümanların haberini işitince Hz. Peygamber'in

[1227] Beyhakî, *a.g.e.*, XI, 484-485.
[1228] Beyhakî, *a.g.e.*, XI, 506-512.
[1229] Bkz. et-Tevbe 9/73.
[1230] Bkz. et-Tevbe 9/23.
[1231] Beyhakî, *a.g.e*, XII, 5-6.
[1232] Beyhakî, *a.g.e*, XII, 6.

müşriklerin arasında ikamet eden her müslümandan uzak olduğunu bildirdiği hadis kâfirlerden uzak durmanın imandan olduğuna delil gösterilen bir diğer hadistir. Hz. Peygamber müslümanları kâfirler arasında farketme ihtimalinin düşük olmasına ve dolayısıyla mü'minler tarafından güvenliklerinin her zaman sağlanamayabileceğine işaret etmiş olabileceği gibi aynı zamanda kâfirlerle birarada yaşamaya tepkini bu ifadeyle göstermiştir. Onun bu tepkisi dînî konularda kâfirlerden etkilenmeme, asimile olmama gibi sebeplerden dolayı onlardan uzak durmanın imandan olduğunu ifade etmektedir.[1233]

Müşriklerle yolda karşılaşıldığında onlara öncelikli olarak selam verilmemesini ve onları yolun dar kısmından geçmek zorunda bırakarak sıkıştırmayı emreden hadis de kâfirlere sert davranmak gerektiğini anlatması bakımından delil olarak gösterilmiştir. Ayrıca sadece mü'minleri dost edinmeyi emreden hadis de bu konuda delil olarak gösterilen bir diğer hadistir. Gücünüz yettiği kadar şerden kaçının rivâyeti de kâfirlerden uzak durmanın sebebini ifade etmesi bakımından nakledilmiştir. [1234]

Beyhakî diğer yandan ihtiyaç içinde bulunan gayri müslim akrabalara maddî yardımda bulunmanın, hasta olduklarında onlara hasta ziyaretinde bulunmanın, vefat halinde onları tekfin etmenin ve defnetmenin gerekliliği üzerinde durarak kişinin üzerinde emeği bulunanlara gayrı müslim de olsa yardım etmek gerektiğini vurgulamaktadır.[1235]

Beşi şiir ve diğerleri hadis ile âlim ve sûfî sözü olmak üzere yüz elli üç nakilde bulunmuştur. Bu şube, Allah için sevmenin ve bid'atten uzak durarak sünnetle amel etmenin önemini anlatan rivâyetlerle tamamlanmıştır.[1236]

7. Komşuya İkram Etmek

Allah'a kulluk etmeyi emri ile O'na şirk koşmayı yasağının akabinde kendilerine ihsân ile davranılıp iyilik yapılması gereken sekiz grubun sayıldığı âyet-i kerîmede anne-baba, akraba, yetimler, yoksullar zikredikdikten sonra

[1233] Beyhakî, *a.g.e*, XII, 9-10. Söz konusu hadisle ilgili geniş bilgi için Bkz. Uraler, Aynur, "Ben Müşrikler Arasında Yaşayan Her Müslümandan Uzağım Hadîsi Üzerine Bir Tetkik", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, XVII, sy. 2, (2019) 63-95. Ayrıca Bkz. Uraler, Aynur, *Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık*, İFAV Yayınları, 5. baskı, İstanbul 2012, 137.

[1234] Beyhakî, *a.g.e*, XII, 15-20.

[1235] Beyhakî, *a.g.e*, XII, 20.

[1236] Beyhakî, *a.g.e*, XII, 77-80.

yakın çevredeki komşu ve uzak komşu[1237] da sayılmaktadır. Komşuların yakın ve uzak olmak üzere iki gruba ayrılarak ifade edilmesi konunun önemini pekiştirmesi bakımından âyet-i kerîme komşuya ikram etmek imanın şubelerinden olduğuna dair ilk delil olarak gösterilmiştir. Komşuya ikramda bulunmak imanın altmış yedinci şubesine konu olmuştur. Beyhakî âyetin akabinde âyetteki 'yakın koşmuya' ifadesinin İbn Abbas tarafından 'akrabalık bağı bulunan komşu', 'uzak komşuya' ifadesinin de 'akrabalık bağı bulunmayan komşu', olarak yorumlandığını bildiren hadisi nakletmiştir. 'Yanınızdaki arkadaş' ifadesinden ise yol arkadaşı, eş veya sâlih arkadaş kasdedildiğini ifade edenler de olmuştur.[1238]

Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'ye Cebrâil'in kendisine komşuya iyi davranmayı uzun bir süre tavsiye etmesi üzerine neredeyse komşunun komşuya mirasçı olacağını düşündüğünü buyurduğu hadisler de Beyhakî'nin âyetin sonrasında konuya delil gösterdiği ilk hadislerdir.[1239]

Allah'a ve âhiret gününe iman edenlerin komşusuna ihsânda bulunarak iyilik yapmasını emreden hadisler de Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyle vasıflandırılanlara verilmiş olan bir emir olması bakımından imanla irtibatlandırılarak delil olarak gösterilen hadislerdendir.[1240]

Yine Hz. Peygamber'in üç kere Allah'a yemin ederek "O kişi mü'min değildir" demesi üzerine o kişinin kim olduğunu soran sahabîye "Komşusuna kötülük hususunda emniyet duygusu vermeyen kişi" diye buyurduğu hadis en yakın çevresinde bulunanlar olarak komşularına güvenlik ve emniyet hissettiememenin mü'min olmakla bir ilgisininin bulunmadığını açıklaması bakımından delil olarak gösterilen bir diğer grup hadistir.[1241] Diğer yandan komşuları kendisinin zararı dokunmayacağından emîn olmayan kişinin cennete giremeyeceğini açıkça ifade eden hadis de emniyet verme ve iman etme arasındaki irtibatı açıkça ortaya koyması bakımından komşuya iyilik yapmanın imandan olduğuna dair delil olarak gösterilmiştir.[1242]

[1237] Bkz. en-Nisâ 4/36.

[1238] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 81.

[1239] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 82-83.

[1240] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 84-86.

[1241] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 86.

[1242] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 87.

Komşuya ihsanda bulunmanın imandan olduğuna dair delil gösterilen diğer hadislerde Hz. Peygamber'in komşusu aç iken tok yatanın mü'min olmadığını açıkça ifade ettiği, hanımlara 'Ey müslüman hanımlar' diye hitab ederek koyun paçası bile olsa komşuya ikram edilecek yemeği küçümsememeleri gerektiğini buyurduğu, bir baika seferinde ise çorbaya suyunu bolca koyarak komşuya da ikram etmeyi tavsiye ettiği bildirilmektedir.[1243] Hz. Peygamber komşunun durumuyla ilgilenmenin ve bir çorba ikram etmekle bile olsa onun ihtiyaçlarını gidermenin imandan olduğunu doğrudan mü'min ve müslüman olmakla irtibatlandırdığı bu hadisleriyle imanın komşulara ihsanda bulunmayı kapsadığını da ortaya koymuştur.

Allah katında en hayırlı komşunun komşusuna en iyi davrananın olduğunun bildirildiği, müslüman hanımlara komşuyu komşuya kötülememelerini emrettiği, diliyle komşusuna eziyet eden kadının cehennem ehlinden olduğunu, Allah'ın ve Peygamber'in kendisini sevmesini isteyen kişinin komşusuna eziyet etmemesi gerektiğini, komşunun hanımıyla zina etmenin ve komşudan hırsızlık yapmanın on kat daha kötü olduğunu, kişinin komşusu tarafından muhsîn olarak tanınmasının kendisini değerlendirmek açısından önemli olduğunu bildirdiği hadisler de komşuya ikram etmenin ve komşuyla iyi geçinmenin imandan olduğuna dair delil olarak gösterilmişlerdir.[1244]

Yol arkadaşlığını da komşuya iyilikte bulunmak şubesi içerisinde değerlendiren Beyhakî "Arkadaşın Hakkını Gözetmek" alt başlığında bu konuya delil olan hadisleri de nakletmiştir. Söz konusu hadislerde bildirilen hususlar arasında arkadaşının ihtiyacını gidermenin gerçek arkadaşlık olduğu, yol arkadaşlarıyla uyumlu olmanın, onlardan ayrıldıktan sonra onların güzel ve iyi yönlerini anlatmanın asıl yiğitlik olduğu ifade edilmektedir. Diğer yandan hasta olan arkadaşının yanında kalıp haccı erteleyerek umre görevini yerine getiren bir arkadaşın hikayesinin anlatıldığı rivâyet nakledilerek karın doyurma gibi hastalandığında bakımını sağlama gibi hususların da arkadaşlık âdâbını ifade eden hususlar olması bakımında imanla irtibatlandırılmıştır.[1245]

[1243] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 87-91.

[1244] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 91-110.

[1245] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 111-113.

Komşuya iyilikte bulunmak şubesinde; biri şiir, diğerleri hadis ile âlim ve sûfî sözü olmak üzere elli beş nakilde bulunulmuştur. Din kardeşini takip ederek nereye gelip gittiğini araştırmanın mekruh olduğuna ve gerekli durumlar haricinde onların özel bilgilerinin ifşa edilmemesine dair rivâyetlerle komşu ve arkadaş ilişkilerindeki âdâbı anlatan konularla tamamlanmıştır.[1246]

8. Misafire İkram Etmek

Komşuya ikramda bulunmak şubesinde nakledilmiş olan 'Allah'a ve âhirete iman eden komşuya iyilikte bulunsun' hadisinde 'Allah'a ve âhirete iman eden misafirine ikramda bulunsun' emirlerinin birarada zikredilmesinden olsa gerektir ki komşuya iyi davranmak konusundan sonra misafire ikram etmek altmış sekizinci şube olarak işlenmiştir. Söz konusu hadis, misafire ikram etmek şubesinin, şubeler tasnifindeki yerini belirlemede kullanıldığı gibi aynı zamanda bu şubeyi temellendirmede de ilk hadis kaynağı olarak nakledilmiştir. Beyhakî'nin haberi vâhidleri itikâdî konularda delil olarak kullandığı şubelerden biri de misafire ikranm etmekle ilgili bu şube olmaktadır.[1247]

Delil olarak gösterilen hadislerde Hz. Peygamber misafire ikramda bulunmayanı kendisinde bir hayır bulunmayan kimse, misafir kabil etmeyenleri de en kötü grup olarak niteleyerek misafirliğin ve misafire ikramda bulunmanın önemini vurgulamıştır. Ancak diğer yandan ikram konusunda dürüst davranıp gerektiğinden fazla külfet altına girmeyerek var olanlardan ikram etmek gerektiğini de bildirmiştir. Beyhakî de ikram konusunu abartmamak kaydıyla riyâdan çekinmek gerektiğine işaret ederek bu konudaki rivâyetleri nakletmiştir. Nakledilen hadislerde dikkati çeken bir diğer husus ise misafirin kendisine sunulan yemeği küçümsememesi gerektiğidir.[1248]

Beyhakî kişinin gücünün yetmesi durumunda misafire karşı sorumluluklarıyla ilgili açmış olduğu fasılda misafir için evi temizlemek, yemek hazırlamak, koyun kesmek, misafir için yatak bulundurmak ve ona oda ayırmak gibi hususlar üzerinde durularak konu ile ilgili hadis ile âlim ve sûfî sözü nakledilir. Diğer nakillerde ise ilk misafir ağırlayanın Hz. İbrahim olduğu ve bu sebeple Halîlullah olarak anıldığı belirtilmektedir. Ayrıca Allah tarafından en

[1246] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 115-116.
[1247] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 117-120.
[1248] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 120-134.

çok sevilen yemeğin kalabalıkta yenilen yemek olduğu, misafirin utanmaması için onunla beraber yemek yenilmesi gerektiği bildirilmektedir. [1249]

Misâfire ikramda bulunmanın imandan olduğunu gösteren delillerin nakledilmesinden sonra misafir âdâbıyla ilgli konuları da işleyen Beyhakî misafiri kapıya kadar uğurlamanın sünnetten olduğunu ifade eden hadisle konuyu tamamlamıştır.[1250] Bu bölümde üç şiir, toplam altmış üç hadis ile âlim ve sûfî sözü nakledilmiştir.

9. Günahkârların Yaptıklarını Örtmek

İnsanlar arasında çirkin şeylerin yayılmasını arzulayan kimseler için dünyada ve âhirette çetin bir azâbın olduğunu bildiren[1251] âyet-i kerîmede kötülüklerin yayılmasından memnun olanların cehennemlik olduğunun açıkça bildirilmesi sebebiyle olumsuz haberlerin üzerini örterek duyulmasını engellemek imanın şubelerinden sayılmıştır. Beyhakî bu konuyu 'Günah Ehlinin Üzerini Örtmek' başlığı ile altmış dokuzuncu imanın şubesi olarak işlemiştir.[1252]

Delil olarak gösterilen hadislerin ilkinde müslümanların kardeş oldukları ve bir müslümanın ayıbının üzerini örtenin ayıbının da kıyâmet gününde Allah tarafından örtileceği ifade edilmektedir. Ayrıca bir diğer hadiste bir mü'minin ayıbını örtenin diri diri gömülen kız çocuğunu mezar çıkarıp dirilten kişi gibi olduğu, bazı rivâyetlerde ise bu kişiden bile daha hayırlı olduğu bildirilmektedir.[1253]

Hz. Peygamber'in Ebû Hureyre'ye gelerek zina suçunu itiraf eden hanımı onun kendisine yönelendirmesini eleştirmesi ve "gizleseydin senin için daha iyi olurdu" buyurmuştur. Bu hadisi de nakleden Beyhakî mümkün olduğu kadar kişinin duyduğu günahların ve kusurların üzerini örterek hiç duymamış gibi davranması gerektiğini vurgulamak amacıyla nakletmiştir.[1254]

Diğer yandan Hz. Peygamber'in "Ey diliyle müslüman olup kalbine henüz iman yerleşmemiş olanlar! Müslümanların gıybetini yapmayın ve

[1249] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 135-146.
[1250] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 153.
[1251] Bkz. en-Nûr 24/19.
[1252] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 154.
[1253] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 154-156.
[1254] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 157-158.

ayıplarını araştırmayın" buyurduğu hadisi nakleden Beyhakî günahları yaymaktan öte onların araştırılmayıp hiç bilinmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Ancak kendisine güvenilmesi gereken durumlar hasıl olduğunda kişilerin özelliklerini bilinmesi gereken şartlarda insanların ihtiyatlı davranması amacıyla bazı olumsuzlukların anlatılması gerektiğine dair hadisi de nakletmiştir.[1255]

Beyhakî kişinin kendi kötülüklerini örtmesi gerektiği üzerinde de durmuş ve bu konuda bir fasıl açarak Hz. Peygamber'in zina itirafında bulunmamayı tavsiye ettiği ve günahlarını açığa vuranlar dışında ümmetinin affedileceğini dair rivâyetleri nakletmiştir.[1256]

Günahkarların uygulaması gereken âdâba da dikkat çeken Beyhakî Allah'tan korkmayıp günahlarını anlatan kimsenin sefil olarak tanımlandığı rivâyetle konuyu tamamlamış ve biri şiir diğerleri hadis olmak üzere yirmi sekiz nakille konuyu temellendirmiştir.[1257]

O. TAKVÂYLA İLGİLİ ŞUBELER

Zorluklar karşısında güçlü durabilmek amacıyla sabırlı olma yeteneğini kazanmak, hevâ ve hevesi dizginleyebilmek için zühd ve kısa emel sahibi olmak mü'minin takvâ sahibi olmasını sağlayan tavırlar olarak imanın birer şubesi sayılmışlardır.

1. Sabırlı Olmak

Sabır ile imanı arasındaki sıkı irtibatı[1258] öncelikle âyet-i kerîmeler ışığında ortaya koyan Beyhakî sabırlı olmayı 'Musibetler ile Nefsin Lezzet ve Şehvetlerine Karşı Sabırlı Olmak' başlığı altında imanın yetmişinci şubesi olarak ele almıştır. *"Ey imqn edenler! Sabır ve namazla Allah'tan yardım dileyin."* âyetinde iman edenlere hitab edilerek sabrın namazla birlikte zikredilmesi namazın gibi sabretmenin de farz olmasına delâlet etmesi bakımından sabır imanın yetmişinci şubesi olarak kabul edilmiştir. Beyhakî bu konuda naklettiği ilk hadislerde sahâbe-i kirâm'ın bir vefât haberi aldıkları anda söz konusu ayet-i kerimeyi okuyarak iki rek'at namaz kıldıklarına dikkat çekmiş

[1255] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 160-166.

[1256] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 169-170.

[1257] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 171.

[1258] Bkz. Hüseyin Sarıbaş, *Kur'an ve Sünnette Sabır-İman İlişkisi*, Y.L. Tezi, Danışman Doç. Dr. Durmuş Özbek, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Kelâm Ana Bilim Dalı, Konya 2006.

ve onların bu uygulamasını sabretmenin imandan olduğuna ilk delil olarak nakletmiştir.[1259] İşlenen günahların duyulmasını engellemekle ilgili şubeden sonra sabır konusuna yer verilmiş olması günahları sabırla karşılamak ve aynı zamanda günah işlememede sabırlı davranmak gerektiğini anlatmaktadır.

Beyhakî'nin delil olarak naklettiği diğer hadislerde Hz. Peygamber'in bir musibetle karşılaşıldığında "Allah'tan geldik ve yine Allah'a döneceğiz" âyetini okumayı buyurduğu, bir diğer hadiste ise Hz. Peygamber'in bu buyruğunu kocası Ebu Seleme'nin vefat etmesiyle hatırlayıp aynı duayı ettiğini söyleyen Ümmü Seleme'nin Hz. Peygamber ile evlenerek daha hayırlısının Allah tarafından kendisine verildiğini bildirdiği anlatılmaktadır.[1260]

Hz. Peygamber'in bir mezar üzerinde ağlayan hanıma Allah'tan korkmayı ve sabretmeyi emrettiği ve daha sonrasında ise sabrın musibetle karşılaşılan ilk anda gösterilmesi gerektiğini buyurduğu hadis sabrın önemini anlatması bakımından delil olarak gösterilen hadislerdendir.[1261]

Hz. Hamza'nın Uhud savaşında şehid edilmesine üzülen Hz. Peygamber'in Allah'a yemin ederek eğer kendisine zafer nasib olursa yetmiş kişiyi böyle yapacağına dair ettiği yeminine kefâret vererek sabretmeyi tercih ettiğini anlatan hadis de nakledilen delillerden biridir. Hz. Peygamber'in sevdiği birinin vefâtı ve eziyet görmesinden duyduğu derin üzüntü sebebiyle ettiği yemini daha sonradan gerçekleştirme imkânı olduğu halde yemininden vazgeçip musîbete sabretmeyi tercih etmesi sabrın imanla irtibatını Hz. Peygamber'in örnekliğinde anlatması bakımından önem taşımaktadır.[1262]

En fazîletli amelin ne olduğunu sorana Hz. Peygamber'in 'sabır ve müsâmaha' cevabını verdiği, bir başka defasında ise imanın ne olduğunu sorana yine 'sabır ve müsâmaha' buyurduğu, ayrıca imanın bir yarısının 'sabır'diğer bir yarısının da 'şükür' olduğunu belirttiği hadisler imanın sabırla tanımlayarak iman-sabır ilişkisini doğrudan ortaya çıkarmaları bakımından delil olarak gösterilen diğer hadislerdendir.[1263]

[1259] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 172-175.
[1260] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 178.
[1261] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 184.
[1262] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 185-186.
[1263] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 190-193.

Bir saat hoşlanmadığı birşeye sabretmenin kırk sene ibadet etmekten daha hayırlı olduğunun, insanların arasına karışıp onların eziyetine sabredenin sabretmeyenden daha hayırlı olduğunun, sahâbe-i kirâma kendisinden sonra zorluklarla karşılaşacaklarını ve Hz. Peygamber'in Havzda buluşana kadar onlara sabretmelerini tavsiye ettiği hadisler de çeşitli zorluklar karşısında gösterilen sabırın imandan olduğuna dair zikredilmişlerdir.[1264]

Hz. Peygamber'in üç bebeğini kaybeden bir hanımın bu bebeklerinin kendisiyle ateş arasında örtü olacağını buyurarak hanımlara sabretmelerini tavsiye ettiği hadis, yine oğlunu kaybettiği için üzüntüsünden cemaatle namaz kılmaya gelmeyen Osman b. Maz'ûn'a oğluyla cennette buluşacaklarını söyleyip teselli ettiği hadis, Bedir savaşında şehit düşen Hârise'nin annesine onun Firdevsi Â'lâ'da olduğunu bildirdiği hadis ile lohusa olarak vefât edenin yavrusuyla beraber cennete gireceğini buyurarak sabrı tavsiye eden hadisler vefât durumlarında sabretmenin imandan olduğuna delil olarak gösterilmiştir.[1265]

Hasta olan mü'minin günahlarının ağacın yapraklarının dökülmesi gibi döküldüğü, sıkıntıya sabreden kulun yeryüzünde günahsız olarak yürüdüğünün belirtildiği, Allah'ın hayrını dilediği kişiye musîbet verildiğinin anlatıldığı, mü'minin ayağına batan dikenin bile günahlarına keffâret olduğu, ödülün en büyüğünün sıkıntının en büyüğüne verileceği, sabrın musibetle karşılaşılan ilk anda olduğu ve eğer Allah bir topluluğu severse onları sıkıntıya uğratacağını, Allah'ın sevdiği kulun sesini duymak için onu imtihan ettiğini bildiren hadisler hastalık ve sıkıntılara sabretmenin imandan olduğuna delil olarak gösterilmişlerdir.[1266]

Delil olarak nakledilen hadislerde belirtilen hususlar arasında cennetin zorluklarla çevrelendiği, dünyanın mü'minin zindanı olduğu, mü'minin değiştirmeye gücünün yetmeyeceği bir şey başına geldiğinde sabretmesi gerektiği bildirilmektedir. Ayrıca bedene ve mala gelen musîbetlerin kulun günahına kefâret olacağı, bu sıkıntılarla Allah'ın kulunun ya derecesini yükselteceği ya da bir hatasını affedeceği, kulun ameli ile ulaşamadığı dereceye

[1264] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 199-203.
[1265] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 209, 220-223.
[1266] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 226-238.

çektiği hastalık ve sıkıntılarla ulaşabileceği, her günahı dökülünceye kadar Allah'ın kulunu hastalık ile imtihan edeceği, hastalıklardan dolayı ya da nöbet tutarken vefât edenin şehit olduğu belirtilmektedir. Diğer yandan herhangi bir sıkıntıdan dolayı ölümü istemeyip hayırlısı için dua edilmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir. Kulun günahları çoğalınca günahlarına kefâret olarak ameli de yoksa günahlarına kefâret olması için Allah'ın o kula sıkıntı verdiği bildirilerek sıkıntılara sabretmenin kulun günahlarının silinmesine sebep olduğu vurgulanmaktadır. Diğer yandan mü'min'in her işinin hayır olduğunu, onu sevindiren bir şey olursa buna şükredip sevap aldığını, onu üzen bir sıkıntı başına geldiğinde de sabrederek sevap aldığını ve her iki durumun da mü'min için hayır olduğunu ifade edilmektedir. Ayrıca âmâların cennete gireceğini, Hz. Peygamber'den sara hastalığının iyileşmesi için dua isteyen hanımın sabrederse cennete gideceğini duyması üzerine sabretmeye karar vererek hastalığın giderilmesi için değil de nöbet esnasında üzerinin açılmaması için dua istediği anlatılmaktadır. Sabrın ibadet olduğu, zaferin sabır ile elde edildiği bildirmiştir.[1267] Sabrın imandan olduğunu kırkı şiir olmak üzere beş yüz yirmi bir hadis ile âlim sözü nakleden Beyhakî üzüntü, sıkıntı ve hastalık anlarda söylenen dualarla ilgili rivâyetleri naklederek sabır konusunu tamamlamıştır.[1268]

2. Zühd ve Kısa Emel Sahibi Olmak

"Onlar kıyâmetin ansızın gelip çatmasını mı bekliyorlar? Şüphesiz onun alâmetleri belirmiştir."[1269] âyet-i kerîmesinde ve Hz. Peygamber'in işaret parmağını ve orta parmağını yanyana göstererek kendisinin gönderilmesiyle kıyâmetin vaktinin yakın olduğunu anlattığı[1270] hadislerde kıyâmetin yaklaştığının bildirilmesi delil gösterilerek zühd sahibi olmak zühd ve kısa emel sahibi olmak imanın şubelerinden biri olarak değerlendirilmiş ve yetmiş birinci şube olarak işlenmiştir.[1271]

[1267] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 289-354.

[1268] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 465.

[1269] Muhammed 47/ 18.

[1270] Hadis şöyledir: "Benimle kıyâmetin arası şu iki parmağın arası kadar yaklaştığı sırada ben peygamber olarak gönderildim." Buhârî, er-Rikâk 39.

[1271] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 466.

Beyhakî'nin zühd sahibi olmanın imandan olduğuna dair delil olarak zikrettiği hadislerde Hz. Peygamber'in geçmişte yaşamış olanların vefât etmeleri gibi şu andakilerin de gelecekte olmayacaklarını bildirerek dünyanın geçiçiliğine vurgu yaptığı görülmektedir. Ayrıca cennetin ve cehennemin kişiye ayakkabısının bağı kadar yakın olduğunu bildirerek âhiretin çok yakın olduğuna dikkat çekmiştir. Ashâbına dünyada garip ya da yolcu gibi olmalarını öğütleyerek onları zühd sahibi olmaya yönlendirmiştir.[1272]

Hz. Peygamber zühd sahibi olmak konusunda dikkate alınması gereken hususlar arasında zenginlik bakımından kendilerinden daha düşük olanların durumuna bakmak gerektiğini zikretmiştir. Gerçek zenginliğin mal zenginliği olmayıp kalp zenginliği olduğunu bildirmiştir. Diğer yandan yeterli rızkı olanın ve Allah'ın verdiğine kanaât edenin kurtuluşa erdiğini anlatmıştır.[1273]

Geçim için kendisine neyin yeteceğini soran sahâbîye Hz. Peygamber'in açlığı giderecek kadar yiyeceğin, üstünü örtecek kadar giyeceğin, gölgelenmeye yetecek evin ve de bineğin yeterli olduğunu anlatan hadis, kendisine özenilecek kişinin hafîfü'l-hâz mü'min olduğunun bildirildiği, fazla maldan kişinin âhirette hesaba çekileceğinin anlatıldığı, güvenli olarak sabahlamanın ve sağlıklı bedene sahip olmanın kişiye yeteceğinin, fakirlerin cennete zenginlerden önce gireceklerinin, cennetin çoğunluğunun fakirlerden oluşacağının, Hz. Peygamber'in ashâbına dünyadan alacakları şeyin bir yolcunun azığı gibi olmasını öğütlediğinin anlatıldığı hadisler de zühd sahibi olmanın imandan olduğuna dair delil olarak gösterilen diğer hadislerdendir.[1274]

Hz. Peygamber'in sade yaşayışı da zühd sahibi olmanın imandan olduğuna delil olarak gösterilmiştir. Konuyla ilgili rivâyetlerde onun hasırın üzerinde yattığı ve bunun için üzülen ashâbına dünyanın hükümdarların ve cennetin de kendilerinin olmasının daha iyi olduğunu buyurduğu, kendisinin ve bu dünyanın bir ağacın gölgesinde dinlenip de orayı terkeden bir yolcu gibi olduğunu buyurduğu, yine onun birkaç gece arka arkaya aç olarak uyuduğu, onun bir günde iki öğün yemek yemediğini, karnına açlıktan dolayı taş bağladığı, Hz. Fatıma'ya evindeki fazladan bir örtüyü başkasına vermeyi

[1272] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 466,474.
[1273] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 504-546.
[1274] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 5-34.

emrettiği, hanımlarına paylaştırdığı parayı rahat edemediği için tekrar isteyip başkalarına gönderdiği ve ondan sonra ancak rahat uyuyabildiği, Hz. Peygamber'in miras olarak hiçbir para bırakmadığı bildirilmektedir.[1275]

Zühd sahibi olmakla ilgili şubesinde sekiz şiir, beş yüz elli iki hadis ve âlim sözü nakletmiş olan Beyhakî, okuyucuyu geniş bilgi için bu konuda yazmış olduğu *ez-Zühdü'l-kebîr* adlı kitabına yönlendirmiştir.[1276]

P. BİR KİMSENİN HANIMINI KISKANIP İFFETSİZLİĞE GÖZ YUMMAMASI

"Ey iman edenler kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taştan olan ateşten koruyun"[1277] âyeti ile mü'minlere gözlerini indirip namus ve iffetlerini korumalarını emreden[1278] âyet-i kerîmeler ışığında eşlerin Allah'ın rızası üzere bulunma hususunda birbirlerine dikkat ederek kıskanç olmaları gerektiği konusu imanın yetmiş ikinci şubesi olarak işlenmiştir. Beyhakî'nin eşlerin birbirini kıskanması ile vermek istediği asıl mesaj eşlerin birbirlerini Allah'ın rızasına engel teşkil edecek durumlarda uyarmalarını ifade etmektedir. Beyhakî bu uyarma durumunun eşe karşı yerine getirilmesi gereken bir sorumluluk olduğunu düşünmektedir. [1279]

Allah'ın kıskanç olduğu, mü'minin de kıskanç olduğu ve Allah'ın kıskanmasının mü'minin Allah'ın haram kıldığı şeyi yapmasıyla oluştuğunu anlatan hadisler erkeğin hanımına karşı onun Allah'ın rızası üzere bulunması hususunda kıskanç olmasının imandan olduğuna dair delil olarak gösterilmişleridir. [1280]

Hz. Peygamber'in "Şüphesiz kıskançlık imandandır, kadın ve erkeklerin birarada bulunarak sohbet etmeleri ise münafıklıktır." buyurduğu hadis de eşi harama bulaşmaktan korumak amacıyla kıskanmanın imanla olan irtibatını açıkça ortaya koyması sebebiyle delil olarak gösterilen hadislerin başında gelmektedir.

[1275] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 44-60.
[1276] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 258.
[1277] et-Tahrîm 66/6.
[1278] Bkz. en-Nur 24/31.
[1279] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 259.
[1280] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 259.

Beyhakî hanımını kıskanmayanların cennete giremeyeceklerini bildiren[1281] hadisi eşlerin karşı cinsle ilişkilerinde sınırı aşmaları durumunda birbirlerini günah işlemekten korumak için kıskanmalarının imandan olduğuna dair nakletmiştir. O diğer yandan haram olmayan kişiler konusunda duyulan kıskançlığın burada kasdedilen kıskançlık olmadığını bildirerek burada bahsi geçen kıskançlığın nâmahrem olanlarla ilgili olduğuna dikkati çekmiştir. Hz. Peygamber'in Allah'ın sevmediği kıskançlığın şüpheli durumlarla ilgili olanın olduğuna dair hadisini bu konuda zikrettiği yedi hadisten biri olarak nakletmiştir.[1282]

Beyhakî İslâm'a söven kimseye karşı gösterilen tepkinin ve namusu korumak için yapılan cihadın da bu kapsamda değerlendirilebileceğini ifade ederek konuyu tamamlamıştır.[1283]

R. BOŞ İŞLERDEN UZAK DURMAK

Boş ve yarasız işlerden ve sözlerden yüz çevirmenin mü'minlerin bir özelliği olarak zikredildiği[1284] ile yine onların boş bir şeyle karşılaştıkları zaman vakâr ve hoşgörü ile geçip gittiklerinin bildirildiği[1285] âyet-i kerîmeler ışığında boş şeylerden uzak durmak imanın yetmiş üçüncü şubesi olarak işlenmiştir.[1286]

Beyhakî konuyla ilgili hadisleri nakletmeden önce Halîmiden iktibasla konuyla ilgili açıklamalarda bulunur ve 'lağv' kelimesiyle ifade edilenin boş sözün doğru olmayan, bir faydası bulunmayan, hatta sahibini tehlikeli bir duruma sokan söz olduğunu belirtir. Kişiyi ilgilendirmediği halde başkalarını açıklamak, onların durumları ve zenginlikleri hakkında bilgiler aktarmak boş sözün örneklerindendir. Günahkârların günahları hakkındaki konuşmalar da boş söz kapsamına girer. Ayrıca kişinin atalarıyla övünmesi, kibirlenmesi, konuşurken gereksiz yere sözü uzatması da herhangi bir fayda sağlamayıp zararlaı olmaları bakımından bu konuya dahildir.[1287]

Hz. Peygamber'in "Kişinin boş şeyleri terketmesi onun İslam'ının güzelliğindendir" buyurduğu hadisler konunun imanla ilgisini açık olarak

[1281] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 260.
[1282] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 264.
[1283] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 266.
[1284] Bkz. el-Mü'minûn 23/1-3, el-Kasas 18/55.
[1285] Bkz. el-Furkân 25/72.
[1286] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 267.
[1287] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 267.

ortaya koyması sebebiyle boş şeyler ve sözlerle meşgul olmayıp onlardan uzak durmakla ilgili şubede delil olarak nakledilen başlıca hadistir.[1288]

Konuya dair delil olarak gösterilen diğer hadislerde de kıyâmet günü insanların en günahkârının bâtıla en çok dalan kişinin olduğu, Hz. Lokman'a hikmetinin ne olduğunun sorulması üzerine ihtiyacı olmayan şeyi istememek ve kendisini ilgilendirmeyen şeyleri istememek olduğunu bildirdiği, müslümanın mescid, ev ya da rızkını aradığı iş yerinden başka bir yerde görülemeyeceği, iyiliğin uzun uzun düşünmek olduğunun, susmanın delâlet olduğunun ve bâtıla dalmanın ise âhirette pişmanlığa sebep olacağı, boş işlerle uğraşılan mescidin hastalıklı bir mescid olduğu bildirilmiştir.[1289]

Boş işlerden dolayı mü'minin başını belaya sokmasının kendisini küçük düşürmeye sebep olacağını bildiren hadis ile konuyu tamamlayan Beyhakî bu şubede on sekiz hadis ve âlim sözü nakletmiştir.[1290]

S. DİĞERGÂM OLMAKLA İLGİLİ ŞUBELER

Cömert olmak, küçüklere merhamet ve büyüklere hürmet etmek, insanların arası bozulduğunda aralarını düzeltmek, kendin için istediğini başkası için de istemek ve eziyet veren şeyleri ortadan kaldırmak konuları kişide hemhâl olma becerisini geliştirmeleri ve aynı zamanda hemhâl duygusunun neticeleri olmaları bakımından imanın şubesi olarak değerlendirilmişlerdir.

1. Cömert Olmak

Nefsinin cimriliğinden korunanların kurtuluşa erdiğini[1291], bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlara *"Cennete koşun"* denileceğini[1292], cimrilik yapanın kendi nefsine cimrilik yaptığını[1293] bildiren âyet-i kerîmeler doğrultusunda cömert olmak imanın yetmiş dördüncü şubesi olarak kabul edilmiştir.[1294]

Beyhakî cömertliğin vermesi gereken yerde vermek, cimriliğin ise vermesi gereken yerde vermemek olduğunu belirttikten sonra konuyla ilgili hadisleri cömertliğin imandan olduğuna dair delil olarak nakleder. Kulların

---

[1288] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 267-270.
[1289] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 267-275.
[1290] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 276.
[1291] Bkz. el-Haşr 59/9.
[1292] Bkz. Âl-i İmrân 3/133-134.
[1293] Bkz. Muhammed 47/38.
[1294] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 277.

sabahladığı her gün iki meleğin inip Allah yolunda harcayanlara harcadıklarının yerine yenilerinin verilmesi için dua ettiklerinin anlatıldığı hadis Allah yolunda cömert davranmanın övüldüğünü bildirmesi üzerine delil olarak nakledilmiştir.[1295]

Hz. Peygamber'in "Şu iki haslet mü'minde bulunmaz: cimrilik ve kötü ahlâk" buyurduğu hadis de cimriliğin ve imanın insanın kalbinde birarada kesinlikle bulunamayacığını açıkça ifade etmesi bakımından cömertliğin imanın şubelerinden olduğuna dair Beyhakî tarafından delil olarak gösterilen başlıca hadislerdendir.[1296]

Hz. Peygamber'in cimrilikten sakınmayı emrettiğini, cimrilikle kötü ahlâkın müslümanın kalbinde bulunamayacağını, Allah'ın cömert olup cömertliği sevdiğini ve hayrını dilediği kişiyi insanların ihtiyaçlarını gidermede hizmetli kıldığını bildiren hadisler cömertliğin imandan olduğuna dair gösterilen diğer delillerdendir.[1297]

Zekâtını ödeyen ve misafire ikram edenin cimrilikten uzak olduğunu, cimriliğin ümmeti fesada götüreceğini, cömertliğin kulu Allah'a ve cennete yaklaştıracağını, cahil cömerdin âbid cimriden daha hayırlı olduğunu, cömertliğin ve güzel ahlâkın kişinin dinini ıslâh ettiğini bildiren hadisler de bu hususta delil olarak gösterilmişlerdir.[1298]

Mü'minin namazının ve orucunun çokluğu ile değil de Allah'ın rahmeti, kalbinin temizliği ve gönül zenginliği ile cennete gireceğinin bildirildiği, Hz. Peygamber'e insanların efendisinin kim olduğunun sorulması üzerine kendisine helâl mal verilip de fakirlere veren cömert kimseler olduğunu belirttiği hadisler de cömertliğin imandan olduğuna Beyhakî tarafından delil olarak gösterilen diğer hadislerdendir.[1299]

Cömertlik âdâbına da dikkat çeken Beyhakî'nin naklettiği diğer hadislere göre cömertliğin en hayırlısı ihtiyaca uygun olarak yapılandır. Ayrıca

[1295] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 279-280.
[1296] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 281-282.
[1297] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 282-288.
[1298] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 289-301.
[1299] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 316-319.

cömertlik kişinin mecbur olmadığı şeyi vermesidir. Verdiğine karşılık övülmeyi bekleyen kişi ise aslında cömert değildir.[1300]

Beyhakî cömertlik konusunda beş şiir, yüz otuz yedi hadis ve âlim sözü nakletmiştir. Son olarak ise "İnsanlar maden gibidir. Soy huyları aktarır, kötü terbiye de kötü soy gibidir" hadisini aktararak cömertliğin hem doğuştan hem de terbiyevî yönü bulunduğuna dikkat çekerek konuyu tamamlamıştır.[1301]

2. Küçüklere Merhamet ve Büyüklere Hürmet Etmek

Beyhakî'nin sadece hadislerle delillendirdiği şubelerden biri olan küçüklere merhamet etmek ve büyüklere saygı göstermektir. O hocası Halîmî'den iktibasla herkese yaşına ve konumuna göre davranmak gerektiği için başlığın bu şekilde oluşturulduğunu açıklayarak konuyla ilgili hadisleri nakletmeye başlar. Allah'ın rahmetinin yüz parça olduğu, doksan dokuzunun kendi katında olduğu ve bir parçasını da yeryüzüne indirdiğini ve yaratılmışların bu rahmet sebebiyle birbirlerine merhametli davrandıklarını hatta atın yavrusuna dokunupta acı vermemesi için ayağını sakınmanın da bu rahmetten olduğunu bildiren hadis konu ile ilgili delil olarak gösterilen ilk hadis olmaktadır.[1302]

Hz. Peygamber'in "Küçüklerimize merhamet etmeyen ve büyüklerimizin hakkını bilmeyen bizden değildir" buyurduğu hadisleri merhametsizliğin ve saygısızlığın imanla bağdaşamayacağını açıklaması bakımından delil olarak nakledilmişlerdir.[1303]

Hz. Peygamber'in Enes b. Mâlik'e büyüklere saygı ve küçüklere merhamet göstermesi halinde cennette kendisiyle buluşacağını bildirdiği hadisler de söz konusu iki davranışın cennete götürecek amellerden olduğunu bildirmeleri bakımından yetmiş beşinci şube olan küçüklere merhametli ve büyüklere saygılı olmak konusunda delil gösterileren hadislerdendir.[1304]

Hz. Peygamber yaşlılara gösterilen saygının Allah'a duyulan saygıdan kaynaklandığını ifade ederek konunun imanla irtibatını belirtmiştir. Ayrıca bereketin büyüklerle olduğu, su içerken önce büyüklere ikram etmek

[1300] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 334.
[1301] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 349-350.
[1302] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 351.
[1303] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 352-357.
[1304] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 355.

gerektiğini, yaşlılara yer vermek gerektiğini anlatan hadisler büyüklere yönelik âbabı ve ahlâk kurallarını bildirmeleri bakımından delil olarak gösterilmişlerdir.[1305]

On çocuğu olupta birini bile kucağına alarak öpmediğini söyleyen kimseye Hz. Peygamber'in merhamet etmeyene merhamet olunmayacağını buyurduğu, Enes b. Mâlik'in ailesine karşı Hz. Peygamber'den daha merhametli birini görmediğini belirttiği ve Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'in bebekleri ziyaret ettiğini ve onlara tahnîk uyguladığını belirttiği hadisler küçüklere karşı merhametli davranmak gerektiği konusunda delil olarak gösterilen hadislerdendir.[1306]

Hz. Peygamber'in torunu Umâme omuzunda bulunduğu halde namaz kıldığını, Allah'ın kullarına karşı merhametinin bir annenin evladına olan merhametinden daha büyük olduğunu, iki kız çocuğunu onlara güzel davranarak büyütenin ateşle arasında bir perde olacağını, kendisi aç olduğu halde aldığı hurmaları çocuklarına veren annenin cennetlik olduğunu, bir çocuğunu kucağına alıp öpen ve diğerini de yanına oturtan kimseyi Hz. Peygamber'in her iki çocuğuna da âdil davranması gerektiği hususunda uyardığını, bir başka defasında da yetimi barındıranın işaret ve orta parmağını yanyana göstererek kendisiyle cennette yanyana olacaklarını, yetimin başını okşayanın saçın her bir teli için sevap kazandığını, kalbinin katılığından şikayet edene Hz. Peygamber'in aç olanları doyurup yetimin başını okşamasını tavsiye ettiğinin, Allah'ın en çok sevdiği evlerin içinde yetim bulunan evler olduğunun, yine Hz. Peygamber'in babası şehid olan bir kız çocuğunu ağlarken gördüğünde ona kendisinin babası, Hz. Âişenin ise annesi olmasını isteyip istemeyeceğini sorarak teselli ettiğinin bildirildiği hadisler küçüklere karşı merhametli davranmanın imandan olduğuna dair Beyhakî tarafından delil olarak gösterilmişlerdir.[1307]

Rahmân'ın merhamet edenlere merhamet edeceğini, yerdekilere merhamet edenlere göktekilerin de merhamet edeceğini bildiren, Hz. Peygamber'in namazı uzatmak istemesine rağmen bir çocuğun ağlama sesini

[1305] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 357- 367.
[1306] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 377.
[1307] Beyhakî, *a.g.e.*, XII, 378-397.

işitince annesinin huzursuzluğunu bildiğinden namazı uzatmadığını bildirdiği, en hayırlı kadınların çocuklarına en şefkatli davrananların olduğunu, bütün insanlara merhametli davrananın gerçek merhamet sahibi olduğunun bildirildiği ve evlât kokusunun cennet kokusu olduğunun bildirildiği hadisler de bu konuda delil olarak gösterilen diğer hadislerdendir.[1308]

Hz. Peygamber bir hadisinde ancak merhametli olanların cennete girebileceğini ve sadece yakın çevresine karşı değil bütün insanlara karşı merhametli olabilmenin merhametli olmak anlamına geldiğini ifade etmiştir. Gerçek merhametin yakın çevre ile sınırlı kalmayıp tüm insanlığa duyulması gerektiğini vurgulayan bu hadis merhametli olmanın cennete girmeye vesile olacağını bildirmesi bakımından delil olarak nakledilmiştir.[1309]

Beyhakî'nin hayvanlara merhamet göstermeyi de mü'minlerin küçüklerine merhamet göstermesi kapsamında ele aldığı görülmektedir. O bu konuda Hz. Peygamber'in devesini vurmaya koyulan Hz. Âişe'ye "Ey Âişe, ona yumuşak davran" buyurduğu, oğlak kesen bir sahabî'ye "Oğlağa merhamet edersen Allah da sana merhamet eder" buyurduğu, bir başka seferinde ise Allah'ın her şeyde ihsanı emrettiği ve bıçağı iyice bileyerek kesme esnasında hayvanı rahatlatmayı buyurduğu ve kendisine hediye verilmek istenen dişi deveyi üzmemek için yavrusundan ayrılmamasını emrettiği hadisi nakletmiştir. Diğer yandan Hz. Peygamber'in ashâbına "bineklerinizin sırtını minber edinmekten sakının" buyurduğu hadisini son olarak zikrederek hayvanlara eziyeti yasaklayan bu hadisle konuyu tamamlamıştır.[1310]

Merhamet ve saygı göstermek şubesini başlangıçta çocuklar ve yaşlılar bağlamında ele alan Beyhakî konuyu bu duyguların insanlara yönelik boyutuyla sınırlı tutmayıp Hz. Peygamber'in örnekliği ışığında İslâm dininin hayvan haklarına gösterdiği özeni de ortaya çıkarmıştır. Konunun imandan olduğuna dair yüz iki hadis ve âlim sözü nakletmiştir.

3. İnsanların Arası Bozulduğunda Aralarını Düzeltmek

Mü'minlerin ancak kardeşler olduğunu ve kardeşlerin arasının düzeltilmesini emreden[1311] ile insanların arasını düzeltenlerin

[1308] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 400-410.
[1309] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 407-408.
[1310] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 411-424.
[1311] Bkz. el-Hucurât 49/10.

ödüllendirileceğini bildiren[1312] ayet-i kerîmelerden hareketle herhangi bir sebeple arası bozulan mü'minlerin arasını düzeltmek imanın yetmiş altıncı şubesi olarak kabul etmiştir.[1313]

Hz. Peygamber'in insanların aralarını düzeltme görevini üzerine alan birinin fakir olmasa dahi borcunu ödemek için zekât almasını mübah saydığını belirterek konuya giriş yapan Beyhakî bir hutbesinde Hz. Peygamber'in mü'minlerin aralarını düzeltmeyi emrettiğinin bildirildiği hadisi delil olarak gösterilen hadislerin başında gelmektedir.[1314]

İki kişinin arasını düzeltmenin sadaka olduğunu, yine iki kişinin arasını düzeltmenin oruç tutmak, namaz kılmak ve sadaka vermekten daha fazîletli olduğunu, en fazîletli sadakanın iki kişinin arasını düzeltmek olduğunu, Hz. Peygamber'in Ebû Eyyûb'a Allah'ın en değerli bulduğu ve onunla günahları sildiği amelin, araları bozulmuş olan iki kişinin arasını düzeltmek olduğunu söylediği, yalanın kullanılabileceği üç yerden birinin iki kişinin arasını düzeltmek olduğunu bildiren hadisler de bu konuda delil olarak gösterilen diğer hadislerdendir.[1315]

Laf taşıyıcılarının kabir azâbı çektiklerinin, gıybet yapanların ve iftirâ edenlerin cennete giremeyeceğini bildiren rivâyetler de yaptırım bildirmeleri bakımından Beyhakî tarafından iki kişinin arasını düzeltmenin imandan olduğuna dair delil olarak gösterilmişlerdir.[1316] O bu nakillerle ayrıca insanların arasını düzeltmek kadar insanların arasını bozmaktan, onları birbirine düşürmekten ve koğuculuktan uzak durmaktan daha önemli olduğunu vurgulamıştır. Beyhakî yalan söylemenin kötü sonuçlarını anlatan bir rivâyetle son verdiği bu iman şubesinde otuz altı hadis ve âlim sözü nakletmiştir.[1317]

[1312] Âyet-i kerîmede şöyle buyrulmaktadır: *"Bir sadaka vermeyi, yahut iyilik yapmayı, yahut da insanların arasını düzeltmeyi emredenleri hariç, onların aralarındaki gizli konuşmaların çoğunda hiçbir hayır yoktur. Kim bunları sırf Allah'ın rızâsını kazanmak için yaparsa, biz ona büyük bir mükâfât vereceğiz*" (en-Nisâ 4/114). Konuyla ilgili bir diğer âyet-i kerîmede ise şöyle buyrulmaktadır: *"Eğer bir kadın kocasının, kendisine kötü davranmasından, yahut yüz çevirmesinden endişe ederse, uzlaşarak aralarını düzeltmelerinde ikisine de bir günah yoktur. Uzlaşmak daha hayırlıdır. Nefisler ise kıskançlığa ve bencil tutkulara hazır (elverişli) kılınmıştır. Eğer iyilik eder ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır*" (en-Nisâ 4/ 128).

[1313] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 425.

[1314] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 426.

[1315] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 428-436.

[1316] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 436-442.

[1317] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 452.

4. Kendin İçin İstediğini Başkası İçin İstemek ve Eziyet Veren Şeyleri Ortadan Kaldırmak

Hz. Peygamber'in Vedâ Haccında "Müslüman, insanların elinde ve dilinden güvende oldukları kimsedir." buyurarak müslümanın tanımında onun diğer insanların elinden ve dilinden güvende olmalarına vurgu yaptığı hadisi ile kişinin kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olmayacağını bildirdiği hadisler haber-i vâhidlerle delillendirilen bu yetmiş yedinci şubenin ilk nakledilen hadislerindendir.[1318]

Hz. Peygamber'in kendisinden kimin bilgi alarak bununla amel edip diğer insanlara da ulaştırmak istediğini sorması üzerine Ebû Hureyre'nin kabul etmesiyle onun elini tutarak beş hususta sözleşme yaptığını ve bu beş hususun biri olarak "Kendin için istediğini başkaları için de iste ki, müslüman olasın" buyurduğu hadis bu konuda delil olarak gösterilen başlıca hadislerdendir.[1319]

İnsanların hoş karşılamayacağı şeyi yapmaktan kaçınmayı emreden, yine Hz. Peygamber'e kendisini cennete yakınlaştırıp cehennemden uzaklaştıracak şeyi soran sahâbîye namaz, zekat, hac ve oruçtan sonra insanların hoşlanacağı davranışları yapmasının öğütlendiği hadis, mü'minlerin merhamet ve sevgide tek bir beden gibi olduklarını, bedendeki bir organın rahatsızlanması durumunda tüm bedenin bunu hissedeceğini anlatan, müslümanın müslümanın kardeşi olduğunu, ona zulmetmeyeceğini, kardeşinin sıkıntısını giderenin Allah'ın da sıkıntısını gidereceğini ve bir ayıbını örtenin de Allah'ın ayıbını örteceğini bildiren, zandan kaçınmayı, hased etmemeyi, buğzetmemeyi emreden, üç kişilik bir ortamda iki kişinin fısıldaşmamasını emreden hadisler hoş karşılanmayan davranışlardan bahsetmeleri sebebiyle Beyhakî tarafından bu konuda delil olarak gösterilen diğer hadislerdir.[1320]

Hz. Peygamber'in, kendisine insanlara faydalı bir ameli soran sahâbîye yoldan eziyet veren birşeyi kaldırmasını buyurduğu hadis, mü'minin arkadaşının hoşlanmayacağı şeyi ifşâ etmesinin helâl olmayacağını bildiren, iki kişinin konuştuğunun birbirlerine emânet olduğunu bildiren, müslümanların kusurlarını araştırmamak gerektiğini ifade eden hadisler delil olarak nakledilen

[1318] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 453-456.
[1319] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 458-459.
[1320] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 459-481.

hadislerdendir. “Mü’min kimse kardeşlerinin mazeretini kabul eder, münafık ise kardeşlerinin hep kusurlarına göz diker” hadisini nakleden araları düzeltilmeye çalışılan kişilerin dikkat etmeleri gereken bir husus belirtmesi açısından nakledilen hadisler arasındadır. Diğer yandan karaborsacılığın yasaklandığının ifade edildiği hadisler ile en hayırlıların kim olduğu sorusu üzerine iyiliği umulan ve kötülüğünden de emîn olunan kimselerin en iyi kimseler olduğunun bildirildiği hadisler mü’minin kendisi için istemediğinin başkası için de istememesinin ve müslümanlara eziyet verecek şeyleri ve durumları ortadan kaldırmanın ve bu konuda hassas davranmanın imandan olduğuna dair delil olarak gösterilen diğer rivâyetlerdendir.[1321]

Beyhakî’ye göre yoldan zarar veren bir şeyi kaldırmanın daha geniş bir anlamda değerlendirilmesi de mümkündür. Nitekim bu konuda delil olarak gösterilen hadislerde Hz. Peygamber’in mü’mine sevap kazandıracak ameller arasında birine yol göstermek, eziyet veren şeyi ortadan kaldırmak, Arap olmayan birine dil konusunda yardımcı olmak, aile ile birlikte olmak, köre yol göstermek, sağıra yardımcı olmak, ihtiyacı olan kişiyi ihtiyacı doğrultusunda yönlendirmek, yük taşımaya yardımcı olamk, yardım isteyenin yardımına koşmak gibi davranışlar da zikredilmiştir.[1322]

Beyhakî, altısı şiir ve diğerleri hadis ve âlimlerin sözleri olmak üzere yüz kırk altı nakille temellendirdiği bu son şubeyi ve eserini imanın şubeleri hadisi ile tamamlamıştır. Böylece eserini, Hz. Peygamber’in iman çerçevesinde son şube olarak zikrettiği ‘eziyet veren şeyleri ortadan kaldırmak’ konusu ile tamamlamıştır.

[1321] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 482-541.

[1322] Beyhakî, *a.g.e.*, XIII, 487-488.

SONUÇ

İman, Kur'ân-ı Kerîm'de birden fazla temsille anlatılmıştır. Bunlardan birinde iman, urvetu'l-vuskâ[1323] nitelemesiyle sağlam bir ipe benzetilmiştir. Yapısında bulunan daha ince iplerin biraraya gelmesinden oluşan sağlam bir ip gibi iman da kendi yapısını oluşturan şubelerin varlığı ve çoğunluğu oranında olgunlaşır ve kemâle erer. İmanın yapısı hakkında genel bir çerçeve bildiren şuabü'l-iman hadisinden de anlaşıldığı üzere iman, birçok şubeden oluşan bir bütündür ve olgunlaşmaya müsait bir yapıya sahiptir. Çalışmanın ana fikri, imanın gelişmeye müsait bir yapısının olduğu, onun olgunlaşmasında ilâhî nimetle birlikte mü'minin gayretinin de etkili olduğu, imanın sadece kalpte olmayıp onun söz ve fiîllere yansıyan yönlerinin de bulunduğu ve hayatın her alanını kapsayan bir yapısının olduğudur. Nitekim iman ağacının kökü imanın zihnî ve kalbî boyutunu, dalları ve meyveleri ise sözlü ve fiilî olmak üzere ibadet ve ahlâktan oluşan amelî boyutunu temsil etmektedir.

Bu çalışmada, imanın yapısı Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman*'ındaki hadisler çerçevesinde incelenmiştir. İtikad konularında, sübût açısından kesinlik taşıyarak tevâtür derecesine ulaşan ve aynı zamanda manaya delâleti de açık olan kat'î deliller iman esaslarının belirlenmesinde asıl kaynak olarak kullanılmışlardır. Beyhakî gibi hadis âlimleri haber-i vâhidi de itikad konularında delil olarak kullanmışlardır. Bununla birlikte Beyhakî, imanın aslının Allah ve Resûlü'ne iman olduğunu ve imanın zıddının ise Allah ve Resûlü'nü inkâr etmek olduğunu vurgulayarak ameli imandan saymasına rağmen amelin terkinin küfrü gerektirmediğini açıkça vurgulamıştır. İmanın yapısını Kur'ân-ı Kerîm ve onu tefsîr, tebyîn ve te'kîd etmek gibi işlevleri bulunan hadislerle de ortaya koymak kapsamlı bir zemine dayanan din anlayışı modelini tespit etmeye katkı sağlamaktadır. Tezin ortaya koyduğu iman modelinin, iman, ibadet, âdâb ve ahlâk bütünlüğünü vurgulayan din anlayışının özümsenmesine, İslâm'ın bir bütün olarak algılanıp yaşanmasına ve temsil edilmesine katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

Araştımanın neticesinde imanın yapısı ile ilgili şu sonuçlara ulaşılmıştır:

[1323] Bkz. el-Bakara 2/256. Âyetin tefsiri için Bkz. Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Risale 2000, V, 421.

Hadisler, itikâd konularında zengin bir bilgi kaynağıdır. Şuabü'l-iman hadisi gibi imanın yapısı hakkında bilgi veren hadisler bulunmakla beraber imanla ilgili konuları açıklayan ve pekiştiren pek çok iman hadisi nakledilmiştir. Söz konusu hadislerde hayatın her alanını kuşatan konuları imanla irtibatlandıran ifadeler kullanılmıştır. Bir işin imanla olan ilgiyi en açık şekilde ortaya koyan "… imandandır" ve "… imanın yarısıdır" ifadeleridir. Sahâbe-i kirâmın iman veya İslâm'ın ne olduğu ve İslâm amelinin ne olduğu hakkındaki sorularına Hz. Peygamber'in verdiği cevaplar da imanın kapsamı hakkında bilgi veren hadîslerdir. Diğer yandan o (s.a.), konuların imanla irtibatını göstermek için bazen "… Allah'ın hoşuna gider" ifadesini kullanırken bazen de o konuların cennet ya da cehenneme muteallik yönlerini açıklamıştır. Hz. Peygamber'in "Ey Allah'ın müslüman kulları!" hitabında bulunarak söylediklerinde de imanla ilgili hususları belirtmiştir. Onun (s.a.) hoşuna gitmediği durumları açıklarken "… berîyim" ifadesini kullandığı hadîslerde de iman konuları bulunmaktadır. Ayrıca "… iman etmiş olmaz, … sevmedikçe ya da yapmadıkça iman etmiş olmazsınız, … gerçek mü'min veya müslüman değildir" ibareleri de Hz. Peygamber'in konuları imanla irtibatlandırdığının örnekleridir.

İman, çeşitli şubeleri ihtiva eden bir bütündür. Hadis âlimleri, imanın şubelerinin bir kısmının asıl, bir kısmının fer' olduğunu belirtmişlerdir. Herbir şubenin müslümanın hayatına eklenmesi imanın olgunlaşmasını temin eder. Bu durum, imanın, dinamik ve gelişime müsait bir yapıda olduğunu göstermektedir.

Hadis ehlinin, iman anlayışını artaya koymada büyük bir öneme sahip olan imanın şubeleri hadisi, Hz. Peygamber'in son iman tanımı olarak kabul edilmiş olup birçok âlim tarafında şerh edilmiştir. Önceleri liste halinde tespit edilen iman şubeleri daha sonraki dönemlerde müstakil eserlere konu olmuşlardır. Hz. Peygamber'in tek hadisini tahlil etme gayretleri neticesinde te'lif edilmiş olan Şuabü'l-iman eserleri tek hadis şerhçiliğini geliştirerek bu alandaki tür edebiyatını oluşturmuşlardır. Her âlim kendi bilgi ve birikimine göre imanın şubelerini farklı şekilde tasnif etmişlerdir. Her ne kadar detay konularda farklılık görülse de özü itibariyle iman, ibadet, âdâb ve ahlâk unsurlarında oluşan dinin temel prensipleri hususunda bir birlik bulunduğu görülmektedir. Tüm Şuabü'l-iman eserlerinde görülen dikkate şayân bir diğer husus ise imanın, evrensel değerler koyduğunu göstermesidir.

Beyhakî'nin Şuabü'l-iman'ı âyetlerde ve hadislerde vârid olan imanla ilgili bilgileri bir araya getirme çabasının bir ürünüdür. Bir hadisten hareketle sünnetteki iman anlayışını bütünlük içerisinde ortaya koyan bir çalışmadır. Beyhakî'nin imanın şubeleri hâl, söz ve fiillerden oluşmaktadır. İmandan kaynaklanan unsurların başında hâl diye tâbir edilen duygu durumu gelir. Nitekim İbn Hacer ve Aynî gibi âlimler, kalbin amelleri olarak tanımlanan Allah'a iman etmek, O'nu sevmek, O'ndan korkmak, O'na hamd etmek, O'na tevekkül etmek gibi imandan kaynaklanan şubeler hâl ile ilgilidir. Bunun yanında Hz. Peygamber'i sevmek ve saymak, Kur'ân-ı Kerîm'i ta'zîm etmek, müslüman kardeşlerini sevmek, çocuklara merhamet etmek, büyüklere saygı göstermek, diğer canlılara merhametli davranmak konuları da duygularla ilgili olan şubeler arasında zikredilmişlerdir. İmandan kaynaklanan duyguların ulaşabileceği son nokta ise kendi için istediğini başkası için de istemektir. İmandan kaynaklanan sözlerin başında kelime-i tevhîd gelir. Kur'ân-ı Kerîm'i okumak, zikretmek, dua etmek, Allah'ın nimetlerini saymak, Hz. Peygamber'e salavât getirmek, selâm vermek, selâmı almak, aksırana duada bulunmak, güzel sözler söylemek, hayır konuşmak ve her şeyi hayra yormak ve sözünde durmak şubeleri sözle ilgili elde edilen neticelerdendir. İmandan kaynaklanan davranışlar, Allah'a, anne-babaya, eşe, çocuklara, akrabalara, arkadaşlara, komşuya, misafire, düşküne yönelik olduğu gibi işçi, işveren ve yöneticilerle ilişkilerde iman tezâhür etmektedir. Öyle ki gayri müslimlere ve hatta düşmana karşı davranışlarda da imanın gereği yapılmaldır. Küçüklere merhamet prensibi kapsamında değerlendirilen imandan kaynaklanan bir başka davranış alanı hayvanlara yönelik davranışlarla ilgilidir. Özellikle iman kaynaklı davranışların ev, mahalle, şehir, câmi, işyeri, idârî yönetim, dış ülkeler gibi alanlara yönelik olması imanın toplumla ilgili şubelerinin azımsanamayacak kadar büyük olduğunu dolayısıyla imanın kişinin sadece kalbinde var olan bir durumdan ibaret olmadığını göstermektedir.

İmanın, inançla ilişkisi bulunduğu kadar ibadetlerle, âdâb ve ahlâk kurallarıyla da sıkı bir ilişkisi bulunmaktadır. Yapılan ibadetlerin, ahlâkî davranışların herbiri imanın dış dünyadaki tezâhürü olarak onun birer delili konumundadır. Ayrıca herbir şube bir diğeriyle kıyaslanamayacak derecede eşit değere sahiptir. Allah'a inanmak kadar O'nun gönderdiği Hz. Peygamber'e ve Kur'ân-ı Kerîm'e inanmak ve saygı göstermek de imandandır. Bunun gibi

meleklere inanmak kadar meleklerin kayıt altına alacakları ibadetleri ve ahlâkî davranışları uygulamak da imanla alâkalı esaslar olmaktadır.

İmanın, ferdin kendisiyle olan ilişkisinde öne çıkan şubeleri de bulunmaktadır. Dolayısıyla iman, mü'minin kendini tanımasını, aşkın bir varlık olan Allah'la irtibatını güçlendirmesini, en güzel örnek olan Hz. Peygamber'e uyarak onun izini takip etmesini, niyetlerini hâlis kılmasını, hata işlediğinde tevbe etmesini, kendisini Allah'a yakınlaştıracak kişilerle beraber olup her anını Allah rızâsı doğrultusunda geçirmesini, bencilliğini aşarak başka varlıkların iyiliğini de istemesini sağlayacak etkiye sahiptir. Bu bakımdan imanın ferdin kişiliğini geliştiren bir yönü bulunmaktadır. Diğer yandan imanın, insan hayatının her alanını ilgilendiren esaslarının bulunmasıyla din, toplumda yaşanır ve medenî bir toplumun inşâsına etki eder.

İman konusu, tekfire de değinmeyi gerekli kılar. Mütevâtir haberlerden oluşan kat'î delillerle sabit olan zarurât-ı diniyyeye esaslarının her birine ayrı ayrı inanmak gerekmektedir. İnanç esasları, ibadetlerin farz olduğuna inanmak, yasakların haram olduğuna iman etmeyi kapsar. İtikâdî, amelî ve ahlâkî hükümlere inanmanın yanında onların farz, vacib ya da haram olduklarını tasdik etmek de imandandır. Zarurât-ı diniyyeyi inkar etmek tevâtürle sabit olan bir iman esasını inkar olacağından küfür sayılmıştır, şüphe etmek de küfür sayılmıştır. Ancak iman ettiğini ifade ederek emir ve yasakları uygulamamak bu noktada eksiklik göstermek Ehl-i sünnet'e göre tekfir sebebi değildir. Bununla beraber bu esasların imandan olduğunu şeksiz şüphesiz kabul etmek imanın bir gereğidir. Dolayısıyla bu esasları içselleştirmek ve hayata geçirmek niyetiyle sürekli bir çaba içerisinde bulunmak imanın olgunlaşması açısından önem taşımaktadır.[1324] Emir ve yasakların tamamının imandan kabul edilmiş olması işlenen günahların tekfir sebebi olarak görülmesi gerektiğini ifade etmez. İmanın özü olan Allah ve Resûlü'ne imanın zıddı Allah ve Resûlü'nü inkar etmektir. Allah ve Resûlü'ne imandan sonra gelen emir ve yasakları yerine getirmemek ise inkar olmayıp isyanda bulunmaktır. Nitekim imanın aslı kalp ile tasdik ve dil ile ikrar etmektir. Bu ikisi dışındaki Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde imanla irtibatlandırılan hususlar imanla ilgili özellikler olup imana

[1324] Kılavuz, *İman - Küfür Sınırı*, 53-54.

delâlet eden amellerdir. İbadet ve ahlâk kurallarında oluşan bu ameller imanın tezahürü olmaları bakımından imanın yapısında müstesnâ bir yere sahiptirler. Nitekim âyet-i kerîmelerde de iman etmek ve sâlih amelde bulunmak birbirinden farklı olan ve asıl ve fer' olmak üzere iki ayrı niteliği vurgulamak amacıyla ayrı ayrı zikredilmişlerdir. Dolayısıyla imanın aslı Allah'a ve Resûlüne iman etmektir. Amel ise Allah için amel etmek manasında bir imandır. İşlenen ameller, küfürden uzak olduğunu gösterdiği gibi imanı tekmil etme gayretini ifade etmeleri bakımından önemlidirler.[1325]

Son dönemlerde iman tanımına '… Allah'tan başkalarının insanları yönetme adına teşrîde bulunamayacaklarına iman etmektir' ifadelerinin de yüklenmesiyle tekfir ve tecrîd anlayışının benimsenerek imanın anlamının daraltıldığı görülmektedir.[1326] Yapılan araştırmada incelenen şubeler listelerinde imanın bu konu ile irtibatlandırıldığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

İnanç, ibadet, âdâb ve ahlâk bütünlüğüne dayanan imanın pekçok çalışmaya müsait bir konu olduğu âşikârdır. Şuabu'l-iman kitabı ise her alanda araştırma yapacaklara yol gösterecek niteliktedir. Müslüman fert ve toplumların, her zaman ve zeminde imanlarına uygun hayat yaşamalarını tespitte de bir ölçüdür.

[1325] Beyhakî, *Şuabü'l-iman,* I, 92-109; Halîmî, *Minhâcü'd-dîn,* I-24.

[1326] Aydınalp, "Kural Dışı Dinî Bir Yönelim Olarak Çağdaş Tekfir İdeolojisini Anlamak", *MÜİF Dergisi*, 5-36.

KAYNAKÇA

Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kurâni'l-Kerîm*

Muhammed Fuad Abdülbâkî, el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kurâni'l-Kerîm, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1990.

Ağırman, "Hadis Kaynaklarını Okuma Yöntemi ve Musanniflerin Dili"

Cemal Ağırman, "Hadis Kaynaklarını Okuma Yöntemi ve Musanniflerin Dili", *Cumhuriyet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, X, sy. 2, 55-106, 2006.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*

Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned*, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Akyüz, "İmam Buhârî'nin Yabancı Tesirlere Karşı Tavrı ve Bunun Eserlerine Yansıması*"*

Ali Akyüz, "İmam Buhârî'nin Yabancı Tesirlere Karşı Tavrı ve Bunun Eserlerine Yansıması*", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sy. 11, 161-176, 2003.

Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*

Hülya Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, İstanbul, 2007.

Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*

Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-basît fî tercemeti'l-Kamûsi'l-muhît*, I-IV, İstanbul, 1305.

Aşıkkutlu, "Sahîh-i Buhârî'inin İman Bölümü Üzerine Bir Şerh Denemesi"

Emin Aşıkkutlu, "Sahîh-i Buhârî'inin İman Bölümü Üzerine Bir Şerh Denemesi*", MÜİF Dergisi*, 19, 2000.

-----, **"İbn Ebû Ömer"**,

"İbn Ebû Ömer", XIX, 438, *DİA,* İstanbul, 1999.

Aydınalp, "Kural Dışı Dinî Bir Yönelim Olarak Çağdaş Tekfir İdeolojisini Anlamak"

Halil Aydınalp, "Kural Dışı Dinî Bir Yönelim Olarak Çağdaş Tekfir İdeolojisini Anlamak", *MÜİF Dergisi*, I, sy. 46, 55-78, İstanbul, 2014.

Aydınlı, *Hadis Istılâhları Sözlüğü*

Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılâhları Sözlüğü,* Hadisevi, İstanbul, 2006.

Aynî, *Umdetu'l-Kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî,*

Bedreddin el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Mısır, 1972.

A'zamî, "Buhârî, Muhammed bin İsmâil"

M. Mustafa el-A'zamî, "Buhârî, Muhammed bin İsmâil", *DİA*, VI, 368-372, İstanbul, 1992.

Baş, "Nevevî"

Erdoğan Baş, "Nevevî", *DİA*, XXXIII, 49-51, İstanbul, 2007.

Başçı, "Bir Medeniyet Kurumu Olarak Vakıflar ve Sosyal Hizmet Kurumları"

Vahdettin Başçı, "Bir Medeniyet Kurumu Olarak Vakıflar ve Sosyal Hizmet Kurumları", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, sy. 1, 1-5, 2007.

Beyhakî, *el-Câmi'u li şuabi'l-iman*

Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *el-Câmi'u li şuabi'l-iman*, I-XIV, Mektebetü'r-Rüşd, 3. bs, Riyad, 2011.

-----, ***Delâilü'n-Nübüvve***

Delâilü'n-Nübüvve, I, Beyrut, 1985.

-----, ***Kitâbü'z-Zühd***

Kitâbü'z-Zühd, (Kulluğu Unutmadan Yaşama Sanatı), (trc. Enbiya Yıldırım), Hacegân, İstanbul, 2000.

Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*

Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâhi sallallâhu aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih***,** I-VIII, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Bulkînî, *Tercumânu şuabi'l-iman*

Ebu Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Raslan b. Nasîr b. Salih el-Kinânî, *Tercumânu şuabi'l-iman,* Dımeşk, 2004.

Bursevî, ***İman Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış (Şerhu Şua'bi'l-îman)***

İsmail Hakkı, *İman Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış (Şerhu Şua'bi'l-îman),* Yayına hazırlayan Yakup Çiçek, İstanbul, 2000.

Câvî, ***İman Şubeleri***

Muhammed Nevevî el-Câvî, *İman Şubeleri,* (trc. İhsan Toksarı), İstanbul, 1969.

Çakan, ***Hadis Edebiyatı***

İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2008.

-----, *Hadislerle Gerçekler*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2006.

-----, *İslâmî Yapılanmada Sîret ve Sünnet*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2010.

-----,"Hadis Edebiyâtında İmanla İlgili Bölümlerin Muhtevâ Değerlendirmesi" *MÜİF Dergisi,* sy. 5-6, 255-275, İstanbul, 1993.

Çelebi, **"Şuabü'l-iman"**

İlyas Çelebi, "Şuabü'l-iman*"*, *DİA,* XXXIX, 218-219, İstanbul, 2010

Davudoğlu, ***Sahîh-i Müslim Tercemesi***

Ahmed Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Terceme ve Şerhi*, I-XI, İstanbul, ts.

Doğan, ***Beyhakî'nin Şuabü'l-iman Adlı Eserinin Kelâm İlmi Açısından Tetkîki***

Mehmet Halife Doğan, *Beyhakî'nin Şuabü'l-iman Adlı Eserinin Kelâm İlmi Açısından Tetkîki,* Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 1999.

Dinçoğlu, ***Ebû Dâvud'un Sünen'i***

Mehmet Dinçoğlu, *Ebû Dâvud'un Sünen'i Kaynakları ve Tasnif Metodu*, TDV Yayınları, Ankara, 2012.

Ebû Avâne, *Mustahracu Ebî Avâne*

Ya'kub b. İshâk b. İbrahim el-Isferâyînî, *Mustahracu Ebî Avâne,* el-Câmiatü'l-islâmiyye, ts**.**

Ebû Davûd

Süleyman b. Eş'as b. İshak es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Ebû Ubeyd, ***Kitâbü'l-iman***

Kâsım b. Sellâm b. Misknîn el-Herevî, *Kitâbü'l-iman*, (thk. M. Nasiruddîn el-Elbânî), Kuveyt, ts. (Min kunûzi's-sunne: Resâil er-Erbea içerisinde 47-102).

Efendioğlu, ***Hulefâi Râşidîn Devri Sahâbe Anlayışı***

Mehmet Efendioğlu, *Hulefâi Râşidîn Devri Sahâbe Anlayışı,* İFAV Yayınları, İstanbul, 2019.

Erdem, "İslam'da İman Esaslarına Farklı Bir Yaklaşım"

Sabri Erdem, "İslam'da İman Esalarına Farklı Bir Yaklaşım", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 13, sy. 1, 27-40, 2000,

Esen, "Cemil Meriç'in Eserlerinde Medeniyet Yabancılaşma ve Aydın Kavramlarının Yorumu"

Kübra Esen, "Cemil Meriç'in Eserlerinde Medeniyet Yabancılaşma ve Aydın Kavramlarının Yorumu", *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, I, sy. 1, 24-39, 2018.

Ğâmidî, ***el-Beyhakî ve Mevkıfuhû mine'l-ilâhiyyât***

Ahmed b. Atiyye el-Ğâmidî, el-Beyhakî ve Mevkıfuhû mine'l-ilâhiyyât, el-Câmiatü'l-islâmiyye Yayınları, 1982.

Gümüşoğlu, *İslâm Akâidi ve Kelâm*

Hasan Gümüşoğlu, İslâm Akâidi ve Kelâm, Ensar yayınları, İstanbul, 2019.

Hâkim*, el-Müstedrek ale's-Sahihayn*

Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî, el-Müstedrek ale's-Sahihayn, I-VII, Beyrut, 1990.

Hakyemez, **"İtikadî Mezheplerin Görüşlerini Hadislerle Temellendirme Gayretleri"**

Cemil Hakyemez, "İtikadî Mezheplerin Görüşlerini Hadislerle Temellendirme Gayretleri", Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, II, sy. 4, 59-88, 2003.

Halîmî, ***el-Minhâc fî şuabi'l-îmân***

Ebu Abdillah Hüseyn b. Hasen b. Muhammed b. Halîm, el-Minhâc fî şuabi'l-îmân (neşreden. Hilmî M. Fûde), I-III, Beyrut, 1979.

Hatiboğlu, **"Lâlekâî"**

İbrahim Hatiboğlu, "Lâlekâî", DİA, XXVII, 85-86, İstanbul, 2003.

Hanbelî*, Şerhu Kitabi'l-iman min Sahîhi'l-imami'l-Buhârî*

İbn Receb el-Hanbelî, Şerhu Kitabi'l-iman min Sahîhi'l-imami'l-Buhârî, Beyrut, 2005.

Hanek, **"Ebû Abdullah ibn Mende Hayatı ve Eserleri"**

İbrahim, "Ebû Abdullah ibn Mende Hayatı ve Eserleri", Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, sy. 41, 1-34, 2019.

İbn Abdilber, ***et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd***

Ebû Ömer Cemâlüddin Yusuf b. Abdillah b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd, I-XXVI, 1967-1992.

-----, **Takrîbu't-Tehzîb**, Rıyad, 1416.

İbn Batta, ***et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd***
Ebû Abdillah Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed el-Ukberî, el-İbâne an şerîati'l-fırakı'n-nâciye ve mücânebeti'l-fırakı'l-mezmûme, Riyad, 1988.

İbn Ebû Şeybe, ***Kitâbü'l-iman***
Ebû Bekr b. Ebî Şeybe Abdullah b. Muhammed, Kitâbü'l-iman, thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, Dımaşk, 1965.
-----, **Musannef,** I-XV, Beyrut, 2006.

İbn Hacer, ***Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî***
Ebu'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî, Dârü'l-marife, Beyrut, 1996.
-----, **Takrîbu't-Tehzîb**, Dârü'l-âsıme, Riyad, 1416.

İbn Hibbân, ***Sahîh***
Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *el-Müsned es-sahîh ale't-tekâsım ve'l-envâ min ğayri vücûdi kat'in fî senedihâ velâ sübûti cerhin fî nâkilihâ,* I-III, Medine, ts.

İbn Mâce, ***Sünenü İbn Mâce***
Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, Sünenü İbn Mâce, I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

İbn Manzûr, ***Lisânu'l-Arab***
Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem, Lisânu'l-Arab, I-XV, Beyrut, ts.

İbn Mende, ***Kitâbü'l-iman***
Muhammed b. İshâk b. Yahyâ İbn Mende, Kitâbü'l-iman (thk. Ali b. Muhammed Nasır el-Fakîhî), Beyrut, 1987.

İbn Teymiyye, ***Kitâbü'l-iman***
Ebû'l-Abbas Takiyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdisddîn, Kitâbü'l-iman, Beyrut-Dımeşk, 1961.

İzutsu, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*

Toshihiko İzutsu, İslam Düşüncesinde İman Kavramı (trc. Selahaddin Ayaz), İstanbul, 1984.

-----, ***Kur'ân'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*** (trc. Selahaddin Ayaz), İstanbul, 2011.

Kâdı Ebû Ya'lâ, ***Mesâilü'l-iman***

Muhammed b. El-Hüseyn b. Muhammed b. Halef b. Ahmed b. El-Ferrâ el-Bağdâdî, Mesâilü'l-iman, Riyad, 1990.

Kallek, "Ebû Ya'lâ el-Ferrâ*"*

Cengiz Kallek, "Ebû Ya'lâ el-Ferrâ*",* DİA, X, 253-258, İstanbul, 1994,

Kandemir, ***Kitâbü's-sünne***

M. Yaşar, Kitâbü's-sünne, Tahlil Yayınları, İstanbul, 2019.

-----, "Beyhakî", *DİA, ,* XI, 58-61. İstanbul 1992.

-----, "İbn Mende", *DİA,* XX, 177-179. İstanbul 1999.

-----, "Müslim b. Haccâc*", DİA,* XXXII, 93-94, İstanbul, 2006.

-----, ***Peygamberimizin Sevdiği Müslüman***, Zafer Yayınları, İstanbul, 2005.

-----, "es-Sünen", *DİA*, XXXVIII, 147-148, İstanbul, 2010,

-----"Tirmizî", *DİA*, XXXXI, 202-204, İstanbul, 2012.

Kandemir, M. Yaşar, Çakan, İsmail Lütfi, Küçük Raşit, ***Riyâzü's-sâlihîn***, (Tercüme ve Şerh), I-VIII, İstanbul, 2013.

Karaman, Hayreddin, Çağrıcı, Mustafa, Dönmez, İbrahim Kâfi, Gümüş, Sadrettin, ***Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir,*** Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, I-V, Ankara, 2003.

Kasrî, *Şuabü'l-iman*

Abdülcelil b. Musa el-Kasrî, *Şuabü'l-iman,* I-II, (nşr. Seyyid Kesrevî Hasan), Beyrut, 1996.

Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*

Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *İrşâdü's-sârî ilâ Sahîhi'l-Buhârî*, I-X, Matba'atü'l-Kübrâ el-Emiriyye, 6. baskı, Mısır, 1304.

Kâtib Çelebi, ***Keşfu'z-zunûn***

Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, I-II, (nşr. Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Muallim Rıfat) 1941-1943.

Kelpetin, **"İlmihal"**

Hatice Kelpetin, "İlmihal", DİA, XXII, 139-14, İstanbul, 2000.

Kettânî, ***Hadis Literatürü***

Kettânî, Hadis Literatürü, (trc. Yusuf Özbek), İz Yayıncılık, İstanbul, 1994.

Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*

Ahmed Saim Kılavuz, İman-Küfür Sınırı, Marifet Yayınları, İstanbul, 1982.

Kılıç, **"İbnü'l-Arabî"**

M. Erol Kılıç, "İbnü'l-Arabî", *DİA,* XX, 493-516, İstanbul, 1999.

Kılıç, ***Ahlâkın Dînî Temeli***

Recep Kılıç, *Ahlâkın Dînî Temeli*, TDV Yayınları, İstanbul, 2012.

Koçkuzu, **"İbn Şâhin"**

Ali Osman, "İbn Şâhin", *DİA,* XX, 367-369, İstanbul 1999.

Koca, **"İbn Teymiyye"**

Ferhat Koca, "İbn Teymiyye", D*İA,* XX, 391-395, İstanbul, 1999.

Koçyiğit, "Kasrî Abdülcelil b. Mûsâ"

Talat Koçyiğit, "Kasrî Abdülcelil b. Mûsâ", *DİA,* XXIV, 575-576, İstanbul, 2001.

Konur, **"Medeniyetin İnşasında Tasavvufun Rolü"**

Himmet Konur, "Medeniyetin İnşasında Tasavvufun Rolü" *Akademiar Dergisi*, sy. 4, (2018), 13-35.

Köse, "İbn Batta"
Saffet Köse, "İbn Batta", DİA, XIX, 358-359. İstanbul, 1999.

Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Zihniyet Analizi*
Sönmez Kutlu, İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Zihniyet Analizi, Kitâbiyât Yayınları, Ankara, 2000.

Kutluer, "Medeniyet"
İlhan Kutluer, "Medeniyet", DİA, XXVIII, 298-30, İstanbul, 2003.

Kuzgun, "İmanda Kuşku"
Şaban Kuzgun, "İmanda Kuşku", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 5, 537-555, Elazığ, 2000.

Lâlekâî, *Şerhu usûli i'tikādi Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a mine'l-Kitâbi ve's-Sünneti ve icmâi's-sahâbeti ve't-tâbiîne min ba'dihim*
Ebû'l-Kâsım Hibetullah b. el-Hasen b. Mansur, *Şerhu usûli i'tikādi Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a mine'l-Kitâbi ve's-Sünneti ve icmâi's-sahâbeti ve't-tâbiîne min ba'dihim*, I-III, (thk. Mes'ûd b. Abdülazîz el-Halef) Riyad, 1990.

Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*
Ebû Mansûr, Kitâbü't-Tevhîd, -Açıkalamalı Tercüme-, trc. Bekir Topaloğlu, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, 14. baskı, Ankara, 2019.

Muvatta
Ebû Abdillah Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, Muvatta, I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Müslim, *Sahîhu Müslim*

Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâburî, Sahîhu Müslim, I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Namlı, "İsmail Hakki Bursevî"

Ali Namlı, "İsmail Hakki Bursevî", DİA, XXIII, 102-103, İstanbul, 2001.

Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*

Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, Sünenü'n-Nesâî, Çağrı Yayınları, I-VIII, İstanbul, 1992.

Öğük, İman'da Etkin Olan Unsurlar Akıl, Kalp ve Beden

Emine Öğük, İman'da Etkin Olan Unsurlar Akıl, Kalp ve Beden, Kelâm Araştırmaları Dergisi, Ankara, İstanbul, XII, 169-184, 2104.

Öt, Kitâbu Ahbâri'l-Âhâdı Çerçevesinde Buhârî'nin Haberi Vâhid Anlayışı

Şule Öt, Kitâbu Ahbâri'l-Âhâdı Çerçevesinde Buhârî'nin Haberi Vâhid Anlayışı, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.

Özaydın, "İbn Kesîr"

Abdülkerim Özaydın, "İbn Kesîr", DİA, XX, 132-134, İstanbul, 1999.

Özcan, *Epitemolojik Açıdan İman*

Hanifi Özcan, Epitemolojik Açıdan İman, İFAV Yayınları, 7. baskı, İstanbul, 2016.

Özdeş, "Ahlâk-Vahiy İlişkisi ve Kur'an'da İman, Amel ve Ahlâk Bütünlüğü"

Tâlip Özdeş, "Ahlâk-Vahiy İlişkisi ve Kur'an'da İman, Amel ve Ahlâk Bütünlüğü", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, X, sy. 2, 5-21, 2006.

Özşenel, "Bir Kemâlin Hikâyesi: el-Makdisî'nin el-Kemâl fî esmâi'r-ricâl'inin Dört Asırlık Serüveni"

Mehmet Özşenel, "Bir Kemâlin Hikâyesi: el-Makdisî'nin el-Kemâl fî esmâi'r-ricâl'inin Dört Asırlık Serüveni", *Dîvân, Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, 155-161, 2001/2.

-----, **"İ'tikadî Konularda Haber-i Vahidin Delil Olma Meselesi ve Kevserî'nin Konuya Bakışı",** Dîvân, Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi, 19, sy. 37, 169-187, 2014/2.

Sağircî, *Şuabü'l-iman*

Es'ad Muhammed Saîd, Şuabü'l-iman, I-IV, Beyrut, 2009.

Sarıbaş, Kur'an ve Sünnette Sabır İman İlişkisi

Hüseyin Sarıbaş, "Kur'an ve Sünnette Sabır İman İlişkisi", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006.

Sinanoğlu, Mustafa, "İbadet", *DİA*, İstanbul 1999, XXI, 233-234.

Suyûtî, ***Tabakâtu'l-Huffâz***

Ebu'-l-Fazl Celâleddin Abdurrahmanb. Ebî Bekr (v. 911/1505), *Tabakâtu'l-Huffâz*, Lübnan 1983.

------, *Tedrîbi'r-Râvî*, Mısır, 1959.

Sönmez, "İmanın Ahlâkî Yaptırım Gücü"

Mustafa Sönmez, "İmanın Ahlâkî Yaptırım Gücü", Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13, sy. 23, 117-141, 2011.

Sülün, ***Kur'ân-ı Kerîm Açısından İman-Amel İlişkisi***

Murat Sülün, Kur'ân-ı Kerîm Açısından İman-Amel İlişkisi, İstanbul, 2015.

Şahyar, **"İman Yemenlidir, Hikmet Yemenlidir Hadisi Üzerine Din, Şehir ve Medeniyet İlişkisi Bakımından Bir Değerlendirme"**

Ayşe Esra Şahyar, "İman Yemenlidir, Hikmet Yemenlidir Hadisi Üzerine Din, Şehir ve Medeniyet İlişkisi Bakımından Bir Değerlendirme", Hadis Tetkikleri Dergisi, X/1, 7-33, 2012.

Şener, "İ'tikâf"
Mehmet Şener, "İ'tikâf", DİA, XXIII, 457, İstanbul, 2001.

Taberânî, ***el-Mu'cemu'l-evsat***
Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, el-Mu'cemu'l-evsat, I-XI, Riyad, 1985-1995.

Taftazânî, ***Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi Şerhu'l-Akâid***
Taftazânî, Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi Şerhu'l-Akâid, Dergâh Yayınları, 6. baskı, yayına hazırlayan Süleyman Uludağ, İstanbul, 2013.

Tanrıbuyruğu, ***İmanın Şubeleri***
Hacı Hafız Salih, İmanın Şubeleri, İzmir, 1976.

Tirmizî, ***Sünenü't-Tirmizî***
Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, Sünenü't-Tirmizî, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Topaloğlu, ***Kelâm İlmi***
Bekir Topaloğlu, Kelâm İlmi, İstanbul, 1993.
-----, **İslâm'da İnanç Esasları**, İstanbul, 2014.
-----, **"Mü'min",** DİA, XXXI, 557-558, İstanbul, 2006.
-----, **"Şuabü'l-İmân",** DİA, XXXIX, 220-221, İstanbul, 2010.

Topaloğlu, ***Beyhakî ve Kitâbu'Kazâ ve'l-Kader***
Nuri Topaloğlu, Beyhakî ve Kitâbu'Kazâ ve'l-Kader, İzmir, 1998.

Tüccar, "Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm b. Miskîn el Herevî"
Zülfikar Tüccar, "Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm b. Miskîn el Herevî", DİA, X, 244-246, İstanbul, 1994.

Türer, "Fudayl bin İyaz"
Osman Türer, "Fudayl bin İyaz",DİA , XIII, 208, İstanbul, 1996.

Uludağ, *İslâm'da İnanç Konuları ve İtikâdî Mezhepler*
Süleyman Uludağ, İslâm'da İnanç Konuları ve İtikâdî Mezhepler, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014.

Uraler, *Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık*
Aynur Uraler, Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık, İFAV Yayınları, 5. baskı, İstanbul, 2012.
-----, **"Ben Müşrikler Arasında Yaşayan Her Müslümandan Uzağım Hadîsi Üzerine Bir Tetkik"**, *Hadis Tetkikleri Dergisi,* XVII, sy. 2, 63-95, 2019.
-----, **"Hadislerle İstidlâl Konusunda Beyhakî'nin Cüveynî'ye Yazdığı Mektup Üzerine Bir Değerlendirme"**, *Hadis Tetkikleri Dergisi,* X, sy. 2, 62-82, 2012.

Uzunpostalcı, "Bulkînî"
Mustafa Uzunpostalcı, "Bulkînî", DİA, VI, 410-411, İstanbul, 1992.

Ürkmez, *Ahlâk Ekseninde Hadis*
Ahmed Ürkmez, Ahlâk Ekseninde Hadis, TDV Yayınları, Ankara, 2010.

Yardım, "İbn Ebû Şeybe"
Ali Yardım, "İbn Ebû Şeybe", DİA, XIX, 442, İstanbul, 1999.

Yarımbaş, *Esmâ-i Hüsnâ*
Emine Yarımbaş, *Esmâ-i Hüsnâ*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.

Yavuz, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil"
Yusuf Şevki, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil (Akâid'e dair görüşleri)", DİA, VI, 372-374, İstanbul, 1992.

Yurdagür, *Esmâ-i Hüsnâ*

Metin, *Esmâ-i Hüsnâ,* Marifet Yayınları, İstanbul 1996.

-----, **"Halîmî",** DİA, XV, 340, İstanbul, 1997.

-----, **"el-Minhâc fî şuabi'l-iman",** DİA, XXX, 106-107, İstanbul, 2005.

Yücedoğru, Kur'ân'da İman Kavramı

Tevfik Yücedoğru, Kur'ân'da İman Kavramı, Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, XV, sy. 2, 77-89, 2006.

Zehebî, ***A'lâmü'n-nübelâ***

Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed, ***A'lâmü'n-nübelâ***, I-XXV, nşr. Suayb el-Arnaût, Beyrut, 1988.

-----, ***Tezkiretü'l-huffâz,*** I-IV, Haydarâbad, 1956.

EKLER

TABLOLAR

I. KÜTÜB-İ SİTTE'DE KİTÂBÜ'L-İMAN

TABLO 1: BUHÂRÎ'NİN *KİTÂBÜ'L-İMAN*'INDA BÂB BAŞLIKLARI

	Konu başlığı
1,2	İmanın tanımı ve Hz. Peygamber'in "İslam beş esas üzerine kurulmuştur" hadisiyle ilgili
3	el-Bakara 177. ve el-Mü'minûn 23. âyetleri ışığında imanın özellikleri
4	Müslüman elinden ve dilinden diğer müslümanların güven içinde olduğu kimsedir.
5	Hangi müslüman daha üstündür?
6	Yemek yedirmek İslâm'dandır.
7	Kişinin kendisi için sevdiğini başkası için de sevmesi imandandır.
8	Resûlullah'ı sevmek imandandır.
9	İmanın tadı
10	İmanın göstergesi ensâr sevgisidir.
11	Bâb başlığı yazılmamıştır.
12	Fitnelerden uzaklaşmak imandandır.
13	Nebî'nin (s.a.): *"Ben Allah'ı en iyi bileninizim"* sözü ve Allah Teâlâ'nın *"... fakat sizi kalplerinizin kazandığı şeylerden dolayı sorumlu tutar"* el-Bakara 222. âyetine göre, marifet/bilginin kalbî bir fiil oluşu
14	Küfre dönmeyi ateşe atılmak kadar çirkin görmek imandandır.
15	Mü'minler ameller konusunda birbirinden üstündür.
16	Hayâ imandandır.
17	*"Eğer tevbe eder namazı dosdoğru kılar ve zekatı verirlerse onları serbest bırak"* et-Tevbe 9/5 âyeti
18	*"İşte yaptıklarınıza karşılık size miras verilen cennet budur"* ez-Zuhrûf 43/72 âyetine göre "İman ameldir" diyenler
19	İslâm'ın hakiki mânâsında değil de, emniyette olmayı istemek veya öldürülme korkusundan dolayı boyun eğmek, teslim olmak mânâsında olması
20	Selâm vermek İslâmdandır.
21	Kocaya nankörlük etmek ve küfrün Allah'ı inkar dışındaki manası
22	Günahların câhiliyye fiili olduğu ve Hz. Peygamber'in Ebû Zer'e "Sende cahiliye huyu var" ve Allah Teâlâ'nın *"Allah kendisine şirk koşulmasını asla bağışlamaz bunun dışındaki günahları dilediği kimse için bağışlar"* âyeti ışığında şirk dışındaki günahları işleyenlerin tekfir edilemeyeceği ile ilgili hadis
23	Zulmün farklı manalarının bulunduğu ile ilgili konu başlığı
24	Münafığın alâmetleri ile ilgili hadisler
25	Kadir gecesini ibadetle değerlendirmek imandandır.
26	Cihadın imandan olduğu ile ilgili konu başlığı
27	Ramazan ayını nafile ibadetlerle değerlendirmek imandandır.
28	Karşılığını Allah'tan bekleyerek Ramazan orucunu tutmanın imandandır.
29	Din kolaylıktır ve Nebi'nin (s.a.) "Allah"ın en sevdiği din kolaylaştırılmış hanîfliktir" hadisi
30	Namazın imandan olduğu ve Allah'ın *"Allah sizin imanınızı asla zayi edecek değildir"* (el-Bakara 2/143) âyetiyle Beyt-i Makdis'e doğru kıldığınız namazları kasdedilmesi
31	Kişinin müslümanlığını güzelleştirmesi
32	Allah'ın en çok sevdiği din amelinin devamlı yapılan olduğu
33	İmanın artıp eksileceği Allah Tealâ'nın *"Biz de onların hidayetlerini artırdık"* (el-Kehf 18/13)*, "iman edenlerin imanını artırsın"* (el-Müddessir 74/31)*, "Bugün size dininizi ikmal ettim"* (el-Mâide 5/3) âyetleri ve tamamlanmış dinden bir kısmı terk edilince imanın eksik kalacağı
34	Zekâtın İslâm'ın şubelerinden biri olduğu ve Allah'ın *"Onlara sadece şu emredilmişti: bâtıl dinleri bırakarak yalnız Allah'a yönelip ona itaat etsinler, namazı kılsınlar, zekatı versinler, işte doğru din budur*" (el-Beyyine 98/5) âyeti
35	(Kabre kadar) cenaze merasimine katılmanın imandan olduğu
36	Mü'minin farkında olmadan amelinin boşa gitmesinden korkması
37	Cibrîl'in Hz. Peygamber'e iman, islam, ihsan ve kıyamet vaktinin bilgisini sorması, Hz. Peygamber'in ona bunları açıklaması sonra da "Cibril size dininizi öğretmek üzere geldi" buyurması ve zikredilenlerin hepsini din olarak ifade etmesi, Hz. Peygamber'in Abdülkays heyetine imanı açıklayışı, ve Allah Teâlâ'nın *"Kim İslam'dan başka bir din ararsa bilsin ki kendisinden böyle bir din asla kabul edilmeyecektir*" (Âl-i İmran 3/85) buyurması
38	Bâb
39	Dinini şüpheli hususlardan koruyanın fazîleti

40	Ganîmetin beşte birini devlete vermek imandandır.
41	Yapılan işlerin değer ölçüsü niyet ve ihlastır. Herkes yaptığı işin karşılığını niyetine göre alır. Bu durum iman, abdest, namaz, zekat, hac, oruç ve hukuki işlerin bütünü için geçerlidir. Allah Teâlâ'nın *"De ki: herkes kendi meşrebine göre iş yapar"* (el-İsrâ 17/89) âyetinde yer alan "şâkile/meşreb" niyet anlamındadır. Nebî'nin (s.a.v.) "Kişinin Allah rızasını düşünerek ailesine yaptığı harcamalar sadakadır" ve "Mekke fethinden sonra artık hicret yoktur fakat cihad ve niyet vardır" buyurması
42	Nebi'nin (s.a.) "Din Allah, Resûlü, müminlerin yöneticileri ve tüm müslümanlar için nasihattir" hadîsi ve Allah Teâlâ'nın "Allah ve Resûlü için (insanlara) öğüt verdikleri takdirde…" (et-Tevbe 9/91) âyeti

2. TABLO 2: MÜSLİM'İN *KİTÂBÜ'L-İMAN*'INDA BÂB BAŞLIKLARI

	Konu başlığı
1	İman, İslam ve ihsânın açıklaması, kaderin isbatı, imanın gerekliliği, kadere inanmayandan uzaklaşma ve onun hakkında ağır sözler söylenmesi
2	İslâm'ın rukünlerinden biri olan namazların açıklaması
3	İslâm'ın rukünleri hakkındaki soru
4	Cennete götüren iman hakkında
5	İslam'ın rukünleri ile yüce asılları
6	Allah Teâla ile Resûlü'ne (s.a.) ve dinin hükümlerine iman, dine davet ile onun mahiyetini sormak ve kendisine din ulaşmamış olana dini tebliğ etmek
7	Kelime-i şehâdete ve İslam'ın hükümlerine davet etmek
8	"Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed Allah'ın Resûlüdür…" deyinceye kadar insanlarla çarpışmanın emredilmesi
9	Ölmek üzere olan bir kimsenin İslâm'ı kabul etmesinin geçerli olduğu
10	Tevhid üzere ölen kimsenin kesin olarak cennete gireceği
11	Rab olarak Allah'ı, din olarak İslam'ı, peygamber olarak da Hz. Muhammed'i (s.a.) kabul edenin büyük günah işlemiş olsa bile mü'min sayılacağı
12	İman şubelerinin sayısı, en üstün ve en aşağı derecede olanı, utanmanın fazîleti ve imandan olduğu
13	İslam'ın özelliklerini kapsayan hadis
14	İslam'ın en üstün amelleri ve hangi işlerin daha fazîletli olduğu
15	İmanın tadını almayı sağlayan özellikler
16	Hz. Peygamber'i (s.a.) eşten, çocuktan, babadan ve bütün insanlardan daha çok sevmenin gerekliliği ve onu bu derecede muhabbetle sevmeyene imansız denileceği
17	Bir kimsenin kendisi için iyilik olarak istediğini müslüman kardeşi için de istemesinin imanın özelliklerinden olduğu
18	Komşuya eziyetin haram kılınması
19	Komşuya ve misafire ikram etmek, hayır konuşmak dışında sessiz kalmanın gerekliliği ve bunların imandan oluşu
20	Münkeri yasaklamanın imandan oluşu, imanın artıp eksilmesi, iyiliği emir ve kötülükleri yasaklamanın gerekliliği
21	Farklı iman derecelerinin bulunması ve Yemenlilerin iman konusundaki üstünlüğü
22	Cennete ancak müminlerin gireceği, müminleri sevmenin imandan olduğu ve selamlaşmanın sevginin oluşmasına sebep olduğu
23	Dinin samimiyet olduğu
24	Günahlar sebebiyle imanın eksilmesi ve günah işleyene –imanının kemâlinin yokluğu manasına- imansız denilebileceği
25	Münafıklık özellikleri
26	Müslüman kardeşine "ey kâfir" diyenin iman durumu
27	Bile bile babasını inkâr edenin iman durumu
28	Hz. Peygamber'in "müslümana sövmek fısktır, onunla çarpışmak küfürdür" hadisi
29	Hz. Peygamber'in "benden sonra dönüp birbirinizin boyunlarını vuran kafirler olmayın" hadisinin anlamı
30	Nesebe dil uzatmanın ve ölüye ağlamanın küfür olarak nitelendirilmesi
31	Kaçak köleye kâfir denilmesi
32	Yıldızın doğup batmasıyla yağmura kavuştuk diyenin küfrü
33	Ensâr ile Hz. Ali'yi (r.a.) sevmenin imandan ve iman alâmetlerinden, onlara buğz etmenin ise nifak alâmetlerinden olduğu
34	Emir ve yasakların eksikliği sebebiyle imanın azalması ve küfür kelimesinin hukuk ve nimete nankörlük gibi Allah'ı inkardan başka manada kullanılabileceği
35	Namazı terk edene kâfir adı verilebilecegi
36	Allah Teala'ya imanın en faziletli amel olduğu
37	Şirkin günahların en çirkini ve en büyüğü olduğu
38	Büyük günahlar ve en büyüğü
39	Kibrin haram olması

40	Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmadan ölen kimsenin cennete, müşrik olarak ölenin cehenneme gireceği
41	'Allah'tan başka ilah yoktur' dedikten sonra öncesinde kâfir olan birini öldürmenin haram kılınması
42	Hz. Peygamber'in (s.a.) "Bize silah çeken bizden değildir" hadisi
43	Hz. Peygamber'in (s.a.) "Bizi aldatan bizden değildir" hadisi
44	Ölü için yanaklara vurmanın, yakaları yırtmanın ve câhiliyet âdetinin yasaklanması
45	Koğuculuğun ağır şekilde haram kılınNASI
46	Elbisenin eteğini yerde sürümenin, iyiliği başa kakmanın, malı yeminle satmanın ağır şekilde haram kılındığı, kıyâmet gününde Allah'ın kendileriyle konuşmayacağı, bakmayacağı ve temize çıkarmayacağı, kendilerini elîm bir şekilde azaba uğratacağı üç kişi
47	İntiharın haram kılınması
48	Ganîmete hıyânetin haram kılınması ve cennete müminlerden başka kimsenin giremeyecek olması
49	İntihar edenin tekfîr edilmemesi
50	Kıyâmete yakın zuhûr edecek olan rüzgar
51	Fitneler zuhûr etmeden önce amelleri uygulamaya teşvik
52	Mü'minin amelinin boşa gideceğinden korkması
53	Câhiliyye devri amellerinden sorumluluğun olup olmaması
54	İslam'ın ihtidâdan önceki amellerden sorumluluğu kaldırması ve bu durumun hicret ve hac için de geçerli olması
55	Kafirin müslüman olmadan önceki amelinin hükmü
56	İmanın sadakat ve ihlâsı
57	Allah Teâlâ'nın güç yetirilemeyecek şeylerden sorumlu tutmadığı
58	Gönülden geçen şeyleri ve sözü Allah'ın affetmesi
59	Niyet edilen bir iyiliğin sevabının verilmesi, niyet edlen kötülüğin işlenmediği takdirde gğnah olarak yazılmaması
60	İmanda vesvese ve bu durumdaki kimsenin ne diyeceği
61	Bir müslümanın hakkını yalan yere yeminle elinden alanın cehennemle tehdid edilmesi
62	Haksız yere başkasının malını almak isteyen kasıtçının öldürüldüğünde cehennemlik, malı uğrunda öldürülen kimsenin de şehid olması
63	Halkını aldatan yöneticinin cehennemi hak etmesi
64	Bazı kalplerden güven hissinin ve imanın kaldırılması ve kalplere fitne gelmesi
65	İslam'ın garip başlayıp garip döneceği ve iki mescid arasına çekileceği
66	Âhir zamanda imanın gitmesi
67	Korkan kimsenin imanını gizlemesinin meşru olması
68	İmanı zayıf olduğu için imanından korkulan kimsenin gönlünü (İslâm'a) ısındırma ve kat'i delil olmadıkça kesin iman hükmü vermenin yasaklanması
69	Delillerin güçlendirilmesiyle kalbin mutmain olması
70	Hz. Muhammed'in (s.a.) bütün insanlara gönderildiğine ve bütün dinlerin onun diniyle neshedildiğine imanın gerekliliği
71	İsâ b. Meryem'in Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (s.a.) şeriatiyle hükmedeceği
72	İmanın kabul edilmeyeceği durum
73	Hz. Peygamber'e (s.a.) vahyin başlaması
74	Hz. Peygamber'in (s.a.) geceleyin semâlara yürütülmesi ve namazların farz kılınması
75	Mesîh b. Meryem ile Mesîh Deccal
76	Sidretü'l-müntehâ
77	Allah'ın "*Yemin olsun ki onu bir başka inişte de gördü*" âyeti kerîmesinin manâsı ve Hz. Peygamber'in (s.a.) İsrâ gecesi Rabbini görüp görmediği
78	Hz. Peygamber'in (s.a.) "O bir Nur, O'nu nasıl göreyim?" sözü ile "Bir nur gördüm" hadisi
79	Hz. Peygamber'in (s.a.) "Şüphesiz Allah uyumaz" ve "O'nun hicâbı nurdur" hadisleri
80	Mü'minlerin âhirette Rablerini göreceklerini
81	Kıyâmet gününde Rabbi görmenin yolunu bilme
82	Şefaatin ispatı ve müminlerin cehennemden çıkarılması
83	Cehennemliklerin en sonuncusunun çıkarılması
84	Cennette makamı en aşağı derecede olanlar
85	Hz. Peygamber'in "Ben cennet için şefaat edecek ilk insanım ve peygamberlerin en çok uyanı bulunanı benim" hadisleri
86	Hz. Peygamber'in şefaat duasını ümmeti için saklaması
87	Hz. Peygamber'in ümmetine duası ve onlara şefkatinden dolayı ağlaması
88	Kâfir olarak ölen kimsenin cehennemde kalacağı, hiçbir şefaate nail olamayacağı ve kendisine Allah'ın yakın kullarına akraba olmanın hiçbir fayda vermemesi
89	Allah Teâlâ'nın *"en yakın aşiretini uyar*" âyet-i kerimesi
90	Hz. Peygamber'in Ebû Tâlib'e şefaati ve bu sebeple azabının hafifletilmesi
91	Ehl-i cehennemin en hafif azâb görecek olanı
92	Kâfir olarak ölen kimseye hiçbir amelin fayda vermeyeceği
93	Mü'minlerin birbiriyle yardımlaşması ve gayr-i müslümlerle alakayı keserek onlardan uzaklaşmaları

94	Müslümanlardan hesapsız ve azapsız olarak cennete girecek olanlar
95	Bu ümmetin cennetliklerin yarısını oluşturması
96	Allah'ın Hz. Âdem'e "cehenneme gönderilenlerin her bin tanesinden dokuz yüz doksan dokuzunu çıkar" buyuracağının bildirildiği hadis

TABLO 3: TİRMİZÎ'NİN *KİTÂBÜ'L-İMAN*'INDA BÂB BAŞLIKLARI

	Konu başlığı
1	"Lâ ilâhe illalah deyinceye kadar insanlarla çarpışmakla emrolundum" hadisi
2	Hz. Peygamber'in (s.a.) "Lâ ilâhe illalah deyinceye ve namaz kılıncaya kadar onlarla çarpışmakla emrolundum" hadisi
3	"İslam beş esas üzerine bina edilmiştir" hadisi
4	Cibril'in (a.s) Hz. Peygamber'e (s.a.) iman ve İslam'ı tanımlamasını istemesi
5	İmana dahil edilen amellerle ilgili hadis
6	İmanın olgunlaşması, artması ve eksilmesi ile ilgili hadis
7	"Hayâ imandandır" hadisi
8	Namaza hürmet hakkındaki hadis
9	Namazı terk etmekle ilgili hadisler
10	Bab
11	"Zina eden mü'min olarak zina etmez" hadisi
12	"Müslüman diğer müslümanların elinden ve dilinden güvende oldukları kimsedir" hadisi
13	"İslam garib gelmiştir ve garib dönecektir" hadisi
14	Münafığın alâmeti
15	"Mü'mine küfretmek fısktır" hadisi
16	Müslüman kardeşini küfürle itham eden kimsenin durumu
17	Kelime-i şehadet getirerek vefat eden kimsenin durumu
18	Ümmetin fırkalara ayrılması

TABLO 4: NESÂÎ'NİN *KİTÂBÜ'L-İMAN*'INDA BÂB BAŞLIKLARI

	Konu başlığı
1	Amellerin en fazîletlisi
2	İmanın tadı
3	İmanın lezzeti
4	İslam'ın tadı
5	İslam özelliği
6	İman ve İslâm'ın özelliği
7	*"Bedevîler 'İman ettik' dediler. De ki: 'İman etmediniz. (Öyle ise, 'iman ettik' demeyin.) 'Fakat boyun eğdik' deyin"* (el-Hucurât 49/14) âyetinin te'vîli
8	Mü'minin özelliği
9	Müslümanın özelliği
10	Kişinin İslam'ının güzelliği
11	En faziletli İslam
12	En hayırlı İslam
13	İslam'ın kaç esas üzerine beyan açıklandığı
14	İslam üzere biat etmek
15	İnsanlarla hangi konuda çarpışılacağı
16	İmanın şubeleri
17	İman ehlinin fazilet dereceleri
18	İmanın artması
19	İmanın alâmetleri
20	Münafığın alâmetleri
21	Ramazan ayını ihyâ etmek
22	Kadir gecesinin ihyâ etmek
23	Zekât
24	Cihad
25	Ganîmetin beşte birini beytü'l-mâle vermek
26	Cenazeye katılmak
27	Hayâ
28	Din kolaylıktır.
29	Allah'a en sevimli gelen din

30	Fitnelerden dine kaçış
31	Münâfığın misali
32	Kur'ân-ı Kerîm'i okuyan mü'min ve münafığın misali
33	Mü'minin alâmeti

II. İMAN ŞUBELERİ

A. KİTÂBÜ'L-İMAN VEYA BAZI ŞERHLERDEKİ İMAN ŞUBELERİ LİSTELERİ

TABLO 5: LÂLEKÂÎ'NİN *KİTÂBÜ'L*-İMAN'INDA İMAN ŞUBELERİ

	İman şubesi[1327]
1	'Lâ ilâhe illallah' demek
2	Eziyet veren şeyi yoldan kaldırmak
3	Hayâ
4	Namaz
5	Zekât
6	Ganîmetlerin beşte birini vermek
7	Oruç
8	Hac
9	Allah'a iman etmek
10	Meleklere iman etmek
11	Kitaplara iman etmek
12	Resûllere iman etmek
13	Öldükten sonra dirilmeye iman etmek
14	Cennet ve cehenneme iman etmek
15	Hayrı ve şerriyle kadere iman etmek
16	Cihad
17	Resûlullah'ı herkesten fazla sevmek
18	Allah ve Resûlünü her şeyden çok sevmek
19	Sevdiğini Allah için sevmek
20	Küfre dönmeyi istememek
21	Ensarı sevmek
22	Kendi için istediğini din kardeşi için de istemek
23	Komşuya eziyet etmemek
24	Misafire ikram etmek
25	Hayır söylemek ya da susmak
26	Haya
27	Selamı yaymak
28	Ramazan orucunu tutmak
29	28 ile birlikte sayılmıştır.
30	28 ile birlikte sayılmıştır.
31	Cenazeye katılmak
32	Allah yolunda cihad
33	İmanda vesveseye düşmemek
34	Gösterişsiz ve mütevâzi giyinmek
35	İyiliğe sevinmek kötülüğe üzülmek
36	Güzel ahlâk
37	Emaneti teslim etmek ahdi yerine getirmek
38	Peygamber'i görmediği halde ona iman etmek
39	Yemek yedirmek hoşgörü ve sabır
40	Komşunun komşudan emin olması
41	Hayâ
42	Allah'ın mescitlerini imar etmek
43	Müminlerin tek vücut olması

[1327] Müellif ilk dokuz şubeye başlık koymuştur. Sonrasında şube rakamını vermekle yetinmiştir. Onuncu şubeden itibaren başlıklar, altında nakledilen hadislerden esinlenerek oluşturulmuştur.

44	Müminlerin birbirine destek olması
45	İnsanlarla dost olmak
46	Her sözde inşallah demek
47	Sabırlı ve kesin inançlı olmak
48	(Başlık konulmamış)
49	Bazen sıkıntılı bazen rahat olmak
50	Hz. Ali'yi sevmek
51	Allah'ın her yerde yanında olduğunu bilmek
52	Abdulmuttalib soyunu Allah ve Resûlünün rızası için sevmek
53	İyiliği emretmek kötülüğü engellemek
54	Eve girince aileye selam vermek
55	Topluluğa selam vermek
56	Kendisi için istediğini başkası için de istemek
57	Allah ve Resûlünü her şeyden çok sevmek
58	Allah için sevmek Allah için öfkelenmek
59	Allah'a şirk koşmamak
60	Temizlik
61	Ahlâkı güzelleştirmek öfkeyi yenmek
62	İnsanlarla birlikte yaşamak ve onlara tahammül etmek
63	Fâni dünyayı, bâki olan âhirete tercih eden insanları, din konusunda gâfil saymadıkça imanın hakikatine ulaşılamayacağı
64	Kardeşini Allah rızası için sevmek
65	Çokca sübhanallah ve elhamdülillah demek
66	Hükme sabretmek
67	Kadere razı olmak
68	İhlâs ve tevekkül
69	Rabbe teslimiyet
70	İnsaflı davranmak
71	İnfak etmek
72	Savaşa hazırlıklı olmak

TABLO 6: KADI EBÛ YA'LÂ'NIN *MESÂİLÜ'L-İMAN*'INDA LİSTE OLARAK YER ALAN İBN ŞAHİN'İN İMAN ŞUBELERİ

1	'Lâ ilâhe illallah' demek
2	Hz. Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğunu ikrar etmek
3	Namaz kılmak
4	Zekât vermek
5	Temizlik
6	Sabır
7	Şükür
8	Allah için sevmek
9	Allah için hiddetlenmek
10	Allah'a iman etmek
11	Meleklere iman etmek
12	Kitaplara iman etmek
13	Resûllere iman etmek
14	Ölüme iman etmek
15	Ölümden sonra dirilmeye iman etmek
16	Hayrıyla şerriyle kadere iman etmek
17	Takdir olunanın isabet edeceğine takdir olunmayanın isabet etmeyeceğine iman etmek
18	Sabır
19	Hoşgörü
20	Her sözde 'inşallah' demek
21	Hiddet halinde batıla düşmemek
22	Haktan saptırmayan itaat
23	Hak ettiği kadarını almak
24	Her yerde Allah'ın yanımızda olduğunu bilmek
25	Cimriliği terk etmek
26	Diline sahip çıkmak
27	Allah ve Resûl'ünü her şeyden çok sevmek

28	Kulları Allah için sevmek
29	Küfre dönmeyi istememek
30	Allah için sevmek
31	Allah'a itaat etmek
32	Allah için kötülüğe engel olmak
33	İnsanî ilişkileri önemsemek insanları sevmek
34	İslâm'ı, imanı ve amelleri sevmek
35	İslam açıkta, iman kalptedir.
36	Güzel ahlâkla bezenmek
37	Güvenilir olmak
38	Kendi için sevdiğini din kardeşi için de sevmek
39	Takvâ sahibi olmak
40	Hayâ
41	İffet
42	Zina etmemek
43	İçki içmemek
44	Hırsızlık yapmamak
45	Öldürmemek
46	Yankesicilikten uzak durmak
47	Allah'tan gelen her şeyi tasdik etmek
48	İnsanlardan uzaklaşmamak ve onların eziyetlerine katlanmak
49	İman konusunda şüphe veren vesveselerden korkup onları dile getirmemek
50	Dil ile ikrar, kalp ile marifet ve rükünleri yapmak imandır.
51	Namazları camiide kılmak
52	İnfâk etmek
53	Yaratıklara insaflı davranmak
54	Selâmı yaymak
55	Ahlâkı güzelleştirmek
56	Öfkeyi yenmek
57	Ailesine karşı lütufkâr olmak
58	Cedelleşmemek
59	Mü'minleri sevmek
60	Mü'minlere merhamet etmek
61	Mü'minlere yardımcı olmak
62	Yumuşak huylu olmak
63	Dünyada bazen eğrilip bazen de doğrulan sümbül bitkisi gibi olmak[1328]
64	Her an ölümü hatırda tutmak
65	Kıyâmete, cennet ve cehennemliklerle ilgili bildirilenlere iman etmek
66	Dünyaya ve nimetlerine meyletmemek, âhirete hazırlık yapmak
67	Gündüzleri (nafile) oruçlu geçirmek
68	Geceleri (nafile) ibadetle geçirmek
69	Belalara sabretmek
70	Nîmetlere şükretmek
71	Allah'ın hükmüne itaat etmek
72	Resûlullah'ın bütün ashâbını sevmek
73	Yalandan uzak durmak
74	Tokalaşmak
75	Arapları sevmek

TABLO 7: *FETHU'L-BÂRÎ*'DE İMAN ŞUBELERİ LİSTESİ

	Kalbin amelleri inanç ve niyetle ilgili şubeler (24 adettir)	**Dilin amelleri**	**Bedenin amelleri**
1	Allah'a iman etmek		

[1328] Müellif bu şube başlığını mü'minin bir ekine benzetilip eğrilmesiyle yıkılmayıp doğrulduğunu anlatan hadisten esinlenerek oluşturmuş olmalıdır. (Buhâri, Merzâ 1) Buna göre günahlara kefâret olan ya da dereceyi arttıran hastalık ve musibetlere karşı dayanıklı olmak imandan sayılmıştır.

2	Meleklere iman etmek		
3	Kitaplara iman etmek		
4	Peygamberlere iman etmek		
5	Kadere iman etmek		
6	Âhiret gününe iman, kabir suâli, ba's, neşir, hesap, mîzan, sırât, cennet ve cehenneme inanmak		
7	Allah'ı sevmek		
8	Allah için sevmek, Allah için buğzetmek		
9	Nebî sevgisi, ona salât, selam getirmek ve onun sünnetine uymak		
10	İhlâs, riyâ ve nifakı terk etmek		
11	Tevbe etmek		
12	Allah'tan korkmak		
13	Allah'ın rahmetini ümit etmek		
14	Şükretmek		
15	Vefâ		
16	Sabır		
17	Kazaya rızâ göstermek		
18	Tevekkül		
19	Rahmet		
20	Tevâzû		
21	Kibri terk etmek		
22	Kıskançlığı terk etmek		
23	Kini terk etmek		
24	Öfkeyi terk etmek		
		Dilin amelleri ile ilgili şubeler (7 adettir)	
25		Tevhîdi telâffuz etmek	
26		Kur'ân okumak	
27		İlim öğrenmek	
28		İlim öğretmek	
29		Dua etmek	
30		Zikir ve istiğfâr etmek	
31		Boş sözlerden kaçınmak	
			Bedenin amelleri ile ilgili imanın şubeleri 3 çeşit olmak üzere 38 adettir. **1. Kişinin kendisi ile ilgili olan şubeler (15 adettir)**
32			Temizlenmek ve necâsetlerden kaçınmak
33			Avret yerlerini örtmek
34			Farz ve nafile namazları kılmak
35			Zekât vermek
36			Köle azat etmek
37			Cömertlik, yemek yedirmek ve misafire ikramda bulunmak
38			Farz ve nâfile oruçları tutmak
39			Hac ve umre
40			Tavâf etmek
41			İ'tikâf
42			Kadir gecesinin hangi gün olduğunu bulmaya çalışmak
43			Dinini fitnelerden korumak, şirk ülkesinden hicret etmek
44			Adağı yerine getirmek

45			Yeminleri tutmak
46			Kefâreti edâ etmek
			2. Kişinin bağlı bulunduğu kimselerle ilgili şubeler (6 adettir)
47			Evlenerek iffeti korumak
48			Aile fertlerinin haklarını yerine getirmek
49			Ana-babaya iyilik etmek
50			Çocukları terbiye etmek
51			Akrabalarla ilişkiyi sürdürmek
52			Kölenin efendisine itaat etmesi ve efendinin kölelere iyi davranması
			3. Âmme ile ilgili şubeler (17 adettir)
53			Adaletle hükmetmek
54			Yöneticilere itaat etmek
55			İnsanların arasını ıslah etmek
56			İyilikte yardımlaşmak
57			Had cezalarını uygulamak
58			Cihad etmek ve İslâm ülkesinin sınırlarını korumak
59			Emaneti edâ etmek, ganîmetin beşte birini hazineye ödemek
60			Borç vermek ve borcunu geri ödemek
61			Komşuya ikram etmek
62			İnsanlarla güzel ve iyi geçinmek
63			Helâl yoldan mal kazanmak ve bu malı gereken yere harcamak
64			İsrafı terk etmek
65			Selâma karşılık vermek
66			Hapşırana‘yerhamukellah’ diyerek dua etmek
67			İnsanlara eziyet vermemek
68			Oyun ve eğlence gibi boş şeylerden kaçınmak
69			Yoldan rahatsız eden şeyleri kaldırmak

TABLO 8: *UMDETÜ'L-KÂRÎ*'DE İMAN ŞUBELERİ LİSTESİ

	Kalbin amelleri	**Dilin amelleri**	**Bedenin amelleri**
1	Allah'a iman		
2	Allah'ın dışındakilerin sonradan yaratılmış olduğuna iman etmek		
3	Meleklere iman etmek		
4	Kitaplara iman etmek		
5	Peygamberlere iman etmek		
6	Kadere iman etmek		
7	Âhiret gününe iman etmek		
8	Cennet va'di ve cennetin sonsuzluğuna iman etmek		
9	Cehennem vaîdi, azâbı ve onun fâni olmadığına yakîn olarak inanmak		
10	Allah'ı sevmek		
11	Allah için sevmek Allah için buğzetmek		
12	Nebî sevgisi, O'na salât, selâm getirmek ve onun (s.a.) sünnetine uymak		

13	İhlâs		
14	Tevbe ve pişmanlık		
15	Korku (Havf)		
16	Ümit (Recâ)		
17	Ümitsizliği terketmek		
18	Şükür		
19	Vefâ		
20	Sabır		
21	Tevâzu		
22	Rahmet		
23	Kazaya rızâ		
24	Tevekkül		
25	Nefsini övmeyi ve tezkiyeyi terk etmek		
26	Hasedi terketmek		
27	Kini Terketmek		
28	Öfkeyi terketmek		
29	Sû-i zannı terketmek		
30	Dünya sevgisini terk etmek		
31		Tevhîdi telâffuz etmek	
32		Kur'ân okumak	
33		İlim öğrenmek	
34		İlim öğretmek	
35		Dua etmek	
36		Zikir ve istiğfâr etmek	
37		Boş sözden kaçınmak	
			Bedenin amelleri ile ilgili imanın şubeleri 3 bölümden oluşup 40 tanedir. **1. bölüm: 16 şube**
38			Temizlik
39			Namazı kılmak
40			Zekât vermek
41			Oruç tutmak
42			Hac ve umre
43			İ'tikâf
44			Din için hicret etmek
45			Vefâ
46			İmanda hassâsiyet
47			Kefâreti edâ etmek
48			Setr-i avret
49			Kurban kesmek
50			Cenaze işlerini yerine getirmek
51			Dinin edâsı
52			Muâmelelerde sıdk, riyâdan uzak durmak
53			Şehâdeti hakkıyla eda etmek ve gizlemeyi terk etmek
			2. bölüm: 6 şube
54			Nikah'ta iffetli olmak
55			Geçimiyle yükümlü olduklarının hukukunu gözetmek ve onlara iyi davranmak
56			Anne-babaya iyi davranmak
57			Evlât terbiye etmek
58			Sıla-i rahîm
59			Yöneticilere itaat etmek
			3. bölüm: 18 şube
60			Adâletle hükmetmek
61			Cemaate uymak
62			Yöneticilere itaat etmek
63			İnsanların arasını ıslah etmek

64			İyilikte yardımlaşmak
65			Emr-i bi'l-marûf nehyi ani'l-münker
66			Hadleri uygulamak
67			Cihad
68			Emânetin edâsı
69			Borç vermek
70			Komşuya ikram etmek
71			Güzel muâmelede bulunmak
72			İnfâkta bulunmak ve israf etmemek
73			Selâma karşılık vermek
74			Aksırana dua etmek
75			İnsanlara zarar veren şeyi kaldırmak
76			Boş şeylerden sakınmak
77			Zarar veren şeyi yoldan kaldırmak

B. *ŞUABÜ'L-İMAN* KİTAPLARINDA İMAN ŞUBELERİ

TABLO 9: HALÎMÎ VE BEYHAKÎ'NİN *ŞUABÜ'L- İMAN*'INDA İMAN ŞUBELERİ

	İman şubesi
1	Allah'a iman etmek
2	Allah'ın Peygamberlerine iman etmek
3	Meleklere iman etmek
4	Hz. Muhammed'e indirilmiş olan Kur'an-ı Kerîm'e ve diğer Peygamberlere indirilmiş olan Kitapların hepsine iman etmek
5	Hayrıyla, şerriyle kaderin, Allah'tan olduğuna iman etmek
6	Âhiret gününe iman etmek
7	Öldükten sonra dirilmeye iman etmek
8	Diriltildikten sonra mahşerde toplanmaya iman etmek
9	Mü'minlerin cennetlik ve kâfirlerin cehennemlik olduğuna iman etmek
10	Allah'ı sevmek
11	Allah'tan korkmak
12	Allah'tan ümit etmek
13	Allah'a tevekkül etmek ve O'na teslim olmak
14	Hz. Peygamber'i sevmek
15	Hz. Peygamber'e saygı duymak
16	İnançta hassâsiyet göstermek
17	İlim taleb etmek
18	İlmi yaymak
19	Kur'ân-ı Kerîm'e saygı göstermek
20	Temizlik
21	Namaz
22	Zekat
23	Oruç
24	İtikâf
25	Hac
26	Cihad etmek
27	Allah yolunda nöbet beklemek
28	Sebat etmek
29	Ganîmetin beşte birini devlete vermek
30	Köle âzad etmek
31	İşlenen suçlara karşılık kefâret vermek
32	Sözünde durmak
33	Nimeti anmak ve şükretmek
34	Dili korumak
35	Emaneti ehline teslim etmek
36	Cana kıymamak
37	Zinadan kaçınmak
38	Haram kazançtan uzak durmak
39	Yeme ve içmede haramlardan korunmak
40	Mekruh olan elbise, zînet ve ev eşyalarını kullanmamak

41	Gayr-i meşru oyun ve eğlencelerin yasak olması
42	Harcamada dengeli olmak ve haksız kazanç elde etmemek
43	Kin ve hasetten kaçınmak
44	Namusa dil uzatmamak
45	İhlâslı olmak ve riyâyı terketmek
46	İyiliğe sevinmek ve kötülüğe üzülmek
47	Günahları tevbe ile tedavi etmek
48	Kurban kesmek
49	Yöneticiye itaat etmek
50	Müslümanların ittifak ettikleri konulara uymak
51	İnsanlar arasında adaletle hükmetmek
52	İyiliği emretmek ve kötülüğü nehyetmek
53	İyilik ve takvâda yardımlaşmak
54	Hayâ sahibi olmak
55	Anne-babaya iyilik etmek
56	Akraba ile ilgiyi devam ettirmek
57	Güzel ahlâklı olmak
58	İdaresi altındakilere iyi muamelede bulunmak
59	İşveren haklarına riâyet etmek
60	Aile fertlerinin haklarını gözetmek
61	Din kardeşiyle yakınlaşmak, ona sevgi göstermek ve selâmı yaymak
62	Selâma karşılık vermek
63	Hastayı ziyaret etmek
64	Ehl-i kıbleden vefat edenlerin cenaze namazını kılmak
65	Aksırana rahmet ve bereket duasında bulunmak
66	Kâfir ve müfsitlerden uzak durmak ve onlara karşı heybetli duruş sergilemek
67	Komşuya ikram etmek
68	Misafire ikram etmek
69	Günahkârların yaptıklarını örtmek
70	Sabırlı olmak
71	Zühd ve kısa emel sahibi olmak
72	Hanımını kıskanıp iffetsizliğe göz yummamak
73	Boş işlerden uzak durmak
74	Cömert olmak
75	Küçüklere merhametli, büyüklere saygılı olmak
76	İnsanların arası bozulduğunda aralarını düzeltmek
77	Kendin için istediğini başkası için de istemek, eziyet veren şeyleri ortadan kaldırmak

TABLO 10. KASRÎ'NİN *ŞUABÜ'L- İMAN*'INDAKİ İMAN ŞUBELERİ

	İman Şubeleri
1	Allah'ın varlığına ve birliğine şehâdet getirmek
2	Hz. Peygamber'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet getirmek
3	Gusl
4	Abdest
5	Namaz
6	Zekat
7	Oruç
8	Hac
9	Cihad
10	Hicret
11	İstikâmet üzerinde bulunmak
12	Cemaat
13	Nasîhatte bulunmak
14	İyiliği emretmek
15	Kötülüğü nehyetmek
16	Adalet
17	Emanet
18	Sıdk
19	Ahde vefâ
20	Eziyet veren şeyleri ortadan kaldırmak
21	Anne-babaya iyilik
22	Sıla-ı rahîm
23	Komşuya ikram
24	Misafire ikram
25	(Hayır konuşmak ya da) susmak
26	Eşini kıskanmak
27	Kendini ilgilendirmeyen şeyi terk etmek
28	Takvâ
29	Verâ
30	Kanâat
31	Allah'a ve gayba iman
32	Allah'ın isim ve sıfatlarına iman
33	Kazâ ve kadere iman
34	Nebî ve Resûllere kalben iman
35	Nebîlere nâzil olan Allah'ın kitaplarına iman
36	Meleklere iman
37	Cin ve şeytanın varlığına iman
38	'Lâ ilâhe illallah' diyenin kurtuluşa ermesi
39	Niyet
40	İhlâs
41	Tevbe
42	Sabır
43	Şükür
44	Zühd
45	Tevekkül
46	Allah rızâsını istemek
47	Allah'tan korkmak
48	Allah'tan ümid etmek
49	Allah'ı sevmek
50	Resûlullâh'ı sevmek
51	Allah için sevmek
52	Allah için buğz etmek
53	Hayâ
54	Güzel ahlâk
55	İhsân

56	İhsân
57	Zikir
58	İlim
59	Yakîn
60	Allah'ı inkâr etmenin kerahiyyeti
61	Yöneticiye itaat etmek
62	Dünya hayatının fâni olduğuna iman etmek
63	Berzâh âlemine ve ruhların orada bekâsına iman etmek
64	Bedenen ve ruhen yeniden dirilişe ve berzâh âleminden kalıcı âleme geçişe iman etmek
65	Âhiret gününe iman etmek
66	Hesap gününe iman etmek
67	Mîzanın hak ve adaletli olduğuna iman etmek
68	Şefaate iman etmek
69	Sırâta iman etmek
70	Hz. Muhammed'e verilen Kevser havzına iman etmek
71	Cennete iman etmek
72	Cehenneme iman etmek
73	Cennette Allah'ın görüleceğine iman etmek
74	Eziyet veren şeyleri yoldan kaldırmak

TABLO 11. BULKÎNÎ'NİN *TERCÜMANU ŞUABÜ'L- İMAN*'INDA İMAN ŞUBELERİ

	İman şubesi
1.Ana bölüm	**İMAN**
1	Allah'ın zâtına iman etmek
2	Allah'ın sıfatlarına iman etmek
3	Allah'ın meleklerine iman etmek
4	Allah'ın kitaplarına iman etmek
5	Allah'ın Nebîsi Hz. Muhammed'e bize ulaşan Kur'ân-ı Kerîm'i indirdiğine ve onun ins ve cine meydan okuyan Allah'ın kelâmı olduğuna iman etmek
6	Kur'ân'ın okunan mütevâtir kitap olduğuna iman etmek
7	Allah'ın resûl ve nebîlerine iman etmek
8	Öncekilerin ve sonrakilerin efendisi olan Resûlullah'ın âlemlere gönderildiğine iman etmek
9	Resûlullah'ın kendisine ittibâ edilmesi gereken son nebî ve resûl olduğuna iman etmek
10	Resûlullah'ın sünnetine ve bütün şerîatine iman etmek
11	Kadere iman etmek
12	Dünyanın fâniliğine ve âhiret gününe iman etmek
13	Berzâha iman etmek
14	Berzâh hallerine, melekler tarafından sorgu suâle çekilmeye iman etmek
15	Kabir nimetleri ve azâbına iman etmek
16	Yeniden dirilişe iman etmek
17	Sırâta iman etmek
18	Hz. Peygamber'e verilen Kevser havzına iman etmek
19	Şefâate iman etmek
20	Mü'minlerin Allah'ı görmesine iman etmek
21	Cennete iman etmek
22	Cehenneme iman etmek
23	Gayba iman etmek
2.Ana bölüm	**İSLÂM**
1	Allah'ın varlığına ve birliğine şehâdet getirmek
2	Hz. Muhammed'in Peygamber olduğuna şehâdet getirmek
3	Küçük tahâret
4	Büyük tahâret
5	Namaz kılmak
6	Zekât vermek
7	Ramazan ayı orucunu tutmak
8	Hacca gitmek
9	Umreye gitmek
10	Cihad etmek

11	Sınırda nöbet tutmak
12	Ganîmetin beşte birini beytülmâle vermek
13	Allah'ın hakkını edâ etmek bakımından kefâreti yerine getirmek
14	Küfür diyarından hicret etmek
15	Devlet başkanlığı görevinin yürütülmesi
16	Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker
17	Adâlet
18	Cemaatin gerekliliği
19	Ahde vefâ
20	Emanet
21	Sıdk
22	İnsanlara zarar veren şeyi yok etmek
23	Hadisleri ve rivâyet edilen duaları kabul etmek ve faydasız işleri terketmek
3.Ana bölüm	**İHSAN**
1	Ma'rifet
2	Tevbe
3	Havf
4	Recâ
5	Verâ
6	Zühd
7	Kanâat
8	Sabır
9	Şükür
10	Rızâ
11	Tevekkül
12	Allah'ı sevmek ve O'na saygı duymak
13	Hz. Peygamber'i sevmek ve saygı duymak
14	Hz. Peygamber'in ashâbını sevmek
15	Kendisi için istediğini başkası için de istemek
16	Allah için sevmek
17	Kur'ân-ı Kerîm okumak ve bu konuda devamlı olmak
18	Küfür, fısk ve isyanın nâhoşluğu
19	Allah Resûlü ve idarecilere samimiyetle bağlanmak
20	İyilik ve sıla-i rahîm
21	Aileye, kız ve erkek çocuklara, hizmetlilere ihsânda bulunmak
22	Tartışmayı (cidâli) terk etmek
23	Zarar veren şeyi yoldan kaldırmak

TABLO 12. CÂVÎ'NİN *ŞUABÜ'L- İMAN*'INDA İMAN ŞUBELERİ

	İman şubesi
1	Allah'a, sıfatlarına ve O'ndan başka her şeyin sonradan olduğuna iman etmek
2	Meleklerine iman etmek
3	Kitaplarına iman etmek
4	Peygamberlerine iman etmek
5	Kadere iman etmek
6	Âhiret gününe iman etmek
7	Allah ve Resûlünü sevmek
8	Allah için sevmek ve Allah için buğzetmek
9	Allah Resûlüne saygı duymak
10	Dinî şiârlara saygı duymak
11	İhlâs
12	Tevbe
13	Korku ve ümit
14	Şükür
15	Sabır
16	Kazaya rızâ göstermek
17	Sözleşmeleri yerine getirmek
18	Verâ (konuşma, yeme, içmede haram ve şüpheli şeylerden sakınmak ve takvâ sahibi olmak)
19	Hayâ

20	Tevekkül
21	Mahlukâta merhamet etmek
22	Tevâzu sahibi olmak
23	Sadelik
24	Kibir, ucûb, hased, kin, gıybet, koğuculuk, tecessüs, gazab, yalan, hakaret, zulüm, aldatma ve birbirine buğzetmeyi terketmek
25	Tevhidi söylemek
26	Kur'ân-ı Kerîm okumak
27	İlim öğrenme ve öğretmek
28	Dua
29	Zikir
30	Tahâret
31	Setr-i avret ve harama bakmaktan sakınmak
32	Farz ve nafile namaz kılmak
33	Zekât
34	Köle azâd etmek
35	Cömertlik
36	Oruç
37	İ'tikâf
38	Hac ve umre
39	Tavâf
40	Günahlardan kaçınmak ve hicret etmek
41	Adağı yerine getirmek ve yeminde doğruluk
42	Kefâretleri edâ etmek
43	İffet
44	Nikah
45	Âile hukukuna riâyet
46	Anne-babaya iyilik
47	Çocukları terbiye
48	Sıla-i rahîm
49	Köle ve hizmetçiye iyi davranmak
50	Adaletle hükmetmek
51	Yöneticilere itaat
52	Cemaate katılmak
53	İnsanların arasını düzeltmek
54	Yardımlaşmak, iyiliği emretmek ve kötülüğü uzaklaştırmak
55	Mazluma yardım
56	Had cezalarını uygulama
57	Cihad etmek
58	Emaneti eda etmek
59	Komşuya ikram
60	İyi huylu olmak
61	Harcamada iktisatlı davranmak
62	Selâma karşılık vermek
63	Aksırana hayır duada bulunmak
64	Karzı hasen vermek
65	İrşad
66	Güzel ahlâk
67	Sırrı, dili ve iffeti koruma
68	Hastayı ziyaret
69	Vefât edeni teçhiz etmek
70	İnsanları zarardan korumak
71	Küfre dönmeyi istememek
72	Boş ve yalan sözden ve yalancı şahitlikten sakınmak
73	Kendisi için istediğini başkaları için de istemek
74	Başkasının evine girmek istediğinde izin istemek
75	Tefekkür etmek
76	Kötülüğü en iyi şekilde uzaklaştırmak
77	Faydalı işlerle meşgul olmak
78	Yoldan eziyet veren şeyi kaldırmak

TABLO 13: SAĞİRCÎ'NİN *ŞUABÜ'L*-İMAN'INDA İMAN ŞUBELERİ

	Kalbin amelleri	**Dilin amelleri**	**Bedenin amelleri**
1	Kelime-i tevhîdi telâffuz etmek		
2	Meleklere iman		
3	Kitablara iman		
4	Peygamberlere iman		
5	Kadere iman		
6	Âhiret gününe iman		
7	Ba’s ve nuşûra iman		
8	Haşr, sırât, mizan ve şefâate iman		
9	Cennet ve cehenneme iman		
10	Allah’ı sevmek		
11	Hz. Peygamber’i sevmek		
12	Hz. Peygamber’e saygı duymak		
13	Allah için sevmek ve buğzetmek		
14	İhlâs		
15	Tevbe		
16	Allah’tan korkmak		
17	Allah’tan ümit etmek		
18	Allah’ın nimetlerine şükretmek		
19	Musibetlere sabretmek		
20	Tevekkül		
21	Küçüklere merhamet etmek ve büyüklere saygı göstermek		
22	Hasedi ve kıskançlığı terketmek		
23	Güzel ahlâk		
24	Hayâ		
25	İyiliğe sevinmek ve kötülüğe üzülmek		
26	Kendin için istediğini din kardeşi için de istemek		
27	Müslümanın dininde hassâsiyet göstermesi		
28		Kur’ân-ı Kerîme saygı göstermek	
29		İlim öğrenmek	
30		İlmi yaymak	
31		Dua etmek ibadettir.	
32		Allah’ı zikretmek	
33		Dili korumak	
34			Temizlik
35			Namazı kılmak
36			Zekât vermek
37			Oruç tutmak ve İ’tikâf
38			Hac
39			Umre
40			Akitleri yerine getirmek
41			Haram mallardan kaçınmak
42			Nafakada iktisatlı olmak
43			Kıyafet ve zînetler
44			Yiyecek ve içecekler
45			Oyun ve eğlenceler
46			Zühd
47			Kurbanlar
48			Övülen kıskançlık
49			Nikah
50			Gözü ve ferci korumak
51			Anne-babaya iyi davranmak
52			Sıla-i rahîm
53			Erkek ve kız çocuklarını terbiye etmek
54			Hizmetçilere iyi davranmak

55			Yöneticilere itaat etmek ve cemaate bağlı olmak
56			İnsanlar arasında hükmetmek
57			İnsanların arasını düzeltmek
58			İyilik ve takvada yardımlaşmak
59			Emr-i bi'l-marûf nehyi ani'l-münker
60			Had cezalarını uygulamak
61			Allah yolunda cihad
62			Emaneti ehline teslim etmek
63			Komşuya ikram etmek
64			Misafire ikram etmek
65			Cömetlik
66			Günahları yaymamak
67			İnsanlardan yüz çevirmemek
68			Mü'minleri sevmek ve onlara yakınlaşmak
69			Hasta ziyaretinde bulunmak
70			Cinayet işlememek
71			Aksırana dua etmek
72			Ehl-i kıbleden olanın cenaze namazını kılmak
73			Zarar veren şeyi yoldan kaldırmak

TABLO 14. İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'NİN *ŞERHU ŞUABÜ'L-İMAN*'INDA İMAN ŞUBELERİ

1. Şube	**Mebde'iyye/ Başlangıç: Allah'a iman**
1	Yaratıcının varlığına inanmak
2	Tevhide inanmak
3	Allah Teâla'nın Hayat sıfatı olduğuna inanmak
4	Allah Teâla'nın İlim sıfatı olduğuna inanmak
5	İrâde
6	Allah Teâla'nın Kudret sıfatı olduğuna inanmak
7	Allah Teâla'nın Sem' (İşitme) sıfatı olduğuna inanmak
8	Allah Teâla'nın Basîr (Görme sıfatı) olduğuna inanmak
9	Allah Teâla'nın Mütekellim (Konuşma sıfatı) olduğuna inanmak
2. Şube	**Allah'ın fiili ve hükmüyle ilgili iman konuları**
1	Meleklere iman etmek
2	Kitaplara iman
3	Peygamberlere iman
4	Âlemin sonradan yaratıldığına (hudûsuna) inanmak
3. Şube	**Meâdiyye: Âhiret ve Diriliş**
1	Öldükten sonra dirilmeye (ba's) inanmak
2	Kıyâmet günü sorgulanacağına inanmak
3	Kıyâmet günü amellerden hesap vereceğine inanmak
4	Mîzan haktır.
5	Sırât haktır.
6	Şefâat
7	Cennete, onunla ilgili hûri, gılmân ve vildân ni'metlerine îman etmek
8	Cehenneme, onunla ilgili derecelere ağlâl ve enkâle inanmak
4. Şube	**Menziliyye: Aile ve Ev Hayatı**
1	Sifahtan (zinadan) korunmak
2	Nikah Akdi
3	Eşin hakkını gözetmek
4	Ana-babaya iyilik etmek
5	Çocukları terbiye etmek
6	Akrabalarla ilişkiyi sürdürmek
7	Büyüklere itaat etmek
8	Kölelere iyi davranmak
5. Şube	**Medine (Şehir)**

1	İdareciliği üstlenmek
2	Cemaate uymak
3	Ulu'l-emre itaat etmek
4	İyilikte yardımlaşmak
5	Dinî alâmetleri canlı tutmak
6	İyiliği emretmek
7	Dini muhafaza etmek
8	Canı muhafaza etmek
9	Had cezalarını uygulamak
10	Aklı muhafaza etmek, aklı sarhoşluk ve cinnet veren şeylerden korumak
11	Malı muhafaza etmek
12	Nesli muhafaza etmek
13	Kazif ve ta'zir cezasıyla şerefi korumak
14	Müslümanları zarardan korumak
6. Şube	**Nefsâniyye: Zâhiriyye Kavliyye**
1	Şehâdet kelimesini söylemek
2	Doğru sözlü olmak
3	Kur'ân-ı Kerîm'i okumak
4	Şer'î ilimleri öğretmek
5	Şer'î mesele ve hükümleri öğretmek
7. Şube	**Nefsâniyye: Zâhiriyye Fiiliyye veya Bedeniyye**
1	Tahâret
2	Örtünmek
3	Namazı kılmak
4	Zekât vermek
5	Cenazeyi teşyî etmek
6	Oruç tutmak
7	Hacca gitmek
8	Adağını yerine getirmek
9	Oruç kefâreti
10	Zıhâr kefâreti
11	Yemin kefâreti
12	Hata ile öldürme kefâreti
8. Şube	**Bâtiniyye ve Nefsâniyye: Kötü Huylardan Kaçınmak**
1	Mal hırsından uzak durmak
2	Makam hırsından uzak durmak
3	Kinden uzak durmak
4	Hasetten uzak durmak
5	Riyâdan uzak durmak
6	Nifaktan uzak durmak
7	Ucûbtan (kendini üstün görmekten) uzak durmak
8	Kibirden uzak durmak
9. Şube	**Bâtiniyye ve Nefsâniyye: Güzel Huylar**
1	Tevbe etmek
2	Allah'tan korkmak (Havf)
3	Allah'tan ümit etmek (Recâ)
4	Hayâ
5	Şükür
6	Vefâ
7	Sabır
8	İhlâs
9	Sevgi ve muhabbet
10	Tevekkül
11	Kadere rıza göstermek